

Vékes József

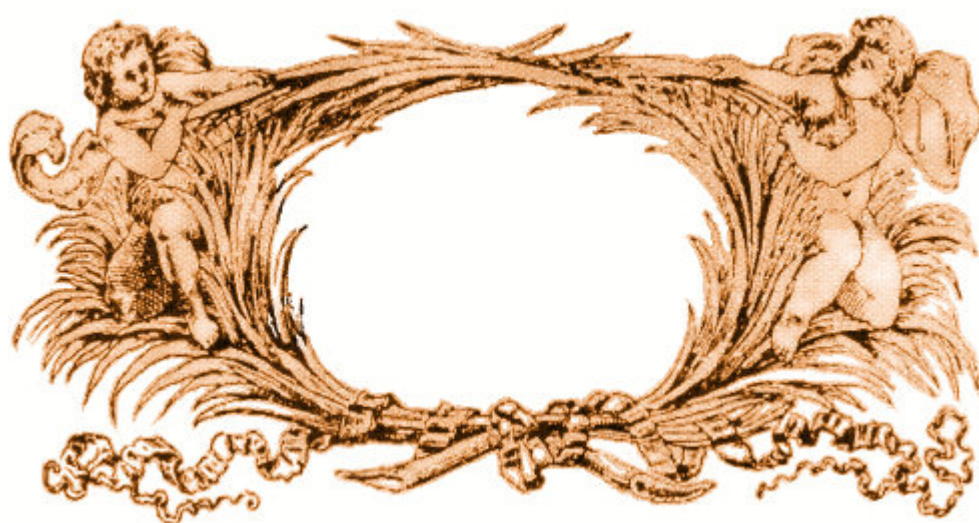
***A hegedűk
bűvkörében***

A HEGEDŰK BŰVKÖRÉBEN

A hegedűk bűvkörében éltem

Vékes József

A HEGEDŰK BŰVKÖRÉBEN

Kónya István cremonai aranydiplomás, aranykoszorús
hangszerkészítő mester életútja és munkássága

Második, átdolgozott, bővített kiadás

2012

Térítésmentesen letölthető az Országos Széchényi Könyvtár,
Elektronikus (MEK) alkönyvtárából

ISBN 978-963-08-3186-4

A szerző magánkiadása

Email: jozsef.vekes@gmail.com

Az életet csak hátratekintve
lehet megérteni,
de élni – előre nézve kell.

ELŐSZÓ HELYETT

„*Habent sua fata libelli*” (idézet Terentius Maurus Carmen heroicumjából) vallották egykor a tiszteletreméltó római elődök, amit mi úgy mondanánk, hogy „a könyveknek is megvan a maguk sorsa, története.” Az egyéni sors helyett gyakran sajátos sorsokról is beszélhetnénk. Velünk együtt sokan vélhetik, hogy bizony az ember alkotta írásoknak réges-régen és manapság is, megvan a maguk sorsa, gyakran sanyarú sorsa.

Igazán szomorú sorsuk talán azoknak a könyveknek van, amelyek világra sem jöhettek, bár olykor jobb sorsot érdemeltek volna, mint sokan a kiadottak közül. De hányan vannak, amelyek bár megjelentek, ám mégis rossz sorsra – nem ritkán akár tűzre is – kerültek.

Vélhetjük úgy is, hogy az igazán mostoha sors azoknak a könyveknek jut, amelyeket el sem olvasnak. „A kutyát sem érdekli” – mondják ilyenkor a tartózkodók, pedig csak akkor illene ezt mondaniuk, ha már elolvasták a leszólt fraskát. Joggal feltételezhetjük, hogy „az ilyen fanyalgókat” talán nem is érdekli az olvasás, vagy ezt is csupán egy afféle entellektüel sértődöttség mondatja velük? Ki tudhatja pontosan, vagy legalább nagy valószínűséggel – hogy már rögtön az elején kerüljük a biztos jelzőnek – ennek a valóságban csaknem bizonyos bizonytalanságát.

Reményeim szerint nem biztos, de igencsak valószínű, hogy könyvem néhányan el fogják olvasni. A főszereplő, akinek személyét még csupán sejthetjük, feltehetően el fogja olvasni, ha már róla írták, és ha még életében megjelentetik. A szakma, a hegedűkészítők becses tábora is érdeklődéssel vehetné kézbe, hiszen a főszereplőnk közéjük tartozik. No meg mások, akiknek többnyire van valami tanult és papírokkal igazolható szakmájuk, s egyesek hegedűket is készítenek. Néhány érdeklődő „hegedűszerelmes” belelapoz majd a könyvbe, hogy valami személyével kapcsolatos megállapítást, esetleg egy és más kifogásolnivalót találjon némi vigaszul, kárpótlásul az olvasás okozta fáradalmakért.

Más szakmák, az írók és a kiadók nagyra becsült képviselői között is lesznek talán néhányan, aki netán kézbe veszik a könyvet, esetleg át is futják a sorokat és megállapítják, hogy kár volt a papírért, a nyomdafestékért, no meg a fáradozásért. Ha végtére egy értő/megértő olvasóm is akad, akkor munkám már nem volt hiábavaló.

Most egy rövid kitérő erejéig meg kell állnom az óvatos mentegetőzésben. Úgy gondolom ugyanis, hogy az előbb emlegetett „fata libelli” nem a könyvek megszületésével kezdődik, hanem többé-kevésbé a szereplők születésével. Esetünkben legalábbis a főszereplő, helyesebben a szereplők megszületésével.

De hát, ki a könyvünk főszereplője?

A könyv címe részben már megadhatta a választ. A rab-ság és szabadság, a hegedű, meg Kónya István személye és munkássága képezik írásunk fő témáját. A tulajdonképpeni főszereplő, gyakran a háttérben, de a sorok között mégis folyamatosan és meghatározóan a hegedű, melyet legszívesebben csupa nagybetűvel írtam volna, ha nem tudnám, és nem vallanám, hogy bármily szeretettel és csodálattal viseltetünk is e hangszer és nemkülönben a vonós hangszercsalád iránt, a legfontosabb mégis az alkotójuk, az ember.

A történeti előzményekben, de semmiképpen nem a háttérben, igen fontos szerepet játszik a nagy példakép, Antonio Stradivári szelleme, akit minden hegedűkészítő, hegedűs, de még a műkedvelő muzsikusz is a legnagyobb hegedűkészítőnek tart, volt és maradt az emberiség történetében.

Lehet, hogy nem is kellene innen tovább lépnem, hiszen az ember és környezete, a szabadság és rabság mindenkori választása – olykor éppenséggel a választhatatlanság rabsága – úgy vélem mindennél fontosabb. A történet talán gyakran kimondatlanul is erről szól.

A törődő testvérnek, Kónya Lajos Kossuth-díjas-írónak és költőnek meghatározó szerepe volt Kónya István életében, erőt is adott a mindig többre törekvő munkájához. Abban, hogy az éveit tekintve már nem fiatal mestert, festőszerszámokat, festékeket vásárolt a festészet gyakorlásához, a báty örök példája követésének igyekezetét vélem. Azután a kövek, melyeket a majdani szobrászkodáshoz gyűjtögetett, ugyancsak ezt juttatják eszembe. De ki tudhatja, ki ismerheti a megszállottak, a zsenik ösztönzéseit?

Kónya Istvánról sokat írtak az elmaradhatatlan újságírók, akik állandóan hálás témát találtak a hányatott sorsú magyar töretlen alkotókedvének újabb, meg újabb állomásainál, kitüntetéseinél, meg más ünnepélyes alkalmak idején. Barátai közül magasan kiemelkedik Bakonyi Béla zenetanár, a népművelő-hegedűs, a mester kezdeti lépéseinek önzetlen támogatója. Ő volt a kísérője a Jehudi Menuhinnál tett látogatása során, amelynek később sorsfordító következményei lettek Kónya István életében. Bakonyi Béla részletesen megemlékezik erről az eseményről. A múltó idő talán kissé megszépítette, itt-ott fényesebbre festette ezt a sokak számára irigyelhető találkozást, de ez semmit nem von le az emlékezés közvetlenségének és hangulatának értékéből.

Nem felejtethetjük ki az első támogatói közül Tátrai Vilmos Kossuth-díjas hegedűművészt, aki mint a művészvilág sokak által tisztelt képviselője, mindenkor egyengette Kónya Istvánnak, az akkori elszomorító körülmények közötti Magyarországon, a bizony nem egykönnyen induló hegedűkészítői pályafutását.

Meg kell emlékeznünk Jávor Ottó íróról, aki sokat munkálkodott Kónya István életrajzának összeállításán, de hirtelen halála közbeszólt.

Kónya mester az életrajza megírásában közreműködők törekvéseit erős kritika tárgyává tette. Később maga igyekezett megfogalmazni az egyes életrajzi epizódokat. Ám hamar kiderült, hogy az ő kezében jobban áll a faragókés, mint a golyós toll. Így aztán letett írói szándékáról és a feljegyzések, fényképek, régi dokumentumok bekerültek egy dossziéba, és több mint egy évtizedik aludták Csipkerózsika álmukat.

Kónya István, aki 80 évet élt meg, gyakran mondogatta, hogy szinte az egész XX. század magyar történelmét végigélte. Ezt a személyes történelmet meséli el a könyv, amely abban különbözik a legtöbb visszaemlékezéstől, hogy szereplője nem tábornok, nem miniszter, vagy bármilyen „fontos ember”, hanem egy egyszerű hangszerkészítő mester volt.

Könyvemben, eredeti feljegyzések alapján, kutatómunkával és néhány kortörténeti szempontból érdekes dokumentummal kiegészítve, a lehető leghitelesebben igyekeztem bemutatni a tényeket, megtartva annak a korszaknak a nyelvhasználatát, amely jórészt a közben eltelt évtizedek miatt sok helyen már eltér a mai köznyelvtől. Az illusztrációkat a hagyaték-ból és egyéb forrásokból válogattam össze.

Köszönetet mondok Kónya Lajosnak, aki rendelkezésemre bocsátotta édesapja hagyatékából a feljegyzéseket, dokumentumokat, fényképeket, melyeket visszaemlékezéseivel egészített ki.

Szeretettel ajánlom minden érdeklődő figyelmébe a könyvem, és köszönettel fogadok bármilyen észrevételt.

Budapest, 2012

Vékes József

PROLÓGUS

„Életregényemben életem történetét mondom el, amely bizony sok útvesztővel, akadállyal teli élet volt. A sors megtanított arra, hogy csak a kitartó erős akarat vezethet el a kitűzött célhoz.

A hegedűépítői munkásságommal maradandót igyekeztem hagyni az utókor számára. Természetesen az alkotni vágyó ember számára az élete túlságosan rövid ahhoz, hogy maradéktalanul véghez vigye terveit, megvalósítsa vágyait. Minden kitartó szorgalma és akarata ellenére sokszor csak a töredéke valósul meg annak, amit célul tűzött ki maga elé.

Elbeszélésem időrendi sorrendbe foglalt mű, amelyben hiteles és közvetlen formában mutatom be életem történetét, gyermekkoromtól a Cremonában elnyert arany diplomáig, majd azt követő alkotó éveimet.

Amit nem sikerült elmondanom, azt a rádió és TV-riportokban, a kiállításokon való szerepléseim, számos oklevelem, és újságcikkek sora egészíthetik ki.”

ŐSEIMRŐL NÉHÁNY SZÓT

Apám felmenői emberemlékezet óta Szögye községben éltek, s a Koncser névre hallgatnak. Számomra a név mindig rejtélyes és megfejtethetlen volt, s fokozatos eszméléseim során egyre inkább bosszantott, hogy annyi szépnevű ős közül éppen ezt örököltette ránk a sors. Mindenesetre olyan ritka név, hogy az országban, de határainkon kívül sem találkoztam soha névrokonnal.

Szögye község létrejöttének legendáját még apámtól hallotta. Ez a mese egyre halványabban él: „A mai Háromág helyén volt egy kút. Aki arra járt, ha akart, ha nem, bele kellett néznie. Akkor a kútból kiemelkedett egy titokzatos lény, aki a kíváncsiskodót addig nem engedte el, amíg valamilyen értéket nem dobott a kútba. A titokzatos lény a kincsekből, a Duna partján palotát épített magának. Egyszer aztán örökre eltűnt. Az emberek sokáig nem mertek a palota közelébe menni. Az épület egyre romlott, végül összeomlott. A helyén dombok keletkeztek”. Már abban az időben is gondot a Duna áradása,

ezért az ott élők a dombokra építették házaikat. Így keletkezett a falu, amely Kisbajcs és Vének között, az Öreg Duna közelében helyezkedik el. A 18. században Komárom megyéhez tartozott. A trianoni szerződés a falu határának nagyobb részét Csehszlovákiához csatolta, ezzel az amúgy is szegény falu élettere teljesen beszűkült. Mivel önmagukat képtelenek voltak fenntartani, ezért 1927-ben Kisbajcsához csatlakoztak. Ezzel a község csaknem 900 éves önállósága megszűnt.

Az itteni építkezés alkalmazkodott az adott körülményekhez. A gyakori árvízveszély miatt úgynevezett patics falat húztak. Levert karókra fűzfaágakból sövényt fontak, s azt kívülből betapasztották sárral. A falu jellegzetes halmaz-település. Két részből állt: a nagyobbik rész közvetlenül a Duna partján, apró telkeken van. A másik rész a töltés két oldalán létesült. A töltés sor nevet is innen kapta.

Szögye község egy része

Dédapám húszholdas paraszt volt Szőgyénben. Öt gyermeke között csak halála előtt osztotta szét birtokát, addig zsellérekedtek, vagy aratók voltak. Apám apja, Koncser Imre, a jussból négy holdat kapott.

Nem ismertem apai nagyapámat. Nyugtalan ember lehetett, mert nem elégítette ki a paraszti munka, afféle parasztács volt. Az Alföldre járt építkezésekre. Olykor tavasztól őszig távol volt otthonától. Szántásért, trágyahordásért Szőgyénben is szívesen vállalt ácsmunkát, vagy rozsszalmával végzett tetőfedés, úgynevezett zsúpolást.

Apám, Koncser István 1874. november 15-én született. Enyhén palócos tájszólással beszélt. Fényképei utánozhatatlan hetyke fejtartással, gondosan pödört bajusszal örökítették meg. Kiálló arccsontja, keskeny, ferdevágású szemei voltak. Nem emlékszem, hogy betegség valaha leverte volna a lábáról. Örök-

mozgó, sietős, kalandra szomjas, százszor újrakezdő, törhetetlenül reménykedő, elpusztíthatatlan kedvű.

Tizenhárom éves korában szabóinasnak adták egy Zibényi nevű, esztergomi mesterhez. A szerződés négy évre szólt, s a megállapodás szerint évente egy öltözet ruhát is kellett volna kapnia. De a négy esztendő alatt mindössze egyszer adott neki a mester harmadfél méter kockás inganyagot. Egy fillért sem kapott, még zsebpénzt sem. Vasárnapja sem volt, mert akkor a mester öt kiskorú gyermekére kellett vigyáznia.

Inasévei alatt egyszer sem kapott szabadságot, s amikor felszabadult, egy krajcárt adott neki a mestere, hogy azzal vágjon neki a nagyvilágnak.

Felszabadulása után egy percre sem maradt gazdájánál. Segédnek már egy másik esztergomi mesterhez állt be, a szakmát is ott tanulta meg igazán.

Esztergomban nem sokáig segédkedett, csakhamar Pestre ment dolgozni. Egy Dohány utcai mesternél kapott állást. Egy év után elszegődött Nyitrára, de ott sem tudott melegedni, mert pár hónap múlva behívták katonának. Esztergomba vonult be. Aztán egy teljes évig szolgált a kolozsvári Fellegvárban. Már sarzsi. Zászlóalját Boszniába helyezték. Három évet Szarajevóban is eltöltött. Szolgálatának végén azzal a meggondolással maradt még két hónapig oktató altisztnek, hogy később ne zaklassák majd fegyveres gyakorlatokkal. Mégis behívták, három ízben is, ahogy ez már szokás volt.

Akkor már nős volt, a tizenhat éves Sándor Vilmát vette feleségül. A nagy szerelem, a gyerekasszony részéről nem tartott sokáig. Válás lett a vége.

Leszerelése után Budapesten dolgozott Dicskó István szabómesternél. Itt ismerte meg Doma Rozáliát, 1888. október 27-én, Répceszemerén született, aki szolgálólány volt egy úri háznál. Apámnak megtetszett a komoly, érett, szép leány. Udvarolni kezdett neki. 1912-ben esküdtek meg a fasori evangélikus templomban.

A SZÜLŐI HÁZ ÉS GYERMEKKOROM

Apám legény korában is megfordult Tatabányán, ahová katonatársai minduntalan meghívták. Ismerte a környéket, így aztán a házasságkötés után ide költöztek. Az üresen álló

Krenner ház bolthelyiségét lefoglalózta és leköltöztek. Ahogy megnyitotta üzletét, azonnal meglepték a vevők megrendeléseikkel. Hamarosan két segédet is tudott alkalmazni. Lakást a Scheirich házban béreltek.

Tatabánya, turulszobor

TATABÁNYA: A Vértes és a Gerecse hegység között, a Galla patak völgyében. A négy településből – Tatabánya, Alsó- és Felsőgalla, valamint Bánhida – 1847-ben alakult város, Komá-

rom-Esztergom megye székhelye. A települést 1897-ben alapították az akkor feltárt szénbányák körül, amely 1902-ben lett önálló község. A város fölé magasodó Turul-hegyen álló turul Európa legnagyobb madárszobra, amely Donáth Gyula alkotása. Kiterjesztett szárnyának fesztávolsága meghaladja a 14 métert.

Tatabánya, madártávlatból

Anyám szülei paraszti származásúak voltak. Abban az időben a paraszt szónak még megvolt a tisztasága, a becsülete, amely tisztességgel párosult, és a nehéz munkát jelentette. A birtokosok, terménykereskedők, malmosok közvetlen kapcsolatban álltak a parasztsággal, becsülték munkájukat, hiszen többé-kevésbé belőlük éltek. Idővel egyre több föld került a bérlők kezébe, akik a földművelést nem hivatásnak, hanem pénzbefektetésnek tekintették. Ezek többnyire nem is laktak „a birtokon”, inkább ipari és a banktőke világában érezték otthon magukat. Sokan osztrák, cseh, zsidó származásúak voltak és érthető okból idegenkedtek a szokásaiktól, olykor nyelvüktől is elütő falusiaktól. Az összekötőik, a dzsentri vagy a dzsentrit utánozó gazdatisztek, ispánok pedig úgy tekintettek a szegényparasztságra, mint az angol gyarmati tisztviselők a

bennszülöttekre. A paraszt szóhoz legtöbbször odagondolták a jelzőt, ami gyakran ki is mondatott: „bűdös paraszt.” Ezért kezdték aztán a földművelők, a parasztok is „gazdának”, „gazdálkodónak”, olykor „birtokosnak” (a szerényebbek eléje tették a „kis” szót) nevezni magukat, akkor is, ha csak fél hold krumpliföldjük volt vagy még annyi sem. A Domacsaládnak szép háza, kertje volt, joggal mondhatták magukat gazdálkodónak, ráadásul, ahogy számos nyugat-dunántúli faluban máig megvan a nyoma, ők is nemesek voltak, mint oly sok kurta nemesi őssel dicsekvő vasi, zalai, Veszprém megyei parasztember. Később a család Légrádra, a Mura meg a Dráva találkozásának a vidékére költözött. A helyváltoztatás szerencsétlenséget hozott rájuk. Nyomasztó sorsukhoz (öngyilkosság) bizonyára az országhatárnak, az állampolgárságnak a többszöri változása is hozzájárult. Nem mondtak olyasmiket, hogy a „történelem kereke végiggázolt rajtunk”, hogy „megszenvedünk a magyarságunkért”. Távol állt tőlük minden vezércikk ízű ítélet, de a sorcsapásokat érezték. A saját bajaink mellett talán a testvéreit ért sok rossz fátyolozta gyászosa anyánk arcát. Ez a belső szomorúság még határozottabbá, ugyanakkor finomabbá tette szép vonásait.

Még csak annyit: anyai nagyapám, Doma József a paraszti munka mellett csak úgy a maga kedvtelésére, esetleg a falubeli barátainak kérésére citerákat is készített. Fia, Lajos meg a bognármesterséget tanulta ki. Ha ehhez még hozzáveszem, apám milyen rendkívüli ügyességgel szabott, varrt, úgy nem csodálható, hogy volt kitől örökölnünk a kézügyességet, nem akarok nagy szavakat használni: az alkotói fantáziát. Testvéreimmel együtt szerettem a kézimunkát, a legegyszerűbb reszelőnyélbe is igyekeztem „lelket önteni”. Bátyám a költő, Kónya Lajos is ilyen volt, maga kötötte be a könyveit, szobrászműhelyt rendezett be magának, ahova nehéz óráiban visszavonult alkotni. Az anyag szépsége, a teremtés öröme mindkettőnket sok belső válságon segített át. Fából készült szobrait kiállításon is megtekinthették a barátok, ismerősök, érdeklődők. Talán példát is mutatott mindazoknak, akik nemcsak fecsegnek a „személyiség kiteljesedéséről”, az „önmegvalósításról”, az „emberi sokoldalúságról”. Ha a reneszánsz mesterekkel nem is tudtunk versenyezni, de megpróbáltunk a nyomukba lépni.

Az öröklést emlegettem. Joggal. Apám bár rövidlátó volt, mégis mesterlövész lett. Talán a rátartiságának meg az akaraterejének köszönhetette a lövészbojtokat, ahogy a majd nyolc évig tartó katonai szolgálatot is. Akkoriban szégyen volt, ha valaki nem vált be a sorozáson, lenézték a többiek, szánakozva fordultak el tőle a lányok, a kocsmában mulató, szabadságos katonák, legénybarátai pedig éppen csak megtúrték maguk között. Apám el akarta kerülni ezt a szégyent, így sorozás előtt megtanulta a szemorvosi táblán lévő betűket – ahogy ma sok jogosítványra vágyó teszi –, nem is vették észre, hogy nincs rendben a látása. A csel túlságosan jól sikerült. Leszolgálván a négy esztendő, amint tudjuk, hogy „nem a világ”, máris behívták gyakorlatra, aztán nem is engedték haza.

Ebbe a viszonylag nyugodt életbe robban be a Világháború! Apámnak be kellett vonulnia egy veszprémi alakulathoz, ahonnan elküldték Lévára, géppuskás tanfolyamra. Egy szakaszvezető barátja jóvoltából elég sűrűn hazalátogathatott Gallára. A háborút sajnos nem úszta meg ennyivel. 1916-ban az olasz frontra vitték. Arcvonal mögötti altisztként éjjeli szolgálatos volt. Megbetegedett és a budapesti Erzsébet kórházba került. Nem sokáig tartották ott, hazaengedték Gallára, harminc nap szabadságot kapott. Utána kidobták az orosz frontra, Turnu Severin mellé. Alighogy kirakodnak, máris bevagonírozták az egységet, jöttek befelé az országba. November volt. A városok előtt feltartóztatták a szelvényt. Bajtársaival együtt megszöktek és egyenként mentek haza.

Apám, a gyalogos őrmester 1918 kora őszén, a harcok végén hazatért Felsőgallára. Betoppant a lakásba, fölkapta anyámat, s forgott vele a viszontlátásra vágyó szerelem kacagásával. Repültek a lövészbojtok a zubonyán, szállt a szoknya, mint a körhintán a lányok hajfonata. Elúsztak a

Tatabánya, XV. akna

katonatemetők, virágos rétté változva, a szív lüktetett a dobpergés helyett, mintha verset mondana, Ady Endre versét: Az Élet szent okokból élni akar.

Szüleim kilenc hónap múlva a kerítésen átkiáltották a hírt a szomszédnak: „Gyerök lött!” Azaz megszületett a második fiú, megszülettem én.

Első otthonaink egyik színhelye Felsőgallán, a Szent János utca volt, amely végignyújtózkodott a bányatelep válaszvonán. Egyik vége az Edison mozival szemben, vásártérre öblösödött ki, a másikon egy nagy zöld réttel a hónaljában, a háta mögött pedig a csobogó Alabér. Gyepes domboldalak a koszorúban ülő hegyek lábáig futottak fel. Gyárkémények és aknatornyok strázsáltak látóhatárunk peremén. Az utca képe, messziről visszatekintve, határozottan kisvárosi volt: üzlet - üzlet után, itt-ott beépítetlen telekkel. Esténként, s főképp vasárnap óriási tömeg kavargott az utcán. Ó, hogy szerettük ezt a forgalmat. Szerettünk a kenyér és a sörszagú bolt körül ténferegni, hallgattuk a habos poharak fölé hajló emberek beszélgetését. Megálltunk a tüzes kemence előtt, gyönyörködtünk a pirosra sült kenyerekben, majd kiszaladtunk a kertbe, csatangoltunk a bokrok között, és a patakba lógattuk poros lábunkat. Mé-

Tatabánya, Kálvária domb

táztunk, pilinckéztünk, nemzetes rablóst játszottunk. Olykor felmerészkedtünk a Kálvária dombra, melynek oldalában barlangok vannak.

Bekukucskáltunk a hegy rettentő torkaiba, képzeletünk szörnyeivel, lidércekkel, bányarémekekkel népesítettük be őket. A mélybe hajgált kövek oly félelmetes zajt ütöttek, mint a mesebeli sárkány hor kanásai. A Vértes kő-

szikláit, sötét erdeit, vízmosásos szakadékait csak távolról mustrálgattuk.

Apám a háború után, a rövid ideig tartó konjunktúra idején, a Merz házban lévő műhelyében még inassal, s olykor egy-egy segéddel dolgozott. Az áporodott levegőjű kis helyiségben a vasalás gőze gomolygott. A nagytükör két oldalán próbababák álltak, vállukon egy-egy kabáttal, a falakon divatképek, rajzszeeggel felerősítve, a kirakatban egy vigyorgó gipszfej s körülötte ugyancsak néhány divatkép. Munka közben mindig mesélt valaki, s a vendégek is elüldögéltek, beszélgettek, nevetgéltek. Rendszerint anyám is a műhelyben tartózkodott, amikor végezt a háztartás dolgaival. Fércelt, bélést varrt, segített a kézi munkában.

A Scheirich házban, a leghátsó szoba-konyhás udvari lakásban laktunk, majd innen alig egy kőhajításnyira, a Spirek házba költöztünk. Itt már két szobánk volt és közöttük ajtó helyett csak boltíves nyílás volt. Az egyik szobában kályha is állt. Az előszoba, ha vendég érkezett hozzánk, ebédlőül szolgált, különben a konyhában étkeztünk.

Apánk tagja volt az „Akarat” kislakásépítő szövetkezetnek, melynek naptára és plakátjai a műhely falán függtek. A központból olykor jött valaki, ilyenkor mama jó vacsorát főzött, s bor is került az asztalra. A késő éjszakába nyúlt beszélgetések messzi tájakat, háborúkat és úti emlékeket idéztek.

Szegény apám, akkor még mindent megkísérelt, hogy megállapodjék valahol, hogy saját otthona legyen. De ahogy teltek és nehezültek az évek a Szent János utcai telke elúszott, hadikölcsöne, biztosításai és szövetkezeti tagságai rendre elérték-telenedtek, befagytak, és semmivé lettek. Azt a keveset is elveszítette mindig, amije volt, hasztalan ment neki a vakvilágnak.

Felsőgalla. Milyen dallamos nevű falu. Akárhova vetett a sors, akármerre bolyongtam, ez a dallam sosem hallgatott el bennem. A szülői ház, ha csak béreltük is, szülői ház marad a három ablakával. Az egyik ablakban különböző színű szövetek csábították az arra járókat, készíttessenek öltönyt, ruhát maguknak. Amott paraszti porták voltak. Hátul az udvarokban pajta, szénpadlás a bújócskázáshoz – később a rejtőzködés-

re – ahol titokban el lehetett szívni az első cigarettát. A környék lakói dolgos, sváb parasztok, úgynevezett „szerző” népek, valamint könnyelmű magyar bányászok voltak, akik nem ismerték a spórolás szót. Ha volt pénzük, gondtalanul szórták fröccsre, disznóra, búcsúfiára. Ilyenkor piroslott az arcuk, jókedvűek voltak, hangjuk öt szomszédon is átharsogott. Aztán, ha jöttek a szűkebb napok, szótlanok, mogorvák, komorak lettek, úgy jött ki a szájukon a káromkodás, mint a szénporos köpés.

Furcsa hely volt ez a Felsőgalla, ám aki ott lakott, az örökre megszerette. Tőle igazából soha, de a nagyvárossá nőtt Tatabányától sem távolodtam el, és most is a környékén lakom. Ha lehunyom a szemem, megjelenik előttem a háromablakos szülői ház, melyet pirosra füstöttek, ami aztán idővel téglaszínűre fakult. Ott a Kálvária-hegy, a temető, ahol méhek döngicséltek, és halottak napján úgy világított, lobogott a mécsesek lángjától, hogy azt hihette az ember, a csillagos ég szállt ide le, Gallára. Futkostunk a domboldalon, megcsodáltuk a magasban némán libegő csilléket, néztük a füstölgő kéményeket, és éreztünk valamit az idő és életforma átmene-
tiségéből. Itt kazlak, szőlők, kukoricagórék, amott zakatoló

gépek, olajos, szénporos emberek, lecsupaszított, földarabolt hegyoldalak voltak. Távolban látszott a Vértes vonulata.

Lent a közelben volt egy hősi emlékmű, oda vonultunk ki nemzeti ünnepünkön, hogy meghallgassuk a beszédeket, szavakat. Egyszer Lajos bátyám, akit a családban Lalinak becéztünk, itt is mondott egy ünnepi beszédet, és mindannyian nagyon büszkék voltunk rá. A Hatosi felső házai, a Tatai út melletti települések ma is régi ismerősként bukkannak a lelki szemeim elé. És persze a mi Szent János utcánk, a piactér a kirakodó sátrakkal, a ringlispíl-

Hősi emlékmű

lel. Kődobásnyira volt tőlünk a vasútállomás, ahol mindig történt valami, ha semmi más, hát a sínek kattogtak, vagy egy-egy vagon ütközője csattant össze. Velünk szemben, a túloldalon volt a pékség, a katolikus templom mellett az elemi iskola, majd tőle nem messze a polgári iskola. Mintha a teremítő két markába sűrítette volna mindazt, ami egy ilyen már se nem falunak, se nem városnak kell, főleg pedig a kisgyerekeknek, hogy legyen hol szaladgálniuk, álmélkodniuk, tervezgetniük. Lali mindezt megírta szép önéletrajzi könyveinek egyikében, a következő mondattal kezdve életregényét: „Eszmélkedésem első otthonaink színhelyén, Felsőgallán, a Szent János utcában kezdődik” (Kónya Lajos: Kicsi a világ c. könyve). Ugyanezt mondhatom el én is saját magamról. Lali „első otthonainkat” említi, ez azt jelentette, hogy rövidesen elhagytuk Gallát, majd újra meg újra visszaköltöztünk, ha már nem is a Szent János utcába, mint ahogy a viharoktól megtépázott tengerjáró hajó menedéket keresve visszatér a régi kikötőjébe.

A felsorolhatatlanul sok költözésnek, vándorlásnak első-sorban anyagi okai lehettek. Nőtt a család, testvéreink születtek: Géza (1922), Edit (1928), Béla (1931). Öt gyermeket eltartani, nevelni a két világháború közti időben, ráadásul, ha a családfenntartó vidéki szabó, aki élhetetlen is, nem lehetett könnyű feladat. Szegény apánk szorgalmas, ügyes kezű munkás, de rossz üzletember, ugyanakkor rátarti mester volt, aki nem adott ki a kezéből el nem dolgozott, jól meg nem varrt ruhát, zakót, vagy kosztümöt. Saját megjelenésére is sokat adott, mindig tiszta inget, szinte ünnepi öltözetet hordott. Gyakran mondogatta, hogy milyen szabó az, akinek foltos az inge vagy rojtos a nadrágja. Később, a még nehezebb években bizony már megkopott a hajdani mutatós ruhája, és ahogy poros, fekete öltönyben tolt a kerékpárját a vázon átvetett zsák kukoricával, hát bizony szomorú látványt keltett. Egy huszadik századi magyar „Sziszüfosz” volt, aki görgeti a sziklát, makacsul tolja a kerékpárt, de nem jut semmire és sehova. Az egykor jobb napokat látott öltönye már csak jelkép volt, amely ebben az állapotában a hanyatlást, a család hanyatlását mutatta. Egy kopott, kifényesedett frakk mögött mindig nagyobb szerencsétlenségek, zuhanások sejlének,

Balról jobbra: Lajos, Géza, mama, papa és én

mint amikor valaki már eleve egyszerű, rongyos ruhában tartja elénk koldus tenyerét. Ahogy ő maga is keserű mosollyal megjegyezte: én világéletemben a munkát kerestem, nem a pénzt. Rendszerint éjfélig dolgozott. Önálló megrendelése alig akadt, ezért bér munkát is vállalt, ma úgy mondjuk „bedolgozó” lett. A szédületes pályát befutott mostani „farmer” nadrág elődjét, az akkor legolcsóbb, legtartósabb „cejgnadrágot”

szabta, varrta, amelynek darabjáért 40 fillérér munkadíjat kapott. Ezt a fajta nadrágot hordták a bányászok, a napszámosok, a vincellérek, de még a parasztok is. A kész nadrágokkal a megrendelő – akit csak vásáros zsidónak hívtunk, habár fogalmunk sem volt hitbeli hovatartozásáról, származásáról – járta a vásárokat, adta el az apánk kezéből kikerült nadrágokat. Ebben az elnevezésben semmi lenézés, idegenkedés nem volt, legföljebb az igazságtalanság miatt egy páányi bosszúság érződött ki belőle. Minél szegényebb valaki, annál inkább kifejlődik az igazságérzete, ahogy mondani szokás, a „szociális érzékenysége.” Móricz Zsigmond és Veres Péter is megírta, hogy „a szegény ember mindig számol,” olyan nincs, hogy fillérre ne tudná, mennyi pénz van a zsebében. Hát apánk is számolt, vele pedig mi is. Egy nadrág anyaga 1 pengőjébe került a megrendelő vásárosnak, mert az anyagot ő hozta, a varratásért 40 fillért fizetett, ő meg 2,50-ért adta el darabját. Akkoriban ez nem kis pénz volt. 2 pengő 50 fillérért már egy mázsa tengerit lehetett venni. Talán egy mai embernek csodálkozva fölcsillanna a szeme: milyen nagyszerű lehetőség volt ez. A mázsa kukoricával már etetni lehetett a süldőt, malacot lehetett nevelni, a malacból disznó lett, árából már több mázsa kukoricát, disznót, tehenet, lovat vehettek. Így a végtelenségig haladhattak a meggazdagodás útján, csak ugye dolgozni kellett. Hát nem így volt. Apánk éjjel-nappal hajtotta a varrógépet, hogy sikerüljön naponta négy-öt nadrágot elkészíteni, hiszen ki tudja, mikor jön az újabb megrendelés.

Azt is mondogatta: az a jó szabó, aki bont és újra megvarrja. Hát ő többnyire csak újat varrt. Szerette a munkáját. Ha kínai császár lett volna, vagy kiközösített pária, aki semmi fizetséget sem kap a munkájáért, ő akkor is dolgozott volna. Büszkén mutatta, ha valamit szépet sikerült varrnia, hiszen nem arra született, hogy cejgnadrágokat tákoljon össze. Ahogy magam előtt látom a lámpafényben – a lámpa nem egyszer petróleumlámpa volt – a falra vetített előregörnyedő alakját, eszembe jut, talán tőle örököltem ezt a már-már önfejű makacsságot, amely sokszor önpusztító makacssággá hatalmasodott el benne; de a munka iránti szeretetét is.

Tatabánya, Felsőgalla madártávlatból

Meghitt órák a családi fészekben. Papa többnyire csak este, zárás után ült hosszabb ideig közénk, a főtt krumpli és a pirított hagyma illatos melegében. A konyha sarkában volt egy kis két-pados asztalkánk, ott könyököltünk Pityuval, vacsorára felajzott lélekkel. Apánk megcsókolta a mamát, barackot nyomott fejünk búbjára, beletúrt a hajunkba, és leült mellénk. Jók voltak a gyerekek? – kérdezgette anyánktól, aki a tűzhely fölé hajolva készítette vacsoránkat. Papa jobbára kis mesékkel, történetekkel próbált nevelni, tanítani bennünket. Kedvenc szava volt az illem. Bennünket is illemtudó gyermekekké akart nevelni. Volt egy kockás fedelű zsebkönyve, tele versekkel, nótákkal, szállóigékkel, olvasmányaiból kijegyzetelt adatokkal. Nem tudom, későbbi vándorlásaink során hol kallódott el ez a különös füzet. Máig sajnálom, hogy nincs meg apám friss, érdeklődő, tréfás szellemének ez a pompás gyűjteménye.

Az imént azt mondtam, apám előregörnyedve varrt. Talán a lámpafényben a falra vetődő árnyak emléke zavart meg, talán az együtt érző szánalom, mert sosem volt a görnyedő, szemüveges szabókhöz hasonló a termete. Nem lett volna alkalmas rá, hogy eljátssza a „Pál utcai fiúk” című darabban, Nemecek papájának, az alázatosan hajlongó kis szabónak a szerepét. Ő, aki valamikor segéddel és több inassal is dolgozott, aki mindvégig kisember maradt, az emberi nagyság és

méltóság sok szép vonását - többek között a lemondást, az áldozatvállalást is - megőrizte! Idős koráig olyan egyenes derékkal ült a varrógép mellett, mint díszszemlén a huszár a lóháton! Azzal is dicsekedhetett volna, hogy a legmodernebb technikát Párizsban sajátította el! Később elmesélte, hogy amikor fölvtették a céghez, próbadarabot készíttettek vele, és ahogy átnyújtotta, csak ámuldoztak. A francia szakembereknek egy kifogásuk volt, és bajusz alatti mosollyal figyelmeztették: „Nem kell ennyire jól megvarrni a ruhát, azért ne tartson örökké egy öltöny.”

Párizs, Franciaország. Azt hiszem, minden európai fülének sokat mond e két szó. Székesegyházak, kastélyok, zúgó tenger, költők, forradalom és szabadság. Na meg szép, de ismeretlen nyelv. Szövőműhelyek, fekete bányák még feketébb, nem kevés lengyel és magyar bányásszal. Ha Franciaország nevét hallom bennem mindmáig a szabadság fogalma, a tág lélegzetvétel lehetősége rémlik fel; az a másság, ami a polgári szabadságjogokat már kétszáz éve kivívott nemzet és az egyenlőségről, valamint a demokráciáról inkább csak beszélő, de azt még megvalósítani mindmáig képtelen szegény hazánk között van.

Az egész családdal kivándoroltunk Franciaországba. Akkoriban, a trianoni békekötés utáni sokkos állapotból ébredező ország kisemmizettjei kénytelenek voltak minden lehetőséget megragadni az életbemaradáshoz. Budapesten az erdélyi menekültek ezrei még mindig vagonokban laktak a rendező pályaudvaron. Hovatartozásuk megőrzése végett a vagon sorok közti részt szülővárosukról nevezték el: Zilahi utca, Kolozsvári utca és mások. Horthy Miklós, Magyarország kormányzója megszilárdította hatalmát, de a problémák megoldásához nem talált megoldást. A hadikölcsönkötvények semmit nem értek, s egyre nőtt az infláció. Belga meg holland családok olyan magyar gyermekeket fogadtak örökbe, akiknek itthon ennivaló is alig jutott. Sokan kivándoroltak olyan országokba, ahol „jó munkalehetőséggel és szép fizetéssel kecsegtették” őket.

Egykor, az 1890-es évek agrárválsága idején zömmel a tönkrement parasztok indultak útra Amerikába. Most viszont a szakmunkások, szűcsök, nyomdászok, gépészek, meg persze a legnehezebb munkára vállalkozó bányászok próbálták szerencsét Nyugaton, mindenek előtt Franciaországban. Tatabá-

nyárról egymás után indultak külföldre az úgynevezett „bányászvonatok”. Ismerősök, távoli rokonok már kintről üzengették vissza, hogy nem bántuk meg, gyertek ti is utánunk.

Apánk úgy érezte, véget kell vetnie a cejgnadrág varrásnak, itt az ideje, hogy megfogja az Isten lábát. Szüleink nem cselekedtek elhamarkodottan. A papa először egyedül utazott ki Párizsba, a csodák városába, majd ahogy az újszülött Géza öcsém megerősödött, 1923-ban mi is követtük. Ő akkor már Lille környékén önálló szabómesterként próbált szerencsét.

Franciaország, Lille

Én még túlságosan fiatal voltam ahhoz, hogy az eseményeket követni tudjam, felfogjam és megjegyezzem. Később szüleimtől meg Lali bátyámtól hallottam a kint átélt eseményekről. A másság érzése azonban már akkor magával ragadott. Mások voltak a házak, az emberek, a nyelv, helyenként még az emberek öltözete is. Másnak láttam a mezőt, a fák színét, és különösen másnak tűnt a mennybolt kéksége. Ott-hon, Felsőgallán, ha nem esett az eső, ha a szél elfújta a fel-

hőket, akkor „kinyíltak az egek” és tiszta kéken borult fölénk az égbolt. A báránnyelűk játékos cirádákat, motívumokat formáltak az áttetsző kékségben. A házak, tornyok, hegy-csúcsok világosan rajzolódtak ki a dunántúli tájból. Messziről ki lehetett venni a jegenye csúcsára szállt vércsét, a galambok meg szinte a szemünket csapkodták, ha csapatostul felröppentek a háztetőkről. Áttetsző és világos volt minden. Az embert nem érthette meglepetés. Még a kakas is szabályos időközönként kukorékolta el magát hajnaltájt a szomszéd udvarán. Itt, francia honban sokszor ülte meg a rét a köd, a pára, s ha delelőre hágott a nap, még akkor is opálos, homályos volt a fénye. A párán át megtörtek a fénysugarak. Más, tompább színt kapott minden: az ablakba tett virág, a gyárkéményből bodorodó füst. A felhők soha nem láttott hegy-csúcsként hatalmasodtak a magasban, körbe-körbe kavargva, mintha egy óriási cukrász hatalmas lapáttal, tejszínből kevert habot dobott volna az égre. Majd hirtelen sötétedni kezdtek, fenyegető szürke színt öltöttek, és úgy vágtattak a szélről hajtván kelet felé. A nap egy időre eltűnt, a komor felhők acéllal öntötték végig az eget, aztán kisvártatva kinyíltak a szélen a napsugarak, ilyen sugárnyalábot mi csak giccses szentképeken láttunk. Olykor titokzatos forgószél táncolt végig az utcán, még a gyárkéménynél is magasabbra sodorva föl a tollat, papírt, egyebet. Jött, megmutatta magát, s mire becsuktam a csodálkozástól tátva maradt számat, már ott se volt.

Ma már tudom, a pára, a tompa színek, a felhők, a forgószél mind-mind azzal függtek össze, hogy nem messze tőlünk ott tajtékzott, terpeszkedett a végtelen látóhatáron is túl a tenger, az Atlanti óceán. De a természetben észrevehető különbségek nem csökkentették Franciaország iránti rokonszenveimet.

Később, érett fejjel más különbségekre, a kétféle társadalomban, a rend, a törvény és a törvények által irányított állampolgári kapcsolatok közti különbségekre is fölfigyeltem. A franciáknál a saját erővel kivívott változások eredménye volt, hogy mindenki tisztelte a másik személyiségét, önérzetét, hiszen csak így kaphatta meg ugyanezt ő is. Nálunk kudarcba fulladt a hatalom és az állampolgári összhangon alapuló kapcsolat megteremtése. Minden társadalmi megmozdulásból, ha

némi eredményük lett is belőle, mégis a hatalom került ki győztesen, ezért az egyén is a hatalomhoz idomult, és másokkal szemben ő is hatalmaskodó lett. A gazdasági, politikai rangsor mellett kialakult az erkölcsi rétegződés is, mely az egyén önérzetének összetöréséhez, a jellemek deformálódásához vezetett. Mind ez a felismerés csak később világosodott meg bennem, de hozzásegített egy olyan esemény is, melyről családi körben sokat beszéltünk, és számomra példaértékű maradt.

Tehát 1923-ban anyánk fölkerelkedett velünk, és kiutaztunk apánk után Franciaországba. Akkor persze még nem tudtam, milyen kényszer rakott bennünket vonatra, szüleink milyen vívódások után szánhatták el magukat, hogy másik otthont, esetleg új hazát válasszanak. Apánk levelei biztatóak voltak. Most már pontosan képes vagyok magam elé képzelni, milyen terhet vállalt föl anyánk ezzel az úttal, mennyit idegeskedhetett, aggódhatott a családjáért, értünk, leginkább Géza öcsénkért, aki még karonülő csecsemő volt. Három napig tartott az út vonattal, amire Párizson át megérkeztünk Sallaumines-be. Apánk már várt bennünket az állomáson. Kiabálás, integetés, öröm és kapkodás, ki a vonatból a csomagokkal. Apánk, hogy jobban tudjon segíteni, fölszállt a vasúti kocsiba, s még akkor is fönt volt, amikor a vonat nekilódult. Az utolsó csomagot gyorsan ledobta, aztán kiugrott, de az egyre gyorsuló vonatból már az állomáson kívül, a töltésre esett. Az eséskor fölsértette az arcát, vérzett a homloka, fájt a karja, a ruhája is összepiszkolódott. Mire nehezen föltápáskodott, már ott állt mellette egy hivatalos, egyenruhás személy, vasutas vagy csendőr lehetett, és bekísérte az állomásfőnökhöz. Apánk, aki a kakastollas magyar világból az otthoni szokásokkal érkezett, a hazai hatalmi rangsor ismeretében haptákba vágta magát, s várta a büntetést. Hiányos francia tudásával már éppen valami védőbeszédbe akart kezdeni, de az állomásfőnök megelőzte és bocsánatot kért, amiért olyan figyelmetlenek voltak, s nem vették észre, hogy van még le szálló, és elindították a vonatot. Majd megkérdezte, milyen kártérítést igényel. Apánk úri gesztussal lemondott a kártérítéstről. Az esetet sokszor, még évek múlva is emlegette.

Erről az időszakról inkább csak néhány, halvány benyomásom maradt: lengyel bányászok lengyel nemzeti zászlóval vonultak a saját sportegyletük telepére, a búcsú forgatagára. Lenyűgöztek a pöfögő autók, és mennyi kerékpár volt! Egy-egy magyar ismerőstől, rokontól csokoládét kaptam. A felnőttek borozgatás mellett énekeltek az akáclombos faluról. Vitatkoztak, politizáltak. A szénát úgy gereblyézték össze, hogy közben szalmakalap volt a fejükön, mint nálunk otthon a kisasszonyoknak. Anyánk sokszor sóhajtozott, hogy jobb volt otthon. Lali a tatabányai bányászgyerekekkel járt el moziba. Több volt a lengyel meg a magyar bányász, mint a francia. Esett az eső, és mi megint költöztünk. Először Lillében, majd a Lens melletti apró Méricourt-ban laktunk. Lali így írt erről: „A lillei meghitt, bibliás tél után”, hol „a házaknak még kerítésük sincs”, a réteken ibolyát lehet szedni, és a „hazai színek, ízek, és illatok káprázata leng körül.”

Aztán újabb elhatározással ismét hazaköltöztünk. 1925 őszén már itthon, Felsőgallán mentem az iskolába, az első elemibe. Miért hagytuk ott Franciaországot? A két fő ok közül az első megint csak a szegénység, a megélhetési nehézséggel járó bizonytalanság lehetett. Apánk bizonyítani akart. A kevés nem volt neki elég, ezért ide-oda kapkodott, hajlott minden csábító szóra. Itt majd jobb lesz, több a munkalehetőség. Ezért is költöztünk annyit, illetve estünk újra meg újra cseberből vederbe. Mert Lille ugyan nagyváros volt, de akkor ott erősen érződött a munkanélküliség minden hátránya. A munkanélküli ember nem varrat öltönyt magának. Egyáltalán ki készítetett ruhát a bányásztelepüléseken, a munkáslakta vidékeken? Senki. Mindenki készruhát vásárolt. Apám szidta is a konfekcióipart, de hiába. Neki újra a fércelés, javítgatás maradt. Igaz, hogy nem haltunk éhen, talán nem is volt anyyira rossz a sorsunk, apánk mégis kudarcnak fogta fel a helyzetét, és azt hiszem joggal tette.

A másik erő a honvágy volt, ami hazahúzott bennünket. A mama nem tudott megszokni Franciaországban, emiatt állandóan rágta apánk fülét: térjünk haza, én nem akarok halálom után idegen földben nyugodni. Bár akkor éppen megint terhes volt, s nem a halálára készülődött, mégis folyton zsémbelt, zombogott szegény. Ha előre látta volna, hogy itthon milyen nélkülözés vár rá, talán meggondolja magát, hiszen Francia-

országban sosem éhezünk, nem úgy, mint saját szülőföldünkön. A halált is kár volt annyit emlegetnie, mert a megszületett ikrei nem maradtak életben, mint ahogy az Első Világháború alatt született bátyánk, István sem. Ugyanakkor volt valami fölemelő ebben a családszeretetben, szülési kedvben, úgy is mondhatom: életkedvben. Az eddigi kudarcok nem vették el szüleim kedvét az újabb gyermek vállalásától. Ezután született meg a három fiú mellé a nálam tíz évvel fiatalabb Edit húgunk, majd két évre rá a család legkisebb tagja, Béla öcsém.

Fordított sorrendben költöztünk haza, mint ahogy kiutaztunk. Most először a mama indult vissza velünk, gyerekekkel. A papa talán szégyellte a gyors megfutamodást, vagy még mindig reménykedett valami csodában, és majd egy évig még kint maradt. Csomagokat, függönyt, szőnyeget és más apróságot küldözgetett, amit itthon eladtunk, mert kellett a pénz a betevő falatra. Szomorú volt a búcsúzkodás, az elválás. Talán megéreztük, hogy a reménytelenségből tartunk a még nagyobb reménytelenségbe. Németországon vezetett át az utunk. Most is három napig tartott a visszaút, mint kiutazásunkkor. Felsőgallán álmosan, sírós szemmel szálltunk le a vonatról.

Jó érzés volt újra itthon lenni. Van otthonunk, van fedél a fejünk fölött. Az is bebizonyosodott, hogy mégiscsak szülőfalum, Felsőgalla nyújtja a legnagyobb biztonságot, a legtöbb védettséget. Ám mind ez hiú remény volt, ismét elkezdődtek a hányadtatás évei.

Utólag visszaemlékezve a kandi szemű szomszédokra, rokonokra, akiknek a szánakozása nem takarta el a kajánságot: „Na, köllött ezeknek a nagyravágyóknak! Most aztán láthatják, mire jutottak.” Átéreztem a mama szomorúságát, riadtságát, melyet tetézett újabb, szerencsétlen ikerszülése. Talán az is fölrémlett benne, esetleg a kárörvendő tekintetek juttathatták eszébe: mi lesz, ha nem jön meg a férje, ha végleg kint marad. Már csak azért is gondolhatott ilyenre, mert apánk elvált emberként vette őt feleségül. Első házasságát, melyből két fiú született, még jóval 1914 előtt felbontotta. Bármennyire is szerette anyámat, sok minden lehetséges, sok minden közrejátszhat egy ember életében. De visszagondolva kettőjük kapcsolatára, rájöttem, hogy soha nem hagyta volna

el a családját, ezt a családot. A mama nemcsak küzdő-, hanem segítő társa is volt. Ha végzett a házimunkával, akkor beállt a műhelybe bontani, fércelni. Szerették egymást, és minket is nagyon szerettek.

Hamarosan ott kellett hagynunk Gallát. Ugyanis a papa is hazatért. A viszontlátás öröme azonban nem tudta eloszlatni a gondokat. Gondok és tervek töltötték meg ismét a kis parasztszobát. Már nem a régi Darmstetter házban laktunk, hanem parasztnál béreltünk egy lakrészt.

Szőgyén, római katolikus templom

Az új határon is átmertünk Csehszlovákiába. Apánk, aki maga is felvidéki születésű volt, valamikor ott inaskodott, ott élt az első házasságából való két fia közül az egyik. Az esztergomi hídon léptük át a határt. Párkányról Köbölkútra utaztunk, s onnan szekéren érkeztünk Szőgyénbe.

A falu agyagos sarában nyomban elterültem, ahogy leléptem a szekérről. Gyula bátyáméknál laktunk, míg apám el nem intézte dolga-
it, s lakást nem bérelt. A falu közepén magas templomtorony bökölte az örökös esőfelhőket. A falut, a rokonokat, inkább apám elbeszéléseiből ismertem

meg, mintsem ennek az álomként elillanó hónapnak röpke emlékéből. A kurta ottlétből annyi emlék maradt meg bennem, hogy az ottani gyerekek nem úgy kérdeztek, hogy milyen, hanem minő?

Szőgyénből hamarosan vissza kellett térnünk Magyarországra, mert a csehszlovák hatóságok nem adták meg apámnak a letelepedési engedélyt. Ez az egy hónap csak arra volt jó, hogy föléljük a tartalék pénzünk nagy részét, mert munkája nem

volt. Visszatértünk hát Tatára, ahol rokonoknál laktunk, de örökké azok nyakán sem élhettünk.

Apám első házasságából van két féltestvérem, akik szülőföldjükkal együtt Csehszlovákiába szakadtak. Gyula, az idősebbi, futóvendégként meg-megjelent nálunk. Suhanc korában odahagyta anyját és nevelőapját, hogy átkelve a határrá vált Dunán, megkeresse apját. Apám felvitte Pestre, ahol kocsifényező tanonc lett. Sűrű ingázásai miatt nem tekintettük teljesen a családhoz tartozónak. Néhány év múlva megnősült és visszatért szülőföldjére. Ettől kezdve ritkán adott magáról életjelt, nem is tudjuk hogyan alakult a sorsa.

Apám végül megint Tatabánya felé tapogatózott. A maradék pénzén néhány bútordarabot vásárolt, aztán felrakodtunk egy szekérre, s megindultunk az országúton Gallára. Egy ideig ismét a Hamburger házban, majd néhány hónapig a Bán utcában egy szegényes szoba-konyhás lakásban laktunk.

A Konkser család: Béla, Géza, (Piroska és Lajos, Edit, és én (István));
lent: mama, papa és Gyula (papa első házasságából)

Onnan a Lusztig-közbe, egy üzlethelyiségből és egy kicsi szobából álló lakásba költöztünk. Szerencsére az üzlethelyiség elég nagy volt ahhoz, hogy szekrényekkel kettéosztva a hátsó részét szobának használhattuk.

Korábban említettem, ha apánk tervezett valamit, annak mindig költözés, vándorlás lett a vége. Úgy jönnek eléem a különböző helységnevek, mint a vasúti menetrendben az állomások. Füttyszó, beszállás, fújtat a gőzmozdony, nekiindul, újabb megálló, füttyszó, újabb keserves nekilódulás. Minden új hely új reményt ígért, majd lesújtó csalódást okozott.

A mama húga Csáfordon volt bábaasszony. Mink nem Csáfordra, hanem a szomszéd településre, Jánosfára állítottunk be. Azzal csábítottak oda bennünket, hogy nincs szabó a faluban. Biztattak, hogy ott biztosan akad majd munka, megélhetési lehetőség. Meg kellett tanulnunk mindnyájunknak, hiszen a tévedés az egész család életére kihatott, hogy ahol eddig nem volt szabó, ahol nincs, oda nem is kell. Gyóron csak néhány hónapig laktunk. Emlékszem, apánk, mint mindig, nagy reményeket fűzött az új lakhelyhez. Szépen felöltözött, nyakkendőt is kötött, kisuwickolt cipőben tisztelgő látogatást tett a jegyzőnél, a papnál, a tanítónál. Arra nem emlékszem, volt-e Gyóron orvos, gyógyszerész, ha igen, bizonyára hozzájuk is bekopogtatott és az arra érdemes, önálló mester önérzetével, a nagycsaládos, az anyagi gondjaival küszködő férfi szerénységével kérte pártfogásukat. Gondolom, rögtön felmérték, kivel állnak szemben. Nem lehetett el-lenszenves ez az egyenes derekú ember, de ők is csak ígéreteket, biztatást adtak. Munkája alig akadt, egy-két esküvői ruha volt az egész rendelés.

Ismét visszakerültünk Felsőgallára, majd tovább Vas megyébe, a Sárvári térségben lévő Jákfára. A kis faluból származik vitéz Jákfai Gömbös Gyula családja, kiknek a szomszédságában laktunk. Apánk a közeli Sárvárra is bejárt, onnan hozott munkát, ha adtak neki. A töprengés, a harc a létért, melyet nálunk szó szerint kellett érteni, adta neki az ötletet: költözzünk be Sárvárra. Úgyis szívesebben varratnak a falusiak ruhát bent a városban, a városi szabóval. Aztán mivel Lali már polgárista volt, ne kelljen utazgatnia az iskolába. Aki volt valaha életében bejáró tanuló az tudja, hogy a látszólagos szabadság érdekessége ellenére igen kimerítő az ingázás.

Papa egy délután azzal fogadott bennünket, hogy beköltözzünk Sárvárra. Már körül is nézett, lakást is szerzett. Egy novemberi napon, szekérre rakva mindenünket, beköltöztünk Sárvárra. Mindmáig töprengök, hogyan is férhettünk el a Kos-

suth téri ház udvari lakásában, ebben a szoba-konyhás lyukban. Kezdetben egy bőrcserző házában laktunk. Kibírhatatlan dögszag lengte át az udvart, talán ez a szag készítette apánkat egy újabb, elszánt lépésre. A katolikus vallásról áttért az evangélikus hitre. Nem volt ez annyira váratlan nála, hiszen, már amikor feleségül vette anyánkat, aki evangélikus volt, az Első Világháború előtt reverzalist adott (vegyes házasságokban a gyerekek vallása tekintetében az egyik fél lelkiismereti igényének elismerése a másik fél részéről). Az biztos, hogy az áttérésben nála nem elsősorban a hitbeli okok játszottak szerepet. Kétségbeejtő helyzetében szánta rá magát erre a lépésre, mivel Sárvár egy tizedét sem váltotta be reményeinknek. (Ahogy korábban kétségbeesésében, de sikerrel fenyegette meg a soproni evangélikus tanítóképző igazgatóját, hogy egész hattagú családjával áttér katolikus vallásra, ha nem támogatják Lajos fia továbbtanulását. A jelenetet nagyszerűen örökítette meg bátyám, Kónya Lajos a már említett „Kicsi a világ” című önéletrajzi írásában.)

Arról volt szó, hogy mint evangélikus hívő kaphatott egy nem megvetendő állást, és egyházi lett. Az álláshoz szoba-konyhás lakás, meg húsz pengő fizetés járt, mellette még folytathatta mesterségét is. Lali Sopronban tanult tovább a tanítóképzőben. Mi is nőttünk, cipő, ruha kellett, a gyomrunk is tágult, egyre többet ettünk, mégis mindig éhesek maradtunk.

A sárvári vár madártávlatból

Sárvár, Nádasy vár

A vár díszterme

A várak télen befagyott. Ilyenkor megtelt a tó jege csúszkáló, korcsolyázó gyerekekkel, mintha egy holland festő téli tájképét látta volna az ember. Sóvárogva néztem a többieket, mert nekem még nem volt korcsolyám. Megtudtam, hogy az ócskás zsidó vastelepén lehetett válogatni a kidobott vasak között. Két fillér volt az ócskavas kilója. Sikerült kihalásznom két felemás korcsolyát, ami már senkinek nem kel-

lett. Az egyiknek az orra hegyes volt, a másiké kunkori, de vígan siklottam rajtuk.

Ebben az időben ismerkedtem meg számomra a technika másik csodájával, a kerékpárral. Eddig pár fordulóra elkunyeráltuk a tehetősebb fiúktól a biciklijüket. Nem ért le a lábunk, hát „váz alatt” hajtottuk. Nagyokat estünk, mégse volt nagyobb gyönyörűség annál, mint amikor az ember a kormányt foghatta, s repült vele végig az úton, mintha sárkányháton lovagolna. Apánk később a szomszéd lakatostól vett egy használt biciklit. Nem készpénzért, hanem ahogy az efféle vásárláskor a szegények kényszeralkut szoktak kötni: pénz helyett munkáért. Majd ledolgozom, mondta a papa, és jó ideig ingyen varrt, foltozott a Lakatos családnak. Ötvenkét éves korában életében először ült biciklire. Nem is tanult meg igazán jól, bizonytalanul ült a nyeregben, esett is néhányszor. Egyszer a sötétben összeütközött egy másik kerékpárossal. Szinte eszméletlenül terült elterült a földön, a másik meg otthagytta. Kábultan szédelgett haza. Az első keréken óriási nyolcas volt, úgy tolta a kerékpárt. Mikor hazaért nekitámasztotta a falnak, s csak annyit motyogott: „balra hajts, jobbra előzz, én betartottam.”

A sárvári evangélikus templomot közadakozásból, klasszicista stílusban, 1836-ban építették. Sajátossága a Dunántúlon ismeretes sekrestyefala, amely az apsziszt elválasztja a templom terétől. Tágabb értelemben a templom szentélyének végződése értendő alatta. A fehérre festett falaival és harmonikus arányaival szép példája a dunántúli klasszicista templomépítészetnek. Ennek a templomnak Varga tiszteletes volt az evangélikus papja. Két fia meg egy szép lánya volt. Felesége is volt, de azzal nem tartott kapcsolatot. Ha igen, akkor csak írásban. Nem tudom, hogy mi lehetett a borzasztó harag oka. Sok minden történhet egy ember életében, ami titokzatos, megmagyarázhatatlan, hát még kettőében, akkor is, ha egykor szoros kapcsolat volt közöttük. Az bizonyos, hogy a pap csak a gyermekek miatt maradt az asszonnyal egy fedél alatt, míg aztán egyszer egy szörnyű tettel elhagyta őket.

Sárvár, evangélikus templom. Itt laktunk a hátsó udvarban

A nagyobbik fiú már felnőtt számba ment. Bejártam hozzájuk, bevittem a tiszteletes úrnak a leveleket, a fiának pedig cigarettákat töltöttem, mert ahogy akkor igen sokan, ő is, Modiano szivarkapapír hülznikbe töltötték a különböző fajtákból összekevert szúzdohányt. Hátul az udvarban disznóól volt, amelynek tetejére is föl szoktam mászni. Irigykedve néztem az alattam rőfögő jószágokat, miközben finom kolbászra megfüstölt sonkára gondoltam. Egyszer észrevettem, hogy az ól mellett elszórt papírlapok fehérlenek. Húsz pengőkről szóló elismervények voltak, amiket a pap a feleségének tartásdíj-

ként fizetett ki. Furcsállottam, hogy ilyen fontos iratok – mert gyerekfejjel is felfogtam, hogy fontosak lehetnek – miért hevernek az ól mellett. De nem sokat töprengtem a rejtélyén, szaladtam játszani, sőt, a cigarettatöltögetés mellett más, az egyháznak kedvezőbb munkát is végeztem. Munkát? Nem volt az nekem munka, hanem szórakozás, mindennapi élmény. Mi, gyerekek ugyanis versengtünk egymással, hogy ki harangozon. Már csak a derék tiszteletes úrnál élvezett privilegizált helyzetemből is adódott, hogy nagy gyönyörűséggel, rendszerint én húzhattam meg a kötelet, néztem, hogy kezdi a fejét rázni fönt a magasban a harang. Ügyesen engedtem föl a kötelet, majd vissza, és ekkor megkondult a harang. Láttam a szívét is, amint ide-oda leng az ércburában. Körülöttem minden elöntött a bongó hang, erős volt, úgy mondanám: teljes, már levegő sem volt körülöttünk, csak a méltóságteljes, biztos harangszó. Bár a harangozást sosem lehet megunni, egy idő után átadtam a kötelet valamelyik társamnak, mert azért önzetlenség, barátság is van a világon.

Egyik nap ugyancsak erős hang, durranás rázta meg a levegőt. Varga tiszteletes lőtte magát szájba a vadászpuskájával. Azt mondják, borzasztó látvány volt, teljesen szétment a feje, körben a szoba falán véres cafatok, az agyvelő maradéakai voltak. Apánk sápadtan jött haza. Rettenetes, mondta, és tenyerébe temette arcát. Még a fronton sem láttam ilyet. Aztán sorban megszimogatta a fejünket, mintha óvó áldást akarna adni, vagy talán ez a búcsú mozdulata volt?

Varga nagytiszteletű úr halála után még fél évig szolgálta az új papot. Az új tiszteletes nem jött ki a papával. Mindig ellenségesen méregette, és ahol lehetett, belekötött. Talán mert apánk nem az alázatos, hétrét görnyedő egyházfi típus volt, hanem megőrizte tartását, önérzetét. Ráadásul a nyomor olyan mesterkedésre kényszeríthette, amely ma sem ismeretlen egyes pénztárosok előtt. Tudniillik nem mindig adta át a papnak azonnal a hívek által befizetett egyházi adót, hanem költött belőle, majd néhány nap múlva – a közben megkeresett saját pénzéből kiegészítve – számolt el vele. Az új pap ezt észrevette, és azonnal elbocsátotta az állásából. Apám így kicsöppent az egyházfi-állásból, s ezzel tulajdonképpen a kis szolgálati lakásból is. Mi sem volt természetesebb, mint visszaköltözésünk Geresdre.

Nagygeresd, református templom

Tavasza volt, 1932 tavasza, amikor megint szekérre raktuk minden ingóságunkat. Itt még szegényebben éltünk, mint Sárváron. Ott valahogy megvoltunk abban a kis lakásban, amelyért legalább nem kellett lakbért fizetni. Apámnak nagyon kevés munkája volt. Összejárta a környéket, a régi ismerősöket, a régi falvakat, Szemerét, Jánosfát, Ivánt, Vámoscsaládot és Uraiújfalut, de nem sok sikerrel járt, mert régi ügyfelei elszoktak tőle.

A templom előtt álló hősi emlékmű

Ezzel ismét legalább három grádiccsal csúsztuk lejjebb a szegénység lajtorjáján. Mama, mi lesz a vacsora? – nyúztuk anyánkat, aki ilyenkor nem sóhajtott, nem emelte égnek a tekintetét, mintha onnan várna tanácsot, segítséget, hanem kedvesen ránk mosolygott. Még nincs itt a vacsoraiddő, menjetek szépen játszani, majd később lesz vacsora. Megértettük mosolyát, amely nemcsak kedves, hanem fájdalmas is volt. Hiszen mit érezhet az olyan anya, akit hiába kérlelnek éhes gyermekei, nem tud mit adni nekik. Ezt a szomorú helyzetet ma már, amikor a gyermekek Adidas cipőért nyúzzák a szüleit, kevesen értik meg. A Fülöp hentes harminc fillérért adott egy kiló töpörtyűt. De ez nem ám illatos, szép, friss, aranymorzsához hasonló, hanem ocsmány, gusztustalan, mindenféle kidobandó húscafatokkal teli riasztó étel volt. Többnyire ezt

ettük főtt krumplival. Ha ma rágondolok, háborog a gyomrom tőle.

Még Sárváron történt velem olyan dolog, amelyet nem tudok elfelejteni, ami, úgy érzem, eredendő tulajdonságaimnak, a makacsságnak, a kitartásnak volt a próbája. Kiálltam a próbát. Ez pedig egy kisfiúnak önismeretben, önérzetben egyaránt sokat számít. Más lesz a „világlátása”, másként viszonyítja egymáshoz az embereket, dolgokat, tetteket. És mindez végig kihat egész életére, felnőtt korára is. Látszólag igazán nem volt ez valami falrengető ügy, de azóta megtanultam, hogy a jelentéktelen dolgok nagyokká nőhetnek, megerősíthetnek, vagy elgyöngíthetnek, mindezt úgy, hogy a külső világ nem is veszi észre. Sárváron három malom működött. Én egy alkalommal a középsőhöz, a Gyöngyös mellé épült vízimalomhoz tartottam. A papa megfázott, vagy talán a lábát fájdtította, már nem tudom, de engem, mint a családban a második „férfit” – Lali ugye Sopronban tanult – küldött el őrletni egy fél zsák búzával. Pénzünk nem volt, lisztünk sem volt, ez a búza meg a konyha sarkában állt egy zsákban. Hát menj csak Pityu fiam, ráteszed a kerékpárra, és hamar eltolod odáig.

Nem is lett volna semmi baj, ha éppen tavasz vagy nyár, pacsirtaszó meg száraz út van, amott meg a vígan működő vízimalom. De rettenetes hideg tél volt, fújt a szél. Ráfagytam volna a tragacs biciklire, ha egyáltalán a zsáktól ráülhettem volna. Elgémberedett ujjaimmal így is alig tudtam fogni a kormányt. Botorkáltam, lihegtem, a szél az arcomba hordta a havat, jeges szakáll fogta körül az államot, a verejték pedig ráfagyott homlokomra. Visszafelé már egyensúlyozni is alig tudtam a liszteszsákot. Egyre erősebben vágott a szél, csikorgott a hó a talpam alatt. A hófúvások buckái egyre szaporodtak, melyeken képtelen voltam a zsákkal áttolni a kerékpárt. Legszívesebben belefeküdtem volna a hóba, hogy ott maradjak, de csak emeltem, ziháltam, verejtékeztem. Néha megdörzsöltem a fülem. Mindenütt köd, hó meg szél. Aztán végre elértem a város első házait, közben csökkent a szél ereje is. Otthon meg is mondtam apámnak, hogy ezt más nem csinálta volna meg. Akkor egy életre megjegyeztem, és azóta tudom, hogy mindezt meg kell tennem, amit elvállalok.

Tehát újabb költözködés következett. Odahagytuk Sárvárt és átköltöztünk Kisgeresdre. (Ez a falu Vas megye északkeleti csücskében, a csepregi járásban, a Répce folyó mellett fekvő település, közel Répceszemeréhez). Olyanok voltunk, mint a lepkék, amelyek mindig ugyanazon lámpafény vonzásában köröznék. Többnyire a már ismert vidékekre tértünk vissza, függetlenül attól, hogy ott már kudarcot vallottak reményeink.

Nyár volt, iskolai szünidő, nagy, üres parasztház, a kérmény tetején gólyák fészkeltek. Vidáman rakodtunk, rendezgettünk az új otthonunkban. Megcsapott bennünket a regényes környezet hangulata, a falusi képeslapok vagy giccses festmények idillje: kalandos, szalmatető, vagy nádfedezés házakkal, széles portákkal, a budi nem látszott a zöld bokrok között, fecskék meg gólyák, a poros utat friss tehénlepény kövezte. A mama, arcán még a délelőtti napfény derűjével mondta, hogy mielőtt elalszunk, számoljuk meg a szobasarkokat.

Éjfél lehetett, amikor arra ébredtünk, hogy félreverték a harangot. Kiabálás, jajgatás, furcsa recsegés, mintha ágak ropognának, füst meg láng, égett a falu. Milyen rémisztő látvány volt a zabolázatlan tűz! Szinte az égig repült föl a lánggal együtt a nádtető. Minden vörösen fénylett, pernye szállt, ordítózás, káromkodás, sikoltozások, jaj Istenem. Nyikorogtak a kutak. Az állatok, a marhák, a lovak szinte emberi hangon könyörögtek. Égő tollazattal rémülten szaladgáltak a tyúkok. Nem csak egy épület, hanem egész Kisgeresd égett. Én is, ahogy kiugrottam az ágyból, mezítláb szaladtam segíteni az oltásban. Éreztem a bőrömön a lángok forróságát. Az önkéntes tűzoltók fröcskölő kocsija játékszerként hatott a hegymagas lángok alatt.

Nekünk szerencsénk volt. A mi – bérelt – házunk a falu szélén állt, és odáig nem terjedt ki a tűz. A tetejét sem nád, hanem cserép fődte. Napokig érződött az égett szag, a tűzben elpusztult állatok dögszaga. Másnap bricsesznadrágos emberek jöttek a faluba. Erre-arra járkáltak, mint a hangyák. Azt

Nagygeresd, Falumúzeum

beszélték a falu lakói, hogy a biztosító emberei voltak, mert-hogy gyanús volt nekik a tűz eredete, itt gyűjtogatás történhetett. Később a csendőrök is végigjárták a falu házait. Aztán kopácsolni kezdtek a tetőkön az ácsszekercék, és lassan helyreállt a rend.

Ketten a papával fölástuk a házhoz tartozó nagy telket. Az is igazi férfimunka volt.

Itt, Kisgeresden ismertem meg valami olyan dolgot, amiről akkor még nem tudtam, hogy egyszer majd életem célja, értelme lesz. Tőlünk nem messze volt a falu egyetlen korcsmája. Szünidő lévén éltem a falusi gyerekek életét. Lali akkor már, mint nagydiák, rajztanárával, a „Tatával” járta a vidéket, rajzoltak, festettek. Kár, hogy nem lett ő is hegedűkészítő, lett volna hozzá tehetsége. Így én magamra maradva, a szomszédgyerekekkel ütöttem agyon az időt. Segítettem nekik a legeltetésben, a mezőre jártunk ürgét önteni, csúfoltuk a lányokat, már ahogy ez a kamaszodó fiúk körében járta. Este nagy csönd borult – a szó szoros értelmében borult – a falura. Egy-egy tehén láncának a csörgése, távoli kutyaugatás még érzékelhetőbbé tette a nyugovóra készülő falu csöndjét.

Aztán ebbe a csöndbe egyszer csak belereszelt egy hátborzongatóan hamis, durva hegedűhang: „Káka tövén költ a ruca.” A kocsmáros fia, Németh Feri kapott az apjától egy hegedűt, és egy muzsikus cigány tanítgatta az apróbb játékfogásokra. Persze a mestere sem ismerte a kottát, most a mutatóujjat ide, a kisujjat pedig lejjebb tedd. Ilyen keservesen ment a tanítás, ráadásul hiába mondogatta: most a második ujjad használd. Ferikének nem volt zenei hallása, de büszkesége annál nagyobb. Esténként kiállt a kocsmá elé, és hegedült, és hegedült. Makacsul, hosszan nyekergette a hangszer. Bizonyára azzal a hitttel tette mindezt, és talán komolyan gondolta, hogy ő a hivatott arra, hogy lefekvés előtt hegedűszóval boldogítsa a falu népét.

Faluhelyen, régen, ki hegedült a hivatásos muzsikusokon, a cigányokon kívül? Talán a mester, azaz a tanító. Esetleg a pap, bár ő inkább harmóniumon játszott a leeresztett zsalogáter mögött. Tán a jegyző, vagy a földesúr, ha kissé érdeklődött a művészetek iránt, bár többnyire habókosnak is tartották érte. Nem volt nagy keletje a hegedűnek, mégis árulták. Ugyanúgy, ahogy a tikászok sípjukat trillázva fújták, úgy mentek végig a falun, a tollas-zsidók, a bőrösök. Bort is árultak a szekérre tett hordóból. Jöttek a rőfösök, rövidárusok, szedték elő a kofferből vagy a rekeszekre osztható, nyakba akasztható ládájukból a gombot, csatot, övet, színes kalárist, mely nem korallból, hanem üveggömbökből állt. Mondták a mondókájukat, ami körülbelül így hangzott: „kistükör, nagytükör, falitükör, zsebtükör, gumibugyi, lábsó, egyujjas gumi-kesztyű fiatal uraknak.” Minden idegen megjelenése szenzáció volt a faluban. Ilyenkor hirtelen kinyíltak a kiskapuk, mozgalmassá vált az utca.

Aztán időnként csíkos, fekete pantallóban, keménykalapos furcsa alakok tűntek föl, zakójuk nyaka fénylett a zsírtól meg az izzadságtól. Cigánynak is lehetett volna őket nézni, de többnyire nem azok voltak. Hónuk alatt hegedűt szorongattak, s a poros út közepén hangosan kiabálták, hogy: „Hegedűt, mesterhegedűt vegyenek.” Bekopogtak a tanítóhoz, a jegyzőhöz, mindazokhoz, akikről feltételezték, hogy érdeklődést tanúsítanak az ilyen „kulturhangszer” iránt. Volt, aki pófátlanul kijelentette: „Ez kérem, egy valódi Stradivári hangszer! Uraságodnak nem kell magyaráznom.” Ezek dörzsölt

szélhámosok voltak, száz pengőt is elkértek egy hegedűért, ami különösen falun borzasztó nagy pénz volt. Nyolcvan pengőért már egy tehenet lehetett venni. A hegedűk eredetéről zavaros történeteket adtak elő: „Még az öregapám hozta Olaszországból. Rosszul mondom, ejnye, még a nagyapám apja, aki valahol Milánó környékén szolgált a Nádasdi huszároknál. Ő vette, azaz ajándékba kapta, mert megmentette egy előkelő olasz fiatalember életét, annak az apja aztán megajándékozta”. Negyven-ötven pengőt kértek olyan hegedűért, ami öt pengőt sem ért. Aztán a dörzsöltebbje már nem Stradivárinak kiáltotta ki a portékáját, hanem kisebb olasz mesterek nevét hamisította bele a hegedűbe. Tessék nézni, bele van írva. Így hitelesebb lett a hazugság. (A hangszerekkel történő mai visszaélésekről, szélhámoskodással felérő üzletelésekről sokat lehetne írni, beszélni – még többet tudnának a hangszerbizományi dolgozók –, de talán egyszer még én is visszatérek erre a témára).

A kis kitérő után térjünk vissza Németh Ferikéhez. Nagyon bosszantott a nyeszettelése, az a fölvtágásból eredő erőlködése, hogy megmutassa, neki hegedűje van, s játszik rajta. Nekem miért ne lehetne? Tulajdonképpen a borzalmas esti hegedűszó tette a bogarat a fülembe. De hát még csak tizenhárom éves voltam, hogy készíthetnék én hegedűt? Mert hogy a szüleim vegyek, arról szó sem lehetett.

Dénesék laktak mellettünk. Dénes Gyula, még szintén fiatal fiú, asztalos inas volt, aki nem nézte le a kisebb szomszédgyerekeket. Te Gyula, hogyan lehetne hegedűt építeni? Hát, mondta, jó fa kell hozzá, fenyő meg juhar. Adott nekem vékony fenyődeszkát, abból készült a hangszer teteje, juharfát meg kerestem a portákon. Beállítottam a szomszédokhoz, elmondtam, hogy mit akarok, keresd csak, tán van ott hátul az udvarban. Sokféle juhar van, de a hegedűhöz habos juhar kell. Ezt hegyi juharnak nevezik, ami ritkán fordul elő, ötven rönkből, ha egy ilyen akad. Így apránként megszereztem egy hegedűhöz való anyagot. Amikor már kiszáradt a fa, újabb nehézségbe ütköztem. Hogyan hajlítsam meg az oldalnak szolgáló részt? Vékonyra gyalultam, és beáztattam a mama mosófazekában, aztán óvatosan hajlítani kezdtem, hiszen a formára építésről, vastagító lécről fogalmam sem volt. A hangolókulcsokat gyertyánfából faragtam, s fekete pácban sötétí-

tettem meg. Húrokat meg Sárváron, egy üzletben vásároltam hozzá. Csodák csodája, kész lett a hegedű. Felhúroztam, s legalább úgy szólt, mint a Németh Ferié. Korábban a soproni hangszerkészítő kirakatában láttam a csigát, hosszan gyönyörködtem benne, megragadott a szépsége. Azóta is szemérmérték után kézzel faragom a nyakat a csigával. Hátul a ház mögött, az üres istállóban volt a műhelyem, ott faragtam, és a hegedülést is ott próbálgattam. Egymás után nyolc hegedűt készítettem. A papa bevitte őket Sopronba, és hét-nyolc pengőért adta el darabját. Persze biciklin tiporta végig az utat, és a sikeres üzlet után, bár a sikert saját diadalának tekintette, azért vissza-visszatért rám elismerő tekintete, mellyel végigsimogatta arcomat.

✱

Újabb költözködés következett, ugyanis átköltöztünk Nagygeresdre. Úgy is mondhatnám, hogy áttelepedtünk a két, összenőtt falunak a másik végébe, oda, ahol a templom ki-magasodik. Megjegyezni kívánom, hogy a tizenhatodik században rögzült hozzá a Kis és Nagy előtag. 1928-ban a két falu – Kisgeresd és Nagygeresd – Nagygeresd néven egyesült. Mindkét korábbi faluban sok kis- és középnemes lakott, de a nevesebb nemesi családok (Kanizsai, Nádasdy, később a Káldy, Mesterházi és Ruppert család) is rendelkeztek itt birtokkal.

Egyik nagygeresdi kastély

A falunak római katolikus és evangélikus temploma van. A római katolikus templom legrégebbi részének építési ideje az 1220-as évekre tehető. Az evangélikus templom építése 1783-ban, felszentelése 1784-ben történt meg. A tornyot azonban csak 1818-ban építették hozzá. A községben látható két első világháborús emlékmű, melyeket a környék és Nagy- illetve Kisgeresd hősi halottainak emlékére állítottak.

Költözésünk oka most nem a megszokott, vagyis nem a szegénység volt – bár igen szegények voltunk –, hanem a tulajdonos eladta a házat, amelyet béreltünk és ezért kellett átmennünk Nagygeresdre. A Karsay kastély mellett lévő zselérházak bére olcsóbb volt, mint az előző bérletünké, hát oda költöztünk. Itt egy jó időre megszakadt a hegedűkészítői pályafutásom.

Bármennyire igyekeztünk beilleszkedni az új környezetünkbe, mégis idegenek maradtunk. Nem tartoztunk a falu ősi lakosai közé, nem voltunk parasztok. Az efféle nyomorgó jötményt szabónak semmi jövője nem volt közöttük. Ha nem volt háza, földje, vagyis pénze, tekintélye sem volt, bizalomból is kevés jutott neki, munkája pedig alig akadt. Már csak az öltözködésünk miatt sem tekintettek bennünket közéjük valónak. Apánk régi rátartóságának itt-ott még nyoma maradt egy-egy ruhadarabján, amely elütött a megszokottól, és szemet szúrt a falubeli öltözködési, társadalmi rangsorában. Mink például térdfeletti nadrágot viseltünk, amelyhez kevesebb anyag kellett. A falusi fiúké térden alul, szinte a lábszár közepéig ért. Ez a tíz centiméter különbség már ok lehetett az idegenkedésre, sőt a gyűlölködésre is.

Emlékszem, búcsú volt, a kocsmából egész nap kidünnyögött a nagybőgő, jókedv, vidámság volt a sátrak között, és mennyi minden: tükrös mézeskalácsszívek, olvasók, törökméz és babák. Igazi babák – mint Victor Hugo „Nyomorultak” című könyvében a nagyszerű baba, nem is baba, hanem a „hölgy” – csábító szemmel néztek ránk a sátrak mélyéből. Edit húgomnak csak rongybabája volt, szó szerint az, kukoricacsutkára vagy törött fakanálra csavart szövet, kész madárijesztő. Egy pengő ötven fillért tartogatott a mama a vánkosa alatt, és ahogy összejátszottak a körülmények, a csodababa is ugyanennyibe került. Edit elcsente a pénzt és megvette a babát. Ezért aztán úgy megverték szegényt, hogy gyereket így

megverni még nem láttam. Én szabadítottam ki papa kezei közül és azt kérdeztem, hogy lehet egy kis gyereket így megverni. Összeszorított foggal néztem a jelenetet, és elhatároztam, ahogy tudok, segítek a testvéreimen, a szüleimen. A bábat persze visszavitték a vásározóhoz, Editke húgom pedig napestig zokogott a konyha sarkában. Megértettem őket is, mert a nyomorúságban gyakran megkérgesedik a szív, indulatos lesz a tenyér.

Otthon már jelszóként, csatakiáltásként jött a válasz a kérdésre: mit vacsorázunk? Szeparát! A tejcsarnokban árulták, s malacoknak vették literjét két fillérért ezt a tejnek minden jó tulajdonságától már megfosztott, kicentrifugált, általunk szeparának nevezett folyadékot, a tejsavót. Ez volt nap, mint nap a vacsoránk. Olykor visszagondolva úgy érzem, ilyen nyomor nincs is, annyira nyomasztó volt minden. De talán ezért dolgoztunk annyit. Annyit? Kétszer annyit, mint más hasonló korú gyerekek, hogy egyszer kiszabaduljunk ebből a sanyarú sorsból.

Persze a faluban a többiek is mind dolgoztak. A tizenöt éves parasztgyerek nem lógathatta otthon a lábát. Pontos munkabeosztással szervezte meg magát a családi, legkisebb gazdasági közösség, és igyekezett alkalmazkodni a lehetőségekhez. Ilyen lehetőség volt, hogy a Mesterházy-birtokon száz öles földeket osztottak ki bérleménybe. Tíz napot kellett kapálni az éves bérletért. Egyébként mi is jártunk napszámba. Napkeltétől napnyugtáig kapáltunk a cukorrépa- és a kukoricaföldeken. Minden este úgy roskadtam össze a fáradtságtól, mint akit agyonvertek. Reggel négy órakor már újra ott kellett állni a föld szélénél, az ispán pedig napestig figyelte, ki hogyan dolgozik. Ahogy az aratásnál, itt is volt egy-két jó erőben lévő előmunkás, ők diktálták az iramot, ezért aztán nagyobb napszámbért is kaphattak, bár ezt titok fődte. A felnőtt napszám nyolcvan fillér volt. Én tizenhat évesen hatvan fillér napszámot kaptam, Géza öcsém, mivel kisebb volt nálam, csak ötvenet, de nekünk is ugyanazt a munkát kellett végezni és elvégezni, mint a felnőtteknek. Fél órát kaptunk reggelizésre és fél óra volt az ebédidő. Az ebédet minden áldott nap a mama hozta ki nekünk, és ezért oda-vissza hat kilométert kellett gyalogolnia. Ilyen napszámért szinte nem volt értelme dolgozni, de hiába, kellett a pénz, még a fillérekre is

szükségünk volt. Hányszor kérdezte tőlem a mama: Pityu, nincs harminc filléred? Minek? Nem tudok ebédet főzni. Hát ne mentünk volna el napszámba?

A papa gyakran elküldött lisztért a malomba. Persze mindig hozomra kérte, és a molnár legtöbbször adott is. Királynak hívták azt az érdekes férfit, máig sem tudom, hogy pitiáner gazember, vagy nagystílű szélhámos volt-e. Kezdetben, idilli helyen egy apró vízimalma volt, ahogy az ember a régi vízimalmokat elképzei. Egyszer aztán, hogy-hogynem, leégett a kis malom, s a molnár építtetett a helyébe egy nagyobbbat. Később az is leégett, mesélték a falusiak bajusz alatti mosollyal. Akkor már vizsgálat indult a tulajdonos ellen. Csendőrök jöttek a faluba, el is vitték magukkal – nagy volt a biztosítás –, de nem tudtak rábizonyítani semmit, így aztán hamarosan visszakerült. A harmadik új malmát már villannyal üzemelő modern gépekkel szerelték fel. De, hogy mi ütött ebbe a Királyba, hát egyszer elkezdett repülőgépet építeni. Mi gyerekek a réten gombászás közben figyeltük a fejleményeket. A tákolmányba beszerelt egy teherautó motort, de az nem szállt fel, csak gurult a fűvön. Számunkra ez a látvány is szenzációs élmény volt. Később a gép egy másik, könnyebb motorral sem emelkedett a magasba. A molnár végül vett egy kis repülőgépet magának – motorkerékpárja és autója már volt –, aztán ott röpködött a falu szélén, amíg össze nem törtéte magát. Szerencsére nem történt nagyobb baja, de ezek után nem maradt tovább az aviatikánál. Sötétebb üzelmekbe fogott. Felbérelt két embert, hogy gyilkoljanak meg valakit. Azt ígérte nekik, ha kitudódik a tettük, akkor kiszabadulásuk után kapnak majd tőle egy-egy házat. Minden így történt, éppen csak a házakat nem adta oda a gyilkosoknak. Erre azok őt is agyonverték.

Hát, amíg élt, hozzá jártunk lisztet őrletni. Amíg őrlöte a búzát, addig mi fürödtünk a malom melletti patakban. A zúgó egyszer el is kapta az öcsémet, akit félig alétan húztam ki a vízből. A molnárnak nem volt gyermeke, így pesti rokonok vették át a hagyatékát. Ezek után már ez a beszerzési, kölcsönzési forrásunk is elapadt.

Nekem ekkor már mindenben járt az agyam meg a kezem. Nemcsak hegedűket építettem (sajnos), hanem mindent igye-

keztem megjavítani, ami elromlott a ház körül. Vacak, rossz lakatokat szétszedtem, megjavítottam, új zsanért szereltem az ajtókra. De a forgó hajtóerőt is fölfedeztem és felhasználtam, nevezetesen kerékpáragyból esztergát fabrikáltam. Egy külső és belső nélküli biciklikerék hajtotta a kerékpáragyra szerelt kis tárcsát, s az agy volt az esztergatengely. Az ismerős gyerekek pedig versengtek, hogy ki hajtsa a szerkezetet. Mark Twain nagyszerű regényében, a Tamás úrfi kalandjaiban van egy igen tanulságos jelenet, amikor a hősünk a tűző napon kénytelen volt a kerítést átfesteni, ódzkodott a munkától, de lám, sorban jöttek a pajtásai, mindent ígértek, csak őket is engedje kicsit festeni. Hát valahogy így voltam én is a kerékhajtással, kegyet gyakoroltam azzal, akinek megengedtem, hogy segítsen. Vagyis, ha az ember kedvvel végzi a munkát, akkor az nem teher, hanem szórakozás. Persze, azért munkája válogatja.

Azután saját maga tapasztalatából is sokat tanulhattam. Minden egyes új „fogás” elsajátítása örömet jelentett számomra. Az általam készített esztergán kuglibabákat, reszelőnyeleket gyártottam. Később rájöttem, ha a fához egy másik, keményebb fa élét hozzáérintem, akkor a gyors forgás következtében hő keletkezik és sötét vonal ég bele a megmunkálendő anyagba. Ez a sötét vonal aztán az én kezemben ciráda, dísz lett, amit a kanálnyelbe, babába is beleégettem.

Az eddigiekből is kitetszett, hogy gyerekálmaim csúcsa a kerékpár volt. Én sem maradtam meg a fakanálnál, hanem elhatároztam, készítek öcsémnek egy gyerekbiciklit, hogy ne kelljen a „váz alatti” hajtással kínlódnia. Akkoriban egy jó, Csepel gyártmányú strapakerékpár újonnan nyolcvan-kilencven pengő körül volt. Hát én egy kiszolgált, eldobott felnőtt kerékpárt „kisebbítettem” meg, készítettem belőle egy kisbiciklit. Megszegecseltem, a vázat meg a gumikat is kisebbre vettem. Ahogy alakult, egyre jobban tetszett. Egész éjjel, petróleumlámpa fényénél dolgoztam rajta. Egyszerűen nem tudtam abbahagyni a munkát. Hajtott az érzés, hogy most én alkotok, teremtek valamit, valami hasznosat, amire nem mindenki képes. Na aztán nagy volt az öröm, amikor az öcsém kipróbálta – csak fék nem volt rajta. Végig a falu utcájában megbámulták a többi srácok, mert még nem láttak ilyen kisbiciklit.

De más dolgokat is foglalkoztam. Becinkeztem a lyukas lábasokat, úgy, hogy itt hiába ment végig az utcán a drótos-tót, kiabálva, hogy drótozni, fotozni! Nekünk nem volt lyukas edényünk. Öngyújtót is készítettem. A hozzávaló tűzkököket meg a kupakot harminc fillérért megvettem a városban, a kész öngyújtót pedig nyolcvan fillérért adtam el. Ha a mama pénztárcája üres volt, csak tőlem kért pénzt, valamenyivel mindig ki tudtam segíteni.

A szegénység volt a ludas abban is, hogy nem tanulhattam tovább. Lali taníttatása olyan terhet rótt a családra, hogy még egy fiú távoli iskoláztatása szóba sem jöhetett. Azért a polgári iskolát elvégeztem. Az irodalmi, történelmi ismeretek mellett németül is tanultunk, a kézimunka pedig fontos tárgynak számított, szélesre tágította látókörömet. Az iskola jó alapot adott ahhoz, hogy magánúton képezsem magam tovább. Egyszer aztán szüleim elé álltam és kijelentettem, hogy hegedűkészítő akarok lenni. Ám egyöntetűen megvétózták választásomat, mondván: a hegedűkészítés nem mesterség, nem komoly dolog, hanem a lakatosszakma, az igen, az a társadalom egyik pillére, egy jó lakatosra mindig szükség van. Egyébként is – mondogatta apám – Pityu te minden lakatot meg tudsz javítani, minden tönkrement tárgyat helyrepopozol, téged az Isten is lakatosnak teremtett.

Hegyfalva, Széchenyi kastély

Szidtam is magamat, miért kellett a vacak lakatokat megjavítanom, ez lett az eredménye, de már késő volt. Eldőlt, hogy lakatosinas leszek.

Volt egy nagy szabászasztalunk. A behemót, szürke jószág olykor élőnek tűnt a szobában, éppen csak hogy nem horkantott föl. Rejtelmes is volt, mert három oldalát deszka borította és sok mindent lehetett elrejteni benne. Azaz ha lett volna mit. Így csak mi aludtunk éjszaka Lalival a szabászasztal kemény alján, ha hétvégén hazajött Sopronból. Szűk volt a hely, ezért egyszerre kellett megfordulnunk, s mindössze egy vasalópokróc volt a takarónk. De milyen vasalópokróc. Ha a tárgyak beszélni tudnának! Ha ez a pokróc kinyithatná a száját, elmondaná, hogy mitől lett ilyen aggastyán, reszkető, áttetszően vékony, sápkóros, amit inkább a sarokba kellett volna hajítani pókhálónak, annak tán jó lenne. A tüzes vasalók úgy megkínózták, elvékonyították, hogy már semmire nem volt alkalmas. Takaródzni biztosan nem lehet vele. És pillanatnyilag ez volt a legfontosabb kérdés: mivel fogok, mint lakatosinas, ott távol az idegenben takaródzni. Nem volt mit tenni, a család az utóbbi idők egyik legnagyobb beruházását hajtotta végre, vettek egy új lópokrócot. Nagyszerű pokróc volt, diadalittasan tartottuk a világosság felé, nem lehetett átlátni rajta.

A papa Hegyfaluba, Németh Gyula lakatosmesterhez szerződtetett el. (A település a Répce folyó mentén, a Kisalföld peremén helyezkedik el. Nevét talán arról a Kossuth u. 15. számú telken emelkedő, mesterséges földhalomról kapta, mely egy Árpád kori királyi udvarhely létének fennmaradt bizonyítéka. A legenda szerint I. Béla magyar király 1063-ban itt tért örök nyugalomra. A település klasszicista stílusú műemléke az egykori Széchenyi-kastély és a templom. 1891-ben megindult a közlekedés a Pozsony-Szombathely vasútvonalon. 1913-ra elkészült a Sárvár-Répcévis vasútvonal, és ezzel Hegyfalu vasúti csomóponttá vált.). A lakás mellett kosztot is kaptam, ezért a szerződés értelmében nem három évig, hanem egy évvel tovább, tehát négy évig kellett inaskodnom.

Hegyfalva madártávlatból

Ezzel véget ért a gyerekkorom. Mintha megéreztem volna, mi vár rám az életben. Nehéz szívvel indultam útnak, hátam mögött hagyva a mama szomorú mosolyát, testvéreimet, az utcabeli gyerekeket, a rétet, a zúgót, az elmúlt éveket, melyek bármilyen viszontagságosak voltak is, a fiatalság szabadságát jelentették számomra, és felelőtlen, néha felhőtlen vidámság aranyozta be azokat. Igenis, bearanyozta, mert felnőtt fejjel is mindig úgy idézem fel gondolatban az elmúlt gyermekkorom, hogy napsugár hull a fákra, tompa árnyfénye van még télen is, ha kint hull a hó. Bent a szobában a családot körbefogja a megértés, a szeretet, mint a kályhában a fahasábokat a láng. Egy fiatalembernek még nincs igazából időérzéke, az élet távlatai még végtelennek tűnnek előtte.

De most megéreztem, hogy életem egy szakasza lezárult, és valami más, valami új és ismeretlen kezdődik.

A fűtetlen, nagy műhelynek széles, szimpla ablakai voltak. Én télen is a műhely sarkában egy vaságyon aludtam. Nagykabátom nem volt, éjszakára a kiskabátomat is magamra borítottam, de még így is vacogtam a hidegtől. Ha néha visszagondolok Hegyfalura, a hideg, a fagyoskodás jut elsőnek

eszembe. Aztán a mester nagy, kopasz feje rémlik fel bennem. „Aptya, neked ollan a fejed, mint a tök” – így enyelgett vele hatéves kislánya. A kisgyerekek még őszinték, és jó szemük van. Már a szerződésből, amit apámmal kötött, kitént, hogy ritka zsugori emberrel volt dolgunk. Ez később még inkább bebizonyosodott.

Sokan és sokat írtak, beszéltek már a régi inasok helyzetéről, életéről, kiszolgáltatottságukról. Ezek már szinte típus-történetek voltak, és az enyém sem különbözött tőlük. A történetek nagyjából megegyeztek, csak a személyek, a szenvedő alanyok, az inasok váltakoztak, akik különbözőképpen viselték el a megpróbáltatásokat.

Reggel hatkor keltem, hattól nyolc óráig fát vágtam az udvaron, ezt követte a takarítás, majd késő estig tartott a műhelymunka. Villany nem volt, alkonyattól petróleumlámpa mellett dolgoztunk. Természetesen szép számmal akadtak napközi elfoglaltságaim is: ki kellett almoznom a disznóólat, nekem kellett ellátnom a disznókat. Bottal ütöttem őket, hogy ki ne verjék a kezemből a moslékos vödröt. Rám várt a kertászás, az árnyékszék tisztítását pedig nagy szakértelemmel végeztem. A szart kannában hordtam ki a kertbe trágyának. Aztán a mester felesége is gyakran elküldött bevásárolni, szaladj ide, szaladj oda. Utólagos megnyugtatóul közlöm, hogy

Hégyfalu, a Széchenyi-kastély homlokzata

a budi tisztítása után, a bevásárlás előtt mindig kezet mostam.

Egyszóval nehéz életem volt. Télen úgy aludtam, hogy az orrom a két térdem közé szorítottam, a fejemre borítottam a kabátom, mert a pompás lópokróc nem sokat segített a hideg ellen, amikor befagytak a műhely ablakai és befagyott a víz is a lavórban. Meleg ruhám különben sem volt, ezt már megszoktam. A jobb ruhát, az ünneplőt mindig Lali kapta, hiszen ő tanító úr lesz. Nekem nem is igen lett volna alkalmam egy rendes öltönyben megjelennem. Szabadidőm abból állt, hogy szombat délután biciklin vagy gyalog hazamentem a szüleimhez, vasárnap este pedig vissza a mesterhez. Ezek a hazalátogatások tartották bennem a lelket, jó volt éreznem az otthon melegét. Ilyenkor sok mindent megbeszélhettem a mamával, akivel mindnyájan könnyebben szót értettünk, előtte jobban megnyilatkoztunk, mint apánk előtt. Sajnos a mesterem igen gyakran megfosztott ettől az örömtől is. Ha sürgős munkája adódott hétvégére, akkor megtiltotta, hogy hazamenjek. Egyszer egy pofont is lekevert, hogy miért, már nem emlékszem, csak a pofonra. Lehet, hogy megint nem akart elengedni, azért vitatkoztunk össze, már nem tudom. Nem volt ez olyan nagy eset abban a világban, abban a környezetben, de azért a pofon még mindig égeti az arcomat.

A műhelyben sok volt a munka, ezért segédet is tartott. Főleg sparhelteket szegecseltünk, gépeket javítottunk.

A mester fő jövedelmi forrása a bércséplés volt. Tavasztól őszig jártuk a környékbeli falvakat a cséplőgépével. Az ember azt gondolná, hogy a szabadban, falun könnyebb lett az életem. Ellenkezőleg. Visszasírtam a műhelybeli rendet, időbeosztást. Kevés fiatalembert uzsoráztak úgy ki, ahogy engem a mesterem kiuzsorázott. Hajnali három órától este tizenegyig folyt a cséplés. Ha befejeztük, le kellett szednem a szíjakat, nehogy ellopják, aztán már jött is a parancs: Pista, olajozd meg a csapágyakat! Jó, ha egy nap három órát tudtam aludni. Úgy jártam napközben, mint a holdkóros, de egy pillanatig nem engedte, hogy pár percre is lepihenjek. Állandóan a csapágyakat kellett vizsgálnom, olajoznom. Vasárnap meg otthon a kiégett csapágyakat öntöttük újra, és mivel eszterga nem volt, reszelővel, smirglivel alakítottuk formára. A Ford-traktort is mindig nekem kellett utána tölteni, beugratni a

kurblival. Egy-egy ilyen indulás népünnepélyszámba ment. Izmos, vállas legények, akik a mázsás zsákokat emelgették, körülálltak, ők is kézbe vették a kurblit, de nekik nem sikerült. Csodálkoztak is, hogy egy ilyen szurtos legényke, mint én, hogy tud bánni a géppel. Bizony ismerni kellett a fortélyát, hogyan fordítod át a holtponton, mert ha ügyetlenkedsz, visszavág, ahogy az autónál is, még a karodat is eltörheti.

Egyébként faluhelyen a cséplés éppen olyan ünnepi tett volt, mint az aratás. Portáról portára vonultunk, a búgásra odajöttek még a szomszéd faluból is. Szállt a por, a pelyva, izzadtunk, de dőlt az élet, a gabona a zsákokba. A parasztgazdák meg azon versengtek, ki ad jobb ebédet a cséplőknek, ami régi hagyomány volt. Meg aztán egyikük sem szerette volna, ha megszólják, hogy a cséplőmunkások hasán akar takarékoskodni. Ez az egy örömöm azért megvolt, hogy jól tele-tömhettem a gyomrom. Tápláló koszt nélkül sem én, sem más nem bírta volna ki ezt a munkát, amely számomra nem néhány napig, hanem hónapokig tartott.

Egyszer a mesteremet elragadta a nagyzási hóbort, vagy mi, odakiáltott: Pista, hívd ide a fényképészt! Készítsen képet rólam meg a cséplőgépről. Nem volt ez akkor olyan egyszerű dolog, ugyanis a fényképész a harmadik faluban lakott. Kérékpárral mentem érte. Meg is jelent az állványra rögzített gépével. Küldetésem majdnem kudarcba fulladt, ugyanis menet közben elaludtam a kérékpáron, s miután elestem, az árokban ébredtem föl. Nagy rendezkedés következett, ide álljon, oda álljon, így nagyon jó lesz. Aztán ahogy a varázslóknál, elő a fekete kendőt, mely alatt eltűnt a fotográfus, a mesterem meg ott feszített a cséplőgép mellett, melyet én törölgettem tisztára. Úrias megjelenésű volt a fényképész, én magamban mégis lenéztem, hogy volt képes ennek a zsugori hólyagnak a szavára ebben a hőségben ide jönni a harmadik faluból. Nem baj, ütöttem el a dolgot, majd lesz nekem is cséplőgépem, meg fényképezőgépem is.

Ahogy befejeződött a masinázási szezon, visszatértünk a megszokott műhelymunkához. A cséplés bérét ősszel terményben szállították le a mesternek. A nyolcvankilós zsákokat nekem kellett emelgetnem. Pista, hord föl a grádicson, öntsd ki a padlásra. Nagyon nehéz munka volt. Nem is értem, hogy bírtam. Talán, mert eltaláltam a vállamra tett zsákkal a

megfelelő súlypontot. Aki vitt már zsákot, az tudja, hogy egy billenés, egy pontra összpontosuló súly összeroppantathatja akár a gerincét is. Ha pedig eloszlik a súly, jóval könnyebben viszi az ember, ahogy a hegyi serpák a terhüket (a serpa szó egy, a Himalája lejtőin élő népcsoport neve). Nos, én is valahogy így vihettem föl a zsákokat a padlásra. Kiöntéskor minden por rászállt az izzadt bőrömrre és ziháló tüdőmre. Az ilyen teljesítményhez tüdő meg szív kellett, na meg elszánás, hogy végre tudjam hajtani. Talán ennek az előgyakorlatnak köszönhető, hogy a majd mázsás üllőt – vésőket kalapálok rajta – még ma is megemelem.

Aztán elmúlt az ősz és újra jött a tél, a fagy. Ott dideregtem a műhelyben, vágtam a fát, tisztítottam a klozetot (a „klozet” szó szinonimái: vécé, klotyó, budi, árnyékszék), és egyszerre minden keserűség kibuggyant belőlem, majdnem elsírtam magam. Elég volt. Ezt én nem végzem tovább. Amikor legközelebb nagy könyörgésre hazaengedett a mester a hétvégi eltávozásra, akkor én vasárnap este már nem mentem vissza hozzá. Szüleimtől a szokott módon elbúcsúztam, de a szomszédban elrejtőztem. Volt ott egy lakatlan ház, mi

Uraiújfalu, katolikus templom

csak kísértetháznak hívtunk, ott húztam meg magam. Gézával korábban ott szoktunk titokban cigarettázni. Egy ideig csak elment a dolog, de amikor már kínozott az éhség, óvatosan előjöttem, és megkértem az akkor ötéves Béla öcsémet, hogy hozzon valami ennivalót. A kisgyerek csak a lényegét értette, azt, hogy nagyon éhes vagyok, de hogy az ittlétem titok, azt már nem fogta föl. Egyenesen a mamához szaladt:

„Miért nem adtok szegény Pityunak enni?” vonta kérdőre anyámat, és jószívuén elbőgte magát. Hát aztán a mama, ahogy meglátott, maga is majdnem sírva fakadt. Nem mentem vissza többé a műhelybe.

Lám, milyen az élet, mi lett a dölyfös mesterből. Később, jóval később, amikor meglátogattam, egy szélütött, elesett öregemberként láttam viszont, aki bénán feküdt a konyhába kitett vaságyon. A szobában már nem volt hely a tehetetlen szerencsétlen ember számára.

Egy másik mesterhez, Baloghékhoz kerültem Uraiújfaluba. (Uraiújfalu a Kisalföldön, a Sopron-Vasi-síkság közepén, a Rába folyó bal oldalán, a Kőris patak mellett fekszik. A XVII. század végétől a Bezerédi család birtoka volt. Három település, Uraj, Újfalu és Szentivánfa községekből alakult ki. Nevezetességei: a Szelestey-ház, Figedi-ház, Hetessy-kastély, Bezeredy-kastély, valamint a Koltai Vilmos-kúria, amelyet 1810 körül Vidos János építtette. A Nagy Kúria (Ajakai-kastély) 1790 körül, késő barokk stílusban épült.) Elutazásunk miatt csak fél évig inaskodhattam új munkahelyemen.

Balogékat már korábbról ismertük, egyszer vettünk tőlük egy kerékpárt. Jómódban éltek, nem egy, hanem három cséplőgépük volt. Általában cséplőgépeket, traktorokat javítottunk.

Uraiújfalu, a község madártávlatból

Ment is a munka, csak ismét a családunk került válságos helyzetbe. Annyira nem sikerült semmi a papának, annyira nem kapott megrendelést, hogy ismét fölmerült a „hazaköltözés” terve. A haza számunkra mindig Felsőgalla volt és maradt.

Két süldő malacunk volt. Szerettünk volna azokat fölnevelni, de a költözködés miatt el kellett adnunk. Negyven pengőt kaptunk értük, ami jól jött a költözködés kiadásainak fedezésére. A család vonatra szállt, mi meg a papával kerékpáron vágunk neki a 180 kilométeres útnak. Közben Győrszentivánon megszálltunk egy régi, Franciaországbeli ismerősnél, akinek volt egy kettő plusz egy lámpás Philips-rádiókészüléke. Jól megnéztem magamnak a készüléket.

Megérkeztünk Felsőgallára. Sok ismerősünk volt, sok segítőkész ember, kaptunk is lakást rögtön. Azután újra meg újra máshova költöztünk, a Faragona házból, amely túlságosan kiesett a forgalomból, a Bayer cipész házába. Itt harminc pengő havi bérért, hátul az udvarban, egy szoba-konyhás lakásban laktunk.

A falun belüli költözések is mutatják, hogy a család nyomora nem enyhült, ami számunkra nem volt újság, így

Koncser család: Géza, Lajos, István, Béla, mama, papa, Edit

beszélni róla pedig már egészen unalmas. Lali iskoláztatása még mindig sok pénzbe került, bár igyekezett megkeresni a magára valót, de úgyszólván filléreket kapott a versekért, néhány festményért, vízfestményért, tusrajzért, amit el tudott adni. A család életét ebben az időszakban az idegeskedés jellemezte. Elsősorban apánk volt levert, türelmetlen. Nemigen jöttek a megrendelők, alig keresett valamit. Nyolc pengőért varrt egy öltönyt, s ez a munka három napig tartott. Testvéreim is nőttek, mind több kellett nekik élelemből, mind drágábbra került az öltöztetésünk. Ahogy általában ilyenkor lenni szokott, az áldozatos édesanyák sok lemondással és találékonsággal tartják a felszínen a családot, hogy alá ne merüljenek a kétségbeesésben, a nyomorban. Azt hiszem, a mamának köszönhetjük leginkább, hogy nem roppant meg a gerincünk, átvészeltük ezt az időszakot is.

De nemcsak mi nyomorogtunk, habár a szegénységnek is sokféle fokozat van, nyomorgott az egész ország. A végzett pedagógusok, tanárok, tanítók a diploma megszerzése után három évig nem pályázhattak állásra, oly nagy volt az értelmiség körében a munkanélküliség. Az én sorsom is szerencsétlenül alakult. Nem volt munkalehetőség, egyetlen műhelybe se vettek föl lakatosinasnak, sehol nem álltak szóba velem, bár még Pesten is próbálkoztam, ahova fölmentem kérekpáron. Jelentkeztem a bányában is felvételre, de ott meg éppen leépítés volt. A bányászok az egymás iránti szolidaritásból úgy oldották meg a dolgot, hogy csak három napot dolgoztak, így aztán mindenkinek jutott háromnapos bér, és nem kellett senkit elbocsátani. Különben a bányászok felét a teljes munkanélküliség fenyegette volna. Hát új embert se napszámosnak, se lakatosinasnak nem vettek föl. Testvéreimmel együtt lestük a szekereket, hol potyogtatnak el néhány darab szenet, egy-egy cső kukoricát. Rohantunk utánuk ki az utcára, fölszedtük, s kincsként, diadallal vittük haza. Ugyanígy gyűjtöttük a hegyoldalon a rőzsét, a faágakat tüzelőnek.

Nem az éhezés fizikai kínja volt a legrosszabb, nem a pénztelenség fájt, hogy nem jutott egy pohár sörre, egy tölcser fagylaltra, hogy kopott ruhában kellett járnunk. Nem ez volt a legnagyobb baj, hanem a lelki trauma, én úgy mondom: a selejt érzése bántott. Az, hogy selejtes ember lettem, hiszen nincs munkám, nem folytathatom a mesterségem, nem

tanulhatom ki megkezdett szakmámat, nincs szüksége rám a társadalomnak. Senkinek nem hiányzom, senkinek nincs szüksége rám, és csak zavart okozok a megjelenésemmel, kérésemmel. Ha manapság munkanélküliségről, szociális hálóról, azaz munkanélküli segélyről hallok, mindig ez jut eszembe. Fizethetnek bármennyi segélyt, ha a munkához szokott ember nem dolgozhat, az megszégyenül, lélekben összetörik. Ez a szégyen mart engem is számtalan társammal együtt.

Szabadidőmben összebarkácsoltam egy kristálydetektoros rádiót. Készítettem én már ilyen Geresden is, de ott nem szólt meg. Itt pedig megszólalt. Éppen valami dalestet vagy operát közvetíthettek, amiről én persze nem tudtam, csak csodálkoztam, miért énekelve mondják a szöveget. Aztán pajtásaimmal együtt beiratkoztam cserkésznek. Ez a közösség némileg enyhítette az előbb említett lelki kínjaimat. Meleg volt az otthonban, úgyhogy néhányan mi, kiűzöttek ott is aludtunk. Igazából otthonom se volt akkor, a hegyoldalba vájt házban laktunk. Nem szívesen tartózkodtam otthon, leginkább a cserkészotthonban igyekeztem elfoglalni magam. Modelleztünk, amatőr rádiósszakkörben dolgoztunk, tanultunk. Rövidesen már kettő plusz egy lámpás rádiót is összeállítottam.

A papa közben írt Franciaországba az unokatestvérének, hogy itt a két fiú, nem tudna-e nekünk ott kint valami állást találni. Én tizenhét éves múltam, Géza tizennégy. Kétségbeesett lépés volt ez apánktól, de nem tehetett mást. Hamarosan meg is jött a válasz, hogy várnak bennünket, vasúti jegyet meg némi pénzt is küldenek az útra. És érdekes az élet fintora. Ahogy megérkezett a rokonoktól a biztató válasz, akkor már, ha nem is nagyon, de egy kicsit itthon is kezdtek jobban menni a dolgok. Én csak álltam káprázó szemmel, kezemben a levéllel, mintha villám csapott volna belém.

Nemrég került elő apám néhány régi levele ebből az időszakból. Egész íves, lassan sárgulni kezdő papír őrizte meg keze vonását, balról jobbra dőlő betűit, s én elgondolkodom, milyen iskolák voltak akkoriban, az 1880-as évek táján, hogy az öt elemi végzett apámat így megtanították a helyesírásra, fogalmazásra. Feri bácsinak, Franciaországban élő rokonunknak

írta a leveleket, ahogy olvasom őket, még ma is megdöbbenek a sorain. Néhányat idézek belőlük.

„Lali csodás, okos, művelt fiú, költő, művészi rajzoló, jeles tanuló. De még mindig deák. Az utolsó képesítő vizsga 150 Pengő, azt eltusolni nem lehet, vagyis nem vizsgázhat, hiába minden jelessége. Az urakból kihalt minden jó érzés, nem könyörülnek, nem kapja meg oklevelét, míg a 150 Pengőt be nem fizeti, de honnét? Küldeném a költeményeit, az újságcikkeket, de félek, hogy elkobozzák, nem kapjátok meg. Pista fiam 18 éves, munkába elhelyezni lehetetlenség. Kilincselek, kérek, hónapok óta hasztalan könyörgök. Bár valóságos kézművész, hegedűket, rádiót készít, de eladni nem tudja. Géza a 15. évében van, valóságos könyvbúvár. Edit (Ditke) másodikos elemista. Béla 6 éves. Magamról annyit: jelenleg egy öltés munkám sincsen. Elkezeredésemben nem egyszer gondoltam már, hogy elmegyek oda, ahol nem látom többé családom nyomorát, ahol nincs többé nyomor, de: mit segítenék vele rajtok? Mi mást, mint szégyent, gyászt, nyomort hagynék reájuk. De nem bírom már. Évek óta koplalva egy harisnyára sem telik. Kislányomnak 4 fillért sem tudok adni. Egy pár rongyos cipőt Pityuval fölvéltva hordanak. Nettek fogalmatok nincs, nem is lehet ahhoz, mi az, héttagú családot e nyomorult országban fönntartani 20-25 Pengő havi keresetből, amikor 14 Pengő a havi lakbér, 150 fillér a víz, 160-170 fillér a villany.” (1937. IV. 12.)

A következő levélben arról panaszkodott, hogy hiába kérvényeztük, semmilyen munkára nem vettek föl a bányába. Úgy vélem, a mai olvasónak sem árt elgondolkodni az alábbi sorokon.

„Kijelentették, hogy ki van zárva fiam fölvétele. Azt mondták, hogy ők nem jótékonysági intézmény, hanem magánvállalat. Azzal indokolták, hogy: mert felsőgallaiak vagyunk. Csakis elnyomorodott bányászokat, illetve a társulatnál elaggott, nyugdíjazott – soktagú családfenntartókat – részesítik előnyben. Vagyis, ha halálozás esetén, ha 8-10 gyerek marad, úgy egyet ezen 18-20 évesek közül fölvesznek, de csak az apa után, ki a társulatnál lett halott vagy élő halott.” (1937. V. 23.)

✱

Felnőtt lettem. Ismét utazás Franciaországba. A készülődés izgalma töltött el bennünket. Az útlevelek megszerzése, mit vigyünk magunkkal, hogyan öltözzünk fel, hogy azért ne keltsünk szánalmat a kintiekben. Terefere az ismerősökkel, szomszédokkal. Jobban megnéztük őket, az arcukat, a barna homlokukat, melyekbe barázdákat égetett a nap meg az idő. Hát elmentek szerencsét próbálni? Jött a kérdés. Igen, mondta Géza. Én csak bólintottam, és még egyszer, mintha keresnék valamit, megnéztem jól az ismerős vonásokat, szemeket, örökre meg akartam jegyezni őket. Ugyanilyen kutató, elraktározó szemmel jártam a faluban. Figyeltem apámat, amint deresedő fejjel a szabászasztal mellett méri az anyagot. Ha elmentem a mama mellett, végigsimítottam a karját. Kishúgunk, Editke sokszor elem állt, nem szólt, csak nézett, ahogy én néztem a búcsú pillantásával az ismerősöket. Ne félj Editke, hamarosan megjövök, aztán hozok ám neked olyan szép babát meg ruhát is, hogy olyan senkinek sincs a faluban. Izgatott voltam, tele reménnyel és kétellyel, miközben, ha nagy zaj után hirtelen csönd lesz, és hallhatóvá válnak, valami hal-kan megpendült bennem. Hát mégis csak ez az én hazám, amit fájó szívvel el kell hagynom. E napokban gyakran fölmentünk Gézával a Kálvária-hegyre, leültünk egy vadrózsa-bokor tövébe, s néztük, ahogy lassan, méltóságteljesen alábukik a nap. Látod, arra van nyugat, arra megyünk, ott fogunk majd élni. Talán a napnyugta volt az egyetlen, ami biztos, azért is néztük folyton, mert az, hogy ott fogunk élni, semmi mást csak kételyt és bizonytalanságot jelentett.

Aztán a Lille-ig szóló vasúti jeggyel a zsebünkben fölszálltunk a vonatra. Az egész család kijött a búcsúztatásunkra, ott integettek, törölgették a szemüket a vasúti kocsi ablaka alatt. Rajtam az evangélikus paptól kapott, kifordított, csíkos nadrág volt, amit a papa fordított ki, hogy ne látszódjék annyira kopottnak. Vásári kikiáltónak vagy hintáslegénynek is nézhetek volna benne, de én igen előkelő ruhadarabnak tartottam.

Sípolt a kalauz, fűtyült a gőzös, és mi elindultunk egy idegen világba. Másfél napig tartott az út, másfél napig le nem hunytam a szemem. Az első franciaországi kalandunkra már alig emlékeztem, inkább mozaikszerű képek, meg a Franciaországhoz fűződő érzelmek maradtak meg bennem. Most mindent meg akartam ismerni, magamba akartam szív-

ni. Még éjjel is az ablakhoz szorítottam a homlokom, szemem előtt fekete hegyek árnyai, távoli fények úsztak el, egy-egy kivilágított állomás zaja csapott meg, lámpái szúrtak belém.

Akárhogy is figyeltem, mégis eltévesztettük az átszállást, Lille helyett Párizs felé mentünk. Szerencsére egy türelmes kalauz helyre rakott bennünket, szó szerint átrakott a megfelelő vonatra. A rokonok sejtették, mi történhetett, s kijöttek ehhez a későbbi vonathoz is. Feri bácsi, apánk unokatestvére meg három nagylánya, akik közben férjhez mentek, rokoni szeretettel fogadtak bennünket. A lányok húszévesek lehetek, amikor szüleikkel kivándoroltak. Most már nyolcvan körül járnak, de inkább csak magyarul beszéltek. Margit, Ilus meg

Karolina talán ezért bizonyultak mindig kedves beszélgető társnak ott kint is meg itthon is, mert újabban, öregen haza-haza látogatnak. Meg lehetett ott lenni magyar tudással is. Sok magyar, főleg tatabányai bányász család élt a telepeken.

Bányásként Franciaországban

✱

Hát megérkeztem, itt vagyok egy új világban, amely sok reményt, de ugyanannyi bizonytalanságot rejtegethet számomra. Ahogy beleszippantottam a levegőbe, már éreztem azt a másságot, ami már kisgyermekként is föltűnt. Itt a sok eső miatt a levegő

nagyon párás, az ég pedig mindig tejfölös volt. Más volt az alkonyat, más a hajnal, mint otthon, a nap fénye is bágyadtabb volt. Hó nem esett a téli hónapokban, helyette köd gomolygott, amely sokszor olyan vastag volt, hogy a kiáltás is

alig hatolt át rajta, s az embert meghökkentették a váratlanul elébe ugró kerítéssarkok, tornyok.

Aztán más is föltűnt az ide-oda járó szememnek. Feri bácsi háza végében halomban rozsdásodtak a kidobott kerékpáralkatrészek. Feri bácsi, készíthetek belőlük kerékpárt? Összekeresgélem a neki való alkatrészt. Hát csak keresgélj, készítsd el, ha tudod. Én ne tudtam volna? Másnap már ott állt az udvaron a saját biciklim. Szép kék lakkal föstöttem be. Már ezért is megérte idejönni, gondoltam magamban.

Géza egy hentes rokonunkhoz került át Salloumines-ba, akinek már egészen jól menő üzlete volt, pedig „mozgóárusként” kezdte. Akkoriban kis targoncát tolt, s végigkiabálta az utcát, a háziasszonyok meg köréje gyűltek, úgy vásároltak karajt, lapockát, combot, kinek mi kellett, a rokon meg vágta, szeletelte a húst ott a helyszínen. De most már állandó üzlet-helyisége van. Géza pedig biciklivel, házhoz hordja ki a megrendelt árut.

Én Feri bácsiéknál maradtam. Az itteni helyzetem kísértetiesen hasonlított a felsőgallaihoz, ugyanis itt sem kellettem lakatosként senkinek. Egyetlen lehetőség maradt számomra, a legnehezebb, legveszélyesebb munka: elmehettem bányász-
nak.

Lille főtere

Körben mindenütt meddőhányók piramisait, kéményeket, csilléket és szénszállító vonatokat, bányatornyokat láttam, nekem ismerős tájkép volt ez. A környék bányáiban fekete-szenet bányásztak, nem közvetlen tüzelésre használták, hanem gáznak, illetve koksznak, főleg kohókoksznak dolgozták föl.

Lille, „Grand Place” éjszaka

Ekkor 1937-et írtunk. Európa bizakodott a gazdasági fellendülésben, a békében. Hitler még arról szónokol, hogy soha többé háborút, közben már folyt az erők fölmérése, már dúlt a polgárháború Spanyolországban. Mindenki a másik gyöngé pontját kereste, hol lehetne megszorongatni, valamit kicsikarni belőle. Építették a minden veszélyt elhárító, nagyszerű erőrendszert, a Maginot-vonalat, mely mögött Franciaország nyugodtan igazgathatta bankjait, gyarmatait, én meg a rövidesen betöltött tizennyolc évemmel, magyar vendégmunkásként bányászhattam a szenet. Látszólag még nyugalom volt az országban, volt munkahelyem és dolgozhattam.

Úgy gondoltam, ha az első napot kibírom, akkor nem lesz semmi baj. Ha az első hetet kibírom, akkor már révben vagyok. Ezzel biztatgattam magam, de volt is rá jó okom. Úgy éreztem, hogy a pokolba kerültem. Négy emelet mélységbe vitt le bennünket a bányalift, amely egyszerre negyven bányászt szállított. A nagy nemez- vagy bőrkalapok alól figyeltük, hogy zuhan le velünk az aknában, a sötétségbe. Biztonsági okból le kellett guggolni a liftben, talán így több remény maradt volna a megmaradásra, ha elszakad, vagy kifut a kötélen. A bálnavadászokéhoz hasonló kalapra azért volt szükség, mert védte a homlokunkat, fülünket, tarkónkat a víztől, az

éles tárgyaktól, a lehulló kövektől, széndaraboktól. Ahogy ránc csukták a lift rácsát, és mi a nagy kalappal a fejünkön leguggolva vártuk a zuhanást, olyanok lehettünk, mint a ketrecbe zárt állatok, furcsa kinézetű majmok. Akkumulátoros lámpánk volt, az állandó gázveszély miatt itt égő lángot tilos volt használni. Vállamon tarisznya lógott, benne pedig a napi ennivalóm – fél óra munkaszünetet tarthattunk evésre – meg egy alumíniumkulacs volt keserű feketekávéval.

A Lille-ben lévő Párizsi Kapu teteje

Amikor leért velünk a lift, valamennyien fellelegeztünk és kiszálltunk. Én csak arra tudtam gondolni: na, Pista, itt neked befellegzett. Valahogy mégis erőt vettem magamon, figyeltem, hogyan viselkednek, mit tesznek a többiek. A gyakorlott bányászok természetes mozdulatokkal tették a dolgukat. Úgy viselkedtek, mintha semmi rendkívüli nem lenne abban, hogy gyér világításban lent vannak a föld mélyében, a pokoli hőségben, vagyis a pokolban. Ha ők így fogták föl a dolgot, akkor talán nekem is ezt kell tennem. Megcsillant bennem egy kis remény, s némileg helyre billent a lelki egyensúlyom.

Két idősebb lengyel bányász mellé osztottak be. A bánya fenntartása volt a feladatunk. Ahogy a többiek, én is rögtön levettem a munkaruhámat. Klottgatyában, gumitalpú cipőben meg a nemezkalappal a fejemen mentem utánuk. Ezer méter mélyen dolgoztunk. Köztudott, hogy a föld központja felé számítva harminchárom méterenként egy Celsius-fokkal emelkedik a hőmérséklet. Ezt még hallani is borzasztó, hát még átélni.

Mentünk csak mentünk, s néha kúsznunk kellett a vágatokban. Ácsoltuk a megroggyant gerendákat, javítottuk a „főtét”, vagyis a bányavágot (pl. táró, folyosó, fejtés) mennyezetét. Én voltam a kiszolgálójuk. Ha visszaküldtek gerendáért, néha olyan helyeken kellett átcsúsznom, hogy előre másztam, azután magam után húztam a gerendát, majd újra előre, és ismét a gerendát. Közben vacogtak a fogaim a félelemtől. Átkoztam magam a sorsomért, hogy ide jutottam. Félelmet kel-
tő, ijesztő recsegések hallatszottak erre-arra, ahogy a fenyőgerenda meghajlott a ránehezedő szén súlya alatt. A mezte-
len, izzadt, szénporos felső testem csupa vér volt. A kiálló fa-
szilánkok, az eltörött éles deszkák számtalan helyen fölhasí-

Franciaországban, egy tengerparti kiránduláson

tották a bőrömet. Minde-
nünnen hosszú, sós csa-
pok lógtak le a vájat fa-
láról, mennyezetéről,
amelyen átszivárgott a
tengervíz. A só kristályo-
sodott így ki, s úgy
szúrt, sértett, mint a
láncza hegye. Sírnem
volt erőm, hát csak só-
hajtoztam, vagy lengye-
lül káromkodtam, mert
magyarul sohasem vet-
tem ocsmány szót a
számra. A lengyelektől
megtanultam a szitkozó-
dást, de ez így nem is
volt olyan megvetendő,
hiszen lengyelül hang-
zott. Semmi bajom nem
volt a két szótlan, mo-

gorva társammal – mitől lettek volna vidámak. Érteni nem-
igen értettük egymás nyelvét, inkább a munka mozdulataival
társalogtunk. Becsülettel dolgoztunk, hiszen a bányában min-
den elszabotált gerenda, rossz ácsolat sokak katasztrófáját
okozhatta volna, és ennek tudatában voltunk. Ott lenn a
mélyben, a pokolban, különösen lelkiismeretesen dolgoztunk

a légjáratok kialakításán. A lenti vájatoknak állandó friss levegőt kellett biztosítani.

Az első nap után jött a második. Már nem furcsálltam a nemezkalapot, nem kellett rángatniuk a társaimnak, hogy guggoljak le a liftben. Már minden ismerős volt, s ami ismerős, az nem olyan félelmetes. Otthon kimostam és bejódostam a testemen vágott sebeket. A jódt néhány percig eszeveszetten csípett, de aztán elmúlt a fájdalom.

Három hónap múlva áthelyeztek a csillékhez. Egy magyar bányász, Szekota Pista szólt az érdekemben. Egy úgynevezett ereszkén húztam föl a csilléket. Jött fölfelé a teli csille, és ment visszafelé az üres szerelvény, a szerint, hogyan mozdítottam a kart. Ez már könnyebb munka volt, de itt is akadtak izzasztó helyzetek, például, ha kiugrott a sínről a csille, pláne, ha meg volt pakolva. Ilyenkor az is számított, hány kerék fordult le a sínről. Ha mind a négy, az már kész katasztrófa volt. Ilyen esetben, majd minden műszakon, sok-sok csille szemet lapátoltam vissza. Egyébként már álmomban is tudtam a jelzéseket: két rántás a karon azt jelenti, hogy indulj; egy rántás állj; három rántás lassan vissza. A szivattyúk állandóan működtek, néha mégis előfordult, hogy elöntötte a vájatot a víz, ami szerencsére nem volt hideg, csak langyos. Ilyenkor derékig vízben járva magunk toltuk a csilléket.

Sokszor úgy éreztem, nem sokat változott a bányaművelés a múlt század óta. Zola rólunk is megírhatta volna a *Germinal*-t. Itt is voltak még bányalovak. Lent a mélyben vakon húzták az igát, már régen elfelejtették a fenti világot, a napfényt, a friss szél illatát. Egészen bizonyos, hogy lent a sötétben azok is meghatott zokogással fogadták életfogytiglanra ítélt új társukat, ahogy Zolánál olvashatjuk. Minden állat tud nevetni, legalábbis mosolyogni, meg sírni is. Hát még az értelmes, vak bányalovak, habár az érzelmeikre senki nem volt kíváncsi. Nekik is sebes volt az oldaluk, valami kiálló deszka, a palakő éle mindig fölsértette a bőrüket, de lelkiismeretesen végezték munkájukat, mint mi. Talán okosabbak voltak nálunk. Megfigyeltem: egy lónak tíz megrakott csillét kellett elhúznia. Ha tizenegyet akasztottak össze és a ló megindult velük, akkor tizenegy csattanással egymáshoz ütődtek a csillék és a ló rögtön meg is állt a rakománnyal. Addig nem indult tovább, míg a

tizenegyedik csillét le nem kapcsolták, amíg nem tizet csattan-
tak az ütközők a nekirugaszkodáskor.

A bányánál kéthetenként kaptam fizetést. Egy hónap alatt mintegy nyolcszáz-kilencszáz frankot kerestem. Ebből háromszázat adtam Feri bácsiéknak a kosztért, szállásért, ráadásul – ami egy bányásznak fontos – mostak is rám. Szóval, ott sem volt lakodalom az élet, de mégis jó érzés fogott el, hogy nem kell nyomorognom, van tisztességes megélhetésem, s még az otthoniakat is támogathatom anyagilag. Küldtem is kishúgomnak szép babát, szebbet, mint amilyet a nagygeresdi búcsúban árultak, no meg csokoládét, Béla öcsémnek pedig egy nagy labdát. Akkoriban a váltakozó árfolyam szerint előfordult, hogy négy frankért adtak egy pengőt. (Azóta sem ért ennyit – ennyit? Közel sem ennyit – a magyar pénz.) Igen takarékosan éltem. Gézára is figyeltem nehogy elkallódjék, és ne költekezzen fölöslegesen. Néha átruccantam hozzá, a közeli Salloumines-ba. Ilyenkor hosszan elbeszélgettünk, tanácsokat adtam neki. Úgy éreztem, hogy nekem, mint idősebb testvérnek az ő életét is egyengetnem kell. Néha ketten háromszáz pengőt küldtünk haza. Máskor én küldtem száz pengőt Lalinak, hogy vegyen rajta magának megfelelő ruhát, cipőt. Egyébként is gyakran küldtünk haza pénzt, vagy csomagot. Jóleső érzés, meg egy kis büszkeség töltött el, hogy segíthetem a szüleimet, a családot. Hiszen tudtam, ami a mama leveleiből kiderült, hogy még mindig igen keserves körülmények között küszködnek a létért. Bár az én küldeményeim nem tömték be, csak foltozgatták a lyukat. Eszembe jutott, hogy szükség lenne valami nagyobb összeggel talpra állítani az otthoniak anyagi helyzetét. Megtakarított pénzemhez a rokonoktól akartam kölcsönkérni egy összeget, de azok nem támogatták az elképzelésemet. Hiába, aki már nem annyira szegény, az attól fél, hogy esetleg tényleg szegény lesz, így hát gyűjti a létbiztonságot jelentő garast. Az emberi kapcsolatokba pedig erősebb kézzel nyúl bele az érdek, mint a rokoni érzés. Mindenesetre volt munkám, kerékpárom, és valósággá vált bennem a szabadság érzése, melyre mindig vágytam, amelyet kisgyerekként, majd fiatalemberként itt, Franciaországban tapasztaltam meg először.

A bányában a heti munkaidő öt napból állt, a hatodik fizetett pihenőnap volt. Három műszakban dolgoztak, ahogy álta-

lában a bányákban mindenütt. Engem fiatal koromra való tekintettel azonban csak a két nappali műszakra, ahogy otthon, Tatabányán úgy mondják, hogy sihtára osztottak be. Ez azt jelentette, hogy az egyik héten szombat tizennégy órától a következő hét keddjének 14 órájáig, vagy szombat este tíztől kedd reggel hatig voltam szabad. És lám-lám, a poklot is mennyire meg lehet szokni. Olykor már a pihenőnapokon is hiányzott a bánya, a munka. Úgy füleltem a bányászszirénára, mint a csataló a harci kürt hangjára.

Szabad időmben, kerékpáromon sokfelé jártam a környéken. Többször bekarikáztam a járási székhelyre, Arrasba. Jártam az Óceán partja mentén. Gézával is sokszor kirándultunk a tengerpartra. Elnéztem a szélmalmokat. El-eljártunk a búcsúkra, vásárokra, melyek vidámak és színesek voltak. Megismertem Calais-t, Dunkerque-et. Henim-Lietardból lekerekkeztem délre, délnyugatra Amiens-be, Dieppe-be, Roun-ba. Ismerkedtem az idegen tájjal, mely számomra már nem is volt olyan idegen.

Kerékpárral 1936-ban

A kisebb kirándulásokat leszámítva szívesebben voltam otthon. Szerettem a magam környezetét, figyeltem a szomszéd mesterembereket, hogy jár a kezük, mit és hogyan dol-

goznak, igyekeztem mindent elsajátítani, még a nyelvet is, de kevés sikerrel, hiszen akikkel kapcsolatban voltam, azok szinte kivétel nélkül mind magyarul beszéltek. Később egy angol fiatal bányatársammal összebarátkoztam a bányában. Meg is hívott, hogy egy hosszabb szabadságot felhasználva látogassam meg szülővárosában, Birminghamben. Ma is bánt, hogy nem tettem eleget a meghívásnak.

Dieppe, kikötő

Persze, soha nem tétlenkedtem, a kezem meg az agyam állandóan járt. Fúrtam-faragtam, házi eszközöket, rádiót, sőt egy gitárt is készítettem, amihez azért kaptam kedvet, mert ez a franciák kedvelt hangszere. A fiatalok felszalagozott gitárral, énekelve járták az utcákat. A vásárokon, búcsúkon meg népviseletbe öltözött lányokat, asszonyokat is lehetett látni. Rojtos vállkendőjük színe összefolyt a szemem előtt a kápráztató forgatagban.

Dunkerque város a tenger felől nézve

Franciaországi tartózkodásom alatt mindvégig Feri bácsi-éknál, egy barakkból átalakított házikóban laktam. Milyen az ember, ha elszállnak az évek, legalább az emlékekbe kapaszkodva szeretné visszahozni őket. Nem is olyan régen újra végigjártam ezt a bányavidéket, megtaláltam a barakkból kialakított házat. Ahogy mindenki, én is kerestem az ifjúságomat, legalább a szemtanú emlékeket. A barakk még megvolt, de üresen állt, senki se lakott benne.

Kerékpárútjaim során megálltam egy-egy virágos rét mentén. Elnéztem a szélmalomok forgó kerekét, az áttetsző vitorláit. Az égen úszkáló felhők alatt lefeküdtem a nyíló virágok közé. Megcsapott a margaréta kellemes illata. Körülöttem búzaföldek hullámoztak. A nap, mint mindig, homályosan süttött, mintha tejüvegen esnének át a sugarai. Csönd volt, és arra gondoltam, elmúltam tizennyolc éves, maholnap húsz leszek, milyen öreg vagyok, holnap hajnalban ismét lemegyek a bányába dolgozni. Még élek egy darabig, a nap pedig süt tovább akkor is, ha én már végleg a föld alatt maradok. A búzamező tovább hullámozik, a margaréták ott fehérlenek majd az árokparton, én meg már nem leszek. Nagyon egyedül voltam, magányosnak éreztem magam kint, Franciaországban.

EURÓPA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KÜSZÖBÉN

Hazatérés Magyarországra

Valami hamarosan történni fog. Valami, amiről még nem tudjuk, jó-e, rossz-e, de közeleg, mint a mennydörgés a beborult égen. Meglódult az idő, az élet. Ezt vettem ki az otthonról érkezett levelek hangulatából, az itteni nyugtalan tekintetekből, a kiabálásokból, vitákból.

Akkor még, 1938-ban diadallal fogadtuk az első bécsi döntést, mely visszajuttatta az 1919 előtti Magyarország északi részének, a Felvidéknek a déli sávját, ahol zömmel magyarok éltek. Apánk szülőföldje is visszatért az anyaországhoz, s ezt valamennyien csöndes meglelégedéssel nyugtáztuk, mégis van igazság. De mindez korántsem volt olyan megnyugtató, mert a minket, magyarokat ért igazságtalanságnak csak egy töredékét orvosolták. A trianoni békekötéskor az ország kétharmad részét elszakították tőlünk, több millió magyar él még most is a határokon kívül. Azokkal mi lesz? Franciaországban, a Párizs környéki békediktátumok hazájában másként nézték az emberek ezt a kérdést, ha egyáltalán tudtak is valamit arról, kik azok a magyarok, mi van velük. Ebben a demokratikus államban nagyobb volt a felháborodás Csehszlovákia feldarabolása miatt, mint a mi felemás örömkünk méltatása. A hitleri mohóság a lengyel bányászokat is felháborította. A francia újságok már egyértelműen a háborúra való felkészülésről írtak, és a legyőzhetetlen Maginot-vonalról közöltek képes riportokat. A gyerekek francia-német háborúsdit játszottak az udvarokon, és fából fabrikált fegyverekkel géppuskázták egymást.

A Maginot-vonal története: A franciák 1927-32 között a francia-német, az olasz-francia és a francia-luxemburgi határon épült, védelmi célokat szolgáló erődrendszer volt. Teljes hossza 350 kilométert tett ki. Minden más európai védővonalnál erősebbnek, korszerűbbnek tartották. Erődökből és az erődök között húzódó, földalatti járatrendszerből, valamint ezeket ellátó hátországi infrastruktúrából állt. Az erődök alsó

szintjein alakították ki a légénységi körleteket, kórházakat, lőszerraktárakat. Kétféle erődítmény (tüzérségi és gyalogsági) létezett, amit a kazamatának nevezett kisebb helyiségek egészítettek ki. Egy-egy erődítmény védekezését egy főerő tartotta kézben, amelyet akár száz méter mélységben is a föld alá süllyesztettek

Franciaország egyike volt az első világháború (1914-18) győzteseinek, de több mint 6 millió embert vesztett a németekkel vívott véres lövészárkokcsatákban. Ennek megismétlődését és a németek áttörését kellett volna megakadályoznia a német határ teljes hosszában, a Belgiumtól Svájcig húzódó 320 kilométeres Maginot-vonalnak, amelyet a megépítést kezdeményező Andre Maginot hadügyminiszterről neveztek el.

Andrej Maginot emlékműve

Ma már tudjuk, hogy a németek a második világháborúban meg sem próbálkoztak a védővonal megrohamozásával: 1940-ben egyszerűen megkerülték az erődítéseket, bunkereket, alagutakat és a tüzérségi ütegek hatalmas rendszerét. Betörték Belgiumba, amelynek határán a franciák nem építettek ki megerősített védelmi hálózatot, majd onnan hatoltak be francia területre. Így a Wehrmacht a Maginot-vonal, illetve a mögötte felsorakozott francia, brit és belga erők hátába került, és félmillió foglyot ejtett. A bevehetetlen erődrendszer

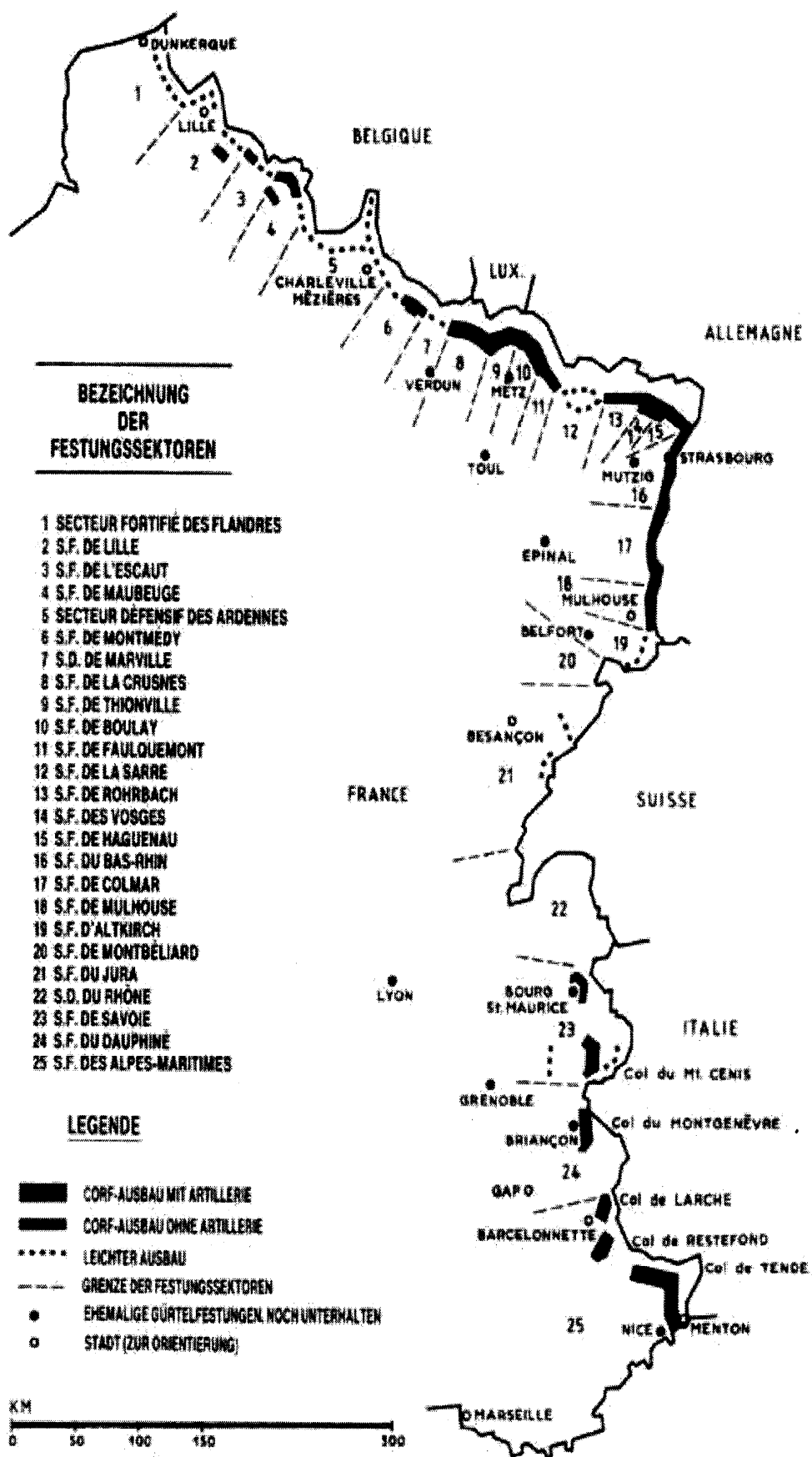
legendája hamis biztonságérzetben ringatta a franciákat, ami aztán katonai kudarcot eredményezett.

1939 augusztusának utolsó napjában és a katasztrófa előestéjén sokan azt hitték, hogy az összeütközésbe keveredett felek csak „blöffölnek”. A háború kitörése előtt hosszú hónapokon át sokan meg voltak győződve arról, hogy a németek müncheni sikere után a két nagy demokrácia nem kezd majd háborút. Ezzel szemben éppen az ellenkezőjéről szolgáltattak bizonyyságot. Berlin tudta, hogy Anglia előbb vagy utóbb hadat üzen, mégpedig ugyanazon imperialisztikus, azaz az imperializmushoz hasonló hatalmi és kereskedelmi okoknál fogva, mint 1914-ben.

A Maginot-vonal szemléje 1941-ben

Mi lesz a világgal, mi lesz Európával, mi lesz velünk? Ezek közül egy kérdést is túl nehéz lett volna megválaszolni, de másoknak is. Ekkor 1939-et írtunk. Hazulról egyre sűrűbben érkeztek aggódó levelek, talán nem lesz háború, talán a lengyelek engednek a danzigi folyosó ügyében. Próbáltam mérlegelni a lehetőségeket. Otthon előbb-utóbb elvinnének

A Maginot-vonal elhelyezkedése Franciaországban

katonának. Itt nem kellene bevonulnom, hiszen magyar állampolgár vagyok. De talán éppen ez lesz hátrányomra, és felrémlített Kuncz Aladár Fekete kolostorának az árnya, az internálás rémképe. Addig-addig tétováztunk öcsémmel, míg szeptember 1-én kitört a Második Világháború. Ekkor elhatároztuk, hogy mégiscsak hazamegyünk. Október vége volt.

Megtakarított pénzünkből minél kevesebbet akartunk költeni, hát úgy beszéltük meg Gézával, hogy kerékpáron tesszük meg az utat hazáig. Így is történt, ám nem a német-francia határon, nem a frontvonalon kerekezhettünk át. Nem akartunk a hadviselő, a háborút kirobbantó Németországon átutazni. Ki tudja, mi történhet még ott, így az akkor még semleges Olaszország felé indultunk el a hosszú útra. Jól felpakoltunk. A fakerekes versenygépemen a rádiómat, de még a teniszütőmet is magammal hoztam. Mind a ketten gyakorlott biciklisták voltunk, egy nap alatt Párizsig hajtottunk.

Tudtuk, de legalábbis éreztük, hogy Lengyelország lerohanása után „furcsa” háború kezdődik majd a nyugati fronton. Egyelőre mindegyik fél csak ült a maga határvonala mögött, még nem támadták, csak dühítették egymást. Az utcákon szinte változatlan, élénk élet folyt, a boltok még telve voltak mindenféle áruval, a vendéglőkben, kávéházakban is a szokott módon zajlott az élet. Teljesen békebelinek tűnt a hangulat, csupán az elsötétítés figyelmeztette az embereket, hogy háború van.

Párizs egyik külső kerületében kerestünk egy olcsó szállodát. Kerékpáron bementünk a városba, a magyar követségre, hogy úti okmányainkat beszerezzük. A követség előtt strázsálós rendőr vigyázott a kerékpárokkal, amíg bent a dolgunk után jártunk. Rendben is lett volna minden, de én nem jegyeztem meg a szálló címét és az utca nevét. Most mi legyen? Itt vagyunk a kerékpárral, a holmink valahol a város szélén egy szállodában, és körülöttünk minden ismeretlen. Egyetlen megoldás adódott: visszamentünk a Párizson kívüli országútra, ahonnan bejöttünk a városba. Ott már tudtunk tájékozódni, és megtaláltuk a szállodát. Örömkömben eszünkbe se jutott, hogy mindez legalább újabb hetven kilométer kerekezést jelentett.

Egyébként olyan tempóban hajtottunk, hogy a Tour de France kerékpárversenyen sem vallottunk volna szégyent.

Napi kétszáz, kétszáznegyven kilométert tettünk meg. Amilyen nyugodtan, szinte vidáman indultunk el – a döntés súlya leesett rólunk, elhatároztuk, hazajövünk, kész, nincs tovább hezitálás –, olyan nyugtalanság fogott el bennünket az úton. Most már mink is éreztünk valamit abból a szörnyűségből, ami itt Európában, a világban készül, melytől kerékpáron próbáltunk megszabadulni, mintha az életünkért nyomtuk volna a pedált.

A vidék, amerre haladtunk, még nyugodt volt. Az egyik legszebb őszen bicikliztünk át. Ha fölemeltük a fejünket, csodálatos vérbükkösöket láttunk, úgy tűnt, hogy a színes fák, galagonyabokrok visszafelé haladva vonultak el mellettünk. Sajnos, minden egyes nap nehéz feladat teljesítését jelentette számunkra. A nagy fizikai erőfeszítésben nem volt sem időnk, sem kedvünk a természetben elmélyedten gyönyörködni. Utunk során a franciák mindenütt kedvesek, segítőkészek voltak. Egyszer egy francia még az eldobott, lyukas kerékpár-belsőgumit is utánunk hozta, mondván, hogy monsieur, elvesztett valamit, és diadalmasan lóbálta az orrom előtt. Egyébként is a tulajdon tisztelete jellemző a franciákra. Eszembe jutott, hogy egyszer, még mikor a családdal voltunk kint, anyám az elkopott mosókefét véletlenül a vízzel együtt kiöntötte. Hát nem beállított vele a szomszédasszony, hogy a madame elvesztette a mosókefét, itt van, visszahozta. A kerékpárokat sem kellett féltetni, nem lopta volna el azokat senki. Náluk ez nem számított nagy értéknek, volt belőle elég.

St. Étienne

Saint-Étienne után, ahogy az Alpok felé elkanyarodtunk, jelentősen megváltozott az éghajlat. Köd ereszkedett a tájra, fújt a szél – ha szembe fúj, az a kerékpáros halála –, és esett az eső. Ez már telet ígérő, hideg eső volt. Reggelente derések voltak a fák, a bokrok, az országút. Mivel nem viseltem fedőt, így a fejemre ráfagyott hajam, egyben lehetett volna mozgatni, mint valami sapkát. A hegyek között felhő ereszkedett ránk, egymást sem láttuk a ködben. Szerencsére minden

hegyi faluban találtunk olcsó szállodát, ahol tűz lobogott a kandallóban, megszárltkozhattunk, nyugodtan elfogyaszthatuk a vacsoránkat. Kedvesek voltak a házigazdák, ahogy tudtak, segítettek, igaz, más vendég nem is akadt, mert azért ne felejtsük el, háború volt.

Trieszt, panoráma

Modénánál léptük át a francia-olasz határt. Elég csapzottak lehettünk. A határőrök csak úgy tessék-lássék ellenőrizték az úti okmányunkat, de azért megnézték a csomagjainkat is. Beléptünk Olaszországba, a sötétségből megérkeztünk a fénybe. Itt még békebeli volt az élet, nem ismerték az elsötétítést sem. Rögtön lemostuk a lámpákról a kék festéket, és úgy hajtottunk tovább. Szerencsénkre az időjárás is megjavult, enyhére változott. Az olaszok, amikor megtudták, hogy magyarok vagyunk, ráadásul Észak-Franciaországból, kerékpárral jöttünk, szinte az ölükben hordoztak körül bennünket. Nem tudom, mi lehetett az oka ennek a nagy barátságnak, talán az, hogy magyarok vagyunk, vagy inkább szólt a kerékpáros sportteljesítményünknek. Milánót magunk mögött hagyva Jugoszlávia irányába igyekeztünk tovább. Bresciahoz közel láttam ám az országút szélén egy jelzőtáblát: Cremona felirattal. Korábban már hallottam a híres városról, a hegedűkészítők Mekkájáról. A szívem nagyon húzott volna abba az irányba, hogy megnézzem, de nagy lett volna a kitérő, hát csak hajtottunk tovább. Egy hatalmas teherautó mögött te-

kertünk. Ilyenkor a nagyobb jármű szinte szívja maga után a kerékpárt, mint a hajó farvize a csónakot, diktálja az iramot, könnyebb mögötte hajtani. Ezért tapadtunk mi is a teherautóra. Közben figyelmeztettem Géza öcsémet, vigyázz, nehogy beleszaladj a hátuljába! Alig hogy kimondom, fékezett a teherkocsi, öcsém meg fejfelé neki a hátuljának. Nem is tudtunk tovább hajtani. Helyrehoztam a kerékpárját, ő meg vizes ruhával a homlokán heverte ki az enyhe agyrázkódást. (A későbbi években egy hasonló figyelmetlenség miatt vesztette életét, autóbaleset következtében.) Nem volt módunk lakott területet megközelíteni, pedig öcsém már nagyon szédelgett. Egyre sötétebben szállt le a decemberi alkony, hát nem tehetünk mást, az országút melletti szántóföldön, az összehordott kukoricaszárak között éjszakáztunk. Kora hajnalban aztán tovább indultunk. Triesztben már csak tántorogtunk a fáradtságtól, egyébként itt is egy parkban aludtunk, és csodák csodájára nem rázott föl bennünket a rendőr a padról.

Ahogy hazafelé haladtunk, mintha sokasodtak volna a megpróbáltatások. Fiume tájékán utolért bennünket a bóra. A hideg, metsző karszti széllel alig tudtunk megbirkózni. Két-száz méterenként leugráltunk a kerékpárról, hogy testünket

Fiume látképe a Tersatto hegyről

valahogy fölmelegítsük. Kezünkkel csapkodtunk, ugráltunk az országúton, mint ahogy télen a kocsisok szokták. A jugoszláv határőrök nem engedtek át bennünket a biciklikkel a határon, ezért kénytelenek voltunk visszamenni Fiumébe. Felkerestük a magyar konzulátust, ahol azt a tanácsot kaptuk, hogy egy másik határátkelőnél próbálkozzunk meg átjutni. Ám ott sem jártunk sikerrel. Végül aztán vonaton gördültünk át Magyarországra. Nagykanizsán újra lepakoltunk, és kerékpárral folytattuk tovább az utat hazafelé.

Franciaország és Olaszország után megdöbbenett bennünket az itthoni látvány, a kendőbe bugyolált öregasszonyok, a rongyos ruhájú, leventesapkás gyerekek, a szinte tapintható szegénység, a „nádtetős Magyarország” látványa. Elfogott bennünket a szomorúság: kár volt hazajönni. De hazajöttünk és már a Balaton mentén tapostuk a pedált, majd Fehérváron, Bicskén keresztül érkeztünk meg Tatabányára, illetve Felsőgallára. Egy héttel voltunk karácsony előtt. Apánk mintha összehalt volna, megtört ősz öregember lett, anyánk csendesen sírdogált az örömtől.

Hazaérkezésem után Lalihoz csapódtam, akinek ekkor nyolcvan pengős írnoki állása volt a bányánál. Esténként fél- és valódi értelmiségiekkel ültük körül az asztalt, mindenki vitatkozott, versekről, újságcikkekről, politikáról, mindenki járatta a száját, mutatta a nagy eszét, meg akarta váltani az országot, de a világot is. Nem volt ínyemre Lali baráti társasága, de legalább valamiféle társaság volt, és beszélgethettünk egymással. Franciaországból hoztam magammal egy kis Box-fényképezőgépet. A filmeket Krakovszkyné fényképész műtermében hívtam elő. Az asszony Bécsből költözött Magyarországra, és Felsőgallán nyitott üzletet. Jóindulatú, s mint kiderült, igen becsületes, egyedülálló nő volt. A kirakata előtt már gyermekkoromban is sokszor megálltunk, nézegettük, bírálgattuk a kitett képeket. Mielőtt Franciaországba mentünk, ő készítette rólunk az útlevélképeket. Hát, ahogy beléptem, a tulajdonosnő rögtön megismert és örömmel üdvözölt. Néhány nap

múlva készen voltak a fényképek. Első kérdése az volt, hogy hol tanult maga fényképezni. Ugyanis nagyon tetszettek neki a felvételeim. Azt tanácsolta, hogy legyek fényképész, van hozzá érzésem, szemem, ízlésem. Bennem a falusi fényképész emléke rémlett föl, aki a cséplésnél fényképezett, ezért nem nagyon fűlött a fogam a dologhoz. Láttam, kevés bennem a lelkesedés, de csak beszélt és tovább győzködött. Lali is biztatott: művészi szakma, jövője van, Sopronban egy vegyész-mérnök ismerősöm is átváltott fényképésznek. Kezdtém belátni, hogy nemcsak a lakatos készíthet valamit, valami hasznosat, hanem a fényképész is. Végül, 21 éves koromban elszereződtem hozzá, havi húsz pengőért, tanulónak, s megígérte, hogy tekintettel a koromra két év múlva fölszabadulhatok. Mama, kérdeztem otthon, elég lesz, ha húsz pengőt hazaadok? Anyám persze rábólintott, így aztán már nem élőködtem tovább a szüleim nyakán, én is haza adtam egy kis pénzt.

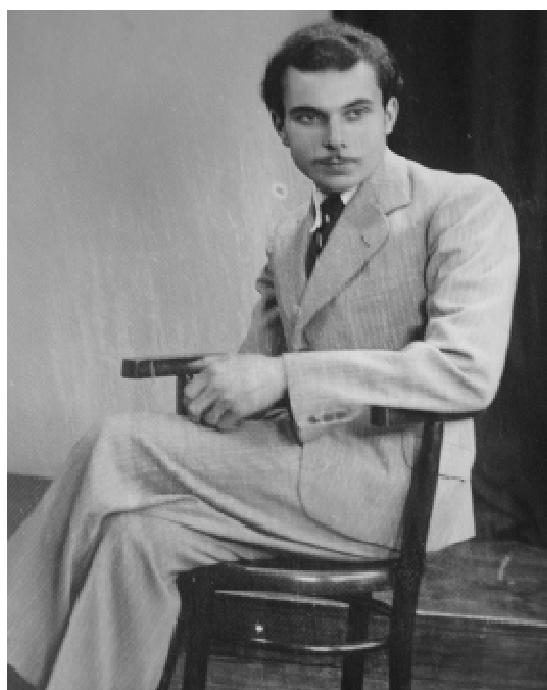

Fényképésztanuló voltam, mellettem Johann

Főnöknőmnek volt egy alkalmazottja is. A magas, csöndes, jámbor sváb segéd, akit mi csak Johannak hívtuk, főleg retusmunkákat végzett. Hegyes ceruzával javítgatta a színeltéréseket, eltüntette az arcról a pattanások nyomait. A ceruza nyomán nyugalmat varázsolt az arcra.

A mesterem nagyítóval vizsgálhatta első próbálgatásaimat, és nagyon elégedett volt a munkámmal. Johanntól nagyon sokat tanulhattam. Lassanként úgy belejöttem a retusálásba, hogy már több képet dolgoztam ki, mint a segéd úr. A forgalmat illetően nem volt okunk panaszra, jól ment az üzlet, dugig voltunk munkával. Vasárnaponként is nyitva voltunk és Johannal fölváltva dolgoztunk. Egy ilyen hétvégén ötvenhatvan felvételt is elkészítettünk. Akkoriban sok embert hívtak be katonai szolgálatra, azok bevonulás előtt mind készítetttek családi képet is maguknak. Johann száz Pengő fizetést kapott. Én két hónap elteltével már harmincat, bár még nem segéd, hanem csak tanuló voltam.

Elkapott a hév, megszerettem a szakmát. Szorgalmasan képeztem magam, kiváló fényképész akartam lenni. Szakkönyveket szereztem be, szorgalmasan tanulgattam, és a gyakorlatban is kipróbáltam az ott leírtakat, javaslatokat. Később, néha már maga a főnöknő is hozzám fordult tanácsért. Ő egyébként hagyományos módon dolgozott. Én változtattam a merev beállításokon, csúcsfényt használtam, igaz, egyik-másik hiú és buta kuncsaftnak meg kellett magyaráznom, hogy a képen nem ősz a haja, hanem fény vetődik rá. Már úgy jöttek a megrendelők, hogy „nagyságos asszony, szeretnénk, ha a segéd úr – az én voltam, és nem Johann – készítené el a képet.” Ekkor már havi ötven pengő volt a járandóságom. Úgy éreztem: ha milliomos lennék, akkor is fényképész maradnék.

A fényképet a segédlevél megszerzése után Johann készítette rólam

Meglátogattam az egyik féltestvéremet, Gyulát, aki Érsekújváron lakott. Ott szereztem egy kishibás, lemezes fényképezőgépet. Lámpát is vettem, nagyítógépet pedig magam gyártottam. Ettől kezdve szabad időmben már otthon is dolgoztam. Mikor a munkából hazaértem, már vártak a kuncsaftjaim a felvételre, úgy ültek az előszobában, sorban a szelonon, mint dróton a fecskék. Krakovszkyné tudott a maszek munkáimról, nem haragudott érte, sőt, támogatta törekvésemet. Saját elképzelésem szerint, egyéni módszerrel készítettem a nagyításokat, a képek színezését. Az én képeimről nem merev babaarcok, hanem emberek néztek vissza. Igyekeztem megőrizni a képen szereplők egyéniségét, s megvetettem minden szépítő smink használatát. A költségeim is jóval kisebbek voltak, mint a főnöknőm kiadásai, mert ügyesebben használtam fel az anyagot. Néha fölutaztam Pestre, nézegettem a Rozgonyi meg az Angelo műterem kirakatait, képeit. Titkos vágyam volt, hogy egyszer majd náluk tanulhassak tovább. Azonban mint annyi más dolog az életben, ez sem sikerült.

Egy hónappal a tanulóidőm befejezése előtt behívtak tényleges katonai szolgálatra. Közben rendkívüli eltávozást kellett kérnem, hogy visszamehessek Tatára, letenni a segédvizsgát. A vizsga közben már tudtam, hogy baj nem lehet, mert a sötétkamra ajtaján át meghallottam a vizsgáztató dicsérő, csodálkozó hangját: „Nahát, ilyen ügyes vizsgázót én még nem láttam.” Kiváló minősítéssel megkaptam a segédi oklevelet.

Kezdetben Székesfehérváron szolgáltam a repülősnél. Kértem az előljárámat, hogy helyezzenek át a fényképészlaborba, de nem teljesítették a kérésemet.

Bevonulás és derűs felöltöztetés után pár nap múlva áttettek egy „póttartalékos” századba. Nehéz volt a kiképzés, mert a fiatalabb továbbszolgáló, vagy „öreg” katonák képezték ki az újoncokat. Az egyik szakaszvezető mindig megfektetett bennünket úgy, hogy egyszerre mondta ki a „repülő-föl!” vezényszót. A sok levágódástól csupa kék lett a karunk, csípőnk és térdünk. Jól megtanultuk a trágár szavakat és a trágár körmondatokat.

Három hónap után, év vége előtt, ugyancsak derűs jelene-tek között, leadtuk az elnyűtt gyakorló öltözőnkünket, csajkát, derékszíjat a szuronnyal, sisakot és az 1-2 számmal nagyobb

bakancsot, talpán „jancsiszeg”, de ha egy szeg hiányzott, pénzt szedett a tizedes.

Még pótlólag elmondom, hogy az ellátás elég bőséges volt. Sok nehéz gulyás, reggelire gyakran tej, felvágottal, s csütörtökön meg vasárnap mindig fél liter kakaó. Öltözőnk lábszártkerceses térdig bő nadrág, térdtől leszűkített talpalózott résszel. A ruhák anyaga meleg, sűrű posztó volt. A zubbony gombjain a magyar korona díszelgett, melynek mindig függőlegesen kellett állnia. Akinek a gombja szabálytalan volt, azt a tizedes nem engedte kimenőre, megesett, hogy ott helyben levágta, s nem volt „kimenő”. Borotválkozás naponta. Ébresztő hatkor, torna, reggeli, s nyolcra az udvaron kellett lennünk a számunkra kijelölt helyen. Ebédre általában bevonultunk a gyakorlótérre. Délután vagy megint a gyakorlótér, vagy udvari menetgyakorlat. Délután ötkor parancshirdetés, s hat óra táján zömmel hideg vacsora. Takarodó este kilenckor. Sokat voltunk a szabadban, sokat meneteltünk ide-oda. Vasárnaponként templomban voltunk, ahol tábori lelkész prédikált.

A zsold tíznaponként két Pengő volt. Időnként járt száz darab „Honvéd” cigaretta. A laktanya egyik épületében volt egy jól felszerelt kávézó, ahol mindent lehetett vásárolni. Szeszitalt is. Bánta is a zsebeinket a különböző őrvezetőknek, tizedeseknek és továbbszolgáló szakaszvezetőknek fizetett ital, cigaretta, hideg és meleg étel ára! Egyszerűen belekötöttek ezek a tizedesek mindenbe. A zsoldom mindig elfogyott erre a „szépségre”. Bár a kávézóban alacsonyok voltak az árak, de a sok kicsi sokra ment. A hazai csomagok jó felét is a kiképzők ették meg, akik éjjel-nappal velünk voltak.

A hadnagyunk lovon érkezett a laktanya melletti díszes dombos kiképző helyre. Elmélettel nem foglalkozott, csak ellenőrizte, mit tudunk már. Csak a kiképzőkkel tárgyalt, majd ismét felugrott a lovára és elügetett. A kiképzés jól tett, megerősödtem, mozgékonyabb lettem és megszoktam, hogy minden zokszó és görbe tekintet nélkül, ésszerűtlen dolgokat is el kell végezmem.

Aztán, 1940 tavaszán SAS-behívóval bevonultattak Kispestre. Később elvezényeltek a Ferenc József laktanyába, ahol a repülő híradós zászlóaljnál egy ideig szakács voltam, majd jelentkeztem géptáviró tanfolyamra. Nemcsak a tudásvágy késztetett erre, hanem, ahogy mindenki, igyekeztem elkerülni

a frontszolgálatot, s ebben a helyzetben egy három hónapos tanfolyam újabb időnyerést jelentett. Siemens-Hell géptáv-írón, vakon, sokszor versenyszerűen forgalmaztunk. Többféle sokszorosított jegyzetből, idősebb és rangosabb tisztek tartották az előadásokat. Órarend volt, s ritkán délelőtt, vagy délután könnyebb testmozgatás. Reggel nyolctól délután hatig tanítás, s feleltetés. Ebédszünet másfél óra. A vidékiek az üllői úti laktnyában kaptak elszállásolást. Dolgozatokat írtunk és négy-
szemközt kellett beszámolni a megtanult feladatokról. Én mindig a legjobb első öt között szerepeltem.

Szerencsémre a katonaságtól, méltányosságból leszereltek, mivel a családból négyen voltunk katonák: Lali, a két féltestvérem meg én. Így aztán másfél esztendeig sem kellett viselnem az angyalbőrt.

A segédidőmbé beszámították a katonaságnál eltöltött időt, így hazatértem után – Krakovszkyné négyszáz pengő fizetéssel vett vissza – azonnal jelentkezhettem a mestervizsgára. Közben már a Magyar Fényképész szakmai folyóirat címlapján megjelent az egyik munkám, egy lányportré. A dunántúliakat Győrben vizsgáztatták. Öten vettünk részt a teljes napig tartó megmérettetésen, hol különböző feladatokat – felvétel, idegen kép retusálása stb. – kellett megoldanunk. Eredményhirdetéskor külön állítottak a többiektől, mondván, ilyen nagy a minőségi különbség közöttünk.

Lakhelyemen önálló fényképész lettem. Megerősödött bennem a hit, amit eddig is sejtettem, hogy a tudás hatalom. Ha valaki átlagon felül kiváló bármiben, azt jobban megbecsülik. A volt főnöknőm megkért, hogy azért néha járjak át hozzá segíteni, mert a többiek – már több segéddel dolgozott – nem képesek azt a színvonalat nyújtani, amit tőlem megszokott. Pestről is próbálkoztak nálunk üzletet nyitni különböző fényképészek, akik nagy hűhóval érkeztek, de hamar el is tűntek. Azt mondták: veletek nem lehet versenyezni.

CSALÁDALAPÍTÁS

1944 tavaszán megnősültem. Feleségemet, Bodor Ilonát – bányászszülők gyermeke volt – ugyancsak a fényképezés révén ismertem meg. Portrét készíttetett, nem is magáról, ha-

nem egy rokonáról. Később újra felkeresett, és nagyítást rendelt. Amíg várakozott, megmutattam, hogyan végzem a munkám, közben ő is segített retusálni. Hát aztán így történt. Érzelmekről eddig nemigen ejtettem szó, mert érzelmeimet mindig magamba rejtettem, különben is a munka, majd a háború sodrása, állandó veszélye leszoktatott az érzelgősségről.

Itt volt a nyakunkon a háború. Katonai SAS behívót kaptam, és Túrara kellett bevonulnom. Nem tülekedtünk a jelentkezéssel, néhányan csak délután léptünk a bizottság elé. Úgy látszik, már nem volt több emberre szükségük, vagy tényleg az érveim hatottak rájuk: új házas vagyok, most lettem önálló, most nyitottam üzletet – néhány társammal együtt hazahoztam. Örültem a szerencsémnek, de éreztem, hogy csak nyúlfarknyi időt nyertem, hamarosan jönnek a súlyos megpróbáltatások.

Aztán elért bennünket is a háború. Helyesebben, pontosabban: elért bennünket a front. Már évek óta háborúban állt az ország, de a harcok még tőlünk távol tomboltak, legföljebb az utóbbi hónapokban szaporodtak el a légiriadók, és már súlyos bombázásokra is sor került. 1944. március 19-én, egy hétfői nap délelőttjén az angol-amerikai légierő, mintegy száz bombázóval szőnyegbombázást hajtott végre Budapest ellen. A terrorbombázók elsősorban a munkáslakta kerületeket választották célpontjukként. Ettől a naptól kezdve éjjel-nappal folytatódtak a bombázások.

Amerikai bombázók Budapest felett

Budapest bombázása

Vidéken még nem éreztük a háború teljes nyomasztó súlyát, inkább a kényelmetlenségeit, a jegyrendszert, bizonyos áruk hiányát. A 2. magyar hadsereg pusztulása korántsem rázta fel annyira az országot, mint ahogy kellett volna. Nem vált figyelmeztetővé, emlékeztetővé, s ebben elsősorban a helyzetet rózsaszínűre festő újságok, a németeket kiszolgáló népszerűsítés volt a ludas. Azonban egy-egy mankóra támaszkodó ismerős megjelenése, a szomszédba kézbesített halálhír, s nyomában a fölcsukló sírás meg átok fölfedte a valódi helyzetet, de még nem fogtuk fel, hogy késélen táncolunk, melynek a vége már cérnávákonyra foszlott. Az 1944. március 19-i német megszállás, majd a rákövetkező intézkedések ugyan árnyékot vetett mindenki arcára meg lelkére, de amíg a bajt saját bőrén nem érzi valaki, addig nem ismeri föl a jelentőségét, kihatásait. Ráadásul voltak önző emberek, akik a zavarosban halásztak. Bár a katasztrófa már évek óta a levegőben lógott, mégis hirtelenül szakadt az országra, nem voltunk felkészülve rá, és ebben nem a lakosság volt a hibás, hanem azok a vezetők és vezető rétegek, melyek vaknak ne-

veltek bennünket, akik a nyugati plutokráciáról megvetően szóltak, de nem látták, vagy önmaguknak sem merték bevallani a különbséget, ami például egy francia meg egy magyar bányász élete, élehetetlensége között volt.

A háborúról mások már sok mindent elmondtak, de mégsem mondtak el mindent. Unjuk a témát, hallatszott sokfelől, pedig ez a téma – sajnos – mindmáig időszerű maradt. Kétségtelen, hogy többet mond azoknak, akik átérték a megpróbáltatásokat, de sajnos ilyenek már egyre kevesebben vannak. Ám tanulságos lehet azok számára is, akik már a mai politikai helyzetben igyekeznek eligazodni a különböző szélirányok között.

Közhelynek tűnik az a mondás, hogy a múlt ismerete nélkül jelen helyzetünket nem láthatjuk tisztán, s képtelenek leszünk megfogalmazni a jövő céljainkat. Ezért figyelembe véve a sokat emlegetett „agyonírtságot,” a „már megint háború”, meg „a könnyökömön jön ki” megjegyzéseket, szinte csak vezérszavakban mondom el élményeimet. Talán sikerülni fog az emberéletekre kihegyezett helyzeteket, a kor légkörét érzékeltetnem. Ahol millió számra ölik egymás, ott az egyén nem számít. Ez igaz, de az ölők és az élők, illetve a megölt milliók egyénéből, egyes emberből állnak, tehát az egyén nagyon is számít.

1944. augusztusában „mozgósítás ABC-szerint” minden katonaviseltnek jelentkeznie kellett itt-ott. Reám is sor került. Újabb katonai SAS behívót kaptam. Itt már nem volt kibúvó. A repülő híradósok kötelékében Aradra helyezték az egységünket. Amikor átléptük a trianoni határt, megcsókoztuk az anyaföldet, a régi Magyarország földjét. Aradon a lakosság még virágokkal üdvözölt, ölelgettek bennünket, sírva borultak a nyakunkba. Aztán úgy jártak szegények, hogy a román uralom helyébe jött a magyar. Persze, csak a magyar lakosok között volt ez a nagy örömujjongás, a románok egy része elmenekült, a többiek visszahúzódtak a lakásukba a négy fal mögé, várták a mi pünkösdi királyságunk végét. Nem kellett sokáig várniuk.

Hadászati szempontból teljesen logikus volt, hogy a román kiugrás után a magyar alakulatok nem várakozhattak az Alföld szélén, hanem a németekkel együtt igyekeztek a Kár-

pátokban védővonalat kiépíteni az előnyomuló szovjet csapatokkal szemben. Később bebizonyosodott, hogy politikailag milyen elhibázott volt ez a lépés. Ki gondolt volna még ilyenre, amikor virágcsokrokkal, magyar nemzeti zászlókkal fogadtak bennünket. Egyébként is, most utólag nagyon okosak lehetünk, de már akkor el volt intézve a mi sorsunk, szerencsétlen hazánk sorsa. Bármit tehettünk volna, a számlát mindenképpen a győztesek nyújtották be nekünk.

A frontról a legtöbb hiteles hírt a hosszabb és jó szolgálat után pár napra hazajött katonák hozták. Mindig mesélték, hogy sok magyar és német katonai vonatot siklatnak ki a „partizánok”. A magyar katonák már kezdték azt a rizikót is vállalni, hogy a szabadságról nem mentek vissza a frontra, hanem ismerősöknél bújtak el.

1944-ben már több olyan hír járta, hogy a németek a fronton „rugalmas elszakadásokat” folytatnak. Nálunk meg egyre szaporodott a német katona. Jött a hír, hogy nyugatról partra száll egy amerikaiakkal kiegészített „nyugati” hadsereg. A németek pedig azt harsogták, hogy ne féljünk, mert Hitler be fogja vetni a csodafegyvert. A kerítéseken és a házak falán megjelentek a mázolványok, hogy „Légy Hungarista”. Tele voltunk félelemmel. Mindnyájan vártuk, hogy FAU-bomba megy nyugatra, vagy nyugatról jön az egyesített amerikai-kanadai-angol hadsereg? Megtanultuk, mi az a FAU-2 bomba. A Vergeltung német szóból származik az elnevezés, és a jelentése „megtorlás”. Ez nagy hatótávolságú szárnyas bomba volt.

Aradon néhány társammal együtt egy jómódú idősebb agglégény, román ügyvéd tágas lakásába szállásoltak el. Az ügyvéd ridegen fogadott bennünket, magyar katonákat, amin nem is csodálkoztunk. Jól tudott magyarul, így olykor elbeszélgetett velünk. Engem különösen megkedvelt. Talán észrevette, hogy nem vettem részt a szesztelep kifosztásában, mint a többiek, akik ládaszám hordták haza a konyakot és egyéb italokat. Én, ha szabadidőmben, a városban jártam, vásznat meg festéket vásároltam – kitűnő festékek voltak az

Lajos bátyámmal

üzletben –, és a szálláshelyen festegetni kezdtem, utcarészleteket, az udvart, virágcsendéletet, akadt elég téma. Az öregúr megkért, hogy fesse le őt is, neki is kezdtem. Türelmesen ült modelt a vászon előtt, csak a sors, az idő volt türelmetlen hozzánk. Már nem tudtam befejezni a képet, mivel menekülnünk kellett a feltartóztathatatlanul előrehömpölygő szovjet hadsereg elől. Meghatottan vett búcsút tőlem, ahogy meghatottan búcsúzunk el attól, aki közel került hozzánk, s most elmegy, neki az ismeretlennek, bármi történjék vele. Egy biztos, többé már nem látjuk egymást. A félig kész képet neki ajándékoztam, amit az ebédlőszekrény fölé helyezett.

Szentes felé indultunk. Az utak tömve voltak menekülőkel. Megtapasztalhattam, milyen is az apokaliptikus látvány. Teherautók húztak el mellettünk, rajtuk sebesültek, fehér pólyák meg könnyörgés: vizet, vizet bajtársak. Volt, aki üvöltött, volt, aki sírt a fájdalomtól. Ez az üvöltés meg sírás találóan jellemezte a kort meg a helyzetünket. Valahogyan mégis sikerült elvergődnünk Csongrádig. A bekerítéstől tartva innen is tovább mentünk, egy-két napot, legföljebb egy hétig maradtunk egy-egy faluban. A mi részlegünk mindig a helyi posta-

hivatalokba volt telepítve, onnan tudtuk biztosítani az összeköttetést a parancsnokság és a visszavonuló alakulatok között. Sok támadási és visszavonulási parancs ment rajtunk keresztül. Ebből én azt vettem ki, hogy tisztjeink igyekeznek megóvni bennünket, magyar katonákat, kerülik a fölösleges véráldozatokat, féltik és védik az embereiket. Mindezt annak a tudatában jelenthetem ki, hogy némileg ismertem a Horthy-tisztikarnál kialakult szemléletet, ismertem sok embertelen, korlátolt gondolkodású tisztet, általánosítani viszont soha nem szabad. Nem is tenném szóvá a kedvező tapasztalatomat, ha más alakulatok katonáitól is nem hallottam volna hasonló véleményeket. Mert ne felejtsük el, mi repülő elitalakulat voltunk. Itt a hangnem kezdettől fogva más volt, mint a bakáknál, így az egymásrautaltság, az összetartozás, a bajtársiaság érzése is nagyobb volt köztünk, mint másutt. De éppen a gyalogosok mesélték, hogy parancsnokaik őket is igyekeztek kivonni a veszélyes területekről. Egyszerűen emberség ez, vagy annak a józan belátása, hogy értelmetlen lett volna minden további vérontás? Nem az én dolgom, hogy ezt megítéljem. Ezt a humánus magatartást sajnos ellensúlyozták azok a kegyetlen, véresszájú demagógok, akik nyilasok voltak, vagy azok mellé álltak, és ez az ellensúlyozás túl jól sikerült.

Pákozdig jutottunk, majd a Velencei-tó mellett letelepedtünk. Október 15-én kitörő örömmel fogadtuk Horthy békeproklamációját, ez az öröm azonban hamar elszállt, végül pedig káromkodás lett belőle, mivel a tétova kiugrási kísérletet Szálasiék rémuralma követte. A Dunántúlon vonulgattunk, egyre fogyott a létszámunk, szaporodtak a szökések, pedig akit elkaptak, annak nem kegyelmeztek. Tombolt a nyilas tábori csendőrség, a rögtönítélő bíróság. Borzasztó látvány volt az útkereszteződésekben, a kisvárosok főterén felakasztott nyomorult katona teteme, nyakában a táblával: „Szökevény voltam.” Az volt a vád, hogy megtagadta az esküjét. De milyen eskü volt az, amit Szálasiira kellett tennünk! Aki tudott, kibújt alóla, mi meg szó szerint káromkodva esküdtünk, a szöveg helyett káromló szavakat mormoltunk.

Agárdon tatabányai ismerősökkel találkoztam össze. Egyik este Bicskére vezényeltek bennünket, éppen egy vonat állt bent az állomáson, s megtudtuk, hogy az lesz az utolsó sze-

relvény, amely még elindul Tatabánya, Komárom irányába. Vagy húszan még fölkapaszkodtunk rá, köztünk egy nyilas is volt, aki szintén lógott, tehát nagy volt az egyetértés. Nem kockáztattam semmit, bár kalandos lett volna otthon bezöregetni az ablakon, ám ki tudja, rövidesen nem jöttek volna-e értem nagy kapurugdosással a tábori csendőrök. Biztos, ami biztos, fölmentem a Szép Ilonka forrás melletti kapberek-i erdészházba. Ott húztam meg magam feleségem hűgának a családjánál, ahol az após erdész volt.

Biztonságosnak bizonyult a kapberek-i erdészház, nem talált ránk senki, sem járőr, sem fosztogató, sem elbitangolt katonacsapat. Az oroszok szinte puskalövés nélkül keresztül-szaladtak ezen a vidéken, így végre én is hazamehettem. Szomorú képet mutatott az otthonom, a meglévő fényképeimet szétszórták, a berendezést összetörték, vagy elvitték. A megmaradt képek között azonban egyetlen női kép sem volt, azokat mind magukkal vitték a fosztogatók. Milyen katonák voltak ezek? Azt mondhatnám, hogy szerencsétlenek, mert szerencsétlen férfi az, aki ismeretlen nő fényképével vigasztalódik, és azt őrizgeti. A fényképezőgépem a szén közé volt elrejtve, az megmaradt. Fotópapír is volt még, lámpákat pedig újakat készítettem. Megnyitottam az üzletet, újra dolgoztam.

Furcsa helyzet volt ez. A front zajai, az ágyúdörgés nyugtalanítottak, meg-megremegett a ház fala, repülő hűztak el fölöttünk, a katyusák sivítása sem jött messziről, ajtóm előtt pedig mintha a fél szovjet hadsereg állt volna sorba, várakoztak a fényképezésre. Többnyire csak a saját zsoldkönyvük képét ismerték. A náluk lévő családi fénykép bizony csapnivaló munka volt. Nem szeretem a csipkézett képet, de nekik kicsipkéztam, örültek neki, hálásak voltak érte, készítsd – mondták – gyorsan, gyorsan, mamkának, én holnap frontra. Volt egy kis orosz szótáram, annak a segítségével meg a rám ragadt szavakkal elboldogultam velük, ők meg ünnepélyes arccal ültek a gépem előtt. Néha kénytelen voltam elnevetni magam. Nem egy hadfi kérte, hogy a karja is látszódjék, s ilyenkor felhűzte a zubbonya ujját, büszkén mutatta: három-négy karóra is volt a csuklóján, azoknak okvetlenül rajta kellett lenniük a képen. Nem is kérdezték, mennyibe kerül, csak úgy odadugták a bankókat. Annyi pénz volt náluk, mintha bankot raboltak volna, de az is lehet, ahogy mostanában be-

szélik, hogy külön nyomattak számukra pénzt, némelyiküknek az ötszáz forintosoktól csak úgy duzzadt a zsebe. Egy hónap alatt húszezer pengőt kerestem, amellet a katonák elláttak zsírral, cukorral, meg egyebekkel. Még dohányt is kaptam tőlük, ami nekem nem kellett, de jó volt csereeszköznek, és időnként a legjobb valutának bizonyult. Feleségem áldott állapotban volt, közben Géza öcsém is hazakerült. Ő a gyalogosoktól szökött meg. Úgy gondoltuk, majd csak rendbe jönnek már a dolgok. Aztán becsapott a mennykő. Visszajöttek a németek.

Hitler és a Wehrmacht Magyarországot védvonalnak tekintette, itt próbálta föltartóztatni a szovjet csapatokat. Budapest körüli szovjet gyűrűt akarták feltörni. Kétségbeesett ellentámadásokkal igyekeztek kitörni a Dunához, majd a Balaton-Vértes vonalban berendezkedtek az újabb támadásokat előkészítő védelemre. Kegyetlen harc hullámozott ezen a részen. Mindkét félnek igen nagy veszteségei voltak, nem kímeltek sem embert, sem anyagot, sem katonát, sem civilt.

Géza hozta a hírt: jönnek vissza a németek! Ez azt is jelentette, hogy jönnek a nyilasok, a tábori csendőrök, a katonaszökevények üldözői. Megint a biztonságosnak látszó erdészházban húztuk meg magunkat. Csakhogy most az elhagyatottnak vélt ház tele volt orosz katonákkal. Valahogyan elmondtuk nekik, mi a helyzet. Persze ez csak így leírva olyan egyszerű, mert ellentámadás volt, és az ismeretlen magyar katonakorú civil férfiak kémek is lehetnek. Rövidesen már a ház körül ropogtak a fegyverek. A fal mellett hasalva vártuk, mi lesz. Az oroszok derekasan viszonozták a tüzet, zizegtek a sorozatok a fák közt. Sokáig, majd egy óráig is eltartott a ház ostroma. Egyszerre aztán megszűnt a lövöldözés. Egy kisebb magyar alakulat volt a támadó. A magukra hagyott sebesült katonák jajgattak, az anyjukat szólongatták, fiatal magyar fiúk voltak. Jaj, anyám, hangzott fel sokszor, de egyre halkabban, mert segítség már nem volt, csak a halál vetett véget a kínjaiknak. A sok rettenetben megedződött orosz katonák között is akadt jó néhány sebesült, csak azt morogták: vojna, vojna.

Jobbnak láttuk, ha tovább állunk innen és másik búvóhelyet keresünk magunknak. Szár felé indultam el Gézával. Télikabát nélkül voltunk, azt úgyis lehúzták volna rólunk. Mentünk, mentünk a ködben, de csak nem érkeztünk meg Szárra.

Nincs kellemetlenebb, szorongatóbb érzés annál, mint mikor az ember gyalogol, megy, úgy is mondhatnám, az életéért gyalogol, egyszer csak rájön, hogy utat tévesztett. Meg voltam róla győződve, hogy körbe járunk az éjszakában. Sztoj! – kiáltott ránk egy őr a sötétből. Mindjárt be is vezetett egy közeli majorba. Na, gondoltam, most aztán végünk van, de hát nem lőtt agyon bennünket. Gorombán kiabált – talán ő is félt, és így akarta értesíteni a többieket? –, végül egy tiszt elé kerültünk. Szerencsénk volt. Csekély orosz nyelvtudásommal sikerült elmagyaráznom, kik vagyunk, s hogy a németek elől menekülve Szárra igyekszünk. Az orosz tiszt tovább engedett bennünket.

Öregszáron minden ház zsúfolva volt katonaszökevényekkel, rejtekhelyet kereső menekültekkel meg szovjet katonákkal. Egy istállóban húztuk meg magunkat, minden nap jutott ránk „kicsi robot.” Árkot ástunk, lőszert rakodtunk, reggelenként meg öldöstük a tetveket, ötvenet-hatvanat egy ruhavizsgálatkor. A falu cipészének rengeteg munkája volt a bakancsok, katonacsizmák javításával. Panaszkodott, hogy nincs elég faszöge, nem képes rendesen végezni a rászabott munkát. Félt is, hogy kimondják rá, hogy szabotál, akkor pedig neki befellegzett volna. Na, én gyertyánfából hasogattam neki egy rakás faszöget.

Szárhoz két megrázó élményem is fűződik. Itt láttam, hogyan mennek rohamra az orosz katonák. Előretartott szuronyos puskával futottak, kaszálta őket a géppuska, de ők – ez volt a megrázó – nem feküdtek le, állva maradtak, míg sebesülten vagy holtan össze nem estek. Pálinkától reszelős hangon hurráztak, s rohantak az előre tartott szuronyos puskával a halálba.

Német állások

Szár község, kilátás a Vértesszőlős hegység felé
A nagy csaták színtere

Nem sokkal a roham után, Gézával a temetőben két méter mély, három és félszer három és fél méteres gödröt kellett ásunk. Este lett, mire végeztünk, de alig értünk haza, máris vittek újabb robotra. Most négy ideiglenes orosz sírt egy lakóház előtti kiskertből kellett kiásunk. Tizenhat katona volt ott eltemetve. Az első halott kezét én pillantottam meg, mint ha az életre valahonnan nagyon messziről legyintő, de még mindig eleven kéz lett volna. A tetemeteket lovas kocsival vittük ki a temetőbe, és farakásszerűen fektettük őket a gödörbe. Csikorgóan hideg téli éjszaka volt. A telihold fénye mellett, mintha nappal végeztük volna a szomorú és kegyetlen munkánkat.

Másnap aztán egy kozák katona lovagolt végig a faluban, mindenkit felszólítottak, hogy hagyja a házat. Kiürítették az egész falut, mert szálláshely kellett a katonáknak. A váltakozó frontvonalak miatt ez az eset gyakran megtörtént. Fejér megye majd mindegyik települése megszenvedte a harci helyzet változásait. Az emberek kerékpárral, batyuval menekültek, aztán lassanként elhagyogattak mindent, vagy elvették tőlük. Örülhettek, ha idegen helyen, idegen emberek között megszállhattak és a csupasz életük megmaradt.

A „kicsi robotok” során egy tehenet is levágattak velünk. Szegény pára egy elhagyott, üres ház tiszta szobájában az ablak keresztfájához volt bekötve. Az orosz katona egyszerűen lelőtte, majd ránk parancsolt, hogy trancsírozzuk szét. Hát nem ment könnyen a munka. Ezt a feladatot egy tizenhét éves, rendkívül rossz bőrben levő fiúval végeztem, aki azt hiszem, Pestről menekült el. Mondanom sem kell, magunknak is kikanyarítottunk jócskán a tehénből. Az oroszok az egyik háznál a helybéliekkel el is készítették gulyásnak, éppen csak tányér nem jutott mindenkinek. Az egyik ruszki hamar fölta-
lalta magát: előhúzza az ágy alól az éjjeliedényt, abból kanalazta a gulyást. Na, ez életrevaló legény, nevetett a paraszt néni. Én majdnem elhántam magam a látványtól.

Gézával beláttuk, hogy reménytelen Tatabánya felé visszafordulnunk, mert ott megállt a front és kemény harcok folytak. Jobbnak láttuk délkeleti irányba indulni. Azt terveztük, hogy átkelünk a Dunán, le az Alföldre, a Tiszántúlra, Szeghalomra. Reméltük, hogy Lali bátyánk is ott húzta meg magát, a menyasszonya szüleinél. Ingem alá rejtettem a hússzezer pengőt, gondoltam, majd megosztozunk rajta, jól jön ez a pénz mindnyájunknak. Különben is ott már az itteni viszonyokhoz képest rendes élet folyhat. Elgondolni ugyan el lehet bármit, de a megvalósítás nem mindig sikerül.

Etyeki pincesor

Etyek környékén csupa feltört borospincét találtunk. A bor kifolyt a felnyitott hordókból, de azért bőven maradt bennük a csap alatti szinten. Valamikor azt hallottam, hogy a hideg bor védelmet nyújt a megfagyás ellen. Így hát Gézával kaptunk is az alkalmon, alaposan védekeztünk, nehogy megfagyjunk.

Érdet kikerülve már-már reménykedtünk utunk sikerében. Éppen azon tanakodtunk, hogyan keljünk át a Dunán, amikor váratlanul egy orosz teherautó ért utol bennünket, s egy tiszt mindkettőnket fölparancsolt a platóra. Na, davaj robot, gondoltuk, pedig kis híján hadifogság lett belőle. A meredek Dunaparthoz vittek bennünket és befogtak egy uszályba történő berakodáshoz. Mindjárt gyanús lett a dolog, mert egy puskás őr már noszogatózott is, hogy davaj, davaj. Tetőtől talpig mocskos fogoly magyar katonák, a zsírtól szinte ragadós ruhában hordták fel a nagy zsírkockákat. Elmondták, hogy már két hete robotolnak, utána meg ki tudja hova viszik majd őket. Gyorsan felmértem a helyzetet, járt az agyam. Géza, innen meg kell lépnünk. Ha följutunk a hajóra, ott esetleg elrejtőzhetünk, átkerülve a túlsó partra, talán már könnyebb lesz lelépnünk. Az őr már szuronyával mutatta, hogy ragadjuk meg mi is a következő kockát. Amikor elfordult, s néhány lépést tett a hajó felé; egy pillanatra kiestünk a látószögéből. Életemben nem ez volt az első, sem az utolsó eset, hogy ráéreztem, most kell cselekedni, sikerülni fog. Gyere! – súgtam Gézának, s rohanni kezdtünk föl a meredek partnak, amit el is értük szerencsésen. De akkor már fölfigyelt ránk az őr és utánunk lőtt. Bizonyára a magyar hadifoglyok hívták fel a figyelmet a szökésünkre. Miért sikerüljön ennek a kettőnek, amikor mi meg itt kushadunk, s nincs bátorságunk visszaszerezni a szabadságunkat. Mert nagy ám az emberek közt az irigység meg az önzés, még a legnehezebb körülmények között is, mikor leginkább kellene összetartaniuk, egymást támogatniuk. Még egyszer lőtt ránk az őr, de mi már fölértünk a partra. Kerteken, udvarokon rohantunk át, be egy sötét istállóba, ahol kilihegtük magunkat. Füleltünk, jönnek-e utánunk. Senki sem keresett. Így elmondhattuk, kerek tíz perzig mi is voltunk hadifogságban.

Budapest felszabadult

Mit tehattünk volna egyebet, hát visszamentünk Szárra. Ez sem volt olyan egyszerű azokban az időkben, olyan körülmények között, mint amilyen egyszerű a kijelentő mondat: visszamentünk Szárra. Géza közben közölte velem, hogy ő el akar jutni Laliékhoz Szeghalomra. Hát odaadtam neki a fele pénzt, vigye el nekik. Én sokkal inkább vágyódtam haza Felsőgallára, hiszen ott volt a családom, feleségem pedig szülés előtt állt. Bicskén, az árokszélen találtam egy eldobott, rossz rádiót, bele a tarisznyába, majd megjavítom. Már el is képzelem, hogy otthon ülünk a rádió mellett, gőgicsél az újszülött a pólyában.

A felrobbantott Lánchíd

Nem jó az, ha az ember nehéz helyzetben ábrándozik. Ilyenkor, mint az üldözött vadnak, állandóan ébernek kell lennie, minden idegszállal felfogni a veszélyt. Egy orosz őr fogta ránk a géppisztolyt. Honnan lépett elő, fogalmam se volt. Bekísért egy házba, valószínűleg a parancsnokságra, ahol egy tiszt kihallgatott bennünket. Gézát elengedték azzal, hogy fiatal, valóban igen fiatal fiúnak nézett ki, engem meg egy rácsos ablakú szobába dugtak. Voltak ott már többen, hozzám hasonló lefűleltek. Egy hétig zsírt, kenyeret meg vizet kaptunk. Egy hét után szigorú őrizettel gyalog kísérték ben-

nünket Budapestre. Egy újpesti iskolába kerültünk, ami ideiglenes vagy átmeneti fogolytábornak volt kinevezve.

Pontonhíd a Dunán

Hát láttam már jobb helyet is ennél. Mert milyenek voltak ezek az átmeneti táborok? Átmenetiek. Vagyis sok ezer ember volt összezárva, senki sem ügyel semmire, hiszen úgyszólván visznek tovább, a falak összerondítva, bűz, zsúfoltság, reménytelenség, ugyanakkor hiú tervezgetés: minket talán már nem visznek tovább, és szabadon engednek. Ki van a keret, csak egy bizottságot várunk. Egyik latrinahír jött a másik után. A valóság pedig az volt, hogy szinte istállóvá változtattuk az iskolát. Széthordtuk a könyvtár könyveit és „válaszfalnak” vagy a fejünk alá párnának használtuk azokat. Vegyes hangulatban vártuk a fejleményeket. Az egyik fogoly egész nap csak feküdt és szemeit a mennyezetre meresztette. Mások kártyáztak, körben ültek, és nem volt tanácsos megzavarni a partit. Sokan, mint a vadállatok a ketrecben, le-föl sétáltak az udvaron. Ahogy a kapun beléptem, felmértem a helyzet komolyságát. Innen nehéz lesz kijutni, pedig akár-hogy is, ki kell jutnom. Ez csak a kezdet, mert visznek tovább, ki a Szovjetunióba, és akkor befellegzett, onnan nem lesz egykönnyen visszaút. Én is bejártam az épületet, minden zugot földerítettem, de reménytelennek tűnt minden szökési tervem. Közben fönt a padláson összeakadtam egy fiatalemberrel, aki szintén azt latolgatta, hogyan lehetne innen kijut-

ni. Sehogy, legyintettem, s ekkor akadt meg a szemem három vastag kötélén, amelyek tornatermi mászókötelek voltak. Rögtön el is készítettük a tervet: kimászunk majd a tetőre, a kéményhez erősítjük a kötel végét, és leereszkedünk az épület mellé. Igen egyszerűnek látszott a dolog, csak azt kellett eldönteni, melyik oldalon szálljunk alá, nehogy éppen valamelyik őr orra előtt lebegjünk lefelé. A másik kérdés az volt, hogy mikorra „ütemezzük” az akciót. A társam éjjél előtt akarta megkísérelni a szökést, én jobbnak tartottam a hajnali időpontot, amikor már a nyugtalanul alvók is elcsöndesednek, s talán az őrök szemhéja is le-leragad. Ebben maradtunk. Mi persze ébren voltunk, így jól hallottuk később a lövések éles csattanásait, a kiabálást. Megelőztek bennünket. Két magyar hadifogoly ugyancsak a mászókötelek segítségével akart megszökni. Már a falon ereszkedtek lefelé, amikor rájuk lőttek. A szörnyű eset éjjél előtt pár perccel történhetett. Holttestüket reggel elszállították az iskolából.

Őrőink még aznap délelőtt összeterelték a foglyok egy részét, köztük minket is, davaj, indulás! A szökési terv óta mindig a társam mellett álltam, megbíztunk egymásban. Na, megyünk a vasúthoz, bevagoníroznak bennünket, aztán irány Szibéria, mondogattuk. Ahogy kifelé terelték a társaságot, észrevettem a bejáratnál, a kapu mellé utólag beépített porta lapos tetejét. Majd minden iskolába, intézménybe építettek az

A felrobbantott „Horthy Miklós-híd” (ma Petőfi híd) roncsai a Dunában

épület elkészülte után ilyen kis fülkéket, amikor hirtelen fontosná vált a diákok, a ki-be közlekedők ellenőrzése. Ez az utolsó lehetőség, villant át az agyamon. Látod, súgtam a társamnak, és a fejemmel a porta teteje irányába böktem.

A háború nyomai Budapesten

A Horthy Miklós (ma Petőfi) híd emlékműve robbantásra előkészítve

Megértette. Sikerült észrevétlenül fölmásznunk a lapos tetőre, szinte belesüppedtünk, úgy tapadtunk rá. Alattunk ki-masíroztak a foglyok, mi pedig ott maradtunk. Persze nem egyedül, mert a foglyoknak csak egy részét vitték el. Aztán következtek újabb csoportok, de mi már vigyáztunk, ügyesen rejtőzködtünk, helyezkedtünk, hogy ne ütközzünk bele a transzportokba.

Már több mint egy hete éltünk ilyen hullámmzó, idegfeszítő helyzetben, amikor fölfedeztük, hogy az egyik teremben – ki is volt írva krétával az ajtóra – a csehszlovákiai illetőségűek, vagyis a csehek meg a szlovákok gyülekeznek. Elkülönültek a magyar hadifoglyoktól, hiszen őket kényszerrel sorozták be mind a német, mind a magyar hadseregbe. Akik megjárták a táborokat, sok hasonlónak lehettek tanúi: mások ellenállását megnyergelni, hasznot húzni belőle, még ha érdeemtelenül is a kiváltságosok közé kerülni. Attól tartok, fordított helyzetben legtöbbjük derék szudétanémetnek vagy magyarnak vallotta volna magát. Nincs ezen csodálkozni való, hiszen az életükről volt szó. Sikerült csatlakoznunk hozzájuk. Az én apám délvidéken született, nyugtatgattam lelkiismeretemet, ha az egyáltalán háborgott volna. Egyetlen cél mozgatót bennünket: kikerülni innen, és minél előbb hazajutni. Egyébként volt valami összetartás a társaságban, nem néztek ki maguk közül, hiszen, bár erről nem beszéltek, ők sem a legalaposabb indokkal igyekeztek kibújni a már-már nyakunkra szoruló hurokból. És sikerült.

Egyik nap az orosz örök a csehszlovák követségre kísérték bennünket. Harmincan lehattunk. A követségen nagy alkudozás kezdődött, ugyanis az őrség vezetője azt kívánta, hogy a követség tisztviselője – feketébe öltözött, köpcös kis ember volt – azonnal vizsgálja meg a transzportot, és aki hamis indokkal került a csoportba, azt máris vitték volna vissza. Na, csak ez hiányzott nekünk. Kórusban kértük, hogy engedjenek be bennünket a követség udvarára. Amikor már bekerültünk – talán mi voltunk a világon az első ilyen, a követséget megszálló „menekültek” – a társaság kijelentette, hogy mi innen el nem megyünk. Végül az orosz őrség abban egyezett meg a követségiakkal, hogy a felülvizsgálat után, ami nem megy egy óra alatt, visszakapják a rostán visszamaradt foglyokat. A követségi tisztviselő közölte a társasággal, hogy a vizsgálat, az

okmányok kiállítása hosszú időt igényel, esetleg egy-két napig is eltarthat. Ekkor szállt meg megint az ihlet. Odaálltam a tisztviselő elé, aki értett magyarul, elmondtam, hogy társammal hetek óta igen rossz körülmények között tengődünk, nekünk itt Pesten rokonaink vannak, engedjen ki hozzájuk, megtisztálkodunk, rendbe hozzuk magunkat, és holnap visszajövünk az okmányokért.

A kis ember, aki pillanatnyilag élet és halál ura volt, hallgatta, hallgatta a szónoklatomat, s mintha mosoly is rezdült volna a szája körül, talán élt még benne az osztrák-magyar monarchia szelleme vagy az emberi érzés, hiszen elég átlátó szó mesével traktáltam, vagy unta a sokféle hercehurcát, bólintott: igen, ez logikus. Azzal mi már kint is voltunk a követség épületéből. Óvatosan, a falak mentén surranva mentünk, nehogy valamelyik járőr újra elkapjon bennünket egy kicsi robotra. Társamnak tényleg élt a közelben egy nagybácsija, úgy emlékszem, mérnökember volt, őt kerestük fel. Az öregúrnak betevő falatja is alig volt, de azt a keveset mégis megosztotta velünk. Egy hétig maradhattam a lakásában. Ezután egy másik rokonához, a Práter utcába költöztetett át. Ez az újabb jótevőm kereskedő ember volt, elrejtett áruja is maradt, s kezdett éledezni az éledező várossal együtt. Igaz, nagylelkű épenséggel nem volt velem szemben, de azért napjában egyszer kaptam tőle valamit enni.

Hírét hallottam, hogy Tatabánya is felszabadult, nekilendült az orosz támadás, rövidesen nem lesznek már harcok Magyarországon, így én sem vártam tovább, elindultam hazafelé. Talán várnom kellett volna még pár napot. Ki tudja? Az a pár nap nekem már a halálomat jelentette volna, annyira űzött a honvágy, a türelmetlenség. Aztán még pár nap múlva is újra összeszedhetik az embereket az utcán, meddig várjak még? Egy hónapig? Egy évig?

Március 26-án indultam el és Kelenföld felé vettem az irányt. A pontonhídon, nem minden kockázat és csalafintaság nélkül átjutottam Budára. Mentem a mai Bartók Béla úton, azelőtt Horthy Miklós útnak hívták. Mentem a romok között. Elég nagy volt már a forgalom, a napfényes délelőttön kimerészkedtek az emberek az utcára.

Nagy meglepetésemre az egyik kapualjból egy orosz katoná ugrott előm: sztoj! A többi már ismerős: kicsi robot.

Többekkel együtt bútorokat kellett a ház udvarára, onnan pedig az emeletre felvinni. Reszkettem az idegességtől meg a dühtől, de a szemem meg az eszem jól működött. Már jócskán

A háború nyomai a Mórícz Zsigmond téren

gyűjtöttem tapasztalatot a váratlan helyzetek megoldására. Megfigyeltem, hol helyezkednek el az örök, mi az útvonal. Hátramra kaptam egy kisebb szekrényt és bevitettem a lépcsőházba a kanyarig, ahol letettem és otthagytam, s mint aki újabb bútorért indul, kísértáltam az utcára. Eszembe jutott a régi jó mondás, hogy bátraké a szerencse. Az ör éppen pár lépést tett befelé a házba, én meg újabb bútor helyett a lábaimat kaptam a nyakam közé, s jobbra fordulva nekiiramodtam. A távolabb lévő épületek romjai között füleltem egy ideig, majd elindultam tovább Budaörs felé.

Ugye ismerős az a közismert anekdota, amikor valaki a fronton egy lyukas vödröt vett a kezébe, azt lóbálva gyalogolt és egészen hazáig jutott. Mindenkinek azt mondta, hogy vízért küldték. Így tettem én is, Biatorbágy felé tartottam, amikor találtam egy vasvillát, a vállamra vettem, úgy bandukoltam az úton, hadd higgyék, békés, szénát gyűjtő paraszt vagyok. Bicske előtt jó emberek figyelmeztettek – úgy látszik, a vasvilla nem oszlatott el minden gyanút –, hogy kerüljem el Bicskét, mert ott olyan szűrőháló van, amibe ha beleesik va-

laki, könnyen Oroszországban tér magához. Megszívvelve a figyelmeztetést, nagy kerülőt tettem, bár nem volt kényelmes a töretlen földeken, mezőn keresztül gyalogolni. Aztán, ahogy egy ösvényen folytattam az utam, látom ám, hogy messze, a falu túlsó szélén – egyébként már én is azon a fertályon jártam – egy orosz katona terelget maga előtt egy idősebb nőt meg egy lányt. Hallótávolságra lehattunk egymástól. Én, bízva a vasvilla elhárító erejében, ballagtam, mentem az orrom után, mint aki az istállóba tart ganajozni. Amikor az őr rám kiáltott, akkor sem akartam tudomást venni a külvilágról, de fél szemmel azért oda-oda sandítottam a katona felé. Hát az egyszer csak lekapta a puskát a válláról, és a levegőbe lőtt. Mit volt mit tenni, sóhajtva odaballagtam, látva sötét jövőmet, a kicsi robotot. Egy szovjet kötözőhelyhez vitt, ott az orvosnővel valahogyan megértettük egymást. Szerény orosz szókincsemmel elmondtam, hogy ki vagyok, hova igyekszem, ő meg azt óhajtotta, hogy meszeljem ki az egyik szobát, s ha kész vagyok, mehetek Isten hírével. Nem volt ez számomra nagy feladat, az igyekezet is megvolt bennem. Selejtes munkát azonban sohasem szerettem végezni, így most is szóvá tettem, hogy enyv vagy egy kis festék kellene, azzal szebb és tartósabb lenne, mint így, csak mésszel. Pillanatokon belül le fog peregni, alighogy megszárad, okoskodtam, de közben szidtam magam, mi közöm hozzá, ha neki így is jó. Hát így volt jó, szép fehér lett a fal. Az orvosnő megnézte a munkámat, elégedetten bólintott, és azzal utamra engedett.

Valami tekintélyt kölcsönözhetett nekem, hogy a szovjet kötözőhelyen egy orvosnővel láttak tárgyalni, mert megengedték, hogy fölkapaszkodjam egy katonai teherautóra, amely Tatabányára tartott. Most már elhajíthattam az útitársam, a vasvillát, sok hasznát úgysem vettük egymásnak, és az orosz katonai teherautó platóján robogtam be szülőfalumba.

Hol a gyerek? Ez volt az első kérdésem, ahogy átléptem lakásunk küszöbét. Ó, ezek a küszöbátlépések. A hazakerülő katonához, hadifogolyhoz mennyi kalandos érzelem, öröm és ellágyulás fűződik. Az élet betetőzése és ösztönzés az új élet megkezdésére, amely biztosan szebb és jobb lesz. De sajnós,

maga az élet gondoskodik róla, hogy ne káprázzon sokáig a szemünk, ne érezzük azt, hogy lebegünk a föld felett, maga az élet ránt vissza bennünket a valóságba.

„Gyönyörű kisfiú volt, de meghalt.” Ez volt a válasz. Amikor feleségem rám nézett, éreztem, hogy valami olyat fog mondani, valami olyant. A gyönyörűnél még örültem, a kisfiú szónál egyenesen diadalt dobogott a szívem, hát fiú lett, fiú! A kislánynak is örültem volna, de a fiú azért mégis csak más, különösen, ha az ember első gyermekéről van szó. Aztán a volt szó már úgy koppant, mint a koporsófedél. A többire már nem is figyeltem. Pedig magyarázgatták, hogy mit tudom én, mi volt itt, milyen életveszély. A terhes nőt, a szoptatós anyát is kergették a megvadult orosz katonák. Hát ez olyan felfordult világ volt, értsem meg, de nem is érthetem, mert amíg én csavarogtam, addig itt olyan szörnyűségek történtek.

Később sem láttam tisztán a szerencsétlenség valódi okát. Aztán már nem is óhajtottam megtudni, hogy mi is történt valójában. Az ötnapos, szép, egészséges fiamat, ezt az újszülött csecsemőt elpusztította a világ, amelyikbe beleszületett. Azt a magyarázatot kaptam, hogy ablakunk alatt csapódott be egy aknagránát, és a légnyomás végzett a babával. Lehet, hogy így történt, lehet, hogy másként. Az élet útjait igen nehéz kifürkészni, megismerni, vállalni a döntés felelősségét, melyik a helyes út, melyik visz a romlásba, melyik a halálba.

Az ember igyekszik felejteni. Majd az idő, mondogatják, majd az idő minden sebet begyógyít, minden könnyet felszárít. Az idő tényleg lehet orvosság, de mindenre az sem ad gyógyírt. Sokszor meghánytam-vetettem magamban ezt a dolgot. Talán, ha mások lettek volna a körülmények, ha nem annyi megpróbáltatás után történik az eset. Amikor a sokszoros halált kikerülve, úgy is mondhatnám: kijátszva az új élet reményével érkeztem haza, és ebben az új életben már benne volt – legalábbis elképzeléseimben, vágyaimban – a megszületett vagy születendő gyermekem, a fiam is. Ha talán nem olyan mélységekből kapaszkodom föl, ahogy az egész ország a felszínre, a csúcsra kapaszkodott. Így viszont majdnem visszabuktam.

Feleségemmel szemben is maradt bennem túske, bár már nem kutattam, hogyan történt az eset, ki volt a hibás. Az időre bízva tényleg a feledést, a gyógyulást, el is felejtettem

volna mindent, hiszen rövidesen két derék fiam született: István (1946) és Lajos (1948), akikről most csak annyit árulok el, hogy felnőtt korukban mindketten a nyomdokaimba léptek, hegedűkészítők lettek. A hazatérés örömét gyászba borító esetet azonban nem tudtam végleg elfelejteni.

Persze ne legyek önző, akkoriban majd minden család gyászolt valakit. Meghalt, elesett. Itt még látták a kórházban, ebből a táborból még üzent is. Ha tudtak volna neki vért adni. Szegény, már nem volt eszméleténél. Amikor kiterelték őket a vagonból, hasba lőtte az őr, mert átnyúlt a dróton egy cigarettacsikkért. Sokszínű az élet, és gondoskodik arról, hogy az elmúlást is változatossá tegye, különösen a mi századunkban, a huszadik században.

Később az ismerősöktől azt is megtudtam, hogy a kedves és mindig támogatást nyújtó egykori főnöknőm, Krakovszky-né is bombatámadás áldozata lett. A csendes, lassú mozdulatú Johann is egyre betegbé vált, vért hányt. Amikor a rendelkezések szerint légoltalmi célból homokot vitt fel a padlásra, összeesett, nem is kelt föl többé. Úgy halt meg, ahogy élt, észrevétlenül, szerényen, magányosan. Nagyon sajnáltam ezt a szürke, egyszerű, hórihorgas, sovány, beesett mellű embert, aki mindig kötelességtudó volt. Mi jó jutott neki az életből? Talán a munka? Ám a munka is csak akkor nyújt örömet, ha szívesen, és nem akárhogyan végezzük. Johann példája még inkább megerősített abban a hitemben, amit eddig is vallottam, hogy az ember legyen a szakmájának mestere, hivatásának érezze a munkáját, és végezze jobban, mint a többiek. De a legfontosabb, hogy önmaga előtt ne kelljen röstelkednie.

Vége lett a háborúnak, megértük a békét, fellélegeztünk. Mintha sziklát gördítettek volna le az ember válláról. Még a nap is másként sugarazta a földet. Ácsok dolgoztak a magasban. Gerendákat faragtak, illesztettek egymáshoz a romos háztetőkön. A poros úton teheneket hajtottak, olykor még hadifoglyokat tereltek kelet felé. Néha egy-egy darab kenyér röppent a szerencsétlen foglyok közé. Néztem, hogyan tűnnek el a kanyarban a szürke, kígyónak látszó menetoszlopok. Na Pista, mondtam magamnak, ezt megúsztad.

Kezdett az élet visszatérni a rendes kerékvágásba. A kiégett, kifosztott üzlethelyiségeket újra meszelték, festették. A piaci árusok zsákot terítettek a földre, arra rakták ki a portékájukat, a zöldséget, gyümölcsöt, a cserépedényt, a fakanalat, régi órát meg hegyes sarkú bálcipőt. Mindent, amit ez a föld újra megtermett, amit sikerült elrejteni a front alatt, vagy amit az elhagyott házakból összelopkodtak. Tehát gyorsan megindult a kereskedelmi élet, mert az volt már, ha pokrócról árulták is a portékát. Az infláció miatt inkább cserebere folyt, mint a megszokott adásvétel, de amint 1946 augusztusában bejött az új pénz, a forint. Eleinte még ritkaságszámba ment, ha valakinek a zsebében akadt egy-egy tízforintos. Föllendült a vásárlókedv, és hozzám is mind gyakrabban kopogtattak be a megrendelők, fényképet akartak készíttetni.

Jól indult a háború utáni életünk. Újra együtt volt a nagycsalád, és ez mindnyájunknak sokat jelentett. Géza öcsém a papa szabóműhelyében dolgozott. Lali bátyám szerkesztői vagy hasonló állást kapott, s nemsokára már csak az irodalomnak, a költészetnek élt. Kezdetben hetente egy napot a bányában, közmunkán kellett dolgoznom, ahogy sok más férfinak, hogy biztosítani tudják a lakosság részére a tüzelőellátást.

Az egész országban nagy pártoskodás folyt, de már sejteni lehetett, hogy a döntő szó mindenben a kommunistáké lesz. Aztán jött az emberek tevékenységének elszámoltatása. Engem is becitáltak kihallgatásra, s afelől érdeklődtek, hogy mit tettem Franciaországban, voltam-e ott valamiféle pártnak vagy szakszervezetnek a tagja. Ha ott lettetek volna, akkor tudnátok, milyen az a demokrácia, amiről most annyit papoltok! Persze, ezt nem mondtam, csak magamban gondoltam.

Mind gyakrabban jutottak eszembe a franciaországi emlékek, élmények: a gyermekkori mély és szabad lélegzetvétel emlékei, amikor nem a tüdő, hanem a lélek tágul ki. Folyton eszembe jutott a kinti élet mássága, és az itthoni körülmények csak táplálták bennem az elvágódást. Ahol az embert megalázzák, ott nem találja helyét, legszívesebben elmene-külne onnan.

Egyesek szemében kezdett szálla lenni, hogy önálló fényképész vagyok, fényképésmester és nem fotóművész, mint ahogy manapság mondják, illetve annak nevezik magukat,

akinek már két képe valahol megjelent a nyilvánosság előtt. Nekem műhelyem volt, s nem „stúdióm” vagy „galériám.” Jól dolgoztam és élveztem a lakosság kitüntetett bizalmát. A nagyobb fejbeveréseket, de az apró szurkálásokat sem bírtam eltűrni. Túltengett bennem az önérzet, éreztem, hogy az itteni új világ nem nekem való.

Kis megtakarított pénzünkből, Balatonfüred külső területén, a hegyoldalban vettünk egy szőlőskertet, rajta egy kis házzal. Az volt a tervem, hogy legalábbis részben odaköltözöm, hadd legyenek távol az itteni rosszakaróimtól, így talán majd sikerül elkerülnöm a zaklatásokat. Nehezményezték a franciaországi tartózkodásomat. A „Nyugatosok”, még ha a spanyol polgárháborúban, a köztársaságiak oldalán harcoltak is, megbélyegzett emberek lettek. Amikor az első békekölcsönjegyzéskor nem voltam hajlandó csak kétszáz forintot jegyezni, akkor kiszervezték a faliújságon. Számomra ez volt az utolsó csepp a pohárban. Elhatároztam, hogy a családdal együtt, engedély nélkül elhagyom az országot, kiszökünk Franciaországba, bár tudatában voltam, hogy az engedély nélküli, illegális határátlépés, amit disszidálásnak neveztek, törvényellenes, büntetendő cselekménynek minősül.

KÜLFÖLDRE SZÖKÉSI KÍSÉRLETEIM – BÖRTÖNÉVEK

Nekem ne sikerülne? A háború alatt eddig minden sikerült: szökés, szabadulás, egyebek. Biztos voltam benne, hogy bármennyire őrzik is azt a határt, átjutunk rajta. Megtettem az első előkészületeket. Mind gyakrabban utaztunk le a balatonfüredi telkünkre, és egyre hosszabb ideig maradtunk ott, hogy a szomszédok megszokják az itthoni, gyakori távollétünket. Közben fölújítottuk a régi kapcsolatot egy Sopronban élő távoli rokonnal – afféle sógorság-komaság volt köztünk –, aki megígérte, hogy átsegít majd bennünket a „zöld határon.”

Szakítsuk meg elbeszélésünket, és ismerjük meg a „vasfüggöny” történetét.

Elöljáróban annyit, hogy az államhatárok őrzése, amióta léteznek, minden ország fontos feladata. Sem az ókori államok, sem a középkor királyai nem szerették, ha területükre illetéktelenek léptek, vagy állampolgáraik engedély nélkül akartak távozni. Nálunk is létrehozták a határrendészeti szerveket, azzal a feladattal, hogy az állampolgárok nyugatra irányuló szabad mozgását ellenőrizzék, korlátozzák és megakadályozzák, valamint a Nyugattól elszigeteljék. Ahol nem álltak rendelkezésre természet adta határvonalak, folyók, vagy megmászhatatlannak vélt hegygerincek, ott a határszakaszokat mesterséges akadályokkal erősítették meg.

Határőr torony az osztrák határon

A határellenőrzés fizikailag az ország nyugati határa mentén, az 1940-es évek második felétől fokozatosan kiépítve jelent meg. A 260 kilométer hosszúságú magyar-osztrák határszakaszon 1949-től, az illegális határátlépések megakadályozására, különböző technikai rendszereket, drótkerítéseket és aknazárat hoztak létre.

Az első vasfüggöny egy aknamező volt, amit két, faoszlopra szerelt szögesdrót vett közre. Ez pontosan követte a határvonalat. A hevenyészett határárral sok volt a gond, a fatestű aknáknak maguktól is felrobbanhattak, vagy éppen akkor nem működtek, amikor kellett volna.

A határ átlépéséhez a különböző korokban különféle okmányok álltak rendelkezésre. Ezek általában egyszeri, de időnként többszöri határátlépésre jogosító, személyre szóló okmányok voltak. Olyan engedélyek is voltak, amelyek nem az ország elhagyására jogosítottak, hanem arra, hogy az ország területének bizonyos, mások számára elzárt részére lehessen velük bejutni. Ilyen volt a határsáv engedély. Ugyanis a „rendszer” hatékonysága nem a kerítés bonyolult elektronikai rendszerén múlt, bár abban az időben az sem volt kutya! Hanem, hogy a „vasfüggöny” nem közvetlenül a határon húzódott, hanem a határral csaknem párhuzamosan 2 km-re állt a 185 cm magasra emelkedő, egymástól 3 méter távolságban álló lábakra 22, majd 24+1 drótszálból összeszerelt kerítés. Ebbe a területsávba csak külön engedéllyel lehetett bejutni. Ez nem volt lakatlan terület, falvak, szántóföldek húzódtak itt. A terület lakóinak a személyi igazolványába be volt bélyegezve az állandó belépő. Ha valaki az ország más területeiről ide akart beutazni, annak az illetékes rendőrkapitányságtól beszerzett határsáv engedélyre volt szüksége. A belépőket a „sáv-kapuknál”, az okmányellenőrző pontoknál ellenőrizték.

A civil ruhás határőrök igazoltattak mindenkit, a nyugati határ felé haladó vonaton, már a határtól számított 40 km-es sávban is. Ők képezték a vasúti ellenőrző szolgálatot. A határ menti községekben, a helyi lakosokból megszervezett „önkéntes határőr” csoportok is jelezték, ha idegen kóborolt a faluban. Az ilyen személyeket, pár perc múlva, a szinte minden falu mellé telepített határőrsről kikerkező járőr vontak kérdőre. Azok a Volán sofőrök is be voltak avatva, akik menetrendszerű járatokat vittek a határsáv településeire. Ha ismeretlen szállt fel és jegyet váltott a sávban lévő településre, vagy megpróbált fennmaradni, a sáv-kapunál a sofőr jelzését észlelő határőrök a telepített tábori telefonon riasztották az őrsöt, s a leszálló utast már „fogadóbizottság” várta.

Járőröző határőrök

Az elbeszélést onnan folytatjuk, hogy a családdal a „zöld-határon” akartunk átjutni Ausztriába. Be kell vallanom, hogy az első nekifutásom nem sikerült. Ha nincs olyan nagy önbi-zalmam, akkor óvatosabb lettem volna és nem ér ilyen ku-darc. Az történt ugyanis, hogy a határőrök már a vonatról le-szedtek mindnyájunkat. Akkoriban, és még hosszú ideig en-gedélyt kellett kérni, ha valaki a tíz kilométer mélységű ha-társávba akart beutazni, ráadásul Sopront és környékét külö-nösen szemmel tartották. Én persze elmondtam, hogy roko-nunkhoz készültünk menni Sopronba, egy motort akarok tőle, illetve az ő segítségével venni. Úgy hallgattak, mintha oda sem figyelnének, és ahogy a szúnyogot hessegeti el az em-ber, egy kézlegyintéssel hazahessegettek bennünket. Vala-hogy olyan modorban, hogy: ejnye-ejnye, legközelebb kérje-tek beutazási engedélyt. Sajnos nem fogtam föl a kedélyes-kedésük mögött a súlyos valóságot. Nem vettem észre, hogy itt már egy kiépített hálózat ellenőrzött, felügyelt, nyomozott és a sikeres leleplezés érdekében minden eszközt felhasznált.

Túl könnyedén vettem a kalandot, lenéztem a határőrizeti szervek munkáját, embereit. Vállat rándítottam és magamban eltökéltem, hogy másodszorra majd sikerülni fog. Természetesen azt nem gyaníthattam, hogy a rokont, akivel a „motorvásárlást” akartuk lebonyolítani, már nemcsak figyelték, hanem fenyegetéssel be is szervezték. Ezek után már az ő élete, létezése, illetve a családjáé is attól függött, sikerül-e bennünket – ha ismét próbálkozunk – elkapni. Sikerült.

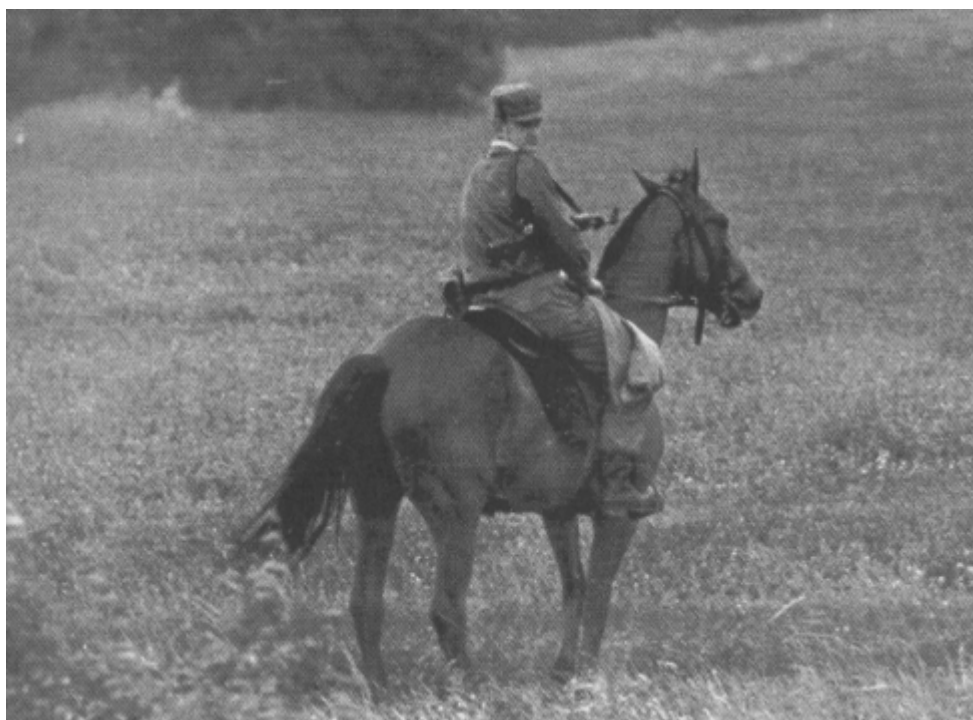
Türelmetlen voltam, mint általában, és nem adtam föl a reményt. Addig üssük a vasat, amíg meleg. Hát a korábbi kudarc után, 1951 októberében újra elindultunk a nagy útra. Látszólag simán, most már engedéllyel, megérkeztünk Sopronba. Ismét a rokonunknál szálltunk meg, akivel levélben már mindent megbeszéltünk. Szabadkozás nélkül vállalta, hogy kivisz bennünket a határig. Vacsorát és vörösborral ízesített forró teát is kaptunk. Rövid pihenő és beszélgetés után azonnal nekivágtunk a nagy útnak. Korán alkonyodott, nagy volt a köd, ez mind kedvezett nekünk. A sógor ment elől, mi négyen, a két kicsi fiam, a feleségem meg én utána: keskeny ösvényen lopakodtunk, ahogy a disszidensek számára a nagykönyvben meg van írva. Éreztük a fenyők nehéz illatát, egy-egy madár ijedt rikoltása hallatszott bizonyosságul, hogy milyen elhagyott, ember nem járta helyen csatangolunk. Egy dűlőútnál megáll a sógor. Nem nézett ránk, csak suttogva mondta, hogy néhány száz méter innen a határ és mutatta az irányt, hogy merre menjünk tovább. Röviden búcsút vett tőlünk és visszaindult. Magunkra maradtunk. Néhány percig még tétováztunk aztán elindultunk, ahogy elterveztük, mert a rokon tanácsai alapján pontos tervet készítettem. Arra persze nem gondoltam, hogy a rokon ezt a tervet, útvonalat, időpontot már korábban egyeztette a határőrséggel.

Dagadó mellel, reménykedve osontunk a dűlőúton a megadott irányban. Talán még kétszáz métert sem tehettünk meg, amikor hallottuk a felszólítást, hogy: Állj! Két határőr toppant elénk és ránk tartotta a fegyverét. Ekkor annyi határőr lépett már elénk a fák mögül, váratlanul, fenyegetően, hogy hirtelen azt hittem, káprázik a szemem, képzelődök, valamilyik régi kalandom ismeretlen igazoltatója elevenedett meg, jött vissza a múltból. Megálltunk. – Hova igyekeznek? Mint a

szaladó eb után a füttyszó, olyan természetesen jött ki belőlem az igazság. Ausztriába – válaszoltam.

Bekísértek bennünket a határőr laktanyába. Engem azonnal elszakítottak a többiektől, a feleségemtől és a gyerekektől. Magamra maradtam. Azaz voltak ott már többen is hozám hasonló ügyben előállítva. Kérdezgettek, én meg elmondtam nekik a szökési tervem, nem gondoltam rá, hogy besúgó is lehet köztük. A zöldsapkás határőröktől átvittek a kékekhez, ők voltak az „igazi”, a rettegett ávósok.

Egyik helyről a másikra kerültem. Először Csornán, a pince sötétjében töprenghettem azon, hol csúszhatott hiba a számításomba. Sopronban már rendkívül kimerült állapotban voltam. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is igen elesettnek éreztem magam. Itt szinte éheztek bennünket. Győrben sem volt sokkal derűsebb a helyzetem. Éhség, bizonytalanság,

Lovásjárőr a határsávban

durva hangnem. Igaz, tettetleg soha nem bántalmaztak, talán éppen nálam betartva az előírást, talán Lali miatt, aki ekkor a kurzus egyik magasba emelt kegyeltje, költője volt – hogy azután őt is a földre dobják –, nem tudom.

Győrben zsúfoltak voltak a cellák. A legkülönbözőbb társadalmi réteghez tartozó emberek szorongtak itt együtt. Tán-cosok is voltak köztük, akik igyekeztek megőrizni erőnlétüket,

tudásukat, ott forogtak, tornásztak. Igen furcsa, groteszk jelenet volt, mintha bohócok kerültek volna az elítéltek közé, kiknek arcáról ugyanúgy csorog a verejték, mint az övékéről. Mert már beköszöntött a nyár, a hőség meg az éhezés kezdett elviselhetetlenné válni. Én még mindig a lemondás és reménykedés között lebegtem, úgynevezett előzetes letartóztatott voltam. Hogy a hosszú ideig elhúzódó előzetes milyen kihatással van a szerencsétlen letartóztatottra, arról napjainkban eleget beszélnek, mert rájöttek végre az „előzetes” állapot tarthatatlanságára, embertelenségére. Volt, aki bolondnak tetette magát, de lehet, hogy tényleg bolond volt. Az idegek próbája volt, amikor az ember már könyörögne az ítéletért, hogy legalább tudja, hányadán áll, de hiába.

Többször kihallgattak. A kihallgatások során hamar rájöttem, hogy tudnak mindent rólam, rólunk; a szökési tervet, szándékaimat, azt is, amit Csornán kifecsegttem. A visszatérő kérdésre: miért akart szökni? – én makacsul mindig kérdéssel válaszoltam: adnak útlevelet? – Azt nem – hangzott bosszúsan, gúnyosan vagy tárgyilagosan a felelet, és előttem ezzel lelepleződött a borzongató tény, hogy ez az állam foglyainak tekinti a saját állampolgárait. Az országot drótsövénnyel vették körül, így a valóságban is zárt táborrá téve azt a területet, amit úgy hívunk: hazánk. Az egyes embereket nemcsak az elemi szabadságjogtól fosztották meg, hanem a nagy egész is elszigetelve mindattól, ami a gazdaságban, politikában, a művészetekben a drótokon kívül történik. A diktatúra primitív beltenyészté süllyesztette le az egykor szép, világ-raszoló teljesítményekre képes magyar alkotókat, a tudományt, a technikát, a művészetet.

Végre megszületett ügyemben az ítélet. A kirendelt védőügyvédemmel csak a tárgyaláson találkoztam, aki roggyant, széles nadrágjában úgy festett, mint egy falusi vigéc. A fiatal, dr. Rácz nevű ügyész adott magára, ez meglátszott választékosabb öltözékén, a győri tárgyaláson minden lehetséges rosszat elmondott rólam. Hazaárulással is megvádolt, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását kérte rám. Egy dolgot viszont nem említett, amivel a kihallgatások során vádoltak, azt, hogy aranytárgyainkat is ki akartunk csempészni. (Feleségemnél volt két arany bross meg fülbevaló.) Korábban több kiló aranyat emlegettek, erről most már nem esett szó.

A védőbeszéd nevetségesnek hatott, csak éppen nem volt kedvem nevetni. Sorra elismételte az ügyész vádbeszédének pontjait, majd hogy az érdekemben is mondjon valamit, bűntetlen előéletemmel hozakodott elő. Két év börtönbüntetésre és vagyonom felének elkobzására ítélték. A tárgyalás után egy sötét pincecellába, súlyos bűnözők közé löktek. Egy gyilkos cigány, miközben demizsonokat kötöztünk, mert ezt a munkát kellett Győrben végeznünk, elmondta, hogy gyilkosságért hét és fél év börtönbüntetést kapott. Ne búsulj, pajtás, vigasztalt, majd letelik a tiéd is. A börtönben, ahogy ilyen szerencsétlen helyen ez már szokás, mindenféle kósza hírek jártak, közkegyelemről, a rendszer megdöntéséről, háborúról, súlyosbító ítéletekről, de többnyire mégis – talán mondanom sem kell – újabb tárgyalás kilátásáról, mely fölmentő ítéletet hoz. Leveleket is próbáltunk kijuttatni a börtönből. Berendezkedtem a túlélésre, nem kizárva az újabb szökés lehetőségét sem. Tatabányán is voltam egy rövid ideig, majd visszavittek Győrbe, és onnan összeláncolva szállítottak át bennünket Márianosztrára.

A MÁRIANOSZTRAI FEGYINTÉZET RÖVID TÖRTÉNETE

„A márianosztrai fegyintézet Hont vármegye szobi járásában, a község északnyugati határán, a Visegrád és Esztergom közötti regényes Duna-szakasz közepén lévő Szob várostól mintegy nyolc kilométerre, északra, hegyek által övezett szép látképet nyújtó völgykatlanban fekszik.

A község felett egy magaslaton áll a pálos rend hajdani kolostora, melynek története a XIV. századra nyúlik vissza. Itt a Remete Szent Pálról elnevezett szerzetesek számára I. Nagy Lajos király 1352-ben templomot és kolostort építtetett. Lajos király élete utolsó éveiben gyakran fordult meg a kolostorban, hogy „ima és elmélkedés közt merítsen erőt a nagy birodalma ügyeinek intézéséhez, s a maga erősítéséhez.”

A márianosztrai börtön területe madártávlatból

E helyről indult útra 1384-ben Lajos király lánya Hedvig, akit a lengyel rendek 1385-ben, Krakkóban koronáztak királynővé. 1526-ban a törökök pusztító hadjárata Márianosztrát is elérte. Az elhagyott kolostor és templom 1552 körül megsemmisült. 1711-ben új kétemeletes kolostort, kéttornyú templomot építettek a helyére, melynek anyagi feltételeit Széchenyi György prímás biztosította. A templom ma búcsújáró helyül szolgál. A szerzetesrendet II. József törölte el, vagyonukat a vallási és a tanulmányi alaphoz csatolták, melynek kezelője a helytartó-tanács lett.

A kolostor épületét a kormány igazságügyi érdekből az 1858. évtől kezdve 40 évre kibérelte, s fegyintézeté alakította át. Az intézetet az 1858. júniusi hónapjában kelt bécsi

A börtönparancsnokság épülete

cs. kir. Belügyminisztérium 14297. számú rendelete folytán, a Paulai Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek Gráz-i Kongregációjának adták át, megbízva a Kongregációt a szervezendő, kizárólag nők befogadására szolgáló letartóztatási intézet vezetésével. Az átadás 1858. október 17. történt. Az egyházi részről az ünnepélyes fogadást a kormány felhatalmazására dr. Scitovszki János bíbornok, esztergomi érsek végezte. Az első főnöknő Wagner Paula volt, aki 21 nővérével vette át az intézetet, és az év végéig 323 elítéltet, valamint 21 javítóintézetbe utalt lányt szállítottak be. A külső őrzést 4 férfi őr végezte. Éjszaka a körletekben 2 „virrasztónővér” és 1 őr látta el a felügyeletet. A börtön az 1890-es évek nagy építkezéseit követően nyerte el a lényegében ma is változatlan formáját. Ekkor épült fel a háromemeletes magánzárkatömb, a rabkórház, a munkatermek és a rabtemplom. Néhány évvel később megépült a kert felé eső kétemeletes épületszárny, amellyel kialakult a zárt sétaudvar. 1903-ra a börtön már 4-500 elítéltből, 42 nővérből és 21 őrből állott.

Az I. világháborút követően megváltozott a fogva tartottak összetétele. Megjelentek a politikai elítéltek, főként a kommunista párt tagjai. Márianosztrán raboskodott Berzeviczy Gizella, a „Márianosztra” című könyv szerzője, valamint

Andics Erzsébet, aki 1949-től 1957-ig az Elnöki Tanács tagja is volt. A baloldali politikai foglyok 1922-ben, a Szovjet-Oroszországgal megkötött fogolycsere egyezmény következtében szabadultak. 1922 és 1939 között ismét a köztörvényes elítéltek alkották a fogva tartottak túlnyomó többségét. A korszak egyik legnevesebb rabja Rieger Pálné, ismertebb néven „Pipás Pista” volt, akit 1936-ban kivégeztek. 1939-től ismét megjelentek a politikai foglyok, az ideológiai színpék két szélső oldaláról nyilasok és kommunisták. E falak között tartották fogva Vámos Ilonát és Rákosi Hajnalt, kiket az SS németországi koncentrációs táborokba szállított, és ott haltak meg a nélkülözésben. A II. világháború során Márianosztra is a frontvonalba került. Az 1946-os év a márianosztrai börtön életében újabb mérföldkövet jelentett, ismét megindulhatott a működése. Ebben az időben az elítéltek létszáma 287 volt. 1949-ig a politikai foglyok legtöbbször a háborús bűnösök közül került ki, például Rátz Erzsébet, aki Gábor Andor szerint a fasizmus vezető tollforgatója volt.

Az államosítás után, 1949. május 4-től új fejezet kezdődött a fegyház belső életében is. Megszűnt mindaz, amit az egyházi igazgatás jelentett: „a valláson alapuló nevelés, a kötelező hitélet.” 1950 májusában a fegyházat átvette az ÁVH a férfi fogva tartottak őrzésére és megkezdődtek az ezzel összefüggő átalakítási munkák. A női elítélteket Sátoraljaújhelyre, majd a kalocsai börtön kialakítása után Kalocsára szállították. A fegyház feltöltésekor zömmel politikai elítélteket hoztak, akik kezdetben főleg a háborús népellenes büntetteket elkövetők köréből kerültek ki, hamarosan azonban Márianosztra lett a börtönök büntetőintézeté. A létszám rövidesen 2000 körülre emelkedett, ami a legnagyobb 900 fős befogadóképesség kétszeresét jelentette. 1956-ban békés körülmények között került sor a fogva tartottak szabadítására, az épületben mindössze 55 köztörvényes elítélt maradt. Az 56-os forradalom bukása után, a megtorlás idején Márianosztrán ismét megjelentek a politikai elítéltek. Híres írók (Göncz Árpád, Déry Tibor, Háy Gyula, Eörsi István, és társaik), államférfik (Bibó István, Krassó György, aki fiatal értelmiségi vezető volt, Antal István), híres színészek (pl. Mensáros László). Az élet fintora, hogy Sztálin halála után egy ideig az intézet „vendége” volt Péter Gábor, az ÁVH volt vezetője is.

Az 1961-es, úgynevezett kisamnesztia után a politikai elítélteket Budapestre szállították és Márianosztra ismét a köztörvényes elítélteké lett, megtetézve a bűnözők „deviánsaival”. A hetvenes években az elmebeteg elítélteket is itt helyezték el. A munkáltatási gondok enyhítésére a kötélfonó műhely mellett labdavarró üzemet, később könyvkötő műhelyt indítottak. Az elmebetegek a bélyegválogatást, kábelbontást végezték. 1979-ben komoly beruházások kezdődtek. Új, modern üzemcsarnok épült, az új épületbe a fonóüzem költözött, annak helyén pedig a vállalat irodáit alakították ki, és új körletrésszel bővült az intézet, amely 1979-től fegyházza és börtönné alakult át. Az épületeket vízvezetékekkel látták el, és az MZ (magán zárka) teljes felújításával az épület központi fűtést is kapott.

1984-től ugyancsak az országban az elsők között, kísérletképpen a felügyelők a nevelési szolgálat irányítása alá kerültek. 1989 őszétől bejár az Intézetbe a katolikus plébános foglalkozásokat, karácsonykor pedig éjféli misét tartani. Az egyik nagy zárkát kápolnává alakították át, és ökumenikus jelleggel használják a különböző felekezetek. 1990-től a református lelki gondozók és a Jehova tanúi, de igény szerint a többi vallások képviselői is bejárnak az elítéltekhez. Az évtizedek alatt teljesen elhasználódott, korszerűtlen rabkonyha bővítése, átépítése és teljes felújítása vált valóra 1991-1992-ben. Az építkezés idejére az elítéltek számára az őri konyhán történt a főzés, és az ellátásban nem volt fennakadás.

1991-ben a pálos rend visszakapta az épületobjektum nem büntetés-végrehajtásra szolgáló részét. A Pest megyei kisközségben újabb látványosság készül. Közel félmilliárdos beruházással újítyják fel a márianosztrai börtönt, ahová a rabok mellett már érdeklődő turistákat is fogadnak. Építenek parkolót, játszóházat, börtönmúzeumot, és rendbe teszik az egyedülálló rabtemetőt is.”

E kis kitérő után térjünk vissza félbehagyott történetünkhöz. Mondanom sem kell, hogy nem köztörvényes bűnözőként, hanem politikai elítéltként, politikai elítéltek közé kerültem. Társaim között voltak egykori horthysta tábournokok, tisztok, papok, mérnőkok és tudósok is. Akár egy kis akadé-

miát lehetett volna velük kialakítani, ha lett volna rá lehetőségük, meg vállalkozó kedvük. Sajnos mind a kettő hiányzott, mert nagyon elesett az ember, ha kilátástalan a helyzete és állandóan éhezik. A testi legyöngülés a lelki ellenállást is csökkenti, és mi valamennyien rettenetesen szenvedtünk e kettőtől. Állandó éhségérzet kínozott bennünket, és csak gondolatban képzelhettük el, hogy egyszer majd jóllakhatunk. Ördögi kízásként fogtuk fel, hogy a karácsonyesti leves még hígbabb volt, mint egyébként. Megszokott história. Voltak olyan szenvedélyes dohányosok köztünk, akik dohányért elcserélték a kevés kenyéradagjuk egy részét, aztán a teljes legyöngülésbe belehaltak.

Csupán egy alkalommal érezhettem, hogy ha nem is laktam jól, de ettem. Az egyik reggelen, amikor a napi munka végzésére levonultunk az asztalosműhelybe, a lépcsőkanyarban egy nyitott zsákban csöves kukoricát láttunk. Fogalmunk sem volt, hogyan kerülhetett oda. A két előttem haladó kivett belőle egy-egy csövet. Az őrrre sandítottam, aki már tovább lépett, és két csövet én is gyorsan kiemeltem a zsákból, majd az ingem alá rejtettem. Később aztán titokban, mennyei élvezettel fogyasztottam el a nyers kukoricát. A vaddisznók is nagyon szeretik ezt a csemegét.

A kötélgyártó üzemben is dolgoztam. Itt napi nyolcvan filért írtak jóvá a munkánkért. Dolgoztam, dolgoztam, de ha fölálltam, meg kellett kapaszkodnom, hogy a gyöngeség miatt el nem vágódjam. A kendergyári hulladékok között találtam kidobott orsókat meg sima juharfát. Később már bicskám is volt, csak a hegyét törték le. Enyvet is találtam a ládadarabok szélén, amit lekapartam és gyűjtögettem. Amikor sor került rá, a leheletemmel melegítettem föl. Elárulom, hogy az apránként összegyűjtött anyagokból, titokban, mások előtt rejtve, a magam kedvtelésére faragtam egy kis hegedűt. Eszembe jutott boldog fiatalságom, amikor apám az akkor készített hegedűimet Sopronba vitte eladni. Megformáltam a csigáját, kifaragtam a nyakat. Úgy óvva az illetéktelen tekintetektől, a durva beavatkozástól, ahogy egy koncentrációs táborban szülő asszony rejtegethette a gyermekét. Ez a hegedű volt a tiltakozásom, az ellenállásom az önkénnyel szemben. A jókedvem, élethitem megőrzőjét, a jobb jövőm reménységét jelentette. Ám, akárhogy is titkoltam a hegedű faragását,

mégis akadt, aki beárult. Éppen sorakoztunk, amikor az ő rám kiált: hol az a kis hegedű! Áadtam neki, amit ajándékként fogadott. Nem tört le, hogy elvették tőlem a féltve őrzött kincsem, mert az enyém volt a siker. Növelte az önbizalmam, ami pedig még inkább szította bennem a szabadság iránti vágyat.

Ezt követően somfordált mellém Zsiga. Mint elmondta, napok óta figyelt, mert ismerte a börtöntörvényeket, a besúgás veszélyeit, szinte „kinézett” magának, azt mondta, bennem megbízik. Összebarátkoztam ezzel a nálam fiatalabb rabtársammal, úgy mondhatnám fiúval: a hajdúböszörményi Csoór Zsigmonddal, akit csak Zsigának hívtunk. Nem véletlen, hogy egymásra találtunk. Ő is nyughatatlan lélek volt, mint én, aki képtelen a szabadság nélküli életre, és szintén a szökésről álmodozott.

Bár a fellebbezésemre csökkentették a büntetésem, a vagyonelkobzást pedig elejtették, ennek ellenére egy pillanatra sem tudtam beletörődni, hogy még évekig kell a rabok kenyerét ennem.

Zsigát a jászberényi börtönből helyezték át hozzánk, Márianosztrára. Sokak előtt ismerős volt a hely, és nem találkoztam még olyan rabtársammal, akit a jászberényi börtön ne a megszokottnál is kirívóbb durvaságra, a folytonos kitolásra és megalázásra emlékeztette volna. Zsiga hat társával együtt, a rabok ősi módszerével, alagútásással, falbontással akart megszökni a börtönből, de már az előkészületek során lelepleződtek. Nem a saját ügyetlenségük miatt nem sikerült a szökésük, ó nem, hiszen dörzsölt fickókból állt össze a csapat. Talán túlságosan is azokból, mert a dörzsöltség gyakran vezet becstelenséghez. Hatunk közül egy akadt, aki beárulta a többieket. Talán azért tette, hogy érdemeket szerezzen és így próbáljon előbb szabadulni? Mindenesetre aljas módszer az ilyen. Ez volt Zsiga véleménye, majd hozzátette, az sem biztos, hogy veszélytelen. Hátha ez a Júdas egyszer összetalálkozik valahol az életben valamelyik áldozatával, aki számon kéri majd a tettét! Esetleg rögtön ítélkezik is, és hogy ne legyenek fölösleges bonyodalmak, egyszerűen agyonveri a besúgót.

Így elmélkedett Zsiga az életről, jellemről, az emberi kapcsolatokról, közben egyre biztatott: Pistám, meg kell szök-

nünk. Ha sokáig itt kell maradnunk, abba belepusztulunk. Ezek nemcsak a büntetés éveit, hanem az életünket is akarják! Valóban, nemegyszer elhangzott egy-egy kérésre, panaszos szóra valamelyik őrtől a pökhendi felvilágosítás: Gondolták volna meg előbb! Minek vannak itt? Dögöljenek meg! Ezek a kijelentések nem sok jóval biztattak bennünket. Zsigának nem kellett ékesszólását latba vetnie, hogy meggyőzőn helyzetünk tarthatatlanságáról, arról, hogy minél előbb változtatnunk kell rajta. Sokféle vágy buzoghat föl az emberben, de úgy vélem, és ezzel nem állok egyedül – hiszen csak a nagy költőket kell fellapozni vagy beleolvasni a történelemkönyvekbe –, hogy a szabadság utáni vágy a legnagyobb, a leg-erősebb és elfojthatatlan bennünk.

Egyszer aztán közölték velünk, hogy kinti munkára is lehet jelentkezni. Már maga a „kinti” szó is rendkívül biztatóan hangzott. Egy percig sem teketóriáztunk, mind a ketten azonnal jelentkezünk. Persze a jelentkezőket erősen megrostálták. Azt már sejtettük, hogy milyen szempontok szerint történik a válogatás: fegyelmezettség, jó magaviselet, szorgalom a börtönmunkában, a bűncselekmény minősége, a priusz, szóval sok minden befolyásolhatta a döntést. Minden esetre mi mind a ketten bekerültünk a kinti munkacsoportba.

Abban az időben kezdték építeni a miskolci egyetemi várost, ahol rabokat is dolgoztattak. Oda helyeztek át bennünket. Megérkezésünk után gyorsan tájékozódtam, körbeszágalsztam a terepen. A körülmények biztatónak látszottak. Nem volt kialakult rend, nem épült még ki a szabványos börtöntábor. Egyelőre csak egysoros szögesdrótkerítés volt felállítva. Nem készültek még el az őrtornyok, melyek távolról minden börtönnek, fegyintézetnek oly jellegzetes sziluettjét adják. A körülmények kedvezőnek látszottak a szökéshez, de mégsem akartam hűbelebalázs módjára nekiindulni. Várjunk még, ismerjük meg a táborrendet, az őrszemélyzet beosztását. Így kellett csitítgatnom Zsigát, aki szinte azonnal képes lett volna a szökésre.

Másnap összetereltek bennünket. Hamarosan kiderült, miért. Egy szerencsétlen, véresre vert fogolytársunkat vezették elénk, akinek a következő feliratú tábla lógott a nyakában: „Így jár, aki meg akar szökni!” De, hogy az írni-olvasni nem tudók is megértsék, ugyanezt a szöveget véres pofával,

bedagadt szemmel neki is üvöltenie kellett. Félelmetes, nem emberhez méltó látvány volt ez a jelenet. Zsiga halott sápadtan állt mellettem. A szökési tervünkről azonban nem mondtunk le.

Ma is többször gondolok rá, miért nem rettentem vissza, miért húztam minduntalan ujjat a sorssal, miért próbáltam meg a lehetetlent? Igen, talán ha belátom, hogy tényleg igaza van az idevágó törvénycikk paragrafusának; ha belátom, hogy vétkeztem a fennálló renddel szemben; ha büntudatot érzek magamban, akkor az elszántság is kisebb lett volna bennem. De nem tartottam magam bűnösnek, ahogy a költő, a szerencsétlen sorsú József Attila mondta: „az én vezérem bensőmből vezérel!”. Hát valahogy így voltam én is. A szabadság utáni vágy nem lehet bűn, csak ott, ahol a rabság a rend, a rabságnak bármilyen, áttételes formája, bár az én esetemben ilyen áttételről szó sem volt. Én bármi áron vissza akartam szerezni a szabadságomat.

Napokon keresztül tájékozódtam, figyeltem a körülményeket. Az építkezésen „civil”, azaz nem rab ácsok is dolgoztak. Titokban elcsentem egy ácskapcsot, ami kellett a tervem kivitelezéséhez. Egyébként a foglyok életében igen nagy szerepet kapnak a tárgyak, egy-egy szívéhez nőtt ruhadarab, vagy az őr éberségét kijátszva megszerzett penge, szög és egyébek. Látszólag nevetséges semmiségekről volt szó, amelyek adott esetben sorsdöntő fontosságúak lehettek. Természetesen nemcsak a szökést elősegítő eszközökre gondolok. Már azzal, hogy vannak, rejtegetem, magaménak tudhatom, rendelkezem velük, hozzátartoznak a lelki egyensúlyomhoz. Az ácskapocsból háromszögű reszelőfélét készítettem, hogy majd a kerítés drótját azzal vágom, reszelem szét. Csípőfogóhoz lehetetlen volt hozzájutni.

A tábor kerítésétől nyolc méterre húzódott egy üres barakk, amelynek a kerítés felé eső széle le volt betonozva. Az őrségváltás általában innen vagy ötven méterre történt, és a váltás után az őrk csak a barakk vonaláig sétáltak vissza. A szökést az esti őrségváltás időpontjára terveztük.

1953. március 15-én az üres barakkból indultunk a kalandos útra. Lelkére kötöttem Zsigának: ha utánam jössz, húzd le a bakancsod, hogy ne kopogj a betonon. Hozd a kezedben, és ott bújj át a kerítés alatt, ahol elvágtam a drótot. Majdnem

minden a tervek szerint történt. Egy pillanat alatt megtettem a kerítésig a nyolcméternyi utat. Sikerült bereszelnem a kerítésdrótot, utána már néhány hajtogatásra eltört. Persze, nem tudom szavakkal elmondani azt a lelkiállapotot, amelyben akkor voltam. A lélegzetem visszafojtva emeltem föl a kapocs segítségével a fölöttem levő drótot, hogy hanyatt fekve kibújhassak alatta. Sikerült. A drótakadály mellett egy mély árok húzódott, azon túl szőlőtábla volt. Minden úgy történt, ahogy elképzeltem. Az örök a váltással voltak elfoglalva, nem vettek észre semmit a mozgásunkból. Azaz mégis történt valami baj. Zsiga ugyan betartotta az utasításomat, hogy mezítláb szaladjon utánam, de izgalmában már csak a dróton átjutva vette észre, hogy a bakancsát nem hozta magával, az ott maradt a barakk sarkánál. A szőlőtőkéknél ért utol. Jaj, lefagy a lábam, siránkozott, és ebben nem kis igazság volt, mert a kemény fagyott talajt még vékony hóréteg fedte.

A Bükkben hosszabbra nyúlik a tél, lassabban köszönt be a tavasz. A feleségem rokonai között több erdész is volt. Korábban az egyik sógorommal már voltam a pénzpataki erdészházban, ahol ő hivatalos ügyben járt, ami inkább baráti látogatásnak felelt meg. Akkor ismertem meg Pogonyi Zsigmondot az idős, derék erdészt. Most, mint menekülő szökött fegyencek, hozzá akartunk eljutni, majd a segítségével tovább menni.

Zsiga didergett, kapkodta a lábát, mintha parázson és nem havon járna. Tudtam, hogy csak ez után jön a neheze. Még magammal hoztam egy jó, gyapjú, kötött pulóvert, azt széttéptem, és Zsiga lábfejére kötöztem. Olyanok lehettünk, mint a Don-kanyarból visszavonuló, megtépázott katonák. Kiérve a szőlőskertek közül egy galagonyás, csipkebokros lejtős oldalra értünk. Mind a ketten rabruhában voltunk. Összekapaszkodva mentünk tovább. Fogalmunk se volt, hová jutunk, csak hajtott bennünket az ösztön, minél messzebb kerülni a tábortól. Abban bíztunk, hogy tán a reggeli ébresztőig nem jönnek rá a szökésünkre. Addig nekünk ruhát, cipőt kell kerítenünk. Az sem ártana, ha emberi kinézetünk lenne, mert így még a baglyok is elhuhogják, hogy itt tántorognak a vadember kinézetű rabok.

Ahogy tovább haladtunk, később egy pislákoló tűzrakásnál magányos embert pillantottunk meg. Óvatosan becser-

készítük, láttuk, hogy egyedül van, így aztán odamerészkedtünk hozzá. Amikor mellé telepedtünk, bizonyára megijedhetett tőlünk. Erősen hunyorgott, s még az arca is rángatódzott a meglepetéstől. Megtudtuk, hogy az egyik erdei fatelep éjjeliőre. Sikerült megnyugtatnunk, hogy nem vagyunk rossz szándékú emberek. Fater, mondtam neki, maga most menjen be a faluba, hozzon nekünk ennivalót, a társamnak pedig valami lábbelit. De nehogy eljárjon a szája, egy szót se szóljon rólunk! Az öreg kelletlenül, nem nagy lelkesedéssel fölhasználódott, és elindult. Ahogy elment, elrejtőztünk az út melletti erdőben, és onnan figyeltük, hogy egyedül jön-e vissza, netán rendőröket hoz magával. Szerencsénk volt, mert egyedül jött. Hozott egy pár kimustrált, ócska bakancsot meg egy jókora darab kenyeret. Mogorván, olyan mozdulattal nyújtotta át, hogy kitessek belőle, neki semmi köze az egész üggyhez. Megértettük, hiszen ki akarna bűnrészesség miatt internáló táborba kerülni. Még Zsiga sem tett megjegyzést, hogy akadhatott volna egy kis szalonna is a kenyér mellé. Jóval éjfél előtt voltunk, amikor továbbálltunk, de még mindig nem tudtuk, merre menjünk. Az öregtől nem mertem kérdezősködni az erdészházhoz vezető út felől, hát csak mentünk az orrunk után, bízva az ösztönünkben. Még mindig rabruhában voltunk.

Hamarosan elértünk egy erdészházat, de rögtön láttam, hogy nem ez a mi úti célunk. Az épületben sötét volt; úgy döntöttünk, hogy itt fogunk éjszakázni. Megkerültük az épületet, és hátul, az istállónál fölmásztunk a szénapadlásra. A fal mellé fektetett létrát vettük igénybe, aztán a létrát úgy hagytuk, ahogy nekitámasztottuk a padlásfeljárónak.

Reggel láttuk ám, hogy beállított egy asszony, aki azért jött, hogy megfejjé a teheneket. Azonnal észrevette, és gyanúsan nézegette a feljárathoz támasztott létrát. Gondoltam, miért legyen még nagyobb kalamajka, így hát lemásztam hozzá. Kértem, hozzon valami ennivalót, és hadd maradjassunk még nappalra a padláson elrejtőzve. Elment és pár perc múlva vissza is jött. Üres kelkáposzta főzeléket hozott egy csuporban, és közölte velünk, hogy az ura nem egyezett bele a maradásunkba. Együnk és induljunk tovább. Alig telt el egy kis idő, futva jött vissza az asszony és tudunkra adta, hogy az ura elmondta az öreg erdésznek az esetünket, az meg elment följelenteni bennünket. Látszott rajta, hogy nagyon fél,

amin nem csodálkoztam. Meneküljenek, könyörgött a hangja, a szeme és minden mozdulata.

Elindultunk. Még mindig hó borította a földeket. Háttal mentünk át az úton föl egy hegyoldalba, hogy a lábnyomokkal félrevezessük az üldözőket, akik igen gyorsan megérkeztek. Autós, motoros rendőrök voltak kutyákkal. Ott nyüzsögtek alattunk, még a szavukat, a parancsokat is hallottuk. A fehér domboldalból kivált két szürke alak és a rejtőzködésünk irányába tartott. Hát igyekeztünk odakúszni a még levél nélküli bokrok ágai közé. Ami ezután következett, azt csak lélegzetelállító filmnek nézhette volna a kívülálló, aki benne volt, az meg, nahát. A rendőrök csatárláncot alkotva, a kutyákat pórázon vezetve nekiindultak a hegyoldalnak, abba az irányba, ahol mi gubbasztottunk. Némelyik bogár, ha nagy veszedelmet észlel, holtnak tettet magát. Az ember is hasonlóképpen igyekszik tenni. Ez a struccpolitika; azt hiszi, nem látják, ha ő sem emeli föl a fejét. Zsiga odasúgta: Pista, végünk van. Egyikünk se moccan.

Az üldözők nem lehettek tíz-tizenöt méternél messzebbre tőlünk. Az egyik rendőr közvetlenül mellettünk kapaszkodott föl. A kutyája magasba emelte a fejét, mintha a levegőben szimatolna. Szerencsénkre nem találtak ránk és tovább mentek. Estig mozdulatlanul feküdtünk a bokor tövében. Olyanok lehettünk, mint a széttaposásra váró bogarak.

Besötétedés után óvatosan lemerészkedtünk az útra. Most már tudtam, merre van a helyes irány. Szerencsére a rendőrök csak autóval, motorral járőröztek, így messziről meghalottuk, a közeledésüket, és még idejében beugrottunk az árokba. Egyébként szinte rohanva mentünk, de közben állandóan füleltünk, minden neszre felfigyeltünk. Úgy megfeszült minden idegszálunk, hogy nótát lehetett volna pengetni rajtuk. Biztosan lehetett már tíz óra, amikor ismerős tájra bukkantunk. Zsiga, megvan! Mi van meg? Hát Pénzpatak. Tényleg csak pár kilométert kellett mennünk, amikor megismertem a bekötő utat, ahonnan már a ház is látszott.

Az erdészház mellett volt egy vadászház, olyan kis szállodaféle, valamikor ott szálltunk meg. Pontosan emlékszem rá. Beléptünk a sötét előszobába. Onnan egy ajtó repedésén keresztül valami fényt láttunk kiszűrődni. Bekopogtam, és mivel nem válaszolt senki, benyitottam. Hát, ha eddig nem láttam

megrémült embereket, akkor most láttam. El lehet képzelni, hogy nézhettünk ki. Egy hetes szakállal vittek bennünket Mis-kolcra. Eltelt egy további hét, de még nem volt borotválás, és úgy szöktünk meg. Az erdei menekülés, a csipke- és kökény-bokrok okozta karcolások, véresek, piszkosak voltunk.

Ott álltunk a gyér fényben, csíkos rabruhában, zihálva, remegve, szőrösen, emberi mivoltunkra alig emlékeztetve. Egy darabig nem tudtak megszólalnia jelenlévők. Zsiga bácsi volt, a felesége és egy ismeretlen ember, aki olyan szolgaféle lehetett, aki egy sámlin ülve éppen a tűzhelyt táplálta. Annak is megállt a keze a berakni való fával együtt.

Én szólaltam meg elsőnek. Zsiga bácsi ne ijedjenek meg, nem akarunk semmi rosszat. Rabok vagyunk és megszöktünk. Nézzen csak jól meg, nem vagyok idegen. Az öreg ijedten nézett rám és remegő hangon csak annyit tudott mondani, hogy nem tudok rájönni, ki maga. Hát Brodákra emlékszik-e még? Én is vele voltam. Egyszer csak megszólal: Kónya úr, csak nem maga az? De igen. Ekkor megkönnyebbült mindenki. Széket tolt alá, amelyre fáradtan, elcsigázva leroskadtunk. Rabok vagyunk, megszöktünk – adtam a tömör felvilágosítást. Elmeséltem mindent, ami fontos volt és kértem a segítségét a továbbjutáshoz. Hát először is szeretnénk megborotválkozni, azután enni valamit, de nem is csak valamit, hanem sokat. Mindegy, hogy mit, csak sok legyen, mert nagyon éhesek vagyunk. Jó meleg volt náluk. Félmeztelenre vetkőzve megborotválkoztunk, megmosakodtunk, aztán jött az evés. Hoztak egy kerek parasztkenyeret, szalonnát, pogácsát, még egy köcsög tej is került az asztalra. Maradt egy kis kenyér sercli, azt már nem mertük megenni, de végül kétfelé vágva azt is befaltuk. Mindent megettünk és megittunk, amit az öreg felesége feltálalt. Szégyelltük magunkat ezért a nagy zabálásért, de elmondtam a háziaknak, hogy a börtönben tudatosan éheztettek bennünket, és örültünk, ha kimehetünk munkára. Ne csodálkozzanak, hogy itt most két kiéhezett állatot látnak, akikből egyszer talán még ember is lehet. Zsiga bácsi felesége éjszakára a szomszédságban lévő, üresen álló vadászházban szállásolt el bennünket.

Másnap az öreg fölcaplatott velünk a vadászkunyhójához. Ebben a földbe ásott kis remetelakban két fapriccs és egy rozoga tűzhely volt. Megígérte, hogy kétnaponként fellátogat

hozzánk, és kosztot is hoz nekünk. Tovább havazott. Már azt hittük, hogy az öreg a nagy hóban nem is tud feljönni, de aztán mégis megjelent. Egyebek mellett tíz kilónyi krumplit is hozott magával. Ebben az időben a krumpli tartott bennünket életben. Zsiga bácsitól a koszt mellett tisztességes civil ruhát is kaptam. Levelet küldtem általa egy fényképész ismerősömnek, amelyben kértem, hogy értesítse a családomat a történetekről. Közvetlenül nem mertem haza írni. Mint később kiderült, fényképész ismerősöm nem továbbította a leveletem. Ültünk a kunyhóban, és vártunk csak vártunk, de nem jött sem üzenet, sem ruha a társamnak.

Két hét múlva aztán útnak indultam. Zsiga rabtársam még ottmaradt a kunyhóban. Zsiga bácsitól pénzt is kaptam a vonatjegyre. Legyalogoltam Egerbe, onnan pedig Pesten keresztül vonattal Balatonfüredre utaztam. Ekkor a feleségem ott lakott a két gyerekkel. Óvatosságból nem Füreden, hanem egy állomással előbb szálltam le a vonatról, és onnan gyalog mentem tovább. A mi házunktól vagy százötven méterre lakó szomszédhoz kopogtattam be. Nála éjszakáztam és a szénapadlásán illatos széna között aludtam. A szomszéd értesítette a családot érkezésemről, akik másnap át is jöttek hozzá. Előre megbeszéltük, hova ültessék a gyerekeket, hogy a padlásról jól lássam őket. Ott ettek, nevetgéltek nem messze tőlem, nekem meg majd a szívem szakadt meg, de nem szólhattam hozzájuk.

Másnap, társam részére egy öltözet ruhát csomagban postára adtunk Zsiga bácsi címére. Megbeszélésünk szerint itt kellett volna találkozoznunk. Napokig vártam, hogy majdcsak megérkezik. Már két hét is eltelt, de Zsiga sehol. Nem várhattam tovább. Nem maradhatok az országban, mindenképpen ki kell jutnom innen. Azután, ha nekem sikerül kijutni, valahogy majd a családom is utánam jöhet. Így gondoltuk a feleségemmel.

Vonatra szálltam és Vasvár felé vettem az irányt. Onnan még egy darabig tovább utaztam vonattal, de biztonságosabbnak éreztem, ha rejtve, gyalog folytatom tovább az utam. Sorokpolány közelében akartam elérni a határt. Nagy biztonságban érezhettem magam, mert megint elfogott a „nekem minden sikerül” ostoba ember hetvenkedése, és végzetes ostobaságot követtem el. Egy férfit láttam szántani egy

szem lovával. Idilli, békés kép tárult elém, talán pacsirta is dalolt a magasban, a mező meg tele volt virággal. Abban a pillanatban, amikor kicsúszott a számon a kérdés, már tudtam, nagy hibát követtem el. Azt kérdeztem, merre van a határ. A férfi megállt, elengedte az ekeszarvát, töprengve nézett rám, mint aki hirtelen nem tudja, mit feleljen, aztán a karlendítéssel határozottan megadta az irányt.

Megköszöntem a felvilágosítást, de rossz előérzettel indultam tovább. Utólag kiderült, hogy éppen az ellenkező irányba küldött, mint amerre igyekeztem. Később azt is megtudtam, hogy az illető a helyi tanácselnök veje volt.

Most már nagyon résen voltam. Kellett is az óvatosság, mert megmozdult a határ, valódi határőrök cirkáltak mindenfelé, gyalog, kerékpárral, lóháton. Nem kellett hozzá nagy ész, hogy felismerjem, az én szántóvetőm riasztotta őket. Éjszakára egy gőzölgő trágyadomb tetején húztam meg magam. Úgy okoskodtam, hogy onnan észrevétlenül beláthatom a terepet, a trágya pedig meleget szolgáltat. Hát meleg aztán volt is, méghozzá olyan, mint a pokolban. Szinte égett a bőröm, nem bírtam ki. Óvatosan átosontam egy bokorcsoportba, és onnan kémleltem tovább, hogy merre szabad az út. Közben sikerült találnom egy szalmakazlat, amelybe belefűrtam magam. Talán szunnyadtam is egy kicsit, de nem maradtam sokáig, kibújtam a kazalból. Hát, Uramisten, nem messze tőlem a mezőn két határőrt láttam kutyával ballagni. Szerencsére engem még nem vettek észre, de már nem tudtam volna észrevétlenül visszabújni a rejtekhelyemre, ezért megke-rültem a kazlat, és elindultam visszafelé. Úgy gondoltam, most igen figyelik a határhoz vezető utakat, csapásokat, jobb lesz, ha kissé eltávolodom, és majd, ha nagyobb nyugalom lesz, akkor indulok tovább.

Mindenki úgy vélekedne az adott helyzetben, hogy jó-jó, ne szaladj fejjel a falnak, tényleg várd ki, amíg lankad az örök figyelme. Rejtőzz el a bokrok közé, feküdj a vízmosásba, ne kerülj emberek szeme elé. Természetesen ez a vélekedés a helyes, azonban egy a hibája: nem számol azzal, hogy nem lehet napokon keresztül élelem, de főleg víz nélkül meglenni. Szinte beleőrültem, úgy kínozott a szomjúság, és sehol egy forrás, egy elhagyott kút. Kénytelen voltam kimenni az útra, hátha találok egy házat, ahol megszánnak egy pohár vízzel.

Talán koldusnak is kiadhatom magam, olyan csapzott, viharvert voltam, bár akkortájt éppen nem mutatkoztak a koldusok a határsávban.

Egyedül ballagtam az úton, néptelen volt a táj, kezdtem biztonságban érezni magam, hiszen nem is a határ felé mentem, csak nem szúrok szemet senkinek. Két férfi hajtott el mellettem kerékpáron. Jól megnéztek, én is őket. Az én szántóvető emberem volt az egyik – őt megismertem –, a másik meg az apósa volt, a tanácselnök – ez már csak később derült ki. Mint a kopók, szaglászta az utat, nem tudom, nem kaptak-e jutalmat, fejpénzt egy-egy elfogott szerencsétlen után. Mindenesetre jól megnéztek, de szó nélkül tovább hajtottak. Nem akartam feltűnést kelteni azzal, hogy valamerre világga futok, a szomjúság is erősen gyötört, inni akartam a legközelebbi faluban. Így aztán tovább gyalogoltam.

Hátha nem olyan fekete az ördög, mint amilyennek lefestik, biztatgattam magam. De hamar kiderült, hogy még annál is feketébb. Elértem a falu szélét, ahol már a hangosbemondó üvöltötte, hogy egy határsértő bujkál a közelben. De a két derék kerékpárosom, mint régen a kisbíró, ugyancsak nem kímélte a torkát. Ott megy az úton, kiabálták kórusban. Megpróbáltam még egyszer a lehetetlent, átvágni a földeken valami búvóhely felé, de már késő volt, nem sikerült. Annyi azonban elégtételül szolgált számomra – mint ahogy 1849-ben Görgey meg a honvédek nem az osztrákok, hanem a cári sereg előtt tették le a fegyvert – engem sem a két buzgómócsing civil, hanem a jáki rendőrök fogtak el.

Ják, a Szent György plébániatemplom

VISSZA A BÖRTÖNBE

Kihallgatás, börtön, újabb kihallgatás, újabb börtön: Szombathely, Tatabánya, tárgyalás, még három kerek esztendő a meglévőkhöz. Célállomás: Márianosztra.

Az első időben magánzárkában voltam, amit nem tartottam kibírhatatlannak, elmélkedő embernek különösen tökéletes hely volt. Egyedül csak a fél adag kosztot keveselltem. Felidéztem a régi emlékeimet, mérlegre tettem eddigi életemet, mit végeztem jól és mit tettem rosszul. Önvizsgálat volt ez a javából. Most értettem meg a szigorú szerzetesrendek életvitelét, akik társaikkal sem nagyon váltanak szót, csak önmagukkal és Istennel társalognak. Elfordulnak a földi világtól és így keresik a megnyugváshoz, a túlvilági élethez vezető utat. A mi világunk meg is érdemelné, hogy hátat fordítsunk neki, de én mégis minden ízettel ehhez a világhoz tapadtam. Kevésbé voltam átszellemült lélek. Mindig az anyaggal, vassal, fával dolgoztam, azokból akartam valami különleges dolgot alkotni. Tehát gondolataimban ezzel a világgal, saját életemmel, a mi életünkkel foglalkoztam.

Egy hét múlva a többi elítélt közé helyeztek. Éppen az egészségügyi sétánkat, ezt a szomorú körmenetet róttuk, hát kit pillantottam meg a másik körben, mint az én szökevény-társamat, Csoór Zsigát. Elmondta, hogy megkapta a civil ruhát, amit küldtünk neki. Otthagyta a vadászkunyhót, de még mielőtt hozzám utazott volna Füredre, meg akarta látogatni a rokonait, hogy búcsút vegyen tőlük. Kabán felkereste az egyik unokanővérét, az meg nem sokat teketóriázott, és följelentette.

Különböző bűnvádak alapján elítélt politikai foglyok közé kerültem. Így például dr. Páldi Imrét összesküvéssel vádolva, életfogytiglanra ítélték, s még örülhetett, hogy elkerülte az akasztófát. Aztán ott volt a jó humorú Mózes Jóska. Az ő sorsa is említést érdemel. Elmesélte, hogy egy alkalommal, amikor belépett az izzási kocsmába, látta, hogy az egyik sarokasztalnál iszogat a sógora két-három idegen társaságában. Ezek a sógorok mindig bajt hoznak az emberre. Ahogy meglátta őt a félig részeg társaság, odakiáltották neki: Ugye Jóska, velünk leszel? Jóska ugyan nem volt anygali ártatlanság,

rögtön tudta, miről lehet szó. Elővette jobbik eszét, nem ragadtatta el magát, viszont sógora ellen sem akart voksolni, hát érzése szerint a legmegfelelőbb politikus választ kiáltotta vissza: „Hát ellenetekre nem leszek!” Azóta itt van, Márianosztrán. Mi, így hármásban majdnem egy évig voltunk együtt egy cellában, jó társaságot alkottunk. Páldi Imrétől sokat tanultam, aki nagy hozzáértéssel, főleg a történelmi események okait, összefüggéseit boncolgatta. Az okos szó minden ember számára üdítő ital lehet, amitől fölfrissülhet. Hát még mennyire fontos volt ez a börtönben. Megóvott bennünket az eltompulástól, járt az agyunk, nem rokkantunk meg szellemileg – ezért is meséltünk egymásnak regényrészleteket, mondtunk verseket. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ép szellemű embereket erkölcsileg is nehezebb tönkretenni, nem roppan meg a gerincük olyan könnyen, nem lesznek tolvajok a tolvajok között, besúgók a kiszolgáltatott szerencsétlen társaik között. Például volt köztünk egy sorsüldözött egri lakatos, aki itt a börtönműhelyben szerszámokat készített. Elmondása szerint teljesen ártatlanul ítélték el és került közénk. Valószínűleg irigykedett rá valaki és feljelentette. A hatósági emberek házkutatást tartottak a műhelyében. Az udvarról nagy diadallal hoztak elő egy rozsdás revolvercsövet, amit a kidobott vasak közül halásztak ki. Állítólag ez volt a bűne, amiért vejével együtt életfogytiglani börtönbüntetést kapott. Ám lehet, hogy más oka is volt annak, hogy ide került.

Engem később áthelyeztek egy másik cellába. Ott négyen voltunk: egy Drakula nevű bányamérnök, aki kinézetre, viselkedésre méltó volt a nevére. Rettenetesen rossz természettel áldotta meg az Isten, illetve vert meg minket vele. Ez a beképzelt, folyton megsértődő, hepciáskodó alak, kibírhatatlan volt a kényszerűen összezárt közösségünkben. A második társunk, Mayer bácsi, az írnok, csöndes, rokonszenves ember volt. Zömök testalkata ellenére engem mégis a felsőgallai fényképészsegédre, Johannra emlékeztetett. A cella harmadik lakója egy fiatal, talán húszéves fiú, a negyedik pedig én voltam.

A börtönben minden apró esemény fontossá válhat, egy-egy elejtett szó, becsempészett levél hetekig foglalkoztatja a rabokat. Ne feledjük, a látszólagos egyhangúság, nyugalom, sőt unalom alatt zavaros indulatok, tervek gyűrűznek, szövődnek. Itt állandóan nagyfeszültségben élnek az emberek,

idegük „rángó háló”. Önemésztő tűz lobog mindenkiben, és ezt a tüzet nemcsak a jó hír, a remény, hanem a csalódás is táplálja. Séta közben többekkel beszélgettem, érdeklődtem, miért kerültek ide, s szabadulás után hogyan képzelik el az életüket. Rendszerint az volt a szomorú válasz, hogy széthullott a családjuk, a feleség elvált tőlük – volt, aki csak a forma kedvéért, hogy könnyebben kapjon munkát, de többségük véglegesen. Nehéz volt újabb terveket szövögetni az elítélteknek, amikor a kintiek, a hozzátartozói, ahogy szegény Zsiga esetében is, elfordultak tőle. Magam is éreztem, hogy odahaza valami nincs rendben. Kósza híreket is hallottam, hogy az én feleségem sem tart ki soká melletttem. A hírek később be is igazolódtak, elváltunk. Nemcsak a válás viselt meg, hanem a gyerekek sorsa, főként a kisebbik fiamé, aki szabadulásom után az anyjánál maradt, és aki úgy szeretett, úgy ragaszkodott hozzám, ő még nehezebbé, szinte elviselhetetlenné tette a börtönéveimet. Számtalanszor felidéztem ártatlan kis tekintetét, ahogy a szőlőtőkék között játszik, a kínomat, hogy nem szólhatok le hozzá a padlásról, ráadásul azt sem tudtam, hogy mit beszélnek rólam a környezetében. Ezek igen jelentős magatartást, lelki egyensúlyt is meghatározó dolgok voltak.

A szomorú hírek előbb vagy utóbb még a börtönbe is bejutnak. Áthatolnak a vastag falakon, hogy gyarapítsák, fokozzák az elítélt gyötrelmeit. Hozzám is eljutott a híre, hogy meghalt a papa. Már évek óta betegeskedett, de igyekezett tartani magát. Még utolsó éveiben is egyenes derékkal ült a varrógép mellett, de ez már olyan volt, mint amikor régen, nagyon régen a kifényesedett ünnepi ruhájában tolta a kerékpáron átvetett zsákban a morzsolni való kukoricát. Lesírt róla a szegénység, az elesett ember megalázottsága. Mindig csodáltam azt a rettenhetetlen makacsságát, munkaszeretetét. Találó szó: a rettenthetetlenség, amely mindig megszállta, ha kétségbeesett helyzetben tenni kellett valamit a családjáért. Ilyenkor fölvetette a fejét, szembeszállt pappal, jegyzővel, püspökkel, és rendszerint diadalmaskodott. De mit ért ez a diadal? Ezek csupán helyi kis győzelmek voltak, de a háborút – ahogy évszázadok óta ez az ország is – mindig elvesztette. Nem tudta megadni családjának, önmagának azt, amire vágyott, amit megérdemeltek volna. Feküdtem a priccsen, agyamban kattogott az otthoni varrógép, a lámpafényben le-

begő apám árnyképe, keserűség szorongatta a torkomat, de nem tudtam sírni. Az járt az eszemben, hogy milyen igazságtalan is az élet. És mi lesz a jutalma az én bátorságomnak? Mikor törik le a lelkemről a tettvágy, mint pengéről a hegy? Meddig tervezek még, s mikor adom föl a reménytelennek látszó tervemet? Mikor nyugszom bele a helyzetembe, ami azt is jelenti, hogy megnyugszom. És ez jó lenne, jó lesz nekem?

Még egy történet a papáról, melyet csak később tudtam meg, de máig elfog a düh, ha rágondolok. Apánk élete utolsó szakaszában az egyik lábára sántított. Ha kérdezték, mi baja van, mindig mellébeszél: reuma, ínhúzódás, egyebek. Hiszen annyi baja lehet egy embernek. A valóságban a következő történt: néhány hétre felköltözött Budapestre Laliékhoz, aki a Svábhegyen, a Lóránt úton lakott. Egy alkalommal két unokáját, Katit meg Lillát sétálni vitte. Kézen fogva ballagtak. A papa nem ismerte annyira a környéket, a „káder dűlőn” valamilyik őrzött objektum közelébe keveredhettek. Az őr állj!-t kiáltott, de szegény törődött öregember halláskárosult volt és nem hallotta a felszólítást. Erre az őr beelőtt a lábába. Igaz ugyan, hogy később állami autóval vitték kötözésre. Nem tudom, hogy hosszú ideig miért nem mondta el senkinek, mi is történt vele valójában. Az Első Világháborúban a négy év frontszolgálat alatt nem sebesült meg, békeidőben, egy objektumőrnek kellett meglőnie a hetvenhat éves apánkat. Az eset Lalit úgy felháborította, hogy 1955-ben egy elkeseredett hangú költeményt is írt, melyet persze nem közölhetett le. A papáról, rólam és önmagáról, az önvádak közt vergődő költőről szólnak a sorai, de szólnak az egész megalázott, megkeseredett Magyarországról is. A vers így hangzik:

Mossatok engem tisztára

*Rács mögött senyved testvérem, tőle érkezik üzenet:
beletekintve tükrömbe, sápadt arcára ismerek,
keze munkája hirdeti ékes szellemét, mely nyugtalan
feszeng az anyag korláta közt, s mint a tavasz – odavan.*

*Mily olthatatlan menekvő ösztön ragadta tőlem el,
hogy – kiskoromban ki hálótársam – kemény priccsen hever?
Forró gerince ropogva hajlik, kő nyomja homlokát,
hegyes szögekkel kiveret páncélba szorítja az árvaság.*

*Magam nyugtatva, testvért tagadva, törvényt magyaráztam,
egy farizeus-kor vas-falának vetettem a hátam
s úgy csitítgattam szívemet, mint az ideges lovakat,
puha tenyérrel tapogatván meg a tajtékzó nyakat.*

*Inas korában elűzték már a segédi ütlegek,
három nap, három éjszakán át a padláson rejtezett,
apám haragját félvén. Haj, csikesz büszkesége vadaknak,
nagy álmok, tettek kútja! Be tiszta s be mély ölü s gazdag vagy!*

*Szemem lehunyva emlékezem most gógicsélő szavára,
harminc esztendő melyekből tör fel megáradt zokogása.
Jaj, sors! Jaj, élet! Mivé tettétek? Mire nő a gyermek?
A tiszta tükrű szem mért törik meg? Mi fáj az embernek?*

*Nekem számot kell adnom mindenről. Róla is, akinek
csontjaiban e nyálkás ködökben végigfut a hideg –
magamról is, ki apát-anyát és testvért odahagytam
s futtomban meg se hallottam, hogy a föld felzokog alattam.*

*Zúgjak rajtam át, kínozott földek, sarjadó, zsenge erdők!
Mossatok engem tisztára, évek, tetteimmal vezeklők!
Ne tűrjek senkit, csak a tajtékzó tengert, igaz bírámnak
s ne feledjem a janicsár fegyvert, mely átlőtte apámat!*

*Segíts, Eszmélet! Babona, vakhit vert meg oktalansággal.
Ne csodáljátok most, ha belém fagy évek a vidám dal.
Gondok só-terhe nyomja lelkemet. De amit a sors rám mért –
hadd viseljem már felemelt fővel, boldogtalan hazámért!*

Szokatlan időben kopogott az ór a cellánk ajtaján, csörgött a kulcs, kinyitotta az ajtót és megkérdezte: ki ért a hangszerkészítéshez. Rögtön jelentkeztem. Ahogy a fiatal cellatársam ezt hallotta, ő is jelentkezett. Mindkettőnket a börtönigazgató elé kísértek, aki közölte, hogy hangszereket kellene készítenünk, hegedűket, mandolint, meg gitárt. Ahogy ezt hallottam, örömömben szinte önkívületi állapotba kerültem, mintha nyakig ültettek volna langyos, rózsailatú vízbe. Nem az esetleges előnyökre, hanem az értelmes, szép, nekem való munkára gondoltam. Persze, hogy elvállaltam. Csak később gondolkoztam el rajta, vajon miért az én cellámba ko-

pogott be a Mindenható. Ismét be kellett látnom, hogy erős ez az égi hatalom, mindent, mindenkit számon tart, tudja a múltat, figyeli a jelent, és vigyáz rá, hogy a jövőnk is tőle függjön. Fülemben csengett a régi őr már majdnem elfeledett kérdése: hol az a kis hegedű? Igen, a kis hegedű, amit titokban készítettem. A lekapart enyvét a leheletemmel melegítettem, mintha a lelkemet adtam volna át, leheltem volna rá az újszülött készítményemre. Ők sem felejtették el, ezért jöttek most hozzám. Örömem ellenére megborzongtam.

Átkerültem az iparos részlegbe. A cellatársam is velem tarthatott, akiről az első percben kiderült, hogy még hangszert sem látott életében. Próbálta a szerencsétlen ellesni a fogásaimat, én meg olyan feladatokat adtam neki, hogy legyen a látszata, szükségem van rá. A felügyelő örök is látta, hogy nem ért ez semmihez, de hagyták, nem vitték vissza a cellába. Ebben a részlegben iparosok, kovácsok, lakatosok, asztalosok, bognárok, többnyire életfogytiglanra vagy hosszú időre elítélt foglyok között voltunk. Az itteni környezet, a bánásmód más volt, mint az eddig megszokott. Sokkal több kedvezményt élvezhettünk. Havonta egyszer levelet írhattunk, persze nem lehetett borítékba tenni, előbb átolvasták az irodán. Havonta egy alkalommal látogatókat is fogadhattunk. És ami nagy szó, dupla adag kosztot kaptunk. Talán a legnagyobb kedvezmény – legalábbis a szememben – az volt, hogy már könyveket is kaphattam a börtönkönyvtárból. Olvasgattam, és csak úgy magamtól, szótár segítségével angolul kezdtem tanulni.

Emlékszem, volt egy hatalmas raktár, tele elkobzott bútorokkal. Kiknek a bútorai lehettek? Vagyonuktól megfosztott szerencsétleneké, kisemmizett embereké, akik talán ugyan csak börtönben sínylődnek vagy valahol répát egyelnek megvetett kitelepítettként, akiket elzavartak otthonukból, lakásukból? Ezek már csak sokféle hányódás közben összetört roncsbútorok voltak. Senki nem tartott rájuk igényt, hiszen az ép és értékes darabokat a pribékek már rég a saját lakásukba vitték, ide már csak a hasznavehetetlen darabok kerültek. A szomorúság légköre áradt ebből a raktárból. Ahányszor ide beléptem, mindig azon töprengtem, hogy kik lehettek a bútorok tulajdonosai. Szomorú életsorsokat képzeltem el, amelyek az enyémhez hasonlíthattak. A fiókok rendszerint fenyőfából

voltak. Találtam habos juharfa fogast is, szóval akadt itt számomra elég anyag. Börtönlakóként, mintegy másfél év alatt húsz mandolint, huszonöt vagy huszonhét hegedűt, két csellót és két bőgőt készítettem. Hangszereimet maga az igazgató vette át tőlem. Később megtudtam, hogy nagyrészüket főleg a minisztériumban regnáló vezetőknek ajándékozták. Annyi leleményesség azért bennem is volt, hogy beleírtam: „Fecit Kónya István Márianosztra.”

Ez a történet még abban a cellában játszódott le, amelyikből elvittek hegedűket készíteni.

Séta közben a dohányos társaim szeme mindig az eldobott cigarettavégeket kereste. Az egyik ilyen séta után nagy izgalom érte a cella lakóit, igaz, egy kivétellel, mert én nem cigarettáztam. Azt mondja az egyik cellatárs, hogy ide nézzetek! Mit hoztam, egy fél cigarettát szorongatott a kezében. Ha lehajolt valaki egy ilyen, talán szándékosan eldobott cigarettacsikkért, akkor szigorú büntetést, sötétzárkát, gúzsbakötést, egyebet kaphatott érte. Hát ez a mi szobatársunk nem hajolt le, hanem ördögi ügyességgel a lábujjai közé szorította, azután az egész séta alatt, szinte görcsösen ott szorongatta. Befelé jövet a lépcsőházban már a kezében hozta be a „kincset”. A csikk láttán szinte extázisba jöttek a cellatársaim. Van egy fél cigarettánk. Még azt is elfelejtették, hogy rabok, hogy micsoda szörnyű pácban vannak. Talán még arra sem gondoltak, hogy de hiszen ez csak egy fél cigaretta, és nem is ég. Hogyan lesz ebből füst? Hogyan fogják ebből a nikotinéhségüket kielégíteni, ami utána még kínzóbb lesz a nikotin hiánya. Azt már kitalálták, hogy WC papírba fogják csomagolni. Akkor még olyan összehajtogatott, lapos WC papírok voltak, legalábbis ezt a fajtát kérték a rabok, mert ezen a papíron lehetett rajzolgatni, tervezgetni is annak, akinek volt egy kis ceruzavége, vagy valamilyen íróalkalmatossága. Mert szigorúan tiltva volt minden ilyen „veszélyes szerzőszám”. Tehát pödörtek egy hosszú, vékony cigarettát. Sokféle tűzgyújtási mód létezik, de nekik a legnehezebb jutott az eszükbe, az ősember két fadarabot összedörzsölő módszere. Mivel padlós volt a cella, így ezt a megoldást választották. A söprűnk bükkfa nyelével felváltva próbáltuk a padlón dörzsölni (én is segítettem), mert hiszen azt erősen lenyomva és gyorsan

kellett forgatni. Már lyukat dörzsöltünk a padlóba, szinte feketedett a fenyődeszka, de lángolni, vagy parázslani nem akart. Akkor kitalálta valaki, hogy a bicskapengével a celluloid fogkefenyeléből kaparjunk le kis forgácsokat és dobjuk a felforrósodott lyukba. Az már meggyulladt, de nagyon rövid ideig tartott a fellobbanás. Majd azt találtuk ki, hogy gyűjtsük össze a nadragok és kabátok zsebeiből a szöszmöszt és keverjük el a celluloid forgáccsal. Ez már tovább parázslott és sikerült vele meggyújtani a cigarettát. Hurrá! Füstölt a cigaretta. Én a szívásból kiestem, így több jutott a másik háromnak. Nagy volt az örömmük. Felváltva szívták. Árgus szemmel figyelték, hogy egy-egy szívás után mekkorát rövidül a cigaretta, amely vészesen fogyott. Amikor már nem lehetett kézben tartani, akkor egy fogpiszkálót szúrtak bele és valakinek jutott még egy utolsó szipantás. Elfogyott, vége lett a mennyei élvezetnek. Kielégülten elnémultak. Bizonyára figyelték önmagukon, hogy milyen a hatás? Megérte? Nem érte meg? Nem hiszem, hogy ezt latolgatták. Én arra gondoltam, hogy milyen szegény, alacsonyrendű is az ember! Nem szégyellik magukat, hogy az a kis semmi élvezet uralkodik rajtuk. Isten hasonlatosságára lenének teremtvé? Csak ennyi az ember? Ilyen akaratnélküli báb? Egyáltalán emberek ezek?

Amerikában szinte már sértésnek számít, ha valakit megkínálnak cigarettával. Ez már nem a vagányság jele. Milyen kis senki az, aki azzal akar többnek látszani, hogy cigarettát szív, és még az sem mindegy, hogyan fogja az ujjai között. Szegény-szegény emberforma!

A felnőttek nagyon bűnösek ebben. Lehattunk olyan 12-13 évesek, Géza öcsémmel többször megpróbáltunk cigarettázni. Most is azt mondom, hogy nem nagyzás és a feltűnni vágyás miatt, hanem a kíváncsiságból gyújtottunk rá. Milyen lehet? Miért szívják a nagyok? Semmi jó nem volt benne, de egyszer csak azt vettem észre, hogy kezd hiányozni. Azt mondtam az öcsémnek, hogy hagyjuk abba. Többet nem szívott egyikünk sem. Egész életünkre elég volt. Emlékszem, a mi mamánk is beszélt nekünk arról, hogy a cigarettázás a züllés egyik lépcsőfoka. Akkor még jártunk hittanra és a hitoktató azt is mondta, hogy az Isten mindent lát, amit hittünk is meg nem is. Az elhagyott szomszédos, zsuppfedeles, düledező házban műveltük ezt az Istennek nem tetsző dolgot. A padlástetőn nagy lyukak vol-

tak, ezért mindig olyan helyekre bújtunk bűnözni, ahol még a szalma eltakart bennünket és felülről legalább nem látszottunk. Azért neki sem szükséges mindent látni.

Szépen, lassan, egyhangúan teltek a börtönhónapok. Egyszer aztán híre jött, hogy bányamunkára lehet jelentkezni. A döntés előtt járt az agyam, mint a motolla, latolgattam, hogy mitévő legyek. Nem sokat teketóriáztam, összevetettem a jelenlegi elviselhető helyzetemet a várhatóval, aztán a jelentkezés mellett döntöttem.

Elhatározásomat, ahogy mondani szokás: több ok „motiválta”. Először is úgy gondoltam, hogy a bányában keresett pénzből az eddigieknél sokkal jobban tudom majd támogatni két fiam neveltetését. A kereset egy részét át lehetett utaltatni a hozzátartozóknak. További előny, hogy teljesítménybérben dolgozhatok, és én a teljesítménytől soha nem riadtam vissza. Ám döntésem legfőbb oka a kiolthatatlanul bennem élő szabadságvágy volt. Tudtam, hogy civilekkel fogok együtt dolgozni. Más lesz a légkör, más az elhelyezés, több fény ér a napból, még akkor is, ha a műszak alatt lent izzadok a tárna mélyén. A további érvem az előzővel függött össze. A bánya nekem Franciaországot, az életnek azt a szakaszát idézte fel, amit nekikezddésnek, próbálkozásnak, reménynek hívnak. Lelki szemeim előtt megjelentek, a sallauminesi országúton, fejükön félrecsapott sapkával a gitározó fiúk, a búcsúkon, a vásárokon zenélő körhinta, a kezükben virágcsokorral sétáló lányok. Amikor Liévin határában kifeküdtem a rétre, a margaréták közé, arcomat odatartottam a tejfölös égen hályogosnak tűnő, bágyadt napnak. Úgy éreztem, a végtelen idő részese vagyok. A rám hulló végtelenségből mégis hordozok egy véges életű, kis darabot, és ez oly jó érzéssel töltött el.

A többi jelentkezővel Csolnokra, egy Dorog melletti bányába helyeztek ki. Most is eszembe jutott az a pillanat, amikor Franciaországban először ment, zuhant le velem a bányalift a mélybe. Rémisztő boszorkánymesének tűnt már az egész: a földalatti munka, a rettenetes hőség, az ijesztő reccsések. Csolnokon már érett fővel, sok tapasztalattal a hátam mögött ereszkedtem le a bányába, de most ismét meg-

hőkölttem. Hiába, a bányá mindig bányá marad, és sehol nem táncterem. Franciaországban azonban mennyivel ésszerűbben, a munkás, a bányász fejével gondolkodva folyt a művelés, a kitermelés, a beosztás, a szabadságolás megtervezése, pedig ők ugye kapitalista rendszerben működtek. A béreket meg nem is lehet összehasonlítani.

Csolnok látképe

Ha már helyszínváltozás történt, akkor nézzünk kissé körül ezen a vidéken. „Csolnok község Budapesttől 40 km-re, Dorogtól 4 km-re található, hegyekkel és erdőkkel körülvett festői fekvésű település.

A Dorog-Esztergom vidék szénbányászatának első írásos emléke Csolnokhoz fűződik. A szénbányászat az 1970-es évekig tartott, és az egész szénmedence tekintetében, a termelési csúcs időszakában ez több millió tonna szenet jelentett évente. A térségben még több száz évre elegendő szén maradt a föld alatt. Az 1970-es években felújították a Borókási tárot, de a termelés nem indult újra. Manapság a bányának csak a romjait lehet látni. A falu bányamúzeumában megtekinthető a település bányászati múltja. Az 1950-es években a börtönök annyira telve voltak, hogy a kormányzat kénytelen

volt különféle kényszermunkahelyeket létrehozni. Így például Oroszlányban, Tatabányán, Várpalotán és itt Csolnokon. 1953-tól kezdve büntetőtáborok működtek a területen, ahol különféle perekben elítélt politikai foglyokat embertelen körülmények között a szénbányákban dolgoztatták. A tábor megszervezésének három motivációja volt: 1. ingyenes munkaerő a szén kitermeléséhez, 2. a politikailag nemkívánatos

Csolnok, Nepomuki Szent János szobor

elemek elkülönítése a társadalomtól, 3. a megtelt vagy megszüntetett táborok pótlása, illetve azok tehermentesítése. Csolnok volt az utolsó magyar gulág. Az elítéltek a kilences, a tizenkettes és a tizennégyes aknán dolgoztak. Minden nap nehezen telt el az a nyolc óra, amit lent kellett eltölteni a három-négyszáz méter mélységben. Legegyszerűbb munkaeszközük a szívlapát volt. A segédmunka a rabok feladata volt, a vájármunkát, tehát a szakmunkát főként a csolnoki bányászok végezték.”

Csolnok, bányalejárat

Csolnok, Mária kápolna

Amint említettem, civil bányászokkal dolgoztunk együtt, s igyekeztünk kitűnni közülük a teljesítményünkkel. Aki közülünk 100% felett teljesített, annak a látogatói hosszabb ideig tartózkodhattak a táborban.

Egy nagy barakktáborban voltunk elszállásolva, amelyet kétsoros drótsövénnyel fogott körül. Ha valaki nem tudta, hogy kik lehetnek a barakk lakói, azt az őrtornyok figyelmeztették rá. Egyébként az áhított szabadságból, mondjuk így: a szabad levegőből tényleg több jutott, mint Márianosztrán. A bányában is akadnak lógós munkahelyek, ilyen volt például a szivattyúk felügyelete, ahol nem szakadt meg az ember a fizikai erőfeszítésben. Étkezdénk is volt és végre megszűnt az állandó éhségérzetünk, mert az ellátásunkra, sem a mennyiségre, sem a minőségre nem lehetett panasz.

A tábor belső életével az örök látszólag nem sokat törődtek, de a besúgórendszer itt is ugyanúgy működött, mint mássutt. Három műszakban dolgoztunk. Munka után, a táboron belül, mindenki azzal tölthette el a szabad idejét, amivel akarta. Futballozhattunk, zenekarunk volt, egyszóval kialakult egy vidám táborélet. Ki ezzel, ki azzal foglalkozhatott, ahogy az ereje vagy lelki állapota engedte. Sokféle lehetőség volt az önképzésre. A szenvedélyes kártyások nagy csatákban igyekeztek becsapni egymást. Volt, aki csak feküdt a priccsen, kezét tarkójára kulcsolta, és merev, halott tekintetét a barakk mennyezetére szegezte. Voltak, akik a csillék eltört svéd csapágyából borotvát eszkábáltak össze, persze titokban, ami engem illet itt is hegedűket készítettem.

Én válogatás nélkül szeretem az élő fát, mindet szépnek, hasznosnak találok, azonban az egyik legnagyobb fának mégis a fenyőt tartom. Sok fajtája van, alakra is különböznek egymástól, de valamennyi megegyezik abban, hogy jó illatot áraszt, egészséget nyújt a tüdőnek. A fenyőfa gyantás tűleveleinek főzete gyógyhatású, fája pedig sokoldalúan felhasználható, amely rugalmas, nem egyszerre, nem váratlanul törik el, hanem hajlik, hajlik, közben már panaszkodik, jelt ad és végül recsegő „hanggal” törik el. Ezért a legjobb bányafa a „főté”, amely különösen megfelel ácsolatnak. A hegedűtetőt is fenyőfából készítik.

Fenyőfa tehát volt elég a bányában, juhar is akadt. Kaptam a kovácműhelyből alkalmas szerszámokat, készültek a hegedűim. Irigylem a kezemet, mondogatták a társaim, akik nézték, hogyan dolgozom, csodálták az alakuló formákat, én pedig azt válaszoltam, sajnos ez a bányászkezdés azért mégsem hegedűépítéshez való. Csákányhoz, lapáthoz szokott bá-

nyászkezem volt, de mégis minden munkára ügyes, türelmes és kitartó, ha kell finom díszítésre alkalmas, szép íveket, hajlatokat formáló. A titokban elkészült hegedűket a látogatók kabát alá rejtve csempészték ki a táborból, az értük kapott pénzt pedig eljuttatták a családomhoz. Az ilyesfajta ügyekben, kicsempészésekből összetartott a társaság, segítettük egymást, ennek ellenére mégis kitudódott a tevékenységem. A táborparancsnok maga elé idézett, akit hiába kérleltem, megtiltotta számomra a hegedűkészítést; azzal érvelt: „Mert eladta azokat.”

Ebben az időben már több mindent megtudtunk a kinti világról, az otthoniakról. Jöttek a levelek, jöttek a látogatók, átjutottak a dróton a hírek, a pletykák, a sustorgások. Így tudtam meg, hogy a feleségem italozó életmódot folytat, meg, hogy összeállt egy bányásszal. Elkecsereledtem, nem is annyira miatta, hanem a gyerekeket sajnáltam, óvtam, védtem volna őket az élet kiábrándító dolgaival szemben. Azt sem tudtam, mi jut nekik a keresetemből, így hát csak magamat emésztettem. Ráadásul most már megfosztottak a hegedűkészítés annyi örömet okozó munkájától is, attól az érzéstől, hogy mégis alkotok valamit, amivel a magam egyéniségét, szellemiségét is meg tudtam volna őrizni, megvédeni a teljes lelki összeomlástól vagy az elposványosodástól. Mint ahogy a fenőgerendák reccsenései hírül adták, hogy nagy a nyomás, vigyázz, törés, omlás következik, úgy éreztem magamban én is az ilyen reccsenéseket.

Mindezek ellenére mégsem adtam föl a reményt. Valamit ki kell találnom, de mit? Eszembe jutottak Lali rajzai, festményei, aki nyári szünidőben tanárával járta Sopron környékét, tusrajzokat, vázlatokat készítettek, olajképeket is festettek. Akkortájt, Lali nyomdokán magam is megpróbálkoztam a rajzolással, festéssel. Változtak az idők, más dolgok jöttek közbe. El is felejtettem, hogy közöm volt a képzőművészethez. Most azonban eszembe jutott.

A látogatókkal festéket, ecsetet hozattam be magamnak a táborba. Eleinte csak papírra rajzoltam, később aztán az új kapcákat magam készítette léckeretre feszítettem, enyvvel

preparáltam, és kész volt a festővászon. Gondoltam, festeni csak szabad, tehát nem titokban készítettem a képeket, nem úgy, mint a hegedűket. Rabtársaim között hamarosan híre ment „művészetemnek”. Az adott helyzetből következett, hogy szinte kizárólag portrékat festettem, erre mindig volt megrendelés. Sokan meg akarták örökíttetni magukat, én pedig szorgalmasan dolgoztam, igyekeztem megfelelni az igényeknek. Egy portréért kétszáz forintot kértem, a pénzt pedig a hozzátartozókkal eljuttattam a családom címére. Harminckét év múltán elő is került az egyik képnek a gazdája. Ez az egykori fogolytársam nagy becsben tartotta a festményt, amely ott lógott az ágya fölött. Nem dicséretként említtem, de a mostani arcvonásai szinte még megegyeztek a harminckét évvel korábbiakkal, habár az idő az igazi alakító művész.

Éppen a barakkban az ablak mellett festettem, amikor mellém lépett egy magas, jóvágású férfi. Pistának hívták, mint engem. Látásból ismertem már, hogyne ismertem volna. A tábor életéből, rangsorából kiemelkedő alak volt. Nemcsak megjelenésével, magabiztos fellépésével, szónoklataival, jövőnket ecsetelő jóslataival tűnt ki, hanem áradt ebből a férfiből valami olyasmi, amit a hazardjátékosok megéreznek egymáson, s azt mondják: ő a szerencsés nyerő. Bátor, értelmes, ravasz ember, akinek mindig disznó szerencséje van, mindig talpra esik, ezt tudja, ezért nagyhangú, s lekezezi a többieket. Ennek a Pistának is szinte holdudvara alakult ki csodálóból. Nem ismerte azt a szót, hogy gyávaság, nem is akarta megismerni. Valahogy reményt tudott önteni másokba is, akik aztán ragaszkodtak hozzá. Tudtam, hogy szélhámos, de a szélhámosoknak abból a fajtájából való volt, akiknek az ügyes modor mellett eszük is van, bátrak, és talán a ragaszkodó társaikat sem hagyják cserben.

Azzal kezdte az ismerkedést, hogy segíteni akar rajtam. „Régóta figyellek, fasza gyerek vagy! Nekünk nem itt a helyünk.” – mondogatta, aztán különösebb átmenet nélkül fölfedte a „nagy tervét”, vagyis a szökést.

Savanyú képet vághattam, és el is küldtem melegebb éghajlatra. Nekem már elég volt a szökési próbálkozásokból. Ugyan, ne legyen tele a nadrágod, vágta oda hetykén, most sikerülni fog. Hat kipróbált, vagány legénnyel terveztük ki a szökést, közölte velem. Azt feleltem: én ugyan nem veszek

részt benne. Valóban nem volt kedvem a szökéshez. Már itt a táborban is lehetett érzékelni, hogy a drótkerítésen kívül más szelek fújdognak. Velünk is emberségesebben bántak az őrzőink. A bányában megkeresett pénzt hazaküldhettem, közben tanfolyamot végezhettem. A bányavállalat mérnökei és technikusai készítettek föl a vájárvizsgára, amit sikerrel le is tettem. Tudtam róla, hogy Lali bátyám újabb kegyelmi kérvényt fogalmazott meg és nyújtott be ügyemben az illetékes hatóságokhoz, amelyben kérte, hogy rövidítsék le a büntetésem hátralévő idejét. Szóval nem lelkesedtem a szökési tervért. Talán azért sem, mert nem én főztem ki. Egy idegen állt elő vele, bár ez nem bántotta az önérzetemet, dehogy, csak nem láttam tisztán sem a tervet, sem a lehetőségeket. A nagydumájú Pista azonban nem mondott le rólam, folytatta a győzködést, s lassanként teljesen a befolyása alá kerített.

Te leszel a hatodik. Én nem. Csupa megbízható gyerekből áll a csapat. Hát azt nem tudom, hogy mennyire voltak megbízhatók, ám a kinézetük hétpróbás vagányokra vallott. De még mindig nem adtam be a derekam. Sejtettem, hogy az ügyességemre meg az elszánt bátorságomra van szükségük, és ezt nem is tagadták. Ugye, van családod, folytatódott az ostrom. Úgy fog menni minden, mint a karikacsapás. Együtt karácsonyozhatsz majd a gyermekeiddel kint Ausztriában! Mert ő ismeri a határt, ott lakott, ki is ment a feleségével, de a gyerekeket nem tudták magukkal vinni, és amikor visszajött értük, akkor fogták el.

Kétszer akartam átszökni a határon, mind a kétszer elfogtak, védekeztem. Többször nem kísérem meg. Harmadszorra sikerülni fog, ide a rozsdás bököt, ha velem jössz Pistám, ne feledd, három a magyar igazság! Ettől kezdve, ha összetalálkoztunk, mosolyogva emelte magasba három ujját. Három a magyar igazság, hümmögtem magamban, és lélekben már föladtam az ellenállást. Miért ne? Hátha sikerül.

Tulajdonképpen csak a táborból való szökés tervét dolgoztuk ki, amit a következő körülményre építettük. Pista egy őr kíséretével – az őrnek csak pisztolya volt – és egy másik rabtársával minden este kivitte a konyhából a táboron kívülre a moslékot. Nagy kübli lógott egy rúd közepén, és a rúd két végét vitték a vállukon. A kapunál az őr levette a lakatot, kitéarta a kaput, ők meg kitették a küblit a moslékkal a kapu

mellé a további szállításra. Ezután visszajöttek, a kaput újra bezárta az őr, újabb forduló, kapu ki, Pistáék a moslékkal is ki, majd vissza. Vacsora után általában kétszer fordultak. Mindig Pista ment elől, hátul egy idősebb férfi, aki régen csendőr volt. Tudtommal Pista nem avatta be a tervbe, vagy ki tudja, mert hiszen valamikor ő is, mármint a Pista is, csendőr volt. A többiek múltjáról ennyit sem tudtam.

A terv a következő volt. Amikor a nyitott kapun át kiviszik a moslékot, Pista hirtelen mozdulattal egy zacskóból paprika meg őrölt bors keveréket szór az őr szemébe. Mi majd ott ólálkodunk a kapu közelében. Ha az őr a szeméhez kap, valamennyien kirohanunk a kapun, és egyenesen átszaladunk a tőlünk mintegy ötven-hatvan méterre levő erdőbe. Ez a rész lesz a legveszélyesebb, mert nyílt terepen kell átvágnunk. Ekkorra már valószínűleg észbe kap az őrség, és az őrtornyokból géppisztollyal, esetleg golyószóróval lőni fognak ránk, tehát fontos, hogy kapkodjuk a lábunkat. Az erdőszélen szintén borsot szórunk magunk mögé, hogy a kutyák szagot téveszenek. Lehet, hogy néhány társunkat lelőhetik a nyílt terepszakaszon; lehet, hogy éppen engem, de a többiek egérutat nyerhetnek, és Ausztriában a szentestén már kánonban énekelhetik a Mennyből az angyal kezdetű karácsonyi éneket. Pista, a főszervező ezt olyan pátosszal jelentette ki, mint amikor Napóleon támadásba küldte Waterloonál a vérteseiket. Ez az ausztriai karácsony visszatérő lemeze nem volt hatástalan, mert ilyenkor mindannyian valami régen nélkülözött melegséget éreztünk a szívünk táján, és egyre erősödött bennünk a szabadság utáni vágy. Én fúrt vascsőből, gyufafejek töltetével, azzal a céllal készítettem egy durrantót, hogy a durranásra azt higgyék az üldözők, hogy fegyver van nálunk, óvatosabbak lesznek a nyomunkba eredők, s nem mernek majd a közelünkbe jönni.

A szökést december ötödikére, vacsora utánra terveztük, amikor Pistáék a kapun kívülre kiviszik a moslékos edényt. Azért választottuk ezt a napot, mert hatodikán szabadul majd Bräutigám bácsi, egy derék, idős sváb paraszt, akivel megbeszéltük, hogy a szökés után az ő házában találkozunk. Az erdőben a szélrózsa minden irányában azonnal szétspriccelünk, és külön utakon indulunk. Az öregnél majd haditanácsot tartunk, és együtt szökünk át a magyar-osztrák határon.

Egyébként szegény Bräutigám bácsi sorsa a Rákosi-rendszerben jellegzetes paraszti sors volt. Persze mondhatnék iparos-, kereskedő-, bányász-, pedagógus-, mérnöksorsot is, a kivételezettektől eltekintve, akik egymást irtották, az egész ország ezt a sorsot nyögte. Nos, ennél a jámbor, de öntudatos parasztembernél úgy mutatkozott meg a csömör, hogy betelt nála a pohár, mint ahogy a meggyötört, végleg elkeseredett népek példája, a Bastille lerombolójának kirobbanó forradalmisága mutatta. Bräutigám bácsi persze nem szított forradalmat, nem pofozta fel a párttitkárt, sem a békekölcsön jegyeztetőket. Nem mondta nekik, hogy, na ja, az én zsebemből ne kerüljenek Rákosi zsebébe a forintok, csak egy rádiót tört össze dühében. Ez úgy történt, hogy az adott napon betért az agostyáni kocsmába, mint ahogy legénykorától kezdve minden héten egyszer megtette. A söntésben szólt a néprádió, éppen a híreket mondták és a békekölcsönjegyzésről volt szó. Az egész falu által jámbor, csendes embernek ismert Bräutigám bácsi arca kivörösödött, fölkapta a rádiót, nekizúdította a vasrácsos kocsmablaknak, amelyen apróra összetört. De közben ordított is ez a jámbor paraszt, azt ordította: Te se hazudsz többet! Emiatt aztán bekaszlították. Ennyit az öreg múltjáról.

Tehát eldöntöttük, hogy december 6-án szabadul majd Bräutigám bácsi, mi pedig a szökés után nála fogunk gyülekezni. Módszeresen, elszántan készülődtünk. Gyűjtöttük a gyufafejeket a durrantóhoz, a borsot, a paprikát a konyháról csórtuk el, mindig csak egy félmaroknyit, és futással edzettük magunkat. Fellendítettük a táborban a sportéletet. Az erdőig nyílt terep a legveszélyesebb, azután hegyhát következik, azon is minél előbb át kell jutni. Tréning nélkül nem megy, hát mi tréningeztünk, minden nap az izzadásig futottunk az udvaron.

Még soha nem izgultam ennyire szökés előtt, mint most. Minél inkább közeledett december ötödike, annál idegesebb lettem, már aludni sem tudtam. Borzongtam, remegett a lábam, elgyöngültem, hogy fogok én futni?

December ötödikén, vacsora után minden úgy történt, ahogy megbeszéltük. Valamennyien ott lebzeltünk a kapu körül, mintha csak az előbúvó csillagokat lesnénk, vagy azt szaglászánk, nincs-e havat hozó szaga a szélnek. Persze,

mindez elmondva egyszerű, de akkor. Nem tudtam, hogy a többiek milyen lelkiállapotban lehetnek, én azonban kutyaül éreztem magam. Mintha hirtelen az összes rossz, az összes ellenszenv, amit ezzel a tervvel kapcsolatban éreztem, rám telepedett volna, ugyanakkor mégis telve voltam tettvágygal és reménységgel. Amit egyszer elhatároztam, amire a szavamat adtam, annak meg kellett valósulnia, ott nem volt visszaút. Ez a kijelentésem talán megint fennköltnek hangzik, de igaz volt. Ámbár, ha egyszerűbben akarok fogalmazni, körülbelül azzal biztattam magam: add meg, amit főztél, vagyis amit a nagyhangú Pistával kifőztünk.

Szokás szerint, pontosan megjelent a moslékszállító csapat. Elöl az ő, kezében a kulccsal, mögöttük rúdon a moslékos edény, ami kicsit imbolygott, olyasféleképpen, ahogy a filmben látni, mikor az afrikaiak vagy az indonéz szigetvilág lakói hosszú rúdon viszik a málhát. Pista magasabb volt, mint a társa, talán emiatt volt az imbolygás, netán ő is éppúgy izgult, mint én. A szívem mind erősebben zakatolt a mellemben. Néztem őket, elérték a kaput, kiléptek, letették az edényt. Olyan voltam, mint egy ugrásra készülő macska. Aztán semmi nem történt. Fogták a rudat, az edényt, és szépen visszaballagtak a tábori konyhába.

Mi történhetett? Pista eligazító jelt sem adott, csak ment az újabb adag moslékért. Izzadt a homlokom az izgalomtól. Úgy beszéltek meg, hogy az első kijövetelkor kell kirohannunk. Csak nem felejtette a konyhában a paprikát meg az őrölt bors keveréket, amit az ő szemébe kellett volna vágnia? Erre a jelre egyszerre szaladtunk volna át a kapun, át a veszélyes sík terepen, neki az erdőnek. Hányszor elpróbáltunk titokban minden mozzanatot a barakk mélyén, vagy az udvaron. A végén elővigyázatosságból már alig-alig mutatkoztunk együtt, csak Pista emelte föl magabiztos vigyorral három ujját: három a magyar igazság, öregem. Ide a rozsdás bökőt, harmadszorra sikerülni fog a szökésed, ha velem tartasz! Gyere csak utánam, az éjféli misét a Stephans-dómban már együtt fogjuk hallgatni.

Gyere csak utánam? Hát most hova menjek? A konyhába, a második forduló moslékért? És ebben a felfokozott idegállapotban sem jutott eszembe, hogy valami történhetett, valami közbe is jöhetett. Hiszen oly nagy lelkesedéssel készültünk,

zihálva, izzadva róttuk a köröket az udvaron, – mint a húzó lovak szájából, úgy dőlt belőlünk a pára, – gyötörtük magunkat. No majd a második forduló után.

Szorítottam a durrantót, megtapogattam zsebemben a borsos zacskót. Ismét feltűnt Pista magas alakja, aki az őr után őrijtő lassan, őrijtő nyugalommal lépegetett. Az őr kinyitotta a kaput, egészen közel álltam hozzájuk. Pista póker arcával úgy ment el mellettem, hogy rám se nézett, mintha nem is érdekelné a körülötte levő világ, a konyha, a moslék, a drótkerítés, az őrtorony, csak ment flegmán. Így kell ezt csinálni, cikázott át agyamon a gondolat. A jó szélhámós egyben jó színész is, nem mutatja ki az érzelmeit. Csak semmi remegés, ahogy megbeszéltük, letették a moslékot, most, most.

Ha puskából lőttek volna ki, sem süvítettem volna sebebben át a kapun. Egy pillanatig eltűnt a szemem elől minden, csak a sötétlő erdő szélét láttam. Vagy húsz méter után újra ura lettem gondolataimnak, érzékeimnek. Éreztem, hogy nem követ senki. Egyedül futottam. Még mindig nem értem el az erdőt, de már csattogtak a golyók az erdő fáinak a törzsén, és ugatni kezdtek a kutyák is. Sípszó, kiabálás. Elhajítottam a durranót, zizegtek a géppisztolysorozatok, végre elértem az erdőt. Szaladtam tovább, föl a hegyoldalra, de hirtelen elhagyott az erőm, legszívesebben leroskadtam volna. A kutyák mindjárt utolérnek. Szétszórtam a borsot, és megváltoztattam az útírányt. Itt most mindenki azt hiszi, hogy minél messzebb akarok kerülni a tábortól. Te szerencsétlen, gondoltam, a nyomodban vannak, el is kapnak, ha nem jársz túl az eszükön. A hegyoldalon, a fák takarásában visszaosontam a tábor mellé. Bent égett minden lámpa, pásztázták a környéket a reflektorok, olyan kivilágítást csaptak, mintha augusztus huszadikát akarnák megünnepelni. Na látod, ilyen örömtüzekkel fogadnak majd, ha visszatérsz. Nem mentem vissza.

Egy gyalogúton, majd egy kis patak medrében igyekeztem tovább. A patakvíz nem őrzi meg a menekülő nyomát. Jól számítottam, mert éppen ellenkező irányban kerestek. Azért még nem múlt el a veszedelem, sokszor hallottam közeli kutyaugatást, kiáltozást. Futottam, botorkáltam, újra futottam, majd rövid időre megpihentem egy fa tövében. Ám nem igazi pihenés az, amikor az ember úgy fülel, mint az űzött vad.

Nem szűrte meg az erdő az üldözőim hangját, azt kiabálták: erre, erre!

Átvergődtem egy ismert gyalogúton, amelyet a bányászok tapostak ki. Fölnéztem az égre, amely vacsoraosztáskor még felhős volt, de most kezdtek feltűnni a csillagok. Megkerestem a Göncölszekeret, annak a segítségével a sarkcsillagot, és elindultam nyugati irányba. Pillanatnyilag még szabad emberként, de szörnyen siralmas állapotban voltam!

Szökésem óta még alig telhetett el három óra, nemrég még ugrásra készen ott szorongtam a táborkapunál, majd eszeveszetten rohantam, és hogy lőttek, nem sajnálták a töltenyt. 1955 december 5-e este volt. Egy szalmakazalban töltöttem az éjszakát. Befúrtam magam a kazalba, és arra gondoltam, mi történhetett a többiekkel, mi lehet velük? Mi lenne? Ártatlan képpel fekszenek a priccsükön, a pokrócuk alatt, és a főszervező vágja köztük a legártatlanabb képet. A csalódás mindig leveri az embert a lábáról. Tulajdonképpen nem a nagyszájú, hősködő, mindent ígérő Pistában, a volt csendőrből csalódtam, hanem magamban. Hogy nem tanultam meg eddigi életemben: a hangoskodók, a vezéri szerepet játszó, a dicsekvők csak addig nagyfiuk, míg körülveszik őket a csodálók, a hízelkedők hada. Akkor úgy érzik magukat, mint disznók a langyos pocsolyában. Ez a jó kifejezés rájuk, imponálnak, tudnak imponálni másoknak. De ha meleg a helyzet, akkor gyáva kukacokká válnak, egyszerre visszaszívják mindent, legfeljebb hagyják, hogy a másik bolond kockáztasson helyettük, vagy értük is. Sajnos, csak most ismertem meg a rongyembereknek ezt a fajtáját. Nem baj, azért én mégis Ausztriában fogok karácsonyozni, vagy már Franciaországban, ha nem is a Stephans-dómban vagy a Notre Dame-i templomban.

Nem tört le, hogy a társak, a cinkosok közül egy se tartott velem. Most már túltettem magam a csalódáson, elaludtam.

Kocsizörgésre, lónyerítésre ébredtem. Óvatosan előbújtam rejtekemből, hát látom ám, hogy nem messze az én kazalmról egy ember szénát rakodik a szekérre! Nem is nagyon lepődött meg, amikor eléje léptem. „Maga innen szökött.” Ez nem kérdés, hanem a bizonyosságot állító mondat volt, miközben valamerre, valószínűleg a tábor irányába mutatott.

Egyébként nem kellett nagy ész ehhez a megállapításhoz, felismeréshez, hiszen egész éjjel kerestek, bizonyára most is hajkurásznak utánam a környéken. Aztán csíkos rabruha volt rajtam, hogy a hülye is láthassa, kifélével van dolga. Annál meglepőbb volt az ember következő ajánlata. Azt mondta: „Jöjjön velem, beviszem a rendőrségre!”

Viszed ám az öreganyádat, gondoltam, de nem szóltam, csak nagyon csúnyán nézhettem rá, mert kezdte kifogni az egyik lovat a szekérből. Na, ez a kazal se lesz többé a szál-láshelyem, búcsúztam el szomorúan a meleget adó tanyámtól, és futni kezdtem az erdő felé. Az én emberem pedig fel-pattant a lovára és egy darabig makacsul követett. Agitált, hogy adjam fel magam, úgyis elfogják. Aztán a fák között nem tudott követni és elügetett a falu felé. Egy pillanatig sem kételkedtem, hogy rám hozza a rendőrséget.

Egy dűlőúton igyekeztem tovább, hát akkor meg egy bicikliző fiatal gyerek kerül eléem. Ő is rám szólt: „Tudom én, hogy ki a bácsi! Mindenütt keresik!” Elfogott a düh, hogy még egy gyerek is fenyeget. „Ha tudod, akkor pucolj innen!” – ripakodtam rá.

Egy mezőn, mint a képékbe hordott búzakévék, kukorica-szárból összetámasztott kis kupacok álltak. Olyanok voltak, mint a csúcsos tetejű indiánsátrak. Kiválasztottam egyet közülük és belebújtam. Nem telt bele sok idő, motorzúgást, parancsszavakat hallottam. A rendőrök úgy ellepték a szélső utat meg a mezőt, ahogy az ürgék szokták aszálykor a tarlót. Nem remegtem, az idegfeszültség ellenére is nyugodt voltam. A miskolci szökésem jutott eszembe, amikor Zsigával a havas hegyoldalon húztuk meg magunkat, és lélegzetvisszafojtva kuporogtunk egy bokor tövében, míg mellettünk elment a rendőr a kutájával. Most is így történt. Az én kukoricasátram nem bolygatták, végiggyalogoltak a mezőn, egyre távolabbról hallatszott a hangjuk, aztán csönd lett.

Estig gubbasztottam rejtekhelyemen, majd elindultam az éjszakában. Minden neszre összerezzenem, mérlegeltem, honnan jön, közélről vagy távolról, rendőrkutya lehet-e vagy házörző eb. Rettentően megéheztem, de még inkább gyötört a kínzó szomjúság. Más lehetőségem nem volt a szomjam ol-tására, így hát a keréknyomokban lévő tócsákból ittam. Nem süttött a hold, nem kellett attól tartanom, hogy meglátnak.

Amikor átvergődtem egy hegyháton, és éppen egy tisztáshoz értem, egyszer csak megindult a föld alattam, körülöttem, mintha nagy sebességgel fekete sziklák gördültek volna alá. A váratlan eseménytől úgy megijedtem, ahogy talán soha. A hangokból, röffenésekből, melyek nem voltak éppen barátságosak, hamar rájöttem, hogy egy alvó vaddisznócsordába botlottam. A disznók sem tudták először, hány hét a világ, miféle veszedelem fenyegeti őket, de én sem. Ámbár azt hiszem, mégis csak ők ijedtek meg jobban, és méltatlankodva szaladtak szerte szét.

Az agostyányi erdő

Nagyon összetört lehettem, szinte szédelegtem a fáradtságtól, de óvatosan, riadtan meg bátran is, kitartóan mentem tovább. Szerencsésen elértem a keresett falut. Bräutigám bácsi annak idején tüzetesen elmagyarázta, hogy Agostyánban a falu szélén az út mellett van a háza. Azért választottuk gyülekezési helyünknek ezt a helyet, mert észrevétlenül lehetett megközelíteni. Éjfél körül érhettem oda. Hátra mentem az istállóba – már megtanultam, sosem szabad ajtóstul berontani a házba, jobb, ha az ember előbb észrevétlenül meghúzódik, figyel, tájékozódik. Szerencsére kutya nem volt, vagy elbóbiskolt. Semmi neszt nem hallottam, csak az istállóban zörgött egy tehén. Megnyugodtam, reggelig ott húztam meg magam. Reggel nyílt az istállóajtó, Bräutigám bácsi lánya lépett be, kezében egy fejőedénnyel. Amikor meglátott, nagyot sikoltott, gurult az edény. Jesszus Mária. Legalább úgy megijedt, mint én meg a vaddisznók. Később, amikor magához tért, elmondta, hogy az apja nincs itthon, Tatáról üzente, va-

lami közbejött, egyelőre nem tud hazajönni. Mi történhetett? Azt hiszem, szabadulása után nem akarta vállalni szegény a további kockázatot, hogy esetleg ismét lefogják. Viszont korábban felajánlotta a házát a találkozásunkra, a szavát nem vonta vissza. Tegyük, amit akarunk, de ő nem lesz jelen. Ma is azt mondom, hogy okosan és emberségesen cselekedett. Hiszen azt sem tudhatta, hogy csak én szöktem meg. De az is lehet, hogy tényleg – talán éppen a szökés miatt – visszatartották valami kihallgatásra, esetleg figyelték, merre megy, kivel találkozik. Mindenesetre szökéseim során megtanultam, hogy az ember nem megy semmire, ha nincs megbízható segítsége, kárba vész minden terve és erőfeszítése.

Bräutigám bácsi háza ?

Kis pihenő után tőle, a falu szélső házából indultam el Tatabánya felé, de óvatosságból nem az országúton haladtam. Aki vágott már át vízmosta, sziklás, cserjés területen, hegyoldalon, annak nem kell magyaráznom, milyen az, amikor az ember „nem a kitaposott úton” közlekedik. Még mindig a csíkos rabruha volt rajtam. A volt fogolytársam lányától kaptam ugyan ételt, ruhafélét azonban nem tudott adni, de nem is kértem tőle. Ám, hogy mégis civilizáltabb legyen a megjelelésem, a darócnadrág fölé felvettem a rajtam lévő sötétbarna jägergatyát, a fejemre pedig, valami hibbant ötlettől ihletve, a zsebkendőmet raktam, de előbb a négy sarkára csomót kötöttem, ahogy nyári hőségben a kapálók vagy az evezősök

szokták tenni. Az öltözékem nem volt éppen társasági, és ha valaki meglátott, joggal gondolhatta: itt jön egy futóbolond, december havában zsebkendővel a fején, nézzük csak meg közelebbről, hogy ki lehet ezt a madárijesztő!

De aki úgy érzi, már közel a célhoz, szeretteihez, megfedkezik az ilyen kicsinységekről. Bennem is már csak az ott-honnak meg a szabadságnak a vágya élt, minél előbb haza akartam érni. Felsőgallára a Bódis-hegy felől ereszkedtem le.

Felsőgalla, Bódis hegy

Már erősen szürkült, amikor odaértem. Ahogy mentem a dűlőúton, észrevettem, hogy az útkereszteződésben, ahol kiszélesedve, szinte térré nőtt az út, ott állt egy rendőr. Mindjárt tudtam, hogy ez rám vár. Lehet, hogy észrevett, de ugyanakkor háttal állt nekem. Olyan volt a helyzet, hogy ha visszafordulok, rögtön

magamra terelem a figyelmet, és rám ront a rendőrség. Vagy tíz méterre mehettem el a rendőr mellett, aki szerencsémre nem fordult meg. Arra gondoltam, tudta ki vagyok, de hagyott, hogy tovább menjek.

Régi jó barátomhoz, Beck Misi házába tértem be. Éppen disznóölés volt náluk. A kislánya valamiért kijött a hátsó udvarba, vele hívtam ki az apját. Nem akartam sem őt, sem magamat kellemetlen helyzetbe hozni, előbb meg kellett beszélnünk a dolgot. Rögtön behívott a szobába, náluk éjszákáztam. Reggel aztán átmentem Géza öcsémékhez, akik a szomszédságban egy sváb gazda házában laktak. Óvatosságból a hátsó-udvari pajtában rejtőztem el. Gézáék oda küldték nekem az ételt, italt, meg egyebeket. A sváb Náni-néni feltűnés nélkül bejárhatott hozzám. Emlékszem, egyszer egy liter jó bort is volt a pakkjában. Úgy két hétig lapultam a pajtában, addig nem mertem megkockáztatni, hogy lemenjek Gézáék lakásába. Végül a szérűskerten át, az ólak mögött belopakodtam hozzájuk. Géza lányát, a kis Emmát éppen fürdették. „Jé, a Pityu bácsi, az én jokonyom!” Mindnyájunk rémületére ezt kiáltotta, amikor meglátott. Ki gondolta volna, hogy ez a csöppnyi gyermek még emlékszik rám és megis-

mer. A rémület szállt meg bennünket. Mi lenne, ha holnap telekiabálná a környéket, hogy itthon van a Pityu bácsi!

Kosztot kaptam, rendes ruhám is volt, de szökött rab voltam. Fenn állt a veszélye, hogy bármelyik pillanatban lecsaphatnak rám. Nem érintkezhettem a családommal, nem dolgozhattam. Számtalan megoldáson törtem a fejem. Többek között eszembe jutott, hogy esetleg hamis papírokkal, talán álnéven valahol, más vidéken megpróbálhatok új életet kezdeni. Ezt a megoldást hamar el kellett vetettem. Illegalitásban élve folyton azt leshettem volna, mikor nyílik az ajtó, mikor teszi valaki hátulról a kezét a vállamra, mikor kattan csuklómon a bilincs. Kilátástalan, reménytelen helyzetben voltam.

Újra elhatároztam, hogy valahogy majd átszököm a határon. Tanulmányoztam a térképen a lehetséges szökési útvonalakat, de inkább az ösztönömre próbáltam hagyatkozni. Kivártam, míg a tél multával elolvadt a hó, aztán elindultam. Amíg biztonságosnak tűnt az út, addig vonattal utaztam. Vasvár mellett, ideiglenesen megszálltam egy volt fogolytársamnál. Annak idején őt is lefőstöttem a táborban. Nem kértem tőle más segítséget, csak egy harapófogót, amivel majd a határnál átvághatom a szögesdrótot.

Gyalogosan útnak indultam Szentpéterfa felé. Jobbára az országút mentén haladtam, s ha távolról zajt hallottam, akkor rögtön megbújtam az erdőben. Éjszakára az avaron vetettem magamnak ágyat. Hajnalban madárcsicsergés ébresztett fel. Ekkor döbbentem rá, hányféle érzélem, mennyi gazdagság, motívum van a madarak dalában. Talán meg sem fogalmazva magamban, de úgy éreztem, hogy ez lesz a búcsúszimfóniám. Kellemetlen, zord idő volt, az eső is eleredt, de ezt most nem bántam. Gyötört a szomjúság, a szalmaszálak végéről lecsöpögő vizet gyűjtöttem össze a markomban és azt ittam. Sok izgalom, tépelődés és a napi gyaloglás után hulla fáradtan egy szénakazal tövében vertem tanyát. Nagyon nem mertem magam belefúrni a szalmakazalba, mivel az eső verte meg napsütötte külső része egészen barna, a belseje meg világos-sárga volt. Nagy lett volna a különbség, ha a belső szalma kívülre kerül, és foltként virít a járőrök szemébe. A kazal tetejéről messzire elláttam, figyeltem minden mozgást, tájékozódtam.

Csak másnap estefelé indultam el a határ irányába. Az úton óvatosan haladtam, hogy bármikor beugorhassak a fák közé. Egyszer csak megláttam, hogy két határőr közeledik velem szemben. Lassítottak, én meg be az erdőbe, és egy fatörzs mögé bújtam. A mozgást mindenesetre észlelték, de mást is észrevettek, ugyanis a télikabátom széle kilátszott a fatörzs mögül. „Jöjjön elő!” – kiáltották, s zörrent a závár. Berohantam az erdő mélyébe. Utánam lőttek, de én csak szaladtam, amíg egy tisztásra nem értem. Jobbra-balra piros rakéták kúsztak az égre, mit tehettem volna, egy kunyhó állt a tisztáson, oda húzódtam be. Hamar rájöttem, hogy ez a határőrök számára készült afféle őrkunyhó, bizonyára ők látogatják, de egyelőre nem jöttek, én meg ott vártam ki a reggelt.

Szentpéterfa

Az erdőből kivergődtem a szántóföldre, de ott már rögtön észrevettek a riadoztatott járőrök. Nem tétozáztam, futottam vissza az erdőbe, mint mikor a tábor kapuján kimentem a szabad terepen át az erdőig szaladtam, most is az életemért futottam. Itt is elértem az erdő szélét. Egy széles törzsű fát kinéztem magamnak, hogy majd mögé bújok. Lihegve értem oda, na ezt is megúsztam, csak hogy rám tartott fegyverrel két határőr lépett ki a vastag törzsű tölgyfa mögül.

A menetrend már ismerős volt. Először megbilincselve Szombathelyre vittek, azután vonaton Tatabányára, majd Esztergom, utána Csolnok, és a tábor következett. Rájöttem, azért hurcoltak annyi helyre, hogy a rabok lássák, visszahoztak. Ebből az országból, a rácsok mögül nem lehet megszökni. Egyébként Csolnokon olyan emberséges hangon beszélt velem a politikai tiszt, hogy elcsodálkoztam rajta. „De hiszen maga értelmes ember, nem bűnöző! Magáról mindenütt a legjobb véleményekkel voltak, kiváló munkás volt. Miért szökött el?”

Ismét Márianosztrán találtam magam. Tíz nap sötétzárkával kezdtem, amit jól kibírtam, éppen csak az éhség kínozta: az első nap semmit, a másik nap meg csak fél adag rabkosztot kaptam. A „szökösök” faklumpát meg súlyos láncot viseltek. Én egyiket sem kaptam. Egyszer az őr égve hagyta a villanyt, kiszedtem a bakancsom talpából egy jancsiszeget, és az ajtóra azzal írogattam az ismerős angol szavakat, hogy frissen tartsam az elmémet. Egyébként angol nyelvű versek is voltak már a falon, valamelyik elődöm itt gyakorolhatta a nyelvtudását.

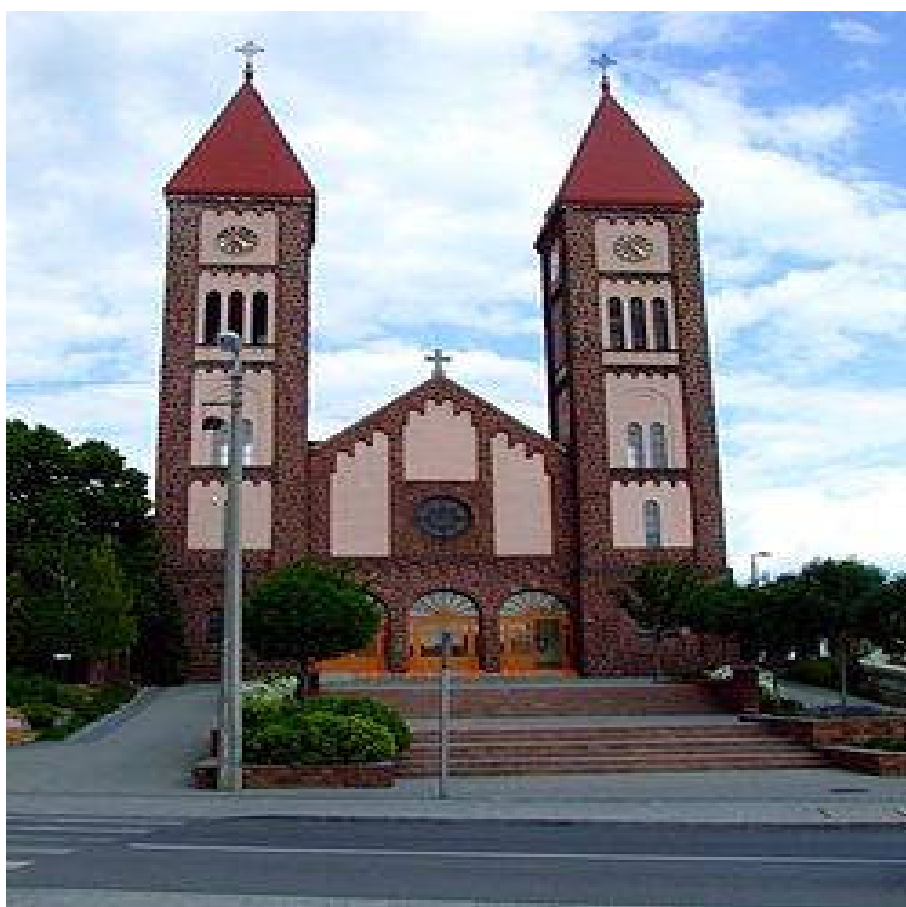
Mindenesetre a sötétzárkán kívül semmiféle megtorlást nem alkalmaztak velem szemben, nem volt gúzsbakötés meg ehhez hasonló büntetés. Amikor kikerültem a „rendes” cellába, a rabok között már nem találtam ismerőst. Azt észleltem, hogy enyhült körülöttünk a légkör, ahogy a kinti politikai életben is a változások előszelét lehetett érezni. Valami volt a levegőben, enyhébb volt a bánásmód is. Úgy éreztük, hogy valaminek történnie kell. Ebédosztáskor egyszer azt kérdezte tőlem a szakács: „Kell-e még?” Babfőzeléket osztott. Tátva maradt a szám. Kell-e még? Amióta világ a világ, a börtönben egy elítélttől sem kérdeztek ilyent az ételosztáskor. Ez a kérdés leginkább azt jelezte számomra, hogy valami megváltozott. 1956-ot írtunk.

„SZABAD” EMBER LETTEM

Folyt az egyhangú rabélet. Majd váratlanul, egy szép májusi napon, szokatlan időben csikorgott a kulcs a cella ajtaján, az őr engem szólított. Kihívott a cellából és közölte: „Hozza a cuccát is magával!” – „Hova visznek megint?” – Na, gondoltam, áttesznek egy másik cellába, vagy elfelejtették, hogy a

szökés után nem kaptam semmi fenytést, és most kell majd az elmaradt büntetést letöltenem. Sokféle gondolat motoszkált a fejemben. Csak mentünk lefelé a lépcsőn a földszintre, az örök körlete felé. Itt álljon meg, mondta az ör. Kijött a felettese és közölte velem, hogy „Maga kiszabadul, Kónya úr!” – „Nem hiszem.” Tényleg nem akartam elhinni. Azt hittem, álmodok. Arra gondoltam, hogy talán a bátyám keze van a dologban. Hát mégiscsak tett valamit az érdekemben. Nem tudom. Fontos, hogy igaz legyen. Az ör levitt a ruharaktárba. Leadtam a rabruhát, kikeresték a civil ruhámat, a szép, barna öltönyömet. Kicsomagoltam és láttam, hogy olyan gyűrött, mintha most húzták volna ki a tehén szájából. Hát számít ez most valamit? Fő az, hogy kikerülök a vastag falak közül! El, csak minél messzebb innen. A gazdasági irodán adtak párszáz forintot, a bányamunkám után járó pénzt. Megkaptam az elbocsátó iratokat, aztán vezettek kifelé. Kiléptem a kapun, és csak most láttam, hogy hol is voltam annyi ideig. Mennyivel másvolt kintről benézni, mint bentről kinézni.

Balatonfüred, a Krisztus Király templom

Későre járt már az idő. Nem ismertem ezt a környéket. Azt sem tudtam, hogyan fogok innen elutazni. Megkérdeztem egy arra járó embert, hogyan tudok innen Szobra eljutni. Elmagyarázta, hogy merre menjek. Találok majd egy erdei kisvasutat, és azzal eljuthatok Szobig. Jött a vonat és én felszálltam. Szobról már rendes vasút vitt Pestig. Onnan Balatonfüredre utaztam anyámhoz. A vonaton kényelmesen utaztam. Egyedül voltam a kupében. Terpeszkedtem, kinyújtottam a lábaimat, mint egy úr, aki azt tehet, ami neki jólesik, akinek senki és semmi nem korlátozza a szabadságát.

Másnap délelőtt értem haza. A füredi állomástól négy vagy öt kilométert kellett gyalogolnom. Ahogy általában a dombra telepített szőlőknél szokás, a mi házunk is a telek közepén volt. Az országút felőli kiskaputól dűlőút vezetett fel a házig. Az út szélén, két oldalt mandulafák sorakoztak. A ház mögött volt a szőlőskert. Ha megfordult az ember, úgy érezte, hogy rögtön a Balaton fölé hajol, vizet merhet a két markába, és megmoshatja vele izzadó homlokát. De én most nem fordultam meg, bár izzadt a homlokom, mert erősen sütött a nap. Mentem föl az úton a ház felé, a mama meg éppen valamiért jött lefelé. Rémült sikoltás: „Te Pityu!” Azt hitte szegény, megint megszöktem. Hamar megvigasztaltam és boldogan összeöleleztünk.

A következő napon elutaztam Tatabányára, mert hiszen majdnem minden rokonom ott lakott. Ott voltak a gyerekek is, akiket már nagyon vágytam látni. Először Géza öcsémeket kerestem fel. Ők laktak a szülői házban. Egy kicsit mindannyian oda mentünk haza. Ott voltak a régi bútorok, apám varrógépe, a nagy szabázasztal, amelyben valamikor mi aludtunk Lalival. Sógornőm pótolta a mamát. Mindig szívesen fogadott bennünket, ha valaki a családból érkezett. Őt küldtem át a gyerekekhez, hogy látni szeretném őket.

Egy jó másfél óra múlva megjöttek, feleségem, annak élettársa és a két gyerekünk. Feleségem ismét gyermeket várt, szinte már az utolsó időben volt. Megöleltem, megcsókoltam a két gyereket és magammal akartam vinni őket Balatonfüredre, ahol a mama gondoskodott volna mindnyájunkról, de a kisebbiket nem engedték, csak Pityu jöhetett velem. Én öcsit is szerettem volna magammal vinni,. Egy darabig huza-

kodtunk érte, majdnem szétszedtük, de aztán én engedtem, mielőtt valami bajt okoztunk volna a kicsinek. Tudtam, hogy úgy lesz majd, ahogy én akarom, mert ennyi év után igazán megérdemlem, hogy én is örülhessek nekik, gyönyörködjem a gyermekeimben. Tehát Pityuval utaztam le Füredre, a mamához. Ott éltünk hármasan, anyám, én és a gyerek. Pityu ott járt iskolába, hegedülni is taníttattam.

Egész bizonyosat nem tudok, de valószínűleg még a karácsony előtti szökésemkor megindult a hivatalos eljárás a büntetésem felfüggesztésének, szabadon bocsátásomnak ügyében. Lehet, ha nem szököm meg, akkor talán már jóval előbb szabad lehettem volna. Így jár az, aki türelmetlen, mondhatnám most utólag. Nem szégyellem bevallani, türelmetlen voltam. Nem bírtam a bezártságot, a rabságot. Akinek elveszik a szabadságát, azt önérzetében sértik meg. Amikor a rabságot szembeállítom a szabadsággal, nem a tolvajokat, gyilkosokat védem, azok üljék csak le a megérdemelt büntetésüket. Azonban védem az egyén szabad választásának a jogát, a döntés felelőssége mellett a döntés szabadságát is.

Szabad voltam, gyerünk, neki az új életnek! Ha az olyan könnyen menne, amikor négy börtönév, nem is akármilyen börtönév van mögöttem. Nemcsak a lelki gátlások fogják vissza a lendületet, hanem egyszerűen képtelen az ember a maga valóságában felmérni a helyzetét: hol az én helyem most a társadalomban, milyen ez a társadalom, mert sok minden történt ám a világban, Magyarországon 1950 és 1956 között. Most értettem meg régi olvasmányaim motívumait, milyen lehetett, amikor egy indiánt kiszakítottak a környezetéből, és elvitték egy amerikai nagyvárosba. Zaj, forgalom, csillogás, furcsa férfiak, furcsa nők, whisky. Milyen képet vághatott Péntek, amikor – Robinson durrantott egyet a flintájával. Ráadásul úgy vettem észre, sok-sok dörzsölt Robinson nőtt fel ezen a szigeten, amit Magyarországnak hívunk.

Úgy mondják: társadalmi beilleszkedés. Nos, nekem, ahogy említettem, börtönéveim miatt semmiféle büntudatom nem volt. Nem loptam, nem raboltam, az egyéni döntés szabadságát akartam megvalósítani. Más dolog, hogy ezt a hatóság másként látta.

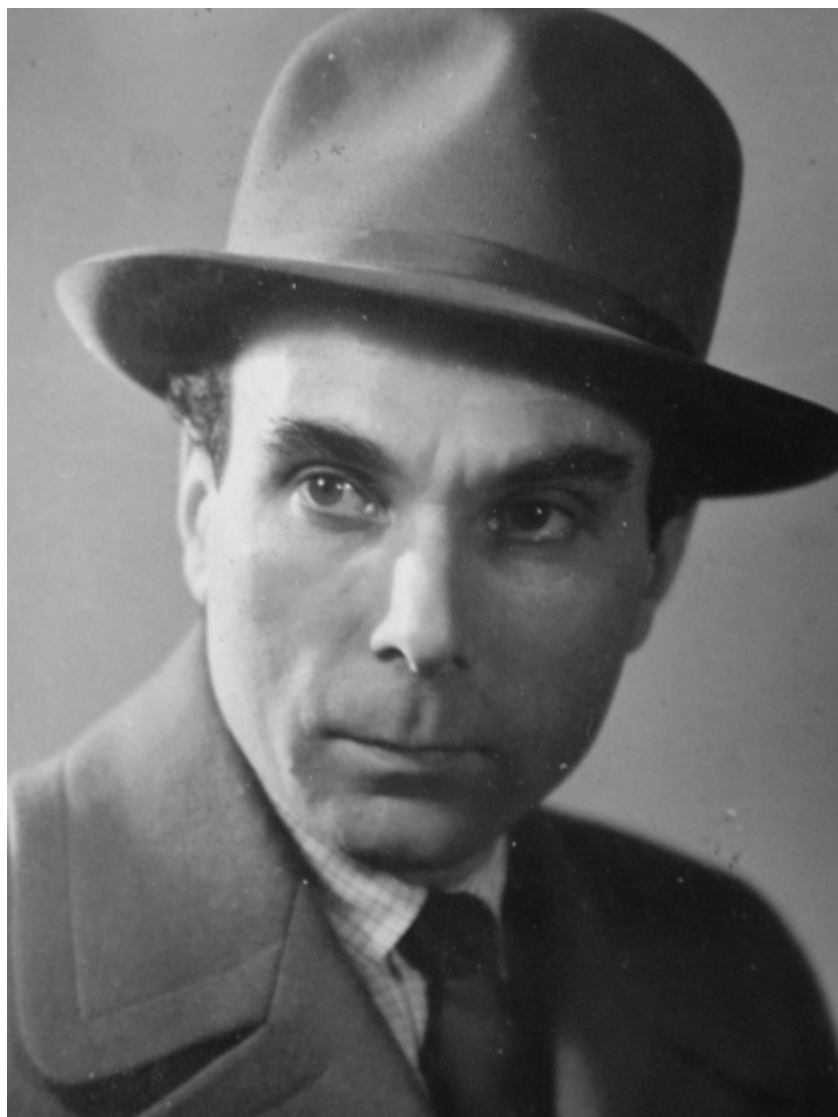

Kiszabadulásom után nem volt sok dolgom a hivatalokkal, különösen nem a rendőrséggel. Túlestem az előírt procedúrákon, és kértem a rehabilitálásomat. Ahogy mondani szokás: a folyamat elindult, de Isten malmai lassan őrölnek, különösen nálunk. A régi, a Horthy-féle rendszer megőrizte a monarchiától örökölt ügyintézés bürokratizmusát, hiszen a szegény, sokszor tájékozatlan, de mindenképpen védtelen állampolgárt ezzel tudta sakkban tartani. A háború utáni korszak aztán erre még rátett néhány lapáttal. A legfondorlatosabb módon ellenőrizték az egyén minden lépését, és korlátozták szabadságjogait. A függőség olyan láncolata alakult ki, mely nem védett, hanem korlátozott, bezárt, bénított. Bizonytalanságban tartotta az állampolgárt, közben reményeket villantott fel előtte, majd gyorsan kiábrándította az ígéretekéből, hogy egy pillanatig se érezze: a magam ura vagyok, magam rendezem el az életemet, tőlem függ, mennyire leszek képes megvalósítani terveimet, elgondolásaimat. A hatalom, a hivatal által mozgatott bábbá degradálták le az embereket, és ennek az igen veszélyes, az egészséges társadalom- és gazdaságépítést akadályozó ügyvitelnek a hatása még ma, 1990-ben is érezhető: egyik oldalon a vállalkozások, az önálló kezdeményezések dicséretét harsogják, a másik rész – a két oldal lényegében összetartozik – a legkülönbözőbb megkötésekkel teszik lehetetlenné az egyéni elgondolások megvalósítását.

Mindezzel tisztában voltam már akkor is, legfőljebb még nem tárultak fel előttem úgy az érdekek és mozgató erők, melyek az egész társadalmat igyekeztek befolyásolni, mint manapság. A nyilvánosság elől meg sok mindent eltakartak, elfedtek, sok mindent meghamisítottak, magyarul: szemérmetlenül hazudtak. Most, idős fejjel értettem meg, hogy miért követelték annak idején, 1848-ban a márciusi ifjak - elsőnek a sajtószabadságot. A független és szabad sajtó, annak ellenére, hogy a szabadsággal együtt számos visszatetsző, undorító dolgot is a felszínre vet, de mégis – éppen a nyíltságból következik, hogy egymást is ellenőrizhetik a különböző orgánumok – alapja a becsületes tájékoztatásnak, melynek segítségével mindenki a legjobb belátása szerint dönthet pártról,

irányzatról, képviselőről, mondhat véleményt személyekről, eszmékről, rendelkezésekről.

Akkor még nem tudtam, hogy merre induljak. Szabad voltam, de az igazi szabadsághoz sok minden hiányzott. Igazi? Ugyan, hogy lehetett volna akkoriban ilyesmiről szó? Nem rehabilitáltak, nem kaptam vissza az iparengedélyemet. Azt azért érzékeltem, hogy más lett a politikai légkör, mint néhány évvel korábban. Ugy mondogatták: „enyhült” a diktatúra

A börtönből való szabadulásom után készült fényképen

és biztos voltam benne, hogy rövidesen lehetőségem lesz egzisztenciálisan megalapozva dolgoznom.

Tele voltam élet- és munkakedvvel. Ahogy kiálltam a batonfüredi házunk elé, a tekintetem szívta magába a táj gyö-

nyörűségét, szinte felüdültem a zöld lombokon átszűrte napfényben. Mennyire más a harkály kopácsolásának a hangja, mint a cella előtt elvonuló rabok klumpájának a kopogása!

Ennek ellenére mégis zaklatott voltam, sok aggodalom, méreg, szomorúság élt bennem. Mint annyi ember és gyermek életét, az enyémet is a családi életben bekövetkezett szerencsétlen fordulat keserítette meg, tette kis híján tönkre.

A balatonfüredi házunk

Nem mondhatom, hogy váratlan volt ez a fordulat, már korábban hírül hozták a börtönbe, hogy mire számíthatok szabadulásom után. Tudtam, hogy feleségem évek óta egy bányásszal él együtt. Nem is hánytam volna ezt a szemére, megértettem, hogy társra vágyott. Nem vagyunk egyformák, lehetnek olyan helyzetek, felerősödhetnek olyan indulatok, érdekek, melyek elszakítják a hűség fonalát. A front alatt született első fiam váratlan halála is homályos maradt előttem, nem firtattam az anyai felelősség, gondosság, helytállás hiányát. Mindenesetre örökre bennem maradt a tűske. Úgy hiszem, nem kellett volna meghalnia a szegény kis újszülöttnak, s az igazi anyai szeretet a közelben robbanó aknát is el tudta volna téríteni, ha egyáltalán volt ilyen akna. Tehát kiszabadulásom után törvényesen elváltunk. Most a gyerekek sorsáról volt szó, a gondot, a bánatot az ő sorsuk okozta.

Annyi börtönben, egyedülletben eltöltött esztendő után vágytam a családi környezetre, ahogy elcsépett kifejezéssel emlegetik: a család melegére, amely kitétel bizony csak azok számára elcsépett, akik soha nem érezték, vagy olyan szerencsések, hogy állandóan részesei lehettek, s csak a hiánya döbbené rá őket, mit veszítettek.

A mi nagy családjunk, amelyben nevelkedtem, mindig megadta számomra ezt a biztonságot, a szeretetet, lelket, erkölcsöt izmosító erejét. A sok-sok nyomorúság, a közös szenvedés még inkább megerősítette bennünk az egymás iránti ragaszkodást. Szüleink hősie életküzdelmében már kis korunkban megláttuk az önzetlenségüket, azt, hogy elsősorban értünk dolgoznak, és ez a felismerés egy életre példát adott mindnyájunknak. Ilyen légkört szerettem volna én is kialakítani a magam családjában, ám ez nem sikerült.

Amikor az ember kiűzetik a Paradicsomból, akkor tudja meg igazán, milyen is volt ott, milyen jóízű gyümölcsökkel voltak tele a fák, és egyre csak rájuk gondol. Bennem is feléledtek a régi emlékek, ahogy gyermekeim miatt volt feleséggel elkezdődött a huzakodás. Sajnos, sok szép régi emlékem nem lehetett, de éppen azok sokszorozták meg az értékét. Ahogy a kis öcsi biztatott a pincaajtó előtt, amikor a 100-as Sachs-motoromat szereltem: – Apu, pjobájjuk ki! Jól van, de te hova ülsz? Én, a benzinje. – Azaz előre, a benzin-tankra akart ülni.

Lajos és István az édesanyjukkal 1954-ben

Életem egyik legfájóbb, mégis legmelengetőbb élménye számtalanszor eszembe jutott, amikor egyik szökésem után a szomszéd padlásáról néztem a verandán játszadozó gyermekeimet, nézhettem őket, de szólni nem szólhattam hozzájuk. Aztán az esti fürdetések! Amikor a kicsit, hiszen mindig a legkisebbet óvja, dédelgeti leginkább az ember, simogattuk, gügyögtünk hozzá. Így öcsike, úgy öcsikém, s megszólalt a kád-ból Pityu bátyja: Ugye apu, azéjt engem is szejettek?

Hát én nagyon szerettem mind a kettőt, talán öcsit egy árnyalattal jobban. Mondanom sem kell, őt akarta magával vinni az anyja. Mindkét fiam hozzám ragaszkodott, és mind a kettőt én akartam felnevelni, mégis majdnem hasonló eset következett be, mint a klasszikussá vált kínai történetben, melyet Bertold Brecht is feldolgozott a Kaukázusi Krétakör című művében. Az udvaron álltunk, kisfiam egyik kezét én, a másikat a feleségem fogta. Öcsikém, maradj velem - öcsi, velem jössz? A kisfiú sírt, mert melyik kisgyermek ne sírna, ha ilyen választás elé állítják? Mi játszódhatott le az apró emberke lelkében? Mire gondolhatott, ahogy a könnyein át a két felbőszült embert, a veszekedő szüleit nézte? Nem hiszem, hogy így fogalmazott volna: ilyenek a felnőttek. Ilyeneket csak mi, felnőttek mondunk. A kisgyerek lelkében valami rémületes szakadék nyílhatott meg, egy csomó kérdés szoríthatta görcsbe a szívét: Miért? Hogyan? Kinek? Kihez? Ő még nem látott bele az életbe, csak azt érezte, hogy valami szörnyűség történik, amelyből semmit sem ért. Rángatják, fáj a keze, a válla, a szíve, ilyenkor csak sírni lehet. Én legalábbis ezt gondoltam. Ilyenkor csak sírni lehet, és a kisfiam mindjárt szétszakad, ha továbbra is ráncigáljuk, én erre, a feleségem arra. Aztán elengedtem a kezét.

Tehát a kisebbik fiam, akit csak öcsinek hívtunk, az anyjához került. Kapcsolatunk azért megmaradt, mégsem veszítettem el végleg ezt a fiamat sem. Később úgy hozta a sors, hogy az anyja végleg lemondott róla és ettől kezdve én gondoskodtam mindkét gyermekemről. Sok olyan dolgot, szeretetet kaptak most tőlem, amit kisgyermekként nem adhattam meg neki, amelyekre szükségük volt a felnőtt életük kialakításához.

Nem tartom véletlennek, hogy mind a két fiam a nyomdokomba lépett, és hangszerkészítők lettek. Pityu Olaszország-

ban, Cremonában, Lali, azaz öcsi Tatabányán öregbíti a Kónya név hírét. Most, ezzel a néhány mondattal egy kicsit előreszaladtam a jövőbe, amire később még visszatérek.

Ebben az összekuszált életemben azon gondolkodtam, azon törtem a fejem, hogy mihez is kezdhetnék. Kezdetben megrészesgített a szabadság levegője, de később egymás után jöttek a gondok. Még nem voltam teljes jogú állampolgár, ugyanakkor soha sem tudtam ölbe tett kézzel ülni. Soha nem vártam mástól a sült galambot, hanem magam fogtam meg; igaz, nem mindig sikerült. Már gyerekfejjel megtanultam a munka értékét, hasznát. A mostani körülmények között pedig szinte fizikai gyötrelmet okozott, hogy nincs komoly, rendszeres elfoglaltságom, legföljebb a ház körül, a kertben téblábolhatok. Aki tevékeny, munkás életet él, az megérti helyzetemet. Aki inkább az orrára húzott kalap alatt szeret szunyókálni, annak meg úgyis hiába beszélnék. Ideges és nyugtalan voltam. Nem a válás, és nemcsak a gyerekek sorsa, hanem a saját sorsom is izgatott, melynek irányítását szerettem volna végérvényesen a magam kezébe fogni.

Volt olyan tervem, hogy elmegyek a pécsi uránbányába dolgozni. Megvolt a vājárvizsgám, nem is fizettek rosszul, nem először ereszkedtem volna le a föld alá. Több oldalról tájékozódtem, de sokkal okosabb nem lettem. Az egyik a veszélyeket ecsetelte, a másik azt jósolta, nincs már ott mit kitermelni, mert rablógazdálkodás folyt, és jó, ha még pár hónapig kitart a készlet, a bányát pedig bezárják. Később, 56-ban újra felvetődött, hogy meddig pazaroljuk még nemzeti kincsünket, de aztán még évtizedekig mentek a lezárt vagonok az uráncsellel a Szovjetunióba.

Már ott tartottam, hogy jelentkezem a bányába. Nem féltem a mélységtől, Franciaországban még mélyebben izzadtam a recsegő föte alatt, olyan munka pedig nincs a világon, amelytől én megijednék. Igaz, ahogy említettem, csak ideiglenes munkahelynek szántam a bányát, addig akartam ott dolgozni, amíg anyagilag összeszedem magam, és utána visszatértem volna a fényképészethez.

Aztán mégsem került sor a bányamunkára. Miért nem? Talán azért, mert vidéken gyorsan terjednek a hírek. Minden

az orvos megvizsgálta volna, eltűnt, nyoma veszett. Már ismertem őt annyira, hogy nem estem kétségbe, sőt azt is tudtam, hol keressem. Egy helyre kellett benézniem és megtaláltam. A kocsmában derűsen iszogatott, s csak annyit mondott: kutya meleg van odakint. Ráhagytam, elvégre igazat mondott.

Több balesetünk nem volt, pedig messze vidékekre is elmotoroztunk. Talán a gyermekkori kerékpározások miatt, vagy, mert ifjú koromban végigtekertem fél Európán, mindmáig jobban szeretem a motort, mint az autót. Ahogy az ember fogja a kormányt, közelebbi, mondhatnám: meghittebb kapcsolatban van a motorral, mint az autóval. A szél az arcába vág, a természet, az élet friss levegőjét érzi – ráadásul nem kell tekerni a pedált, hegyre fölmenetben nem köpi ki az ember a tüdejét az erőlködéstől. És nemcsak a közlekedési eszközt, hanem a mellette tovasuhanó tájat is közelebb érezzük magunkhoz. Milyen szép ez az ország! A lankák, a szelíd emelkedők, mögöttük a kanyarban a mozdulatlan jegenyefák, a kertek alatt fehérülő libacsapat, a zöld lombok közt meghúzódó tornyok, háztetők, a vetések színe, még a fölvert por is otthonos, jó érzést lop a szívbe, szinte idilli hangulatot teremt. Csak közeli nézve érhetik lesújtó döbbenetek az embert a rozsdás autóroncok, eldobált autógumik, pléhdobozok, lyukas kannák, a virágok között lapuló szemét láttán. A gázatlanságnak, a trehányságnak, nemtörődömségnek számtalan rikító jele azt tanúsította, hogy ebben az országban még mindig senki nem felelős semmiért.

A munkamenetet úgy szerveztük, hogy az olyan falvakban, ahol nem volt fényképész, a házaknál készítettük el a felvételeket. A falusi emberek is szívesen örököztették meg magukat, mi pedig készségesek voltunk kiszolgálni őket. Nem ragaszkodtunk az előleghez, a megrendelőnek az elkészült képekért leszállításkor kellett fizetni. Ha egyik-másik kép nem tetszett, akkor nem volt kötelező az átvétele – így velünk szemben sikerült minden gyanakvást eloszlatni a falusiakban. Amikor összeszámoltuk a végzett munkát, a megrendelést és az átvételt, kiderült, hogy a képeimnek kilencven százalékát átvették a lefényképezett személyek, társaimnál ez a szám hetven százalék körül mozgott. Vagyis jól dolgoztam, de jól is kerestem. Ugyanis a labormunkát mindenki maga végezte. A

levelezőlap méretű képeket általában kiszíneztem, kartonra ragasztottam, és keretet is hagytam neki. A munkaidőt nem számítva mintegy másfél Forintba került egy kép, ezt mi húsz Forintért adtuk. (Persze az önköltségbe bele kell számítani még a felvételt, az oda-vissza szállítással járó motorozást is). Szabadnak éreztem magam. Jártam az országot, szívesen végeztem ezt a kedvemre való munkát.

Említettem, hogy falusi embereket, családokat, iskolásokat fényképeztünk, akik ritkán szánták rá magukat, hogy fölkerekedjenek és beutazzanak a városba, hogy magukat, a családot fényképen megörökíttessék. Ne feledjük el, akkor még alig volt személyautó, és jóval kevesebben rendelkeztek saját fényképezőgéppel. Egyébként is más az amatőr emlékép, és más a hivatásos fényképész által készült portré felvétel. Ezt a megrendelők is tudták. Kiterjedt körzetünk volt. A munkafelvétel során elhagytuk a Dunántúlt, átmentünk az Alföldre, még Lillafüred környékén is fényképeztünk.

A legbiztosabb megrendelőink az iskolák voltak. Általában régi hagyomány, hogy az osztályok minden évben készíttetnek osztályképet, de egyéni fényképet is, nem beszélve a táblóképekről. Az iskolákban először az igazgatót kerestem fel, majd utána a tanítókkal, tanárokkal megbeszéltem a részleteket. Kivétel nélkül mindnyájan készségesen segítettek a szervezésben.

Mintha a pedagógusok tudat alatt úgy érezték volna, hogy a maguk területén ugyanúgy küzdenek az idő múlása ellen, mint a művészet, mint akár a fénykép. Régi eseményeket, sorsokat, személyeket igyekeztek föltámasztani, közel hozni, akár úgy, hogy bemutatják Arany János: a „botos és kalapos”, meghökkentő fényképét, akár Ady Endre szülőházát. Egy ilyen kép néha többet mondott el, mint sokszor a bő magyarázat. A képek ugyanakkor a pillanatokon belül múlttá váló jelent is igyekeztek rögzíteni; az ifjúságot, hogy tíz, húsz, ötven év múlva, ha előveszik a képet, mondhassák: nézd, ilyen voltam. Az is eszükbe juthat, hogy milyen is voltam valójában, mit akartam tenni az életben. Minden fénykép emlékeket idéz fel, de egyúttal számadást is jelent. Az igazgatókról, pedagógusokról külön, térítésmentesen készítettem fényképeket, ami nem csupán üzleti fogás volt. Őszintén tiszteltem a hivatásukat, áldozatos munkájukat. Mellesleg megje-

gyezném, hogy egy sem akadt köztük, aki ne fogadta volna el az ajándékképet.

Bármennyire is célszerű, ma már nélkülözhetetlen eszköz az autó, de továbbra is az a véleményem, hogy kerékpáron, motorkerékpáron utazva lehet a legjobban megismerni egy tájat, az országot; nem beszélve arról, ha gyalogszerrel jár az ember. Szokások, gondolkodásmódok, érzelmek, mind-mind kéznyújtásnyira, áttétel nélkül közvetlenül kerülnek az elé, aki nyitott az ilyen dolgokra. Nevezetesen, hogy van-e virágágyás a kerítés előtt, hogy átlátni-e a kapun, kerítésen, vagy deszkával rejtik el mások előtt a belső világukat; hogy az iskolaudvaron egyes gyerekek egyedül húzódnak meg a kerítés mellett, vagy csoportokba verődve csevegnek, játszanak. Csupa olyan jel, amelyből igen sok dologra lehet következtetni.

1956 nyarán Zalában már éppúgy lehetett érezni, hogy meglódult az idő, mint Balassagyarmat vidékén. Mi másképpen éltük meg a forradalmat, mint a pesti emberek. Érezhető volt a változás igénye, mégis meglepetést okozott. Pityu, az akkor tízéves fiam hozta a hírt: – Apu, forradalom van! Idegesen förmedtem rá: – Ne beszélj hülyeséget! Tudod te, mi az a forradalom?

Égették az iskola udvarán az orosz tankönyveket! Miért pont könyvégetéssel kell kezdeni, gondoltam némi zavarral. Ugyanezt a zavart láttam a falusi és a városi emberek tekintetében is. Egyesek megkönnyebbült mosolyra húzták a szájukat, de a szemükben ott volt az aggodalom: mi lesz még ebből, jó, rossz? Éjjel-nappal hallgattuk a Kossuth rádió elmentmondásos híreit. Reménykedtünk, latolgattunk, tervezgettünk és féltünk. Félelmünket nem csitították a hírek, de a szónoklatok sem.

Sokan egyet is értettek a követelésekkel, de fölmérve az akkori erőviszonyokat, nagyhatalmi törekvéseket, tudták, hogy most torkunk szakadtából hiába kiabáljuk, hogy ruszlik haza! Igazi változás csak akkor lenne, ha a világ nagyhatalmai is úgy akarnák. A nyugati országok pedig csak ígérgettek, de tevőlegesen nem támogattak bennünket. Ezt az októberi napokban még nem tudtuk. Örültünk a frissen kivívott szabadságnak, bár megborzongtunk a pesti harcok hírére. A felszabadultság általános érzése mögött, a paraszti, a kisiparos

rétegnek és a munkásságnak, értelmiségnek a reménykedése mögött ott volt az aggodalom, mi több: a bizonytalan jövőtől való félelem érzése. Ez a félenk, feszült, ugrásra kész nyugalom, talán úgy is mondhatnám: a józan mérlegelés nyugalma volt. Aztán megrázott bennünket Nagy Imre kétségbeesett, utolsó segélykiáltása, amivel a nyugati hatalmakhoz fordult. Ám úgy ültünk a rádió mellett, hogy különösebben nem csodálkoztunk a sikertelenségen. Sejthettük, hogy a bukásnak be kell következnie. Bárhogy is történt, azt azonban láthatta az egész világ, hogy ebből a népből nem lehet kiirtani sem a bátorságot, sem a szabadság utáni vágyat. Talán ezért is lazultak már a hatvanas években a zsarnokság kötelékei. A régi rosszból sok minden megmaradt, embertelen volt a megtorlás is, de a korábbi pökhendi kiskirályok már igyekeztek embersegesebben viselkedni. Más szelek fújtak az országban.

Ha valahol megjelentem: az utcán, vagy vendégségben, mindenki csodálkozva rontott nekem: Hát te még itthon vagy? Nem disszidáltál? Hogy lehet az, hiszen hányszor próbáltad meg a szökést. Ilyenkor elmosolyodtam. Minek menjek ki? Most nyitva van a határ, látjátok, ha szabad az utazás, rögtön nem olyan csábító az idegen táj, idegen ország. Ha nem börtön a hazám, akkor már nem is kívánom elhagyni. Magamban pedig reménykedtem, hogy majdcsak jobb világ lesz errefelé is, rendes életet élhet majd a rendes ember.

Persze, özönlött a nép Nyugatra, Ausztria felé. Családok, fiatalok, idősek, egyedül vagy társakkal, meggondolatlanul indultak neki a nagyvilágnak. Egyeseknél megértette az ember a nagy sietséget. Talán kompromittálták magukat a felkelésben, vagy köztörvényes bűncselekményt követtek el, és féltek a számonkéréstől. Sokféle indok adódhatott, de igen sokan csak hisztériából, kalandvágyból, sőt divatból követték a többieket. Sajnos, milyen makacs tud lenni a magyar ember, épp annyira befolyásolható is. A divatnak – öltözködésben, viselkedésben, zenében – sehol sincs talán olyan kedvező talaja, mint nálunk Magyarországon. Különösen a fiatalok könnyen vetkőznek ki önmagukból, adják fel egyéniségüket, ha új divathullám ér el hozzájuk. Mi lehet ennek az oka? Talán tudatosan elvágták a múlthoz, hagyományokhoz, szülőkhöz, hithez kötődő gyökereket, s most itt állnak tartás nélkül

imbolyogva a különböző irányból fújó szélben? Hosszan lehetne ezen elmélkedni.

Soha nem éreztem különleges dolognak, hogy magyar vagyok, de ezen a földön születtem, és ezt tartom hazámnak. Soha nem magyarkodtam, kerültem minden felszínes ízléstelenséget, de mindig büszke voltam, ha jó hírért hallottam hazámnak, s a magam eszközeivel én is igyekeztem a rólunk kialakult kedvező véleményt öregbíteni. Értetlenül figyeltem ezt a nagy nekilódulást, ezt az új népvándorlást. Egyesek évek múlva csodaautókon jöttek haza, hogy ámulatba ejtsék a rokonokat. Én idehaza maradtam, pedig nem volt könnyű a helyzetem. Még mindig nem rehabilitáltak, még nem volt meg az iparengedélyem.

Egy csomó kép várt kidolgozásra, már ki kellett volna szállítanom őket, de a zavaros időkben erre nem kerülhetett sor. Hiányzott a munka, de hiányoztak a munkához szükséges feltételek is. Egy régi barátom sietett segítségemre. Az ő szerencsétlensége kicsit az én szerencsém lett. Magányos maradt, disszidált a felesége. Arról nem szól a statisztika, hogy a disszidálások következtében hány család élete bomlott fel, hány gyermek maradt árván, félárván. Arról sincsenek adataink, hogy hány bomladozó házasság sorsát pecsételte meg véglegesen. Volt, ahol megkönnyebbülést okozott az egyik fél távozása, volt, ahol sebet ejtett, szerencsétlenséget okozott. Barátom sem tudta egykönnyen megemésztetni a történeteket. Szüksége volt társaságra, együtt érző környezetre. Felajánlotta, hogy költözzek hozzá Tatabányára, dolgozzam nála. Így kerültem a kedves, segítőkész Harmos Lajoshoz. Házának világos, üveges verandáján rendeztük be a műtermet. Ő is segített a fényképek színezésében. Ahogy elkészültek a képek, vittük a megrendelőkhöz. Egyszer még messze Nógrádban is jártam. Emlékszem, szép ősz volt, a vérbükk levelei szinte parázslottak a tarka erdőben. Annyi zaklatottság, zaj után jól esett a csendes környezet.

A telet aztán ismét Balatonfüreden, anyámmal és gyermekeimmel töltöttem. Kemény, hideg tél volt. A szabadban hidegebb volt, jobban vágott a szél, mint a börtön falain belül, mégis vidámabb ember voltam. Engem, egyedül az nyugtalanított, hogy még mindig nem dolgozhattam a magam uraként. Télen nem lehetett motorral járni az országot, én meg

képtelen voltam csak úgy ölbe tett kézzel bámulni a jégvirágokat az ablakon. A közelben élt egy TBC-ben (tüdőbajban) szenvedő unokabátyám, akit egyre többször kerestem fel. Talán betegsége miatt viselkedett a megszokottól eltérően, vagy nem is volt annyira különc a viselkedése. Hiszen minden faluban, kisvárosban akad egy-egy közismert „jópofa” korhely, akire a jámbor polgárok kicsit megvetően, kicsit irigykedve néznek. Ismeri a legújabb vicceket, a kocsmában harsogva kéri a „szemelt rizling fröccsét”. Törzsasztala van, és az asztalát mindig körülülik az ivócimborák. Nagy mellénnyel úgy általánosítja magatartását, hogy ugye „mi, bohém fiúk” és ezzel felmentést kér és kap a társadalomtól, elnézik ingyenélését, iszákosságát, hiszen ő másoknak is színt hoz a hétköznapiok szürkeségébe. Úgy érzi, hogy többet engedhet meg magának, mint mások. Ő a bohém fiú pedig nem más, csak egy elcsúszott, szerencsétlen ember, aki viccekkel, alkohollal igyekszik feledni, s feledtetni a saját szerencsétlenségét.

Ez az unokabátyám azért, minden bohémsége ellenére dolgozott valamit. Nem ment neki olyan jól anyagilag, hogy egész nap csak a kocsmában üljön és vedeljen. Volt egy kis esztergagépe, amelyen fából apró csónakokat készített, vitorlát tett rájuk, színtelen lakkal fényesre kente őket, s máris kész volt a „balatoni szuvenír”. Olykor a változatosság kedvéért a balatoni helyett „füredit” írt. Ha jó kedvében volt, akkor napi kétszáz kis vitorlást is elkészített, s vitte eladni a bazároshoz.

Nem kellett sokáig figyelnem a munkáját, hogy eltanuljam. Én sem adtam alább. Összebarkácsoltam egy kis faesztergát. Nem volt gond, hiszen siheder koromban már biciklikerekből is készítettem hasonlót. Csakhogy nem csónakokat, vitorlásokat, hanem cigarettaszípkákat gyártottam. Megformáztam, díszítettem, mintákat rajzoltam rájuk. Ment, mint a karikacsapás. Persze, a szípkákkal keveset kerestem, a munka sem elégített ki. Az efféle csecsebecsék nem kötöttek le, bár nemcsak szípkákat, hanem ízléses, dicsekvés nélkül mondhatom, művészi díszítésű vadászpuska tusákat is faragtam.

Bevallom, nem voltam elégedett, sem a munkámmal, sem a helyzetemmel. Nyugtalanított, hogy végül is csak tengeklegek, s a jövőm is olyan homályos, bizonytalan, kiszámíthatatlan, mint ebben az országban minden. Hiába pihentettem

szemem a gyönyörű Pannon-tájon, hiába nézett rám biztatóan a tihanyi apátság templomának jellegzetes tornya, kérdéseimre, gondjaim megoldására nem jött visszhang. A parti jegenyék berácsozták a Balaton tükrét, én meg komoran tépelődtem saját sorsom fölött. Egyre jobban hajtott a vágy, hogy talpra állhassak, teljes értékű emberként végezhessem a nekem tetsző munkát. Mindig szerettem a nehezebbjébe beleválni, ahol önmagam s mások előtt is megmutathatom, hogy mit érek, mihez értek.

Néha a jelent úgy próbálom feledni, hogy visszakalandozok a múltamba. Most is eszembe jutott Lali bátyám „Kicsi a világ” című könyve, amelyben így emlékezett meg rólam: ...„Öcsémet Pityunak, vagy Ityunak becéztük. Egészséges, pirosposzgás, sötétbarna hajú, eleven, ezer csínyre kész fiú volt. Apró gyermek korában minden baj megesett vele, de fel sem vette azokat. Egy alkalommal az udvaron játszott valamelyik Darmstedter gyerekkel és azon fáradoztak, hogy két eketaligát egymásba akasszanak. Valahogy sikerült is a dolog, de a taliga összeláncolt kampója odacsípte egyik ujját. A körme megkékült, s később levált. Egy darabig sírdogált, be kellett kötni az ujját. Ám nem sokáig ült tétlenül. Alighogy abbahagyta a szipogást, máris kisomfordált az utcára. Nem tudni, hogy milyen verekedő csapatba került, de csakhamar ismét ordítva szaladt be a konyhába. Fejen találták egy kődarabbal, hatalmas púp nőtt a kobakján. Mindez nem akadályozta meg abban, hogy fel ne kapaszkodják Darmstedterék szekerére, amely a mezőre indult. A meg-megdöccenő szekér üléséről hátrapottyant, s mint egy kis fakír, beleült a boronába. Nem is panaszkodott. Kemény kis fickó volt, erős, mint a vas, és oly életrevaló, hogy nekem fele annyi is elég lett volna.”

Így emlékezett vissza bátyám a gyerekkori dolgaimra. Habár mint kisgyerekről szólt rólam, de az eddig elmondottakból megállapítható, jó szeme volt, és véleménye illik a későbbi, felnőtt koromra is. Az viszont nem állta meg teljesen a helyét, hogy a bajokat, a sorscsapásokat fel sem vettem. Még negyven éves sem voltam és máris úgy meghurcolt az élet, hogy olykor engedni kényszerültem akaratomból, bizakodá-

som sem volt már olyan töretlen, mint ifjúságom idején. Lali könyvének idevágó részéből azonban egy mondatot mégis kiemelnék, amely nagyon igaz, nagyon találó: „Nem sokáig ült tétlenül.” Kalandjaim, sebesüléseim után azonnal belekezdtem valamibe, ami feledtette az előbbi kudarcot. Igen nehéz helyzetekben ez a folytonos újrakezdés mindig új reményt, életkedvet adott. S most itt ülök Füreden, majdhogynem tétlenül, beszorítva a terveim, ábrándjaim közé, melyek úgy látszottak, hogy csak tervek maradnak. Borzasztó, számomra egyenesen kibíráhatatlan helyzetben voltam.

Aztán egyszer csak kiderült az ég felettem. 1957-ben rehabilitáltak, visszakaptam az iparendedélyt. Elmúlt a sokféle félelmem, amely marta a lelkem mélyét: mi lesz, hogyan lesz, esetleg újabb változás jön, netán vissza is vihetnek. Az egyéni félelmemhez járult az általános félelem, amely még egy éve jellemezte az országot, félelem egy újabb háborútól. De később megnyugodtam, és hogy irodalmian fejezzem ki magam: kisütött a kedvem napja.

Persze, tisztában voltam a várható nehézségekkel. Hiába volt az ügyem jogilag rendben, hiába kaptam meg az iparendedélyt. A vállalkozáshoz, az önállósághoz pénz kellett volna, ezt a mai vállalkozók is nagyon jól tudják. Felszerelés, helyiség kellett, és nekem mindegyik hiányzott. Bár gyűjtöttem valamicske tőkét a vidéket járó útjaim során adódó megrendelésekből, a cigarettaszipkák eladásából, de mindez igen kevés volt az induláshoz, hiszen jószerével még fényképezőgépem sem volt.

Hamarosan tapasztalhattam, hogy akadnak még jó emberek, jó barátok, ha nem is mindig a rokonok között. Azért a rokonság is segített rajtam. Sajnos éppen Géza öcsém volt az, akitől hiába kértem, adja oda a fényképezőgépét, nem kaptam meg tőle. Néha a keserű pirulákat is le kellett nyelnem. Szerencsére, több volt a segítség, mint a leküzdendő akadály. A semmiből indultam, ahogy nem először az életben, közben meg is loptak, de egy pillanatig sem kételkedtem az igazsággá vált tapasztalatban: akinek volt, és szorgalmas, annak újra lesz, ha mindenét elvesztette is. Nekem is lett újra. Egyelőre néhány szükséges eszközöm és nagy-nagy munkakedvem volt. Így indultam neki az újrakezdésnek.

Tatabányán, kopár, rideg helyen egy építkezés felvonulási épületében, barakkjában kaptam egy helyiséget; egy üres szobát, ahol bútorom nem lévén, egy ideig az íróasztalon aludtam. Azután sikerült Tatabánya-Újvárosban egy rendes bérletet találnom az üzlet és műhely számára. Megindult a munka, megindult az üzlet. A nevem nem volt ismeretlen a helybeli lakosok előtt. Sokaknak készítettem már fényképet, hát hamarosan ismét egymásnak adták a kilincset a megrendelők. Mindez szinte idillinek hangzik, de talán érzi az olvasó, hogy nem ment ez olyan könnyen, olyan egyszerűen. Előbb még a börtönévek és az utána következő átmeneti időszak lelki nyomását kellett kihevernem, hogy teljes lendülettel ismét kézbe vehessem a sorsomat. Nem volt könnyű az induláshoz megszerezni a bizalmat, nem volt könnyű legyőzni a büszkeséget, amikor kérni mentem a rokonokhoz, ismerősökhöz, bár ők többnyire önzetlenül és az én önérzetem megsértése nélkül segítettek. Nem volt könnyű megint mindent előlről kezdeni, de sikerült. Pista, te mindig talpra esel, mint a macska, veregette meg a vállam egyik gyerekkori barátom. Mosolyogtam, de nem válaszoltam, hogy tudod ehhez talp is kell, meg még sok minden egyéb.

Tehát a kezdeti nehézségek után beindult a vállalkozásom. Lelkileg is egyenesbe kerültem volna már, de nagyon magányosnak éreztem magam. Nehezen tudtam elviselni a társtalan egyedüllétet.

Egyik napfényes délutánon történt, hogy egy kisfiúval két csinos nő állított be az üzletbe. Nem volt ez szokatlan, hiszen egymásnak adták vevők a kilincset, de számomra a mostani – így van ezzel az ember, leginkább a férfiember – mégis szokatlan eset volt. Vibrálni kezdett valami a levegőben, s mintha vakítóbban sütött volna kint a nap. Az egyikük Tar Erzsébet volt, akit a barátnője is elkísért. Erzsébet a keresztfiát azért hozta el, hogy készítsek róla fényképet. Korábban már ismertem a fiatalasszonyt, és tudtam róla, hogy özvegységre jutott. Férje, akit látásból szintén ismertem, betegségben halt meg. Erzsébet asszony özvegysége óta egyedül élt, gyermeke nem volt; a házkezelősnél dolgozott.

Először nem is tudtam különbséget tenni a két csinos nő között, sőt, mintha a barátnő jobban tetszett volna. De az ösztöneim valahogy mégis aztán Tar Erzsébet irányába adták

le a jelzést a szívemnek. (Vagy tíz év múlva találkoztam az egykori mutatós barátnővel, hű, de megcsúnyult!) Erzsébet néhány nap múlva eljött a kidolgozott képért. Hosszan elbeszélgettünk, figyelte a munkámat, én meg lelkesen magyaráztam neki. Egy idő múltán már természetesek lettek a látogatásai, melyeket már vártam. Olyan megnyugtató volt a jelenléte, amint mellettem ült az asztalnál, és szorgalmasan segítette retusálni, színezní a képeket. Ő harminckét éves volt, én pedig már a negyvenhez közeledtem. Hosszú idő óta mindketten magányosak voltunk, és most a sors úgy akarta, hogy egymásra találjunk. Még abban az évben, 1957-ben feleségül vettem ezt a gesztenyebarna hajú, derűs, nagy lelki intelligenciával rendelkező nőt, aki a napsütéssel érkezett, mosolyogva lépte át a házam küszöbét, és haláláig támogató, megértő társam volt.

Házasságkötésünk után Erzsébet továbbra is megtartotta tisztviselői állását a házkezelőségen, én meg hozzáköltöztem. A Tatabányán terpeszkedő lakótömbök között, az úgynevezett „élmunkás házakban” volt egy kis lakása, egy apró kuckója. Ami engem illet, én világeletemben a tágasságot, a falusias környezetet szerettem, ahol az ember teleszívhatja tüdejét levegővel, nem bántják a fülét, nem rongálják az idegeit a lakótömbi zajok. Az élet ugyanis elég sok kellemetlenséggel jár, miért tetézzük ezt meg a tömbházak lakóinak összezártságából adódó nyugtalanságokkal, netán veszekedésekkel. Bevallom, nem tetszett a környezet, amely fogadott. Először a belső berendezést cseréltük ki, új bútorokat vettünk, és azt terveztük, hogy majd megfelelő helyen kertes, családi házba költözünk. Mindehhez azonban sok pénz kellett és én – ahogy mondani szokás – hajtottam, dolgoztam, éjfél előtt nem kerültem ágyba. Igyekeztem a megrendelőknek a legjobbat nyújtani, a megbeszélte időpontokat mindig betartottam, nem is érkezett kifogás senki részéről, az üzlet virágzott.

Sejtettem, hogy előbb-utóbb bekövetkezik majd valami nem várt esemény. Nemcsak nekem tűnt föl, hogy alig győzöm a munkát, a megrendeléseket, amíg a Fényképész Szövetkezet ajtaját néha nyitotta ki egy-egy vevő. Már nem vállaltam el minden munkát, és csak délután nyitottam ki az üzletet. Igyekeztem rábeszélni a hozzám jövőket, menjenek át a szövetkezetbe. Hiába volt minden próbálkozásom, mindenki hoz-

zám akart jönni. Munka és munka, fénykép és fénykép közt nagy különbség van, azt maga tudja a legjobban, Kónya úr – mondogatták. – Maga minőségi munkát végez. Hát mi tagadás, valóban azt végeztem, mert mást nem is tudtam volna tenni. Ahogy egész életemben vallottam: bármilyen feladatról legyen szó, a munka megbecsülése egyben önmagunk becsülését jelenti.

Ám nem mindenki vette elismerőleg tudomásul a törekvésemet. Sokakban felébredt az irigység. Ahogy gyarapodtam, úgy nőtt az irigyeim száma. Eleinte csak szép szóval hívtak, hogy lépjek be a szövetkezetbe. Felháborodva azt a választ adtam, hogy én ugyan nem adom fel az önállóságomat! Dolgozzanak jobban, akkor majd Önöknek is megy az üzlet.

Azután megjelent nálam két, ismeretlen, civil ruhás férfi. A mai olvasók közül kevesen tudhatják már, hogy miért kezdett izzadni az ember homloka, amikor tüntető udvariassággal beállít hozzá két civil ruhás, vasalt nadrágos, nyakkendős férfi. Nem tartottak sokáig bizonytalanságban, megmutatták az igazolványukat, belügyi tiszték voltak. Amit kértek, azt abban az egy mondatban foglalták össze, hogy segítsék nekik. Mindjárt meg is magyarázták okfejtésüket. Ugye, hozzám sokan járnak. Tudják, jól megy az üzletem, ez szép, semmi kifogásuk nincs ellene. Igaz, hogy maszek vagyok, de ezt nem tiltja a törvény. Csak arra kértek, hogy támogassam a nehéz munkájukat. A fényképezés olyan munka, hogy kapcsolatba kerül az ember a megrendelővel, elbeszélget vele, a beállítás közben is elejt egy-két szót, van, aki a nyers képet is megnézi, többször eljön, szóval, figyeljem, ki mit mond, s ha olyat hallok, ami esetleg őket is érdekelné, akkor értesítsem őket, magyarul jelentsem a hallottakat. Mert ugye ez nagy ipari központ, bányavidék, fontos létesítmények vannak mindenfelé. Az udvarias, sima, meggyőző modor mögül itt-ott némi fenyegetést is kihallottam, mire még inkább izzadni kezdett a homlokom. Arra gondoltam, hogy a sorozatos szökéseim miatt a büntetésem tizenkét évre vagy még többre is fölment, amiből csak ötöt töltöttem ki, és esetleg hoznak valami új törvényt, rendeletet, én meg ott találok magamat megint a szöges drótok mögött. Kutyaszorítóban voltam. De azért hű maradtam önmagamhoz.

Lajos és István nevelőanyjukkal, második feleségemmel, Tar Erzsébettel

A sima modorú férfiak fölálltak, és azzal búcsúztak el, hogy vegyem fontolóra az ajánlatukat, egy hét múlva újra eljönnek, és majd akkor adjam meg a választ. Erre már nem tudtam türtőztetni magam. Talán a szokottnál is emeltebb hangon azt feleltem: ide ugyan hiába jönnek, én besúgó, spicli nem leszek. Inkább felrúgok mindent, és elmegyek dol-

gozni a bányába. Nem jöttek sem egy, sem két hét múlva. Soha többé nem láttam őket.

Viszont rövidesen egyszerre öt ellenőr jelent meg a műhelyben. Minden lehetőt és lehetetlent ellenőriztek. Régi közmondás: aki keres, az talál. Hát ők is találtak annyi hibát, szabálytalanságot, amennyit csak akartak. Emlékszem, azért büntettek meg kétszáz forintra, mert az árlap nem a falon lógott, hanem azon az asztalon feküdt, amely mellé a megrendelőket ültettem. Nap, mint nap zaklattak a különböző ellenőrzésekkel. Kisebb-nagyobb büntetésekkel fenyegetett és akadályozta a napi munkámat ez a rám uszított siserehad. Végül közölték velem, amit eddig is tudtam, hogy a maszek jelenlétem bántja őket. Lépjek be a szövetkezetbe, vagy menjek el a városból. Bárhol folytathatom az ipart, csak itt ne lássanak.

Nem volt mit tennem, 1958-ban beadtam a derekam, beléptem a helyi fényképész-szövetkezetbe, ahol mindjárt megtettek vezetőnek. Megbízatásomat ebben a munkakörömben is komolyan vettem. Azzal kezdtem a munkám, hogy ellenőriztem az üzlet és a műhely rendjét. A polcokon, fiókokban mindenütt regényeket, képeslapokat, kötéseket, horgolásokat találtam. Ezeket mind kidobattam. Itt dolgozni kell, jelentettem ki a két beosztottnak. Tulajdonképpen harmadéves tanulók voltak, se fényképezni, se laborálni, de még köszönni se tudtak. Minderre megtanítottam őket.

Nem igaz az, hogy az emberek undorodnak a munkától. Legtöbbször szívesen dolgoznak, sőt, életelemüknek tartják a hasznos munkát, de arra, éppúgy, mint a köszönetre, a jó modorra, a viselkedni tudásra, rá kell nevelni őket, különösen a fiatalokat. Amikor rájönnek a munka szépségére, akkor már nincs gond. Ők is igénylik az elfoglaltságot, azt, hogy valamit kezdjenek magukkal, valamit tegyenek, alkossanak. Hiszen a munka a sokat emlegetett „önkifejezés” formája. Persze, az elbírálás nem lehet más, csak igazságos, a követelések, de meg is jutalmazlak elve alapján. Az én ifjú munkatársaim is hamar rájöttek erre. Később már a meglehetősen szigorú munkatempómat is átvették. Kijelentették: Pista bácsinál hat hónap alatt többet tanultunk, mint eddig éveken keresztül. Ez a kijelentésük, úgy éreztem, engem igazolt.

Mint üzletvezető a bruttó bevételnek a harmincegy százalékát kaptam fizetésként. Az üzlet hamar föllendült – hiszen már nem volt meg a versenytárs, az én önálló fényképészetem, ráadásul derekasan dolgoztunk. Sokszor éjfélig laboráltam, előhívtam, retusáltam, vágtam. Minden hónapban legalább hatezer forint bevétel jött össze. Akkor sem csökkentettem a munkaidőmet és a munkatempót, amikor a szövetkezet szabályozta a havi keresetet, és egy bizonyos összeg fölött már nem engedték a kifizetést.

Elmondok egy jellemző esetet, amely nemcsak ránk, hanem általában a magyar munkamorálra, a szervezésre és az elosztásra is jellemző volt. Rövidesen hozzám helyeztek egy alkalmazottat. A kinevezések útjai általában ködbe vesznek, vagy nagyon is világosak, hogy az illető valakinek a valakije. Így szokott ez történni, ma meg zeng a határ az ordítózástól: kontraszelekció, fejlődésünk átka! Közben, a magam környezetében is megfigyeltem, hogy azok kiabálnak legjobban, akik maguk is éppen ennek a kontraszelekciónak köszönhetik megélhetésüket, hivatalukat, netán hatalmukat. Annak idején talán ők sem voltak restek, ha a feleségnek, unokahúgnak, sógornak, barátnőnek valami jól fizető állást kellett szerezni. Egyébként ugyanazt ismétlem, amire már az előbb céloztam: kevés olyan munka van, amit szorgalommal meg ne lehetne tanulni, el ne lehetne végezni, ha csak a „kiemelt” személy nem teljesen analfabéta. Sajnos, igen sok olyan esetről tudunk, amikor „népgazdasági és politikai érdekből”, a kaptafa mellől rángattak el valakit, s tették meg egy gépgyár igazgatójának. De ne a szélsőségekről beszéljünk. Egy értelmes ember igenis bele tud tanulni valamilyen szakmába, feltéve, ha igyekszik, van benne kitartás, érzékeny az új iránt, és nem röstelli átvenni az idősebbektől a jó módszereket, fogásokat. A legfontosabb pedig talán, hogy olyan közösségbe kerüljön, ahol példát lát maga körül, ahol foglalkoznak vele, irányítják, s akkor pedig hamar észreveszi nemcsak a szakma nehézségeit, hanem a szépségeit is. Sajnos, ez ritkán következett be. A „kiemelt káder” rendszerint bizalmatlan volt mindenkivel szemben, akik többet tudtak nála, mégis ő volt a vezetőjük. Kisebbségi érzése rendszerint gyűlölködésbe csapott át, s mivel maga mögött érezte azoknak a tisztségviselőknek a támogatását, akik őt megtették valaminek, ő is éreztetni kezdte a

hatalmát. Kirostálta az ellentmondókat, s rövidesen már csak a talpnyalók seregének a dicshimnusa jutott el a füléig. Azt hitte, elhitte, hogy ő a tévedhetetlen atyaúristen. Persze, mindenütt, Nyugaton is van összefonódás, kivételezés. De ott, ha valakiről kiderül, hogy alkalmatlan arra a helyre, ahova helyezték, nincs pardon, leváltják, menesztik, hiszen az üzem, gyár, bánya, számítóközpont, áruház stb. érdekeit és jóhírét sérti a hozzá nem értése. Így látom én, gazdasági és politikai területen egyaránt, a manapság annyit hangoztatott pluralizmus lényegét. Ne jósoljunk, hogy ezt mi mikor érjük el?

A tanulatlan, képzetlen munkásból is lehet jó szakember, ha megfogadja mások tanácsait, és ha van, aki tanácsot adjon neki. A régebbi munkatársaimat már „átneveltem”, most meg ide tettek hozzám egy fiatal lányt, ráadásul mindjárt ki-nevezték helyettesemnek. Már az első nap láttam, hogy nem tud, de nem is akar dolgozni. Például az egyik alkalommal megkértem, hogy vigyen haza egy tekercs előhívott filmet, és készítse elő másnapra. Egy tekercs előkészítése körülbelül három-négy órát, egy fej retusálása mintegy húsz percet igényel. Hát mondanom se kell, hozzá se nyúlt a tekercshez, úgy hozta vissza, ahogy elvitte. „A vőlegényem azt mondta, ilyen munkát nem odahaza kell végezni”, kárálta felháborodva. Ráadásul háromezer Forintos kiemelt alapfizetéssel vették fel, amihez hozzájött még a bevételből ráeső százalék. Nekem, mint üzletvezetőnek csak kétszáz Forinttal volt magasabb a besorolásom. Már az első havi fizetéséből vett is egy konyhabútort magának. Kijelentettem, hogy ez így igazságtalan, és csak akkor vagyok hajlandó felezni vele a százalékot, ha a munka felét is vállalja. Ettől, mármint a munka szótól úgy megijedt, hogy többet be sem jött a műhelybe, egyszerűen faképnél hagyott bennünket.

Jött az új munkaerő. Rögtön láttam, nincs szerencsém, csöbörből vödörbe estem. Reggel a kezébe adtam tíz darab harmincszor-negyvenes nagyítást. Arra kértem, tüntesse el a képeken a porszemektől keletkezett apró foltokat. Ezt a munkát képenként négy-öt perc alatt el lehetett végezni. Elvonult a tíz képpel, múlt az idő, múltak az órák, és még mindig nem bukkant elő. Délben fölmegek a műhelybe, hát még mindig az első képen pöszmötölt. Szóhoz sem tudtam jutni, csak égnék állt a hajam. Ő meg nyafogó, síró sértődékeny hangon

azt mondja: „Ahol eddig voltam, ott két napig is dolgoztunk egy képen.” Közben olyan szemrehányóan nézett rám, mintha az édesanyját öltem volna meg. Uralkodtam magamon, visszafojtott hangon csak annyit mondtam: „Igen? Hát akkor menjen vissza oda, ahonnan jött!”

Magam is tudom és állítom, hogy a jó munkához idő kell. De a jó munkát ne keverjük össze a trehánysággal. Minden mester, munkavezető – és mindenki, aki emberekkel foglalkozik – tisztában van azzal, hogy a személyiség megméréseinek alapja a teljesítmény. Hogy követelek tőle, azt jelenti, hogy mércét állítok elé, és megbecsülöm a munkáját. A társadalmunk munkaerőkölsében végbement irtózatossá válás következménye, hogy sokan személyes sértésnek veszik a követelmény hangoztatását, a munkavállaló felelősségét.

AZ AUSZTIN MELLETT

Két gyermekem, Lajos és István

Másnap hívtak a szövetkezet megyei központjába. Oda szaladt ugyanis panaszával az én, munkaundorban szenvedő „dolgozóm”. Nem kellett messze mennem, ugyanabban az épületben volt a központ, amelyben mi is dolgoztunk. Kedélyesen fogadott az elnök, ismerte a helyzetet. Tisztában volt vele, hogy mit jelentek a szövetkezetnek. Tréfásan tudatta velem a beosztottam panaszát, aki kijelentette, hogy ilyen vademberrel nem hajlandó együtt dolgozni.

Mit szólhattam ehhez én, a vadember? Közben eszembe jutott, hogy talán ismét az irigység dolgozik a háttérben. Ugyanis úgy föllendült az üzletünk, olyan nagy volt a forgalmunk, hogy nagyobb volt a havi jövedelmem, mint az elnöké. Azt persze kevesen tudták, mennyi munkát végzek el odahaza. Szó szerint éjjel-nappal dolgoztam.

Ugye ismerős az olvasók előtt a kifejezés: elbeszélgettek velem a felső vezetőim, vagy behívtak, hogy elbeszélgessek velem. Ez mindig tanácsadásba burkolt figyelmeztetést jelentett, mintegy előrevetítette az ilyen elbeszélgetés a későbbi következmények árnyékát. Velem is elbeszélgettek, én meg elgondolkoztam.

Elegem lett mindennel, úgy éreztem, hogy betelt a pohár. Ám amikor átkényszerültem a szövetkezetbe, úgy gondoltam, ha már így jött ki a lépés, hát itt állok helyt. A lehető legjobban igyekeztem ellátni a feladatom, az egyéni érdekeim mellett a közösségét is képviseltem. Ennek ellenére mindig úgy éreztem, mintha zsákban kellene versenyt futnom, megkötözött kézzel kellene rajzolnom. A gyakran változó rendelkezések hol lazítottak, hol szigorítottak ezen a köteléken, mind ez nem változtatott a lényegen, olykor már-már fulladoztam. Láttam, hogy itt kevés tere van a saját elgondolásomnak, egyéni kezdeményezéseimnek. Hiányát éreztem a szabadságnak, melyre mindig vágytam, a magam ura vagyok tulajdonosi érzésnek. Idegesítettek a nyakamra hozott munkaerők, akik inkább hátráltatták a szövetkezeti munkát, a teljesítést, mint segítették. Lehangeltem, torkig voltam az egészszel. A lelki rugalmasságom azonban megmaradt, nem törtem le, sőt!

Új tervek foglalkoztattak, újabb fordulatot, változást csikartam ki az élettől. Feleségem jó barátnője megtudta, hányadán állok a szövetkezetnél. Hívott bennünket a lakóhelyére, Abaújszántóra. Nem ugrottam fejest a vízbe, előbb körülnéztem ebben a Miskolctól északkeletre fekvő községben. Egyébként Erzsi is biztatott, így azután nekivágtunk az újnak, és 1959-ben átköltöztünk Abaújszántóra. Tetszett a hely, cserével lakást is szereztünk. Az üzlet szempontjából jó helyen, a piactér mellett laktunk. Később ugyanott vásároltunk egy lakóházat.

A papa halála után készült családi kép: István, Lajos, Géza, Béla, Mama, Edit

Abaújszántó, Helytörténeti múzeum

Abaújszántó nagyközség az Észak-Magyarországi régióban, Borsod megyében, a Cserhát és Zemplén-hegység között, a Hernád völgyében, a Szerencs patak mellett fekszik. A Tokaj-hegyaljai borvidék egyik települése. Miskolctól közúton kb. 40 km a távolság. Járási székhely volt, rendőrséggel, bírósággal, piaccal. Vásárokat is tartottak, szóval forgalmas helynek számított.

A fényképésznek is megélhetést kínált, hiszen akik itt intézték az ügyeiket, gyakran kényszerültek fényképet készíttetni, egyébként is sokan jártak ide a szomszédos falvakból. Egy bolondos nő volt a helybéli fényképész, aki nem öregbítette a szakma hírnevét, igen pontatlanul dolgozott. A megrendelőnek már a gyereke is megszületett, de az esküvői képek még mindig nem készültek el. Ráadásul a háza tele volt galambokkal, még a szobájába is beröpködtek. Az volt a rögeszméje, hogy mindenkit galambbal együtt akart lefényképezni.

Szívesen fogadtak bennünket a helybéli vezetők, a lakosság is örült az új fényképésznek. Volt már vidéki munkatapasztalatom, ahogy annak idején, szabadulásom után készítettem az iskolai képeket, családi fotókat.

Abaújszántó-Cekeháza, Patay-kastély

Autóval jártam a környéket, szép felvételeim voltak, s ami igen fontos, mindig időben szállítottam le a megrendelést. Jobban ment az üzlet, mint Tatabányán, pedig ott sem volt okom panaszra. Két tanulólánnyal dolgoztam, szükségem volt a segítségükre. Igen szorgalmas lányok voltak, érdekelte őket a fényképezés, kedvvel, hozzáértéssel végezték a munkájukat. Szóval, nem bántam meg a cserét, megszerettem Abaújszántót, ezt az érdekes, szép környéket, ahol valamikor a borkereskedők jártak, vitték az árusok a sokféle portékát: posztót, fegyvert, lovat Lengyelországba. Közel voltak a bányák, erdők, közel a tokaji borvidék. Eddig csaptak föl a török hordák martalócai, ide menekültek a prédikátorok, mentették

Abaújszántó, Evangélikus templom

a bibliát, a könyveket. Tele volt a környék jó alapokra épült régi házakkal, a kurucok emlékeivel. Még az ablakokból is a történelem tekintett ki az utcára.

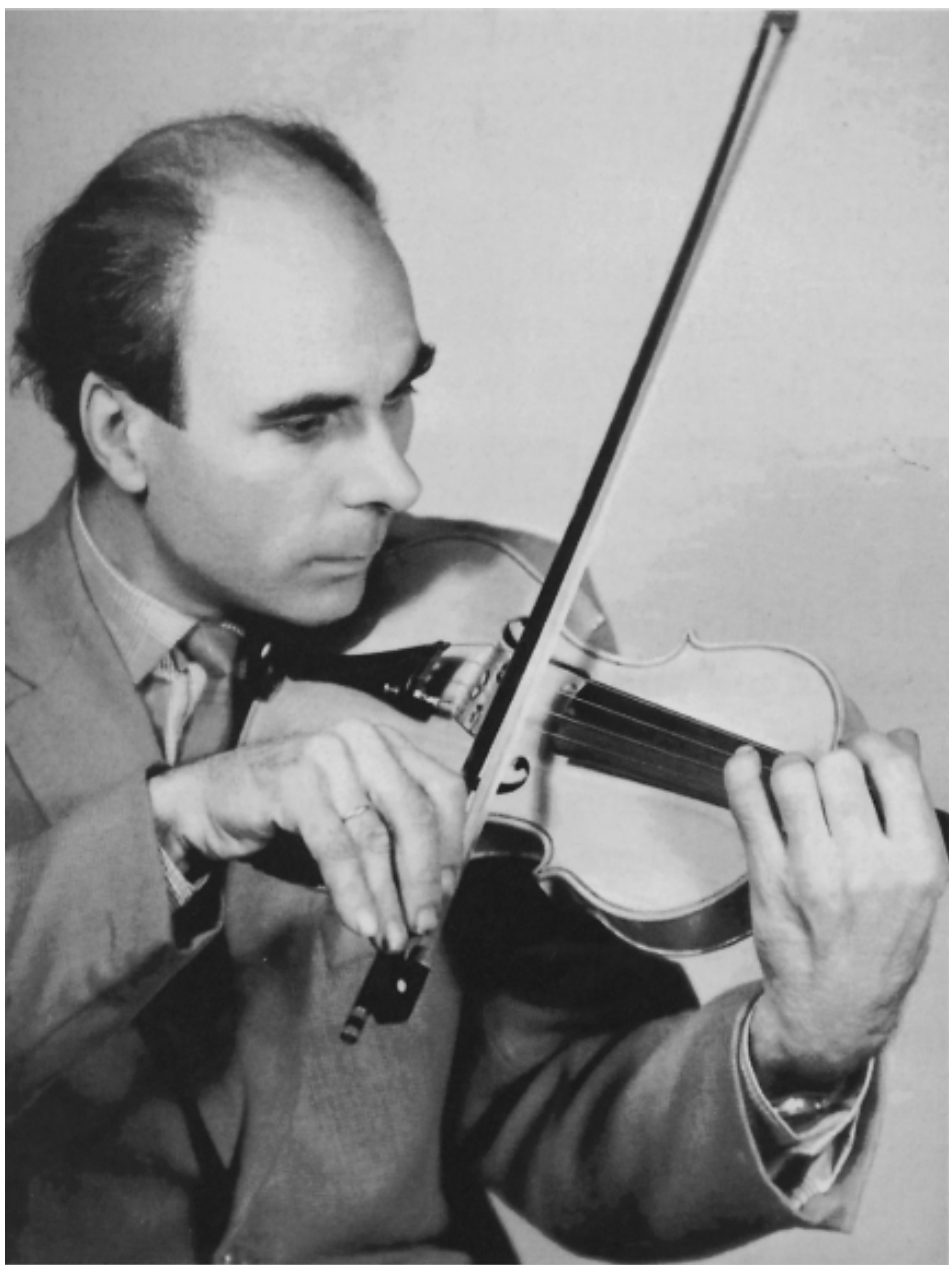
✱

Nem vagyok kimondottan töprengő alkat, inkább a tetteket, az elgondolás megvalósítását szeretem, mégis sokszor eszembe jut, hogy milyen jó angyal sugalmazta a lakhelyváltásunkat? Milyen, a lelkem mélyén látszólag szunnyadó, valójában mégis dolgozó, működő erő befolyásolja a soromat? Miért hagytam el olyan könnyen szülőföldemet, Tatabánya vidékét, és miért költöztünk Abaújszántóra? Néha nem tud számot adni az ember: a véletlen játszott-e közre, vagy valami titkos vágy, amelynek a megvalósításához új környezet, új táj, új arcok kellettek, hogy erőt adjanak a döntéshez. És ez a döntés most nem a szakmámmal, hivatásommal függött össze, hanem, bár némileg már ismert, mégis új terület-

re lendített át. Ehhez pedig – úgy érzem – végig kellett járnom az utat. Hallanom kellett a geresdi kocsmáros fiának a nyikorgását, amikor esténként azt nyeszettelte hegedűjén: „Káka tövén költ a ruca”. El kellett mennem Sopronba, hogy megnézhessem a hangszerkészítő kirakatát, megcsodálhasam az üvegen áttükröző hegedűk fényét, kecses csigáját. Börtönbe kellett kerülnöm, hogy a körmömmel kaparjam ki a deszkarésekből az enyvét, s a leheletemmel melegítsem föl, mert tenni, alkotni akartam valamit, valami szépet és igazat, tehát emberit. Éreztem, csak így menthetem át egyéniséget a jobb időkre, így kapaszkodhatom föl a mélységből. Talán ezért kellett annyi mindenben átesnem, annyi évet átszenvednem, hogy végül is sok tanulsággal a hátam mögött egyszerre rájöjjek, mi az, amiben a legjobbat nyújthatom, amelyre a kedvem, ösztönöm, tehetségem hajtott. Ami már gyerekkoromban csábított, a hegedűépítés, de lemondtam róla, hiszen az annyira tisztelt szüleim mondták, hogy az nem mesterség. Most jöttem rá igazából, tudatosan, meggyőződéssel arra, amit a lelkem mélyén eddig is éreztem: ez az igazi, nekem való mesterség, olyan, amelyet egyesek művészetté emeltek, hát én is megpróbálom. És itt történt az újabb, a leglényegesebb változás az életemben. Elkezdtem újra hegedűket építeni.

Alul, fektetve: Pityu fiamnak készített börtönhegedűm

Ezt a hegedűt még amatőrként építettem

Minden azzal kezdődött, hogy Pityu fiam az én hegedűmön játszott. Ugyanis ragaszkodtam hozzá, hogy tanuljon hegedülni. Azzal folytatódott, hogy Bakonyi Béla, a tanára, jó szemű, művelt, minden iránt érdeklődő ember volt, aki később művelődési osztályvezető lett. Nemcsak zeneileg volt képzett, hanem olyan ember, aki érdeklődik a tanítványok „mögöttes” élete iránt is, ráadásul a hangszerekhez is értett. Feltűnt neki a fiam hegedűje. Kérdezgette, honnan szereztük. Aztán személyesen is meglátogatott.

BAKONYI BÉLA VISSZAEMLEKEZÉSE EGY ESTI SÉTÁJÁRA, AMELY ÉLETRE SZÓLÓ BARÁTSÁGUNKKAL VÉGZŐDÖTT

„1958-at írtak, amikor egy eső utáni szép őszi estén édesanyámat mentem meglátogatni a felvégre, a Honvéd utcába. A piactéren áthaladva láttam, hogy a volt Engel ház utcai frontján lévő üzletből egy nagyon éles fényű lámpa világít ki a járdára. Megálltam a ház előtt, s a függönyön át betekinttem az ablakon. Nagy csodálkozásomra a következő látvány tárult elém: A Jupiter-lámpákkal felszerelt fényképész műteremben a fiatal, rokonszenves küllemű fényképész munkálkodott. Keze szorgosan, egyenletesen mozgott, vésőjével egy hegedűnyakat faragott. Elámultam. Hogyan lehetséges, hogy egy fényképész szakmájától eltérő munkával foglalkozzon? Első pillantásra láttam, hogy azt mesterfokon végzi. Az ablakon át hosszan elnéztem, inkább bámultam, hogy a hegedűnyak egyre szebben, pontosabban formálódik. Az esztétikus küllemű fehérköpenyes fényképész kezügyessége és munkája meggyőzött arról, hogy egy hegedűkészítő szakembert látok a fényképész műteremben. A látvány felkeltette az érdeklődésemet, ki lehet ez a fényképész?

Elméláztam a látottakon. Szívem mélyéig hatolt a gondolat, én, aki öt éves korom óta hegedülök, és már az egri tanítóképzőben, két zenekarban is játszottam, az abaújszántói művelődési ház zenekarában már évtizedek óta tevékenykedem, több tanítványom van, hegedű órákat adok, s most egy igazi mesterhegedű készítőt látok dolgozni kis pátriámban.

Elhatároztam, mindent megtudok erről a rokonszenves emberről. Illetékesnek éreztem magam, hogy mint hegedűtanár kiderítsem a valóságot itt a piactér sötétségében. Lemondtam édesanyám meglátogatásáról, a bejárati ajtóhoz léptem és megnyitottam az ajtót.

Barátságos fogadtatásban volt részem. A fényképész-„hegedűkészítő” hellyel kínált, s udvariasan kérdezte: – Milyen fényképet óhajtok rendelni? Nem a fénykép érdekel engem, kedves mester. De mondja meg – mivel ebben a köz-

ségben tanítom hegedülésre gyerekeket – milyen összefüggés van a fényképész szakmája és a hegedűkészítés között. Bemutatkozások után készségesen adott felvilágosítást. Igen, én fényképész vagyok, ennek jövedelméből tartom el családomat, de gyerekkorom óta minden vágyam, hogy hegedűket készítek, faragjak. Eszményképeim a cremonai hegedűkészítő mesterek: Amati, Stradivári, Guarneri, stb.

A mester kellemes, dallamos hangja, beszéde megláttatta velem, hogy különleges egyéniséggel, megszállott, hivatásbeli mesterrel állok szemben. Én is nagy örömmel válaszoltam a beszélgető partnerem kérdéseire, mint például, hány tanítványom van, mióta tanítok zenét stb. Kifejtettem, hogy eddigi életem során csak a zenének és a zenélésnek éltem. Zenetanítással, énektanítással foglalkozom, és kórusvezetőként is tevékenykedtem. Nagyon oldott hangulatú, baráti beszélgetés alakult ki közöttünk.

Kérésemre, hogy beszéljen saját magáról, megeredt a nyelve és hosszan mesélt eddigi életéről. „Mostanáig Dunántúlon, Tatabányán éltem, de ide kényszerültem jönni, mert az ottani városi tanács ipari osztálya megtagadta tőlem a fényképész-mesterség gyakorlását. Korábban öt évet töltöttem börtönben Márianosztrán. Annyi bűnöm volt – ha ez bűnnek számíthat –, hogy engedély nélküli határátlépéssel ki akartam jutni Cremonába, és a cremonai hegedűkészítő mesterektől, mesteri fokon akartam elsajátítani a hegedűkészítés csodálatos tudományát. Sajnos szökésem nem sikerült, a magyarosztrák határon elfogtak, és három évre bebörtönöztek. A börtönben a börtönparancsnokom engedélyével több hegedűt faraghattam. Régi bútorok deszkáit dolgoztam fel. Az elkészült, szépen szóló hangszereket le kellett adnom a börtönparancsnoknak. Ez volt az ára, hogy gyakorolhattam szenvedélyemet, de nem bántam, mert a munkámmal autodidakta módszer segítségével mindig előbbre jutottam. Az egyedüllét, a rabság megtanított logikusan átgondolni a hegedű alkatrészeinek legpontosabb összeillesztését, enyvezést. Acélrugók-ból magam készítettem szerszámokat, vésőket, s más eszközöket, melyek szükségesek voltak hangszer kidolgozásához, a befejező munkálatokhoz. Az elkészült munkáim, bár minden tudásomat beleadtam, mégsem töltöttek el megelégedéssel. Mint egy megszállott szerettem volna tudni, megismerni

Stradivári hegedűkészítési titkait. Ez után sóvárogtam, s anynyira elfogott a vágy a Cremonába való kijutásra, hogy egy alkalmas pillanatban szökésre szántam el magam, ami sajnos nem sikerült. Ismét visszakerültem a börtönbe. Bírósági tárgyalásokon kellett részt vennem, s büntetésként további öt évvel meghosszabbították a fogságomat. Vége szakadt a régi hasznos, faragással töltött, szép börtönéveknek is. Már nem kaptam kedvezményt hegedűkészítési munkára, mely megszállott szenvedélyem kielégítését szolgálta. A börtönben tanúsított viselkedésemmel, magatartásommal igyekeztem hátralévő büntetésem idejét kifogásmentesen letölteni, s végre elérkezett a szabadulás napja.

Már említettem milyen állapotok fogadtak Tatabányán a családomban és a fényképész mesterség munkakörében, így nem volt más hátra, mint ideköltöznöm ebbe a kedves közösségbe, ahol rendes, jó népek laknak, a hatóságok segítik a munkámat, s e mellett, amikor egy kevés időm akad, folytatom a hegedűkészítést, ahogy most is egy hegedűnyakat faragok.”

A mester, aki elmondta eddigi élete történetét, a hosszú beszélgetés után egy indítvánnyal állt elő. Ha már egy hegedűtanárral állok szemben, kérem, jöjjön be a szomszéd helyiségbe, a lakásomba. Tekintse meg a már kész hegedűimet. Próbálja ki azokat, milyen a szólásuk!

Örömmel tettem eleget a kívánságának. Beléptünk lakásába, ahol egy mosolygós, helyes asszony, s két gyerek (általános iskola alsó és felső osztálybeliek) és ízlésesen berendezett lakás fogadott. A nappali szobából átmentünk a hálósobába, ahol az ágyra helyezve négy kiváló külsejű, szép fényű hegedűt láttam.

Nagyon tetszettek a hangszerek, mindegyiket kezembe vettem, s felváltva játszani kezdtem rajtuk. Ahogy az elsőt meghúztam, az erőteljes, szép hangzása mindjárt bizonyított. Öröm volt kézbe venni egyiket a másik után, és megszólaltatni a kedves hegedűszámaim, Gounod: Ave Mária, Brahms: Magyar táncok, az Erkel palotás műveket, s a többit.

Kedves neje, Erzsike egy tálcán finom bort, poharakat hozott be, s mindhárman koccintottunk ismeretségünkre. Én, mint idősebb, felajánlottam barátságunk megpecsételésére az őszinte, testvéri kapcsolatot. Nagy öröm töltött el ezen az es-

tén, mert megismertem Kónya István fényképész mestert, és a gyönyörűen szóló hegedűit. A szép este után vidáman tértem haza lakásomra. Elmeséltem családomnak, hogy véletlenül milyen kincsre bukkantam, megismertem egy kiváló embert, aki fényképész mester, de valójában megszállott hegedűkészítő.

A két család nagyon megszerette egymást. A közös látogatások és programok változatosságát, értékét növelte az a szerencsés körülmény, hogy nekünk két leány-, Pistának két fiúgyermek van. Hangulatossá, változatossá váltak a közös együttlétek. Emlékszem, abban az időben kezdett tért hódítani a televízió, s mivel Kónyáéknak volt készülékük, gyakran átjártunk hozzájuk az érdekesebb műsorokat megnézni. Mindkét család nagyon szerette az „Ország-város” társasjátékot, sok-sok kedves estét töltöttünk el észturnával. A legtöbbször, magas pontarányal Pista felesége került ki győztesen a játékból.

Erzsike nagyon hamar kedvelt személyisége lett Szántónak, mert mindenkire volt egy-két kedves szava. Mutatóslátvány volt, amikor a reggeli órákban Rexivel, az okos németjuhász kutyájukkal bevásárolni ment az üzletekbe. A bevásárló körúton a hűséges állat gazdasszonya előtt haladt, szájában a bevásárló kosárral. Az iskolába igyekvő gyermekeknek nagyon tetszett a betanított okos állat.

A fényképezőműhely forgalma nagyon hamar fellendült, bizonyítékaul annak, hogy a mester kiváló munkát végzett. Az egész vidéken, híresek lettek esküvői és iskolai tablóképei. Nagyon sokat járt fényképezni a járás községeinek iskoláiba, óvodáiba. A régi, jó Austin gépkocsija soha nem hagyta cserben, de egyébként sem lett volna vele gond, hiszen barátom „polihisztor” volt, s éppen úgy értett az autójavításhoz, mint a fényképezéshez, hegedűkészítéshez, vagy a kertészkedéshez, festészethez, de kőből vagy fából szép szobrokat is faragott. Mindkét család nagyon szeretett kirándulni a Hernád folyóhoz, vagy az Aranyosi völgybe.”

A két család egymásra találásának története után kövessük tovább az eseményeket. Ott tartottunk, hogy Bakonyi Béla barátom megismerte a hegedűimet és az előzményeket. Csóválta a fejét: ilyen szép mesterséget nem kitanulni, folytatni, amikor valakinek ekkora tehetsége van hozzá. „Hiszen itt vannak a bizonyítékok, a már elkészített munkáid!

Együtt a Bakonyi családdal

Vágj neki újra, biztatott – ekkor már tegeződtünk –, folytatd.” Jólestek a szavai, de még ellenkeztem. Felsoroltam a nehézségeket: nincs elég szerszámom, nincs faanyagom. Nem hagyott tovább beszélni. Lesz fa, azzal ne legyen gondod. A többiben is segítek. Így is történt.

A tatabányai újságban akkoriban megjelent egy cikk Szendőfi Lajos, Miskolcon élő amatőr hegedűkészítőről, és egyik munkájáról. Kezembe került a lap, mivel fél szívvel azért tatabányai voltam, nem szakadtak meg a korábbi kapcsolataim. Nekem se kellett több, bementem Miskolcra, ott volt a kirakatban a nevezetes hegedű, 25 ezer forintért árulták. Akkor az nagy pénz volt, hiszen az abaújszántói házamat 70 ezer forintért vettem. Megkerestem a készítőjét. Nagyon

izgatott voltam, milyen is lehet egy igazi műhely, hogyan fogad, milyen tanácsokat ad majd a mester. Olyan volt ez, mint amikor a kezdő költő fölkeresi a neves, idős pályatársát.

Sokat vártam ettől a találkozástól, de keveset kaptam. Már a bemutatkozáskor észrevettem az ellenszenvét. Hiszen ki ez az érdeklődő? Ő is hegedűt akar készíteni? Legközelebb már minden jöttment csak úgy beállít? Netán versenytárs? Ki akarja lesni a titkaimat, a módszereimet? Mindezt nem mondta, de ez volt ennek a szikár, szemüveges, fölényes férfinak a pillantásában, és leereszkedés, lekicsinylés minden szavában. A műhelyébe persze még be sem kukkanthattam.

24 évesen, fényképész segédként,
saját készítésű hegedűmmel

Sok szempontból megértettem őt, és nem tört le ez a fogadtatás. Elvégre miért borult volna a nyakamba? Tapasztalataim ellenére azért maradt bennem bizonyos naivság. Úgy gondoltam, hogy az érdeklődőt fel kell világosítani, a tanulni vágyót támogatni, tanítani kell. De ha ez nem szabály, akkor nem vonatkozik mindenkire. Bennem meg fölébredt a dac, csak azért is megmutatom!

Vettem szerszámokat, egyiket-másikat magam készítettem, sablonom is volt, csak a jó hangszerfa hiányzott. Honnan vegyek? Talán

ad Szendőfi. Feleségem vállalkozott rá, hogy bemegy Miskolcra, megkéri, adjon el alkalmas fát. Egy hegedűre való fát sikerült megvennie, de olyan fát kapott, amelyik már ki volt szabva, így korlátozva voltam a modellválasztást illetően. Közben egy nyíregyházi református paptól kaptam egy könyvet, az volt a címe: „A hegedű”. Mohón vettem kézbe, sokat hasznosítottam a leírtakból. Hosszas előkészületek után mun-

kához láttam. Mikor elkészült a hegedűm, bevittem Szendőfi Lajoshoz, megmutattam neki a készítményem. Azt hiszem, első látogatásomkor nem vette komolyan sem az elhatározásomat, sem a személyemet, afféle fölkapott ötletnek tartotta, hadd tegye, ha kedve telik benne, úgyse lesz belőle semmi. Most meghökkent, amint kézbe vette a hangszert, s önkéntelenül azt mondta: „Ezt nem gondoltam volna.” Ismét adott fát – persze megfizettem –, de megint csak egy hegedűre valót. A Karel Jalovecz „Itáliai hegedűkészítők” c. könyvét adtam érte.

Bakonyi Béla is véleményt mondott a munkámról, örült az eredményemnek. Neki egy Reményi-hegedűje volt, melyet Guarneri eredeti alkotásaként vett valakitől. Barátom említést tett munkámról az Észak-Magyarország című lap szerkesztőségében, azok kijöttek hozzám, és egy riportot készítettek velem. Ez már nagy szó volt, lelkesített, önbizalmat adott, éreztem, hogy jó úton indultam el.

A jó hegedű alapfeltétele a jó fa. Most már mindenütt öreg faanyagot kerestem. Továbbra is jártam a vidéket, hiszen a fényképezést nem hagytam, nem hagyhattam abba, közben egyre több „kincsre” bukkantam. Lehet, hogy csak nekem voltak ezek kincsek, mások szemében korhadtnak látszó padok, pókhálós gerendák maradtak, amiket jobb kidobni. Már ismertek a környéken, tudták, mi a „rögeszmém”, hívtak, így mondták: „Gyere minálunk!” – azaz hozzánk. Egyébként erre felé minden fiúgyereket egyszerűen kisinásnak mondták, még ha pólyás volt is. Valószínűleg összefügg ez a régebbi korok hatásával, a felvidéki, szepességi polgárok, kézművesek, kereskedők szemléletmódjával, akik a fiatal gyerekekben is már a jövő kisegítőit, az inast látták, ámbár fölösleges elméleteket gyártani, hiszen az inas szó eredeti jelentése amúgy is: fiú.

Éppen a közeli kis faluban, Kékeden jártam fényképezni, amikor az iskolaudvar melletti telken egy jókora juharfa törzset pillantottam meg. Tőkeként faaprításra használták. Az igazgatónő férje erdész volt, ő hozta be a faluba. Megkértem, hadd vágjak le belőle egy darabot. Akár az egész fa is elvihetem, mondták. Egy darabot lefűrészelttem, még most is van belőle, de csak azért, mert később még alkalmasabb, jobb juharfákat találtam.

Aztán szükségem volt még tetőnek való lucfenyőre. Persze ennél sem mindegy, milyen a fa. Minél tömörebbek a pászta, annál jobb, annál rezonánsabb.

Egy másik alkalommal házhoz hívtak fényképezni. A falusi parasztház tisztaszobájában három hatalmas gerenda leszakadt, mert az ereszcsonna átengedte az esővizet és idővel elkorhadtak a gerendák végei, de csak a végei! A fényképet a biztosító kérte, mert a gerendák összetörték a csillárt, az asztalt, és mindent, ami útjukba került. Azt mondta a gazdaasszony, hogy a két kisgyerek is alig tudott kiszaladni, amikor elkezdett recsegni a mennyezet. A gerendák egyébként teljesen egészségesek voltak, csak a korhadt végeikből kellett levágni egy-egy métert. Azt hiszem, tényleg a sors kedvező jutalma volt, hogy ez mind így összejött. Fényképész, hegedűkészítő, fenyőfa!

Később volt még egy hasonló esetem. Beszakadt egy százötven éves ház teteje. Hívtak, hogy készítsék felvételt – kellett a biztosítónak. Itt is a gerendák vége volt elkorhadva, azért szakadt be a tető. Pótának hívták a családot, akiknek a házában ez történt, vagyis ők csak bérlők voltak, de én máig úgy emlegetem: a Póta-féle fenyők. Mert ahogy néztem a megtört gerendák szálait, már megvilágosult bennem: ezt a kincset az Isten küldte számomra. Csodálatos öreg fenyők voltak, szélesek, még csellónak is jók.

Ezek a nagyszerű gerendák mind kárpáti hegyek fenyői voltak. Valamikor ott zúghattak, susoghattak északon, a magas hegyek lejtőin. Még a régi, történelmi Magyarország idejében vághatták ki őket, hozták ide az építkezésekhez. Most már úgy nézegettem, válogattam a különböző fafajtákat, mint a megszállott gyűjtő a műkincseket. Ezek többet jelentettek számomra az aranynál, drágakőnél. Mindig izgatottan siettem oda, ahonnan hír érkezett bontásról, régi gerendákról, vagy öreg sublótról. Már mindenütt ismertek, s hozták az ilyen híreket. Több öreg templomot, elhagyott kis zsinagógát vizsgáltam át a vidéken, ahonnan ki tudja, hova kerültek a hívek, koncentrációs táborokba, Izraelbe, Amerikába? Szomorúság, talán még szemrehányás is áradt az omladozó falakból. Egy-egy templomi pad is a kincsekhez tartozott, többnyire száz-kétszáz éves darabok voltak, s már említettem, hogy a jó hegedű első feltétele a jól kiszáritott fa. Az öreg darabokat

megvettem, vagy készíttettem újakat a régi helyébe az egyháznak. A Póta-féle gerendákat is szívesen adta nekem a tulajdonos, hiszen három, vadonatúj gerendát tettem be a korhadt régiek helyére. Véleményem szerint a kárpáti meg az alpesi fenyő az igazi! Annak nincs párja. A mostoha helyen – vagyis az Alpok, Kárpátok sziklás, szélnek kitett vidékein – lassan növvő fák a legjobbak, ahogy a mostoha sorsú kis templomok, zsinagógákban megmaradt faanyag is, Kékeden, Tállyán, és másutt. Jobban tudtam dolgozni a kárpáti fenyők fájával.

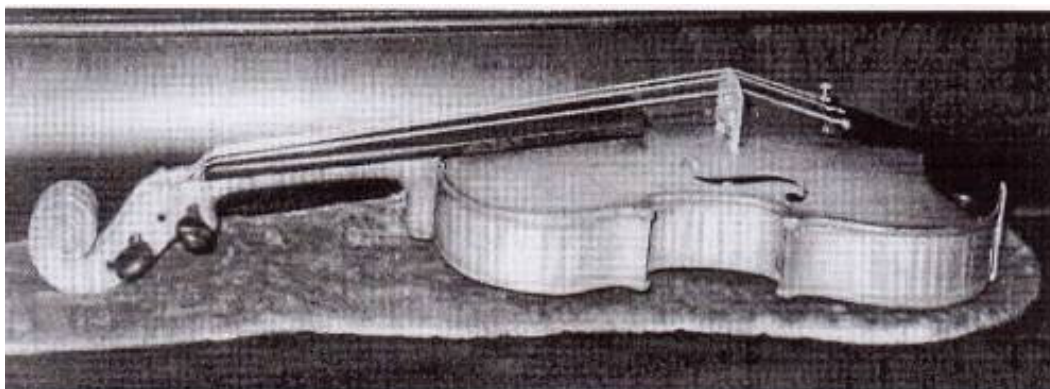
Szerettem a fát, nemcsak az élőket, az árnyat adókat, a levegőt frissítőket, a gyümölcsöt hozókat, hanem a holt fát is, melyek korántsem élettelenek. A fa sok mindent elárul a régi életéről, és hű marad a természetéhez faragás közben is, hagyja magát formálni, vagy ellenáll. Én segítőtársamnak tekintem a fát, melynek új alakban új életet adok.

Egyébként nem álltam egyedül a családban ezzel a fák iránti vonzalmammal. Költő bátyám, Kónya Lajos, szobrokat faragott. Budai lakásában berendezett magának egy kis faragóműhelyt, sok jó vésője, kése sorakozott a polcon, és volt egy kis fagyűjteménye is. Egyszer próbára tett. Egy furcsa, fekete fadarabot tett elé: na, ezt mondd meg, milyen fa lehet? Nézegettem, vizsgálgattam, de nem sokáig. Azt láttam, hogy nem vörösfenyő, hiába fekete, mégsem ébenfa, a pórusai mások voltak. Lali diadalmasan figyelte tanácsstalanságomat, de mégsem kellett röstelkednem, nem vallottam szégyent. Rájöttem, hogy ez csak tölgyfa lehet, amely igen hosszú ideig volt víz alatt. Eltaláltam. Bátyám ezt a megfeketedett tölgyfadarabot egy Tisza melletti cölöpvár egyik gerendájáról fűrészelte le.

Esténként a fényképészmunka után boldogan vettem elő a faragó szerszámaimat, válogattam a megmunkálendő fák között. Ekkor Abaújszántón már jó ideje a saját házunkban laktunk. Egy zsidó származású tanítónőtől vettük meg, aki Pesten lakott. Az 1944-es események oly keserű nyomot hagytak benne, hogy látni sem akarta többé a szülői házat. A konyhából nyíló egykori cselédszobát rendeztem be faragóműhelynek. Erzsi, a drága feleségem a konyhában főzött, tette a dolgát, én a műhelyben dolgoztam, közben nyitva volt ajtó, láttuk egymást, beszélgethettünk. Életem szép időszaka volt ez,

ahogy a tervezés, a nekikezdés időszaka mindig szép, tele volt biztató reménnyel. Nagyon hittem az eredményben, és keményen dolgoztam.

Most már fiam részére – újra hegedűkészítésbe fogtam. Így kezdődött második amatőr periódusom, amelynek eredménye több hegedű, brácsa, sőt cselló lett. 1962-63 során a megyei tanács művelődési osztálya Szikszón és Miskolcon kiállítást rendezett készítményeiből, amely az újságok figyelmét is felkeltette.

A fiam részére készített új hegedű

ÚTKERESÉS AZ ISMERTTÉ VÁLÁSHOZ

Sosem voltam öntelt, mindig kritikusan néztem saját munkámat, a nagyravágyás is távol állt tőlem, de most már úgy éreztem, elértem egy olyan színvonalat a hegedűépítésben, hogy bátran kiállhatok a nyilvánosság elé, bemutatkozhatom, megmutathatom tudásomat. Az önbizalom mellett azonban zavarban is voltam, mivel semmiféle összehasonlítási alapom nem volt. Igaz, hogy Bakonyi Béla elismerő szavai, tanácsai, biztatásai jólesően hatottak munkámra, de ez nem volt elég számomra. Szerettem volna kiváló gyakorlati szakembernek, közismert hegedűsnek vagy hegedűkészítőnek megmutatni hangszereimet. Nem dicséretre, hanem valamiféle megméretésre, tanácsra, hasznos tanításra vágytam.

Hosszas latolgatás után felutaztam Budapestre. Felkerestem Kovács Lajos hegedűkészítő mestert az Andrássy út 5. sz. alatti lakásán, amely egyben műhelye is volt. A szakállas

öregúr híres mester volt. Előadtam jövetelem célját és bemutattam neki néhány hegedűmet. Egy ideig csak nézegette, forgatta a hangszereimet, aztán végre megszólalt: „Aki ilye hegedűt készít, annak én már nem tudok újat mondani.” Gratulált a munkáimhoz és azzal biztatott, hogy csak így tovább. Nem akartam elhinni a dicsérő szavait. Arra gondoltam, csak elhárítja az igazi, komoly véleménnyel járó felelősséget.

Pesti tartózkodásom idejére Lali bátyáméknál Budán, a Loránt utcai lakásukban szálltam meg. Tavasz volt, a Szabadság-hegyen most kezdtek bontani a fák, a bokrok. Bátyám segítségével telefonon felhívtuk Kovács Dénest, az egyik legismertebb magyar hegedűművészt. Kovács úr érezhető kedvetlen hangon hárította el azt a kérésemet, hogy kipróbálja egyik-másik hegedűmet. Elfoglaltságaira hivatkozott, ahogy mondani szokás, minden perce „be van táblázva”, majd talán ősszel kerít rá alkalmat. Igen, talán ősszel próbáljon felhívni, akkor jobban ráérek, most egy perc szabad időm sincs. Annak ellenére, hogy már akkor is, ma pedig még inkább megértem egy jeles művész vonakodását, elvégre ismeretlen telefonáló kérését miért is teljesítené, mégis levert a kudarc.

De makacs voltam. Ha már itt vagyok, haza nem utazom, amíg érdemben nem beszéltem valaki olyannal, aki szavának súlya van. Kikerestem a telefonkönyvből Tátrai Vilmos telefonszámát és felhívtam. Röviden elmondtam kérésemet, amire barátságosan válaszolt. Menjek csak, éppen otthon van, máris indulhatok. Boldogan állítottam be hozzá a négy hegedűmmel a XIII. kerületi lakásába. Mire felértem a lifttel a második emeletre, már az előszoba ajtóban várt. A szokásos udvarias bemutatkozás után elmondtam, hogy a hegedűkészítést nem tanultam senkitől, csak úgy a magam feje után meg egy-két szakkönyvre támaszkodva dolgozok. Máris barátságos hangon a szavamba vágott: ne szerénykedjen drága barátom! Elárulhatom önnek, hogy jobban szeretem az amatőröket, mint a nagyképű profikat, mert maguk szívből, lélekkel teszik a dolgukat. Így beszélt, pedig még csak éppen hogy ránézett a hegedűimre. Aztán sorra kézbe vette azokat, és egyre nagyobb hévvel játszani kezdett rajtuk. Nem tudok választani közülük, olyan szép mindegyiknek a hangja, formája – mondta. Átment a másik, majd a harmadik szobába, megkérte a feleségét, ilyen távolságból hallgassa meg a játékát, a hege-

dűhangot, közben dicsért, „Ön Nemessányi művészetének folytatója lesz.” Ilyen és ehhez hasonló megjegyzéseket tett, és szinte áradozott. Nem tartom illőnek minden dicsérő szavát idézni, de annyit elmondhatok, hogy őszintén el volt ragadtatva a hegedűktől. Ettől a naptól kezdve figyelemmel, baráti figyelemmel kísérte és támogatta munkámat.

Tátrai Vilmos
hegedűművész

Tátrai Vilmos már hatesztendős korától hegedült, és koncertezett is. Tanulmányait a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán végezte. Két évig (1945-46) a Magyar Rádiózenekar hangversenymestere volt. A „Ferencsik-korszak” alatt az Állami Hangverseny-zenekar koncertmestereként működött. Többnyire a zenekar tagjaiból szervezte meg (1957) a Magyar Kamarazene-kart, amelynek több mint harminc évig vezetője volt. A zenekarral 1948-ban megnyerte a budapesti nemzetközi Bartók-kvartettverseny első díját, amellyel nagy nemzetközi elismerést is kiváltott. 1971-től haláláig tanított a Zeneakadémia hegedű tanszakán. Pályafutása alatt, együttesével minden földrészen, Európa valamennyi országában fellépett. 1958-ban Kossuth-díjjal tüntették ki.

A Tátrai vonósnégyes

Jókedvemben merész lettem, és ismét beállítottam a hegedűimmel Kovács Lajos műhelyébe. Úgy gondoltam, hogy Tátrai Vilmosra hivatkozva megkérem, vizsgálja meg alaposabban a hangszereimet. Éppen kiraktam a gyalupadra a tokokat, amikor két férfilátogatója érkezett. A szakállas hangszerkészítő rögtön faképnél hagyott, és nagy reverenciával fordult az érkezetekhez. Ők is egy hegedűt hoztak, megmutatták a mesternek, majd az egyikőjük kézbe fogta és játszani kezdett rajta. Gyönyörűen játszott. Már az első futamok után nem volt kétséges, ez a férfi a hegedűk virtuóza. Elragadtatva hallgattam a játékát, és közben azon törtem a fejem, hogy ki lehet az ismeretlen művész? A hegedűt azért hozták, mert megvásárlása előtt ki akarták kérni Kovács mester véleményét. A hangja tetszett nekik. Próbálgatták, nézegették, hol az egyik nézte, hol a másik. Én nem ismertem a látogatókat, ezért egyiküket megkérdeztem, hogy Kovács Dénes hegedűművészhez van-e szerencsém? De igen – felelte. – Nahát, akkor én meg Kónya István vagyok, akit reggel olyan szépen elutasított. Hát most itt vannak a hegedűim és kérem, hogy tekintse meg őket! Nem dicsérte a hangszereket olyan lelkesen, mint Tátrai Vilmos, visszafogottabb volt a véleménye, de valamennyit nagyon jónak találta.

S hogy ne csak az elszálló szavakra hivatkozzam, itt áll a sok dicsérő megjegyzés, vélemény közül néhány leírt idézet. 1962. október 1-én ezt írta Tátrai Vilmos: „Jó tudni, hogy a hanyatló magyar hegedűkészítésben akad még olyan megszállott, tehetséges ember, aki ezt a nehéz művészetet nemcsak áldozatos munkával, hanem nagyszerű eredménnyel is fenntartja, tovább fejleszti.”

David Ojsztrah 1964-ben, az Erkel Színházban adott hangversenyt. Ő is kipróbálta némelyik hegedűmet, és azt írta a próbajáték után: „Gyönyörűséggel ismerkedtem meg az Ön hangszereivel, melyek kitűnő benyomást tettek rám. Kívánok Önnek sikereket nemes törekvéseiben.”

David Ojsztrah hegedűművész

David Fjodorovics Ojsztrah hegedűvirtuóz 1908. szeptember 30-án született Odesszában. Zenekedvelő zsidó kereskedő családból származott. Mostohaapja könyvkereskedő és amatőr hegedűs, édesanyja énekes és színész volt. Első (negyedes) hegedűjét ötéves korában kapta. Tizenöt évesen az odesszai zeneiskola kiemelt osztályába került; megtanult brácsázni is. Első moszkvai szólókoncertjét 1930-ban adta. Ebben az évben kötött házasságot Tamara Ivanovna zongoristával. Egy évre rá megszületett egyetlen fiuk, Igor Ojsztrah, aki később apja nyomdokaiba lépett a hegedűművészi pályán. 1934-től tanított a moszkvai konzervatóriumban. Neve ekkor már az egész Szovjetunióban ismert volt. 1939-ben a moszkvai konzervatórium professzora lett. A második világháború alatt számtalanszor lépett fel nehéz körülmények között. Egyik emlékezetes koncertjét 1942 telén a körülrzárt Leningrádban adta, amikor csikorgó hidegben vezényelte Csajkovszkij D-dúr hegedűversenyét német bombák, szirénák és lövések „kísérete” mellett. Külföldre csak a háború után utazhatott. A hegedűvirtuóz Stradivari hangszeren nyűgözte le a közönséget. Az ötvenes évek első felében meghódította Párizst és Londont, 1955-től az amerikai zenerajongók is lábai előtt heverték.

Yehudi Menuhin hegedűművész

1949-ben járt először Magyarországon, majd többször szerepelt nálunk nagy sikerrel. Az 1968-as fellépése után azt nyilatkozta a Magyar Televíziónak, hogy „Ebben az országban nagyszerű hegedűiskola volt és van ma is, amelyet szerte a világon ismernek. Ezért jelent számomra minden budapesti utazás hallatlan élvezetet és örömet”.

A feszített munkatempó miatt, 1974. október 24-én hollandiai turnéja közben szívroham vitte el. Hamvai a moszkvai Novogyevicsi temetőben nyugszanak.

A „nemes törekvést” én úgy értelmeztem, talán nem alaptalanul, hogy a jó hangszerrel a művészet sikeréhez, népszerűsítéséhez járulhatok hozzá. A nem akárkitől jövő vélemények és biztatások hatására, némileg felbátorodva a Budapesten hangversenyező Yehudi Menuhint is fölkerestem. Elmondhatom: kevés ilyen nagy művész és ilyen megnyerő ember van a világon. A Gellért Szállóban próbálta ki két hegedűmet. A játéka is élmény volt, de ugyanilyen élményt jelentett mindnyájunk számára az egyénisége. Látszott ezen a férfin, hogy művészetével, egész lényével adni akar, és nem zárkózik be – pedig joggal tehetné – saját nagyságának falai közé. Nyitott maradt, aki jóindulattal nézi a szűkebb és tágabb környezetét, s talán a legfontosabb, amit tapasztaltam nála: örül a mások örömének. Valószínűleg ezt a kölcsönös örömet érezzük meg varázslatos hegedűjátéka közben is, amitől az ember megtisztul, jobbá válik. Ő is nagyra értékelte munkáimat, és ennek rögtön bizonyosságát is adta: öt hegedűt rendelt tőlem, tanítványai számára. A hegedűket azonban már nem itthon, hanem Cremonában készítettem el.

Yehudi Menuhin (New-York, 1916. április. 22.) amerikai hegedűművész és karmester, aki művész pályájának nagy részét az Egyesült Királyságban futotta be, végül brit állampolgár lett és lovaggá is ütötték. 1999. március 12-én, Berlinben hunyt el.

Az elmondottakkal azt akarom érzékeltetni, hogy már nem voltam egészen ismeretlen hegedűkészítő itthon. A kitűnő művészek véleménye megerősítette bennem, hogy jó úton járok. Volt már önbizalmam, de megelégedettségéről szó sem lehetett. Hiába, ilyen a természetem. Ha valamibe belevágtam, azt a lehető legjobban akartam megoldani, és ebben a –

nyugodtan mondhatom – nem könnyű, szinte művészi ihletet követelő szakmában is a nagy mesterek színvonalára akartam emelkedni. Olvasmányaim, tapasztalataim nyomán már kiszélesedett a látóköröm. Láttam a lehetőségeket, azt, hogy mit tudok nyújtani ezen a területen, és azt is, mit kellene még tudnom, hogy a hegedűépítés minden csínját-bínját, rejtett fogását a kisujjamban, azaz – nem találok rá jobb szót – a lényemben érezzem.

Bakonyi Béla barátom Miskolcon rendezett számomra egy hangszerkiállítást. Tíz hegedűmet, néhány brácsámat és egy csellót tekinthettek meg az érdeklődők. Ahogy ilyenkor lenni szokott, az újságírók is jelen voltak, riportban számoltak be a kiállításról. Aztán ismét jöttek a hétköznapiak, végeztem a munkámat, fényképeztem, szabad időmben pedig a hegedűkészítéssel foglalkoztam.

Egy alkalommal valahol a környéken egy faluban fényképeztem, azokról a fiatalokról készítettem igazolványképeket, akik akkor kapták volna meg az első személyi igazolványukat. Munka közben hozzám lépett egy ismeretlen nő. Bemutatkozott: „Terényi Éva újságíró, a Népszabadság miskolci tudósítója vagyok.” Beszélgettünk sorsomról, pályámról, sok mindenről. Az újságírónő tollából rövidesen egy hosszú riport jelent meg rólam és munkámról a Népszabadságban. A riportban elhangzott a mindig kötelező kérdés: „Mik a további tervei?” Azt feleltem, hogy szeretnék továbbtanulni.

A KÓNYA HEGEDŰK SIKERE

Folytassuk a történetet ismét Bakonyi Béla barátunk visszaemlékezésével. „A különlegesen széphangú Kónya hegedűkre legelőször Tátrai Vilmos hegedűművész, a Magyar Állami Zenekar koncertmestere figyelt fel, akit Pista barátommal együtt kerestük fel Budapesten. Megemléltette, hogy David Ojsztrah orosz hegedűművész nemsokára Magyarországra érkezik, és majd alkalmat kerít egy bemutatkozásra. A művész egy későbbi televíziós szereplése alkalmával is említést tett a Kónya hegedűkről, és az egyiket meg is szólaltatta. Dicshimnuszokat zengett róla.

A 60-as évek elején aztán megérkezett Tátrai hívása. Létre jött Ojsztrah világhírű művésszel a találkozó. Amikor megszólaltatta Pista barátom hegedűjét, el volt ragadtatva a hangjától, kivitelezésétől. Csodálkozott, nem hitt a szemének, füleinek, hogy léteznek ilyen szép szólású új hangszerek is Magyarországon? David Ojsztrah a dicséret legmagasabb fokán nyilatkozott barátom hangszereiről. Kónya István, mint amatőr hegedűkészítő a világhírű hegedűművészek véleménye, pozitív véleménye alapján az érdeklődés középpontjába került, gyakran cikkeztek róla az újságok.

Pista egy alkalommal megkért, hogy kísérjem fel Pestre. Országgh Tivadarnak, a Zeneakadémia hegedűtanszak vezetőjének szeretné bemutatni a hangszereit. Örömmel csatlakoztam hozzá. Országgh tanár úr a látogatásunkkor betegálmányban volt, így lakásán fogadott bennünket. Az Ojsztrah-nál történt bemutatkozáson nem volt jelen, de a hangszerekről Tátrai Vilmos megállapításait pontosan ismerte. Most ő is hasonló, elismerő véleményt nyilvánított, s nem tudta csodálatát röviden kifejezni. Neki is el kellett mondani a hangszerkészítés minden mozzanatát, beleértve az anyagbeszerzést, lakkozást stb. Hosszan időztünk a híres tanár betegszobájában. Megmutatta az értékes olasz hegedűjét, s összehasonlítást téve István hegedűivel, így fejezte ki véleményét: – Az Ön most készített hangszerei több száz éves szólásban és hangzásban mutatják majd meg igazi értékeiket.

Én az 1957-65-ös években, István abaújszántói alkotóéveiben, két járás, az abaújszántói és encsi járás népművelési felügyelője voltam. Hivatásomhoz tartozott minden kulturális érték felkarolása, a művészeti munka segítése. Ennek során kapcsolatba kerültem Terényi Éva újságíróval, aki Miskolcon a Népszabadság borsod-megyei tudósítójaként dolgozott. Kértem, hogy látogassa meg barátomat, Kónya Istvánt abaújszántói üzletében, s az eddig elért hazai és világhírű hegedűművészek értékelései alapján foglalkozzon az üggyel, írjon riportot a szántói mester munkásságáról. Az újságíró nő örömmel vállalkozott riport készítésére. Több alkalommal nagyon szép, a mester művészi munkáját magas fokon értékelő cikke látott napvilágot.

Ezt követően minden igyekezetem arra irányult, hogy a miskolci hegedűművészek által szólaltassam meg a Kónya-

hangszereket. Ismerjék meg a megyénkben a szántói hegedűkészítőt. Hegymegi Ernőnél, a Megyei Tanács művészeti főelőadójánál kedvező fogadtatásra talált az elképzelésem. Hogyne támogatta volna az ügyet, hiszen ő is hegedűművész volt. Megszületett a terv, hogy egy vonósnégyes együttesben megszólaltatnak a Kónya hangszerek közül két hegedűt, egy brácsát és egy csellót. Miskolcon a Szakszervezetek székházának nagytermében, valamint Szikszón a Művelődési Házban jól előkészített hangversenyt szerveztünk. A Miskolci Szimfonikus Zenekar koncertmestere Gael Károly volt az első hegedűs, Hegymegi Erna a másodhegedűs, Nagy László tanár a brácsa szólamot vitte és egy csellós tanárnő volt a negyedik szereplő.

Az est programja a következő volt. Bevezetőként röviden ismertettem Kónya mester élettörténetét, gyerekkori vonzódását a hangszerkészítés iránt, sikereit, a hazai és külföldi művészek véleményét (David Ojsztrah, Tátrai Vilmos, Országh Tivadar), majd a jelenlévő vendégek, neves hangszeres tanárok kérdéseket tehettek fel Kónya Istvánnak.

A négy zenész Beethoven, Haydn, Mozart műveket adott elő. Egy kis látványossággal is szolgáltunk. Kiállítottuk a hangszerkészítő szántói mester műhelyének szinte minden szerszámát, s a közönség betekinthezett a hegedűkészítés munkájába. A hangversenynek nagy sikere volt.”

A LAVOTTA ALAPÍTVÁNY ÉS A SÁTORALJAÚJHELYI ZENEI KÖZÉLET

Lavotta János 1764. július 5-én született Pusztafödémesen. Nagyszombatban, majd Pozsonyban tanult, ez utóbbi helyen jogi tanulmányokba kezdett. 1786-ban Pestre került, ahol a jog mellett zenei tanulmányokat is folytatott. Hivatalnok lett a kancelláriánál, majd 1791-től Zichy Károly fiainak nevelője volt. Végérvényesen döntött a zenei pálya mellett, s 1792-93-ban a pest-budai magyar színjátszó társaság zenei direktoraként működött. 1802-4-ben a kolozsvári színtársulatnál karnagy volt. Ettől kezdve 1816-ig sorra járta a nemesi kúriákat, vándoréletet élt. 1816-ban zongora- és hegedűoktató volt, majd Debrecenben zenemű boltot nyitott. 1817-től kezdve betegsége

mindinkább elhatalmasodott rajta. Újabb vándorévek után, Tállyán telepedett le, és 1820. augusztus 11-én ott is hunyt el.

A verbunkosok delelő korszakának egyik kiváló képviselője volt. Szobra Sátoraljaújhelyen a róla elnevezett Művészeti Iskola előtt áll.

Az Alapítván tiszteletbeli elnöke Stefano Conia mester, tanár, aki középiskolai tanulmányait Abaújszántón végezte, s közel három évtizeddel ezelőtt, Cremonában hegedűkészítő műhelyt, iskolát hozott létre. Az alapítvány egyik feladatának tekintik a felsőfokú zenei tanulmányokat folytató fiatalok segítségét.

A Lavotta János emlékmű

Utóbbiak részére odaítélhető támogatás a Cremonából, Kónya István műhelyéből származó mesterhegedű és brácsa. A kiváló hangszereket – ösztöndíjként – a térség fiatal muzsikusi felsőfokú hangszeres tanulmányaik idejére kapják használatra.

Létezik a Lavotta Társaság Tiszteletbeli Tagja kitüntető cím. Ezt azoknak ítéli oda a kuratórium, akik az Alapítvány céljaival rokonszenvezve jelentős szakmai, erkölcsi, anyagi támogatást nyújtottak. Az évek során tiszteletbeli tagok lettek: Szántó Endre főorvos, Lavotha Géza képzőművész, Kónya István hangszerkészítő mester és

még öt másik erre érdemes személy.

Két évtized telt el (1991) a sátoraljaújhelyi Lavotta Alapítvány létrehozása óta. Mint ahogy Lavotta jó három évtizeden át házitanítószkodott, ugyanúgy a Hegyközben, Bodroghözben, Hegyalján oktató zenetanárok, muzsikuskok feladata alapvetően

ma sem változott: a hangszeres oktatás iránti igényeknek, továbbá a szép muzsikára éhes közönség elvárásainak kell megfelelniük.

A mozgalom révén ma már nemcsak Sátoraljaújhely, de az egész megye zenei közéletének meghatározó intézménye lett.

Bakonyi Béla visszaemlékezéseiből: „Már évek teltek el barátságunk elmélyítésében, amikor egy író-olvasó találkozóra voltam hivatalos az encsi Művelődési Házba. Kónya Lajos budapesti költő tartott előadást. Az országos hírű, Kossuth-díjas költő leutazott hozzánk. Ismert, híres ember volt, előadása nagy érdeklődésre talált. Szerény reprezentációval is szolgáltunk. A találkozó végén megkérdezte tőlem, hogyan tudná Abaújszántót legkönnyebben megközelíteni, vonattal-e vagy busszal? Mindjárt rendelkezésére álltam és felajánlottam, hogy szívesen elviszem gépkocsimon, hiszen én is szántói vagyok. Nagyon megörült. Utközben megkérdezte: Ismerem-e az öccsét, Kónya Istvánt, aki Szántón fényképész-mester? Nagyon megörült, amikor megtudta, hogy István a legjobb barátom, szinte naponként találkozunk.

Szántóig végig arról tanakodtunk, hogy milyen segítséget tudnánk nyújtani Pistának. Hogyan teljesülhetne régi vágya, hogy kijuthasson Cremonába. Többek között szóba hoztam, hogy Pistával voltunk Pesten Tátrai Vilmosnál, majd Ország Tivadar tanár úrnál. Együtt tervezzük a jövőjét, s népszerűsítését a sajtón és bemutató előadásokon keresztül. Nagy öröme szolgált, hogy oly sok mindent megtudhatott öccséről. A lakás előtt megálltam és elbúcsúztam a Kossuth-díjas költőtől, az én Pista barátom édes bátyjától.”

„A hatvanas évek elején, egy tavaszi napon – ebéd utáni időszakban – a Népszabadságot lapozgattam, s a zenei rovat böngészése közben megütötte szememet, hogy a budapesti Kulturális Hónap egyik programja keretében Yehudi Menuhin, a világhírű hegedűművész Budapestre jön vendégszerepelni. Néhány nap múlva lesz a hangversenye az Erkel Színházban.

Egy pillanat alatt átvillant az agyamon, meg kellene neki mutatni a Kónya hegedűket.

Elgondolkodtam, miért ne lehetne nekünk felutazni, s bemutatni az abaújszántói amatőr hegedűkészítő, Kónya István hegedűit? Hiszen azokat már kézbe fogta Tátrai Vilmos, sőt játszott is rajtuk a TV képernyőjén, a legjobb véleményt írta róla Országh Tivadar akadémiai professzor és a másik világhírű hegedűművész David Ojsztrah. Ezek a szakmai vélemények reális értékelések, ugyan miért mondanának a realitástól eltérő véleményt? Az egyik az ország első szimfonikus zenekarának koncertmestere, a másik a Zeneművészeti Főiskola hegedűtanszak vezetője, miért ne mondanának igaz véleményt arról a hangszerről, amin játszanak, hiszen az eddig említett valamennyi művész szíve-lelke igaz véleményét sugározta a sajtón, rádión, televízión keresztül, még a világot járó Ojsztrah orosz hegedűművész is.

Gondoltam, most lenne az igazi „döntő mérkőzés”, Pista barátom hangszerkészítési művészetének Menuhin által történő megméréstetése. Nagyon felvillanyozódtam, de töprengésemben igyekeztem a realitás talaján maradván tervezgetni. Mindent el fogok követni, hogy Menuhin színe elé kerüljünk. Ez a látogatás, s a hegedűk pozitív bírálata döntő lehet Pista barátom egész életére. Ha kedvező lesz a világhírű művész véleménye, úgy nyitva lehet az út Cremona felé. A KIOSZ talán már nem fog elzárkózni a négy éves nemzetközi hegedűkészítő iskolába való küldés kérdésében. S ha a sajtó is megszéllőzteti az ügyet, akkor már nem szükséges más ajánlólevél. Szabaddá válhat az útja Cremona felé. Barátom törvényesen utazva elgondolkozhat majd, hogy érdemes volt a börtönévek alatt, a magárahagyatottság autodidakta légkörében hegedűket készíteni. Eddig három nagy hegedűművész mondott dicsérő véleményt a Kónya hegedűkről, miért titkolná ezt el Menuhin?

Az idő rövid volt, cselekedni kellett. A nagy tervnek az izgalma és tétje megsokszorozta akaraterőmet. Latba vettem minden beszédképességemet, szuggesztív tehetségemet, hogy elgondolásom sikerüljön.

Úgy döntöttem, hogy máris előadom rendkívüli tervemet barátomnak. Benyitottam fényképész műtermébe, éppen fényképretusálásokkal foglalkozott. Egyenesen neki szegeztem a kijelentő mondatot: – Pistukám, ma este el kell indulnunk az autódon Budapestre, s holnap bemutatjuk hegedűidet

Yehudi Menuhin hegedűművésznek. Megmutattam az újságot, mely közölte, hogy a művész másnap 10 órakor az Erkel Színházban főpróbát tart az Állami Hangversenyzenekar kíséretével. Szóhoz sem engedtem jutni, elmondtam érveimet, melyek elég hosszú időt vettek igénybe. Eddig játszottak hegedűiden Tátrai Vilmos, Ország Tivadar professzor, akadémiai tanszékvezető, David Ojsztrah világhírű hegedűművész, miért ne nézhetné meg azokat Menuhin? Ha ez a három fémjelzett művész nem mondott volna az elismerés legmagasabb fokán, pozitív véleményt a hangszered hangjáról, külleméről, csodálatos fényéről, a mesteri Stradivari mintaképeidről, s ha csak éppen udvariasságból hangzottak volna el a művészek ajkáról a hegedűid bírálatai, nem gondolnék arra, hogy keressük fel Menuhint. De egyértelműen értékes alkotásoknak fémjelezték munkádat, ezért kérlek nagy szeretettel, gyerünk fel, este indulunk. Szállásról gondoskodni fogok a Vasutasok Szállodájában. Töltsd fel benzinnel a kocsit, készítsd el a négy hegedűt és tedd a legszebb hegedűtokokba. Még ma este induljunk el.

Ez a javaslatom délután két órakor hangzott el. Barátom válasza kitérő és nemleges volt, ezért tovább kellett sorolnom meggyőző érveimet. Elmondtam: Pista, neked szükséged van erre a Menuhin-i elismerésre, hiszen Cremonába akarsz kijutni, ez volt mindig az életcélod. Ez a találkozás megalapozhatja a jövődet, nyitva állhat az út az ígéret városa felé.

Ezen okfejtésem, s elmondott érveim után végre elmosolyodott. Istenem, csak hogy már mosolyogni láttam, s úgy érzem, egyetértett velem. Tudom Pista, hogy ez nagy vállalkozás, életed legkeményebb napja lesz, de el kell mennünk. Bízunk Tátrai Vilmosban, aki mindenben segíteni fog. Megkérjük az ügy kivitelezésére és közvetítésére, gyerünk Pistukám, gyerünk.

Azután így nyilatkozott: – Ám legyen! Legfeljebb, ha nem fogad bennünket, hát bumm! Visszajövünk, megtettünk egy pesti utat, más kockázat nem állhat fenn.

Látod, ez tetszik nekem, így kell felfogni a dolgot. A Te eddigi munkád, emberi törekvéseid, szenvedéseid, egy igaz ügy érdekében kifejtett alkotó tevékenységed megéri a kockázatot, hogy ezt a tervet végrehajtsuk, s ha a hangszerek olyanok, ahogy három híres művész pozitívan bírálta, akkor

tegyük azokat Menuhin kezeibe. Természetesen, ha sikerül vele találkozni.

Meggyőztél Béla, hat órakor indulhatunk.

Örömben megöleltem barátomat s mondtam: – Megyek a postára, telefonálok Pestre a szállodába, s a hivatalvezetőimnek Encsre, hogy sürgős ügyben holnapra adjanak eltávozást Pestre.

Asszonyaink finom útravalót, szendvicseket, gyümölcsöt készítettek, s pontosan hat órakor útra keltünk. Indulásunkkor ott volt a két család apraja-nagyja. Az asszonyok megkönnyeztek bennünket, s kettőnk szeme is fényesebb volt. Életünk legnagyobb vállalkozásába kezdtünk. De a jó Isten erőt adott és bizakodtunk.

A 240 km-es távot, az esti autózást beszélgetéssel töltöttük. Ismeretségünk kezdete óta, ilyen őszintén és baráti emberközelségben még nem hallottam megnyilvánulni, élete célja és törekvései, hegedűépítési vágya kibontakoztatása tekintetében.

Megható érzés volt ismét hallani elbeszélését a családjáról, hogy édesapja szabómesterként dolgozott. Szép egyetértésben élt a család. A négy gyerek: Lajos, István, Béla és Editke mindig szerették, becsülték egymást. Barátom elmondta, hogy már 14 éves korában faragott hegedűt, amit meg is szólaltatott.

Természetesen fő témánkban, sokféle változat megvilágításában, elképzelésében Menuhin véleménynyilvánításának eshetőségét latolgattuk. Egyáltalán belefér-e majd Menuhin napi programjába a hegedűk megtekintése? Éreztem, hogy tervemet és javaslatomat „ad-hoh” tártam elő barátomnak. Magamban gondolkodva bizony jobbnak láttam volna azt a megoldást, hogy már jó előre felmenni Tátrai Vilmos művész úrhoz, s kikérni a tanácsát, de főleg segítségét. Ez már késő gondolat, hiszen úton voltunk Pestre.

Közben az autórádióból állandóan szólt a zene, s barátom mindig a vonós hangszerek muzsikáját kereste. Itt jut eszembe, hogy ahányszor meglátogattam műhelyében, a lemezjátszón mindig szólt a zene. Kiváló lemezeken zenét hallgatott, ebben merül ki zenei műélvezete, mely területen, évtizedek alatt hihetetlen tájékozottságra tett szert. Ehhez (nyilatkozata szerint) hozzájárul az a tény, hogy vonós hangszereket alkot,

készít, de állandóan szólni kell kiváló készülékein a hegedűműveknek, a brácsának, a csellónak s a gordonnak.”

„Nem sokkal éjfél után érkeztünk a fővárosba, és egyenesen az Elemér utcába, a Vasutasok szállodájához hajtottunk. A portás kezünkbe adta a 6-os számú szoba kulcsát. Különösnek tartottam, hogy mindig a hatos szobát kaptam. Tagja voltam a Vasutasok Egyesületének, s mivel az 1950-es évek első felében, megyei szakfelügyelői munkakörömből kifolyólag, elég gyakran utaztam Pestre, a minisztériumba, így jól jött a kedvezményes szálloda. Milyen véletlen! – gondoltam – most is a 6-os szobát kaptam.

Amíg morfondíroztam, eltelt néhány perc, nem szólaltam meg, s barátom megkérdezte, miért vagyok olyan hallgató. Elmondtam neki az érdekes véletlenek egybeesését, s hozzáfűztem: – Olyan érzésem van, hogy holnap a jó Isten segítségével a szerencse megkörményékez bennünket.

Reggel 7 órakor verőfényes napsütésre ébredtünk. Bár rövid volt az éjszaka, annak ellenére mindketten frissek és vidámak voltunk, telve reménnyel és kíváncsisággal. Számlánkat rendezve a közeli cukrászdában elfogyasztottuk reggelinket, majd kocsiba ülve az Erkel Színházhoz hajtottunk. Igyekeztünk, mert rossz előérzetünket kívántuk egyensúlyba hozni. Azon tűnődtünk, kapunk-e majd belépőjegyet. A színház pénztárának ablakához érve aggodalmunk tovább fokozódott. Ki volt írva, hogy „a 10 órai főpróbára minden jegy elkelt!”

Rosszul kezdődik – mondta barátom. Ne csüggedj Pista, majd jön Tátrai Vilmos művész úr. Beszélünk vele, s gondolom, mindent megtesz érdekünkben.

Elsőként, rendőrautói kísérettel, Menuhin érkezett meg. A rendőri biztosítás természetesen a két Stradivari hegedűjének szólt. Ezután megérkezett Tátrai Vilmos is, aki szívélyesen üdvözölt bennünket. Nagyon jól tették, hogy eljöttek bemutatni hangszereket a nagy művészek. Amikor panaszkodni akartunk, hogy nem tudtunk jegyet váltani, elmosolyodott.

Erkel-színház (Népopera)

– Tudják, ha a nagykaput bezárják, akkor még mindig akad egy kiskapu. A két hegedűtokot fogják meg, s jöjjenek utánam a művészbejáróhoz. – Engedelmesen követtük a művészt. Több ellenőrzési ponton haladtunk keresztül, de ki gondolta volna, hogy a híres művész társaságában levő hangszeres emberek nem a zenekarhoz tartoznak. Tekervényes lépcsőkön haladva a színpadon találtuk magunkat. Ekkor Tátrai – a jó Isten áldja meg segítségéért – kétszer fordulva bevitte a négy hegedűt Menuhin öltözőjébe. A zenekari árkot átívelő pallón a nézőtérre vezetett bennünket, s ott egy rendezővel elintézte, hogy kapjunk két pótszéket. Minden rendben ment. Részemre, de gondolom barátom részére is izgalmassá vált ez az Erkel színházi kaland. Valósággal beleizzadtam, mondtam Pistának. Ez a bejutás felér egy krimivel.

✱

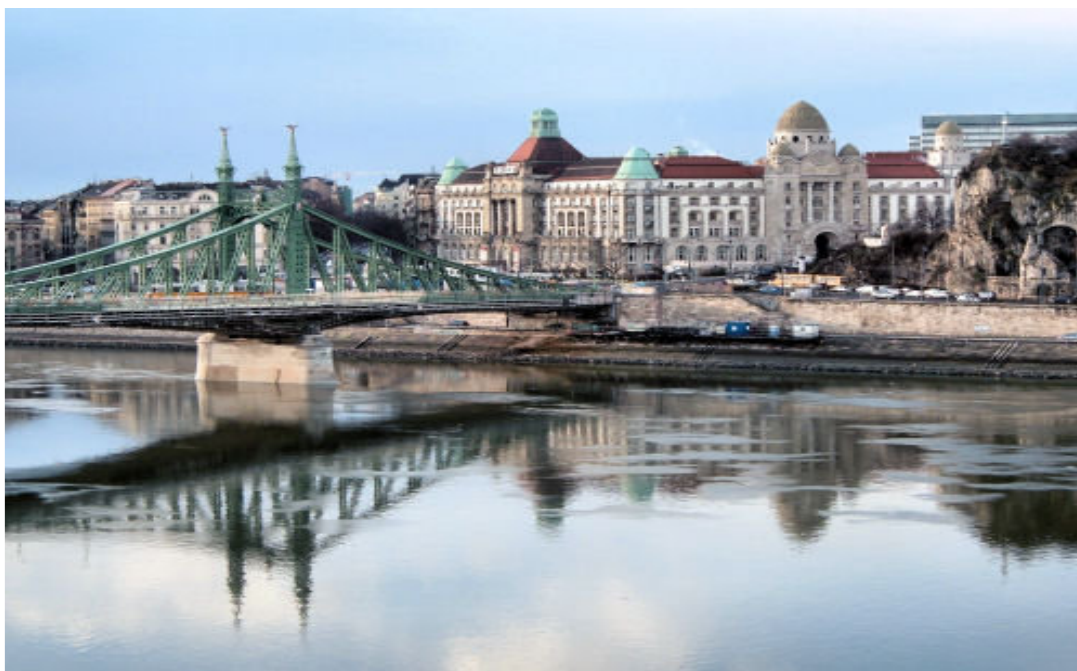
Az előadás első szünetéig hallgatva Menuhin játékát, Beethoven D dúr hegedűversenyét, Bartók szóló szonátáját (amit New Yorkban Menuhinnek írt) stb. eddigi életünk legnagyobb

zenei élménye volt. Csodálatos volt a Stradivari hegedű hangja a hatalmas Erkel Színházban. Soha nem hallottam ilyen erőteljes, különleges hegedűhangot. Az Állami Hangversenyzenekar, Ferencsik János világhírű karnagy vezényletével rendkívüli bensőséges hangzást és tónust hozott létre.

A szünetben hozzánk sietett Tátrai Vilmos, s nagy örömmel újságolta, hogy Menuhin a művészsobában már megtekintette a négy hegedűt. Nagyon megnyerték a tetszését, valamennyit megpengette, meghúzta és azt üzenve, szívesen találkozna önökkel délután 2 órakor a Gellért szálló második emeletén lévő lakosztályában. Már gondoskodtam tolmácsról is. Kern István a vonósnégyesem másodhegedűse szívesen vállalja a közvetítő szerepét. Kérem, hogy pontosak legyenek, mert a művész úr minden perce be van táblázva.

Megköszöntük Tátrai Vilmosnak a szívből jövő segítségét, Kern Istvánt felvettük lakásán a kocsinkba és a jelzett időben megjelentünk a Gellért szállóban.

Mindketten mély elfogódottságot éreztünk, amikor beléptünk a művész lakosztályába, aki nagy szeretettel fogadott bennünket. Kivettük tokjaikból a hangszereket, egymás mellé helyeztük, s a mester részéről megindultak a záporozó, érdeklődő kérdések, többek között, hogy mióta foglalkozik hegedűkészítéssel?

Gellért szálló a Duna-parton, a Szabadság hídnál

Egész életemben az volt minden vágyam, hogy, a cremo-nai nagy mesterek művészete alapján hegedűket készítsek. Ezért kíséreltem meg már két alkalommal, hogy illegálisan ki-jussak a hegedűk világvárosába, megtanulni a századokkal együtt világhírnévre szert tett mesterek fogásait, módszereit.

Kérem, hogy mindent mondjanak el, mert minden érdekel. Járom a világot, más országokban is bemutatnak hangszereket, véleményt kértek tőlem. Azt kell mondanom, hogy a mostani találkozást rendhagyónak tartom. Az itt látott és ki-próbált, mesteri módon készített hegedűket különlegesnek és egyedülállónak tartom. Már a hangversenyi próba előtt meg-tekintettem az ön hegedűit, és csodálattal tölt el az építésük, esztétikai kivitelezésük és különleges hangjuk. Kérem, sze-retném tudni, ki volt az Ön mestere, ki tanította magát ilyen mesteri munkamódszerre?

Gyerekkorom óta készítek hegedűket, de senkitől nem ta-nultam. A magam esze és keze után mentem, s mindig arra törekedtem, hogy a kis hegedűt – amit legelőször szétszed-tem, hogy alkatrészeit tanulmányozhassam – felülmúljam az egyéni munkamódszeremmel. Az alkatrészek megmunkálását, az összeillesztés tökéletes érintkezési mechanizmusát, s a lakkozási eljárást magam kísérleteztem ki.

Meglep engem, – mondta Menuhin – hogy ön senkitől nem tanulta a mesterséget. Ilyen hegedűkészítővel még nem találkoztam, mert mindenhol azt hangoztatták a mesterhege-dű készítőik, a különböző nemzetek szülöttei, hogy kik voltak a mesterek, akik őket erre tanították, mennyi évig és hol munkálkodtak, milyen híres műhelyekben dolgoztak. Igen, úgy látom – mondta Menuhin –, hogy ez rendhagyó magyar eset, s az a véleményem, hogy ön saját egyéniségével auto-didakta módon megalapozta a jövőjét a mesterhegedű-készítés frontján.

Közben megérkezett leánytestvére, a híres zongoramű-vész, koncertjeinek zongorakísérője.

Érthetetlen volt előttem, hogy már egy fél órája beszél-gettünk, s még eddig nem vette kezébe a hegedűket, de a legmagasabb elismeréssel beszélt István munkájáról. Ennek a biztos, egyértelmű véleménynyilvánításnak, gondoltam, nem lehet más titka, csak az, hogy az Erkelben tapasztalt kevés idő is elég volt neki arra, hogy kialakítsa véleményét. Menu-

hin a további érdeklődése során még arra is kíváncsi volt, hogy barátom honnan szerzi be a faanyagot?

Menuhin a Kónya mester által adott tájékoztatás után elmélyülten nyilatkozott a körültekintően megalapozott munkamódszerről, és megkérte, hogy beszéljen további terveiről.

Mivel engem a nagy világművész „impresszáriónak” titulált, ebbéli minőségemben a tolmácshoz fordultam és kértem, tájékoztassa a művész urat, hogy szoros barátság fűz Kónya mesterhez, de különben is az a foglalkozásom járási népművelési felügyelői minőségemben, hogy a kézműves kultúrát is támogassam. Kértem Menuhin művész utat, hogy nyújtson segítséget, hogy a Művelődési Minisztérium támogassa Kónya István kijutását Cremonába, hogy elvégezhesse a négyéves cremonai nemzetközi hangszerkészítő iskolát.

Menuhin nagy örömmel fogadta barátom törekvéseinek szándékát, s kijelentette: – Ön már olyan fokon dolgozik, hogy ha még elsajátítja azokat az elméleti és gyakorlati ismereteket, amiket a nemzetközi iskola fog nyújtani, bámulatos pályafutást fog elérni az életben. Szívesen segítek Önnek, ez kötelességem is – mondta a művész, hiszen egyaránt nemzetközi és magyar érdek, hogy egy ilyen tehetséget támogassunk. De ebben a magyar illetékes hatóságoknak kell döntenie. Holnap beszélek a miniszterrel és megkérem, hogy biztosítsanak zöld utat és támogassák Kónya mester ügyét.

Nagy csend támadt, amíg a hegedűk közt váltogatott, majd egyenként megszólaltatta azokat. Csodálatos élmény volt, ahogy az Erkel Színház főpróbáján előadott műveiből lejátszott egy-egy tételt, s ezeken kívül egyedülálló virtuozitással, rendkívüli belső átéléssel, szívből muzsikált saját zeneműveiből is.

Közben néha kinézett a lakosztálya ablakán, s gondolkodott. Szőkés, lengő haját fiatalos mozdulattal megsimogatta, elrévedezett a Duna hullámainak játékán. Úgy éreztem, talán azt gondolja, hogy „Idejött hozzám egy fényképész-mester Magyarországon, Borsodból, Abaújszántóról, s ez az ember nem csak a fényképezés, de a hegedűkészítés szakavatott, igazi mestere is, akinek keze alól remekművek kerülnek ki. Munkáját mindenképpen támogatnom kell.”

Másik hegedű – más művek. Szinte hálafohász jött gondolatban ajkamra, hogy nem hagyta abba játékát. Válogatta a

játszott műveket, aszerint, hogy milyen véleménye volt szívének és gondolatának a hangszer szólásáról, s hála Istennek, folytatta rögtönzött hangversenyét, melyet mi csodálunk és áhítattal hallgattuk.

Most már bizonytalan vagyok, Kónya mester, hogy az Ön hegedűi jobbak, szebb szólásúak-e, melyeket jelen időben készített, alkotott, vagy az én két Stradivárim, melyek 300 évesek? Amikor ezt a véleményt hallottuk, nem tudtunk hirtelen átkapcsolni, valóság ez, vagy álom? A perc nagyszerűségét még fokozva, kezünkbe adta a Stradiváriját, s kérte, nézzük meg. Szívesen nyújtja nekünk ezt az élményt, hogy a Kónya hegedűk után, amiket ő minden tekintetben különleges hangszereknek – Stradivari mintaképnek, a saját hegedűje testvérének – tart, szemléljük meg és hasonlítottassuk össze őket, mert ő is ezt teszi.

Az ünnepélyes csendben megszólalt Menuhin: – Kedves Kónya úr! Kérem, készítsen londoni művészképző iskolám részére, művésznövendékeim számára öt darab 7/8-ados hegedűt. Olyanok legyenek, mint ezek, csak kisebb méretűek, mivel ifjú zenénövendékeim használatába fognak kerülni. Valószínűnek tartom, hogy azokat már Cremonában fogja elkészíteni, s a kész hangszereket ott venné át a megbízottam. Az ellenértéküket tekintve ne folytassunk árkalkulációt. Gondolom meg lesz majd elégedve azzal az összeggel, amit ezért a munkájáért felajánlok önnek. – Ez volt a világhírű művész szakvéleményének pecsétje.

Közben impresszáriója belépett a helyiségbe, ami kissé megzavarta a beszélgetést. Felhívta Menuhin figyelmét arra, hogy a napi időzített program szerint már hat ember vár kint rá, továbbá egyeztetni szeretné a további programidőket és a sorrendet. Kérem, mondja meg az illetőknek, hogy egy kicsit csúszik a napi programom. Rendkívül fontos dolgom jött közbe, amit nem tudok elhalasztani. Ezután a nagy Menuhin megismételte előbbi nyilatkozatát a Kónya-hegedűk megrendelését illetően, s hozzátette, legyen nyugodt, rövidesen megkapja az engedélyeket a Cremonai mesterkurzusra való kiutazáshoz.

Nagyon büszke voltam Pista barátomra, s fátyolos szemmel hallgattam végig szavait, melyet szerényen, de okos ésszel és lelkülettel mondott Menuhinnek: – Minden tudásom-

mal azon leszek, hogy a művész úr iránti tiszteletem és megbecsülésem jeléül, munkám legjavát adjam a megrendelt öt hegedű elkészítéséhez. Hálásan köszönöm a szakvéleményét, melyet egész életemben, munkámon keresztül hasznosítani fogok.

Elbúcsúztunk Menuhintól, és húgától. A reá várakozó személyek megkövült, kíváncsi tekintettel fejezték ki csodálkozásukat: „Ki lehet ez az ember hangszerekkel, s kísérői, akik még a nagymester korábbra időzített programját is felborították.”

Ebben a pillanatban a Gellért szálló és környéke tündéreknek tűnt nekünk. Megkerestük járművünket, Pista barátom Austinját. Beültünk a kocsiba, de percekig nem tudtunk szólni egymáshoz. Barátom azért, hogy az álmvilágból való átmenetet vezetés közben valósággá alakíthassa, én pedig úgy gondoltam, hogy a forgalomban kímélni kell az autót vezető figyelmét, hiszen nem akármilyen próbán ment keresztül. A biztos közérzetét meg kellett szilárdítania a főváros forgalmában, bár kitűnő autót vezető volt.

Amikor már elhagytuk Pestet, azzal indítottam a társalgásunkat: – Pistukám, miért vagy úgy kipirulva? – Amiért te, válaszolta. Egyszerűen csodálatos, nem mindennapi élményben volt részünk. Úgy tűnt, mintha mesepalotában jártunk volna, s ami történt, talán nem is valóság.

Pista, te ezt a sikert megérdemelted. Az eddigi munkáiddal rászolgáltál, hogy a világ egyik legnagyobb hegedűművésze foglalkozzon hangszereiddel. Ilyen eredményre nem számíhattunk, ez főnyeremény volt. Feltehetően a sajtó nemcsak itthon, de külföldön is cikkezni fog erről az eseményről. Nem akarom elkiabálni, de ezek után fel fogsz jutni a csúcsra, amit meg is érdemelsz.

Ne túlozz, Béla, ne túlozz! Várjuk ki a végét. Előbb még ki kell jutnom Cremonába. Évek múltán talán majd meg tudom mutatni, mit értelt meg bennem egy vágy utáni szárnyalás. Amit már sokszor elmondtam neked, meg kell ismernem Amati, Stradivári, Guarneri titkait. Ők is emberek voltak, s ha háromszáz évvel ezelőtt, egyszerű szerszámokkal világcsodát tudtak alkotni, akkor - úgy érzem - én is követhetem a nyomdokaikat, s talán megmutatkoznak majd az eredmények is. Nem veszhetnek kárba azok az évek, melyeket a börtön-

ben töltöttem, mert ott is csak egy cél vezetett, faragni a hegedűket, kitalálni a munkafázisok legésszerűbb módját, s ezeket alkalmazni, hogy művészi érték szülessen. Amint ma tapasztaltuk, születtek is. Hangszereimről a legnagyobb művész őszinte szakvéleménye hangzott el.

Pista barátom sokáig, majdnem Gödöllőig beszélt egyfolytában. Rendkívül élveztem, mint mindig, filozófiai fejtegetéseknek beillő gondolatfűzéseit.

A rendkívül sikeres találkozás után, a jövőt tervezgetve már Gyöngyös felé haladtunk. Gyöngyösön betértünk egy kisvendéglőbe, fogyasztottunk valamit és folytattuk utunkat hazafelé.

Még aznap este mindent elmeséltünk családtagjainknak, akik örömmel hallgatták e nagyszerű híreket. Ám nem elégedtek meg az események puszta közlésével. Napokig sarkalltak mindkettőnket, hogy még beszéljünk a budapesti útról. Pista fiainak és az én lányaimnak is voltak kérdéseik. Ők is kíváncsiak voltak a részletekre. Így aztán, szinte meseszerűen tolmácsoltuk gyermekeink felé a történeteket. Valóban igaz, hogy a nagy nap átélt eseményei mesébe illőek voltak.

A Népszabadságban, Terényi Éva, korábbi jótevőnk tollából is megjelent egy cikk az eseményről. Kónya István az egész országban közismert emberré kezdett érlelődni.

Budapesti utunk még nagyon sokáig témája maradt emlékezéseinek és elmélkedéseinek. Előttünk állt a nagy kérdőjel – hogyan tovább? Számunkra a pesti nap élményeinek részletes felidézése soha nem volt unalmas. Jó volt a megtörtént eseményekről szót váltani, kielemezni.

Amint Menuhin Londonba visszatért, interjút készítettek vele az angol újságok a magyar amatőr hegedűkészítővel történt találkozásáról, az öt hangszer megrendeléséről.

Az egyik barátom, Bojtor István göncruszkai református lelkész egy évig tartózkodott Amerikában és Angliában. Hazajövet után mindjárt azzal fogadott és elújságolta, hogy olvasott rólunk az angol lapokban. Tudott róla, hogy Kónya meseterrel fent jártunk Budapesten és a hegedűket bemutattuk Menuhinnek. Később, 1964. november 13-án, az Esti Hírlapban, Varga Nándor tollából is megjelent egy méltató cikk a Menuhinnal történt találkozásunkról.

BÚCSÚ ABAÚJSZÁNTÓTÓL

Hatévi abaújszántói átmeneti tartózkodása után Pista barátom a tatabányai ismerőseitől olyan híreket kapott, hogy Tatabánya visszavárja a híressé vált fényképész/hegedűkészítőt, s a városi tanács ipari osztályán a fényképész iparendélyt is kiválthatja.

Amióta megismertem Pistát közösen terveztük további életútját. Fájó szívvel vettem tudomásul, hogy rövidesen el kell válnunk egymástól. Pista próbált megvigasztalni: – Nagyon jól tudod, hogy mi a további célom. Cremona, négy év megfeszített tanulás. Jót tett nekem ez az abaújszántói átmeneti kitérő. Innen indultam el bemutatni hangszereimet, megmérgettni hangszerkészítési tudásomat.

Elérkezett a költözködés napja. A két család érzékeny búcsút vett egymástól. Az utolsó együtt töltött estén felidéztek a hat év szép emlékeit. A Kónya család, a bútorokkal, az értékes hangszerfa készlettel, az összes ingósággal útra kelt szülővárosába, Tatabányára.

Abaújszántó szegényebb lett egy kiváló fényképésszel, egy hegedűkészítővel, de az emlékek megmaradtak, s a személyes kapcsolat sem szűnt meg végleg. Az együtt töltött évek során, mint két barát, egymásra találtunk, megszerettük egymást, s úgy gondolom, hogy ez a barátság meghatározó jellegű maradt hátralévő életünkben.

A gyakori levélváltás során értesültem minden eseményről, mely barátomat érintette. Lajos fiával beindította Tatabányán a fényképész műtermet. Ismét hamar népszerűvé váltak, hiszen a fényképész mestert a városhoz már több évtizedes ismeretség fűzte. Hírneve városszerte, megyeszerte tovább bővült, mert a sajtón keresztül a hangszereinek népszerűsítése is országos hírű tekintélyt biztosított számára."

MEGNYÍLIK AZ ÚT CREMONA FELÉ

Tehát 1964-ben ismét visszaköltöztünk Tatabányára. Mégis ez az én szűkebb hazám. Második feleségem, Erzsí is itt született, itt él a rokonsága, itt élnek az ismerőseink. Az abaújszántói lakásunkat eladtuk és Bánhidán, a Dózsa György úton vettünk egy kertes házat. Később egy új lakótelep építés miatt az utca valamennyi házát, így a miénket is szanálták. Ekkor költöztünk át Tatára, a Baji útra, a tó és az edzőtábor közötti részre.

Pár hónap múlva levelet kaptam - a Népszabadság szerkesztősége közvetítésével - egy Keszi-Harmath Lóránt nevű úrtól. A levélben tudatta, hogy olvasta a velem készült riportot. Ő valamikor írt a cremonai hegedűkészítő iskoláról egy tudósítást, és a cikket csatolta a leveléhez. Azt tanácsolta, hogy írjak Cremona város polgármesterének; érdeklődjem meg, van-e felvétel az iskolában, s milyen feltételek mellett – tandíj stb. – lehetne bejutnom oda hallgatónak.

Magyarországon ekkor már erősen kezdtek lazulni az elszigeteltség eresztékei. Könnyebbé váltak a külföldi, illetve Nyugati országokba történő utazások. Nagy örömet jelentett, de egyben izgalmat is okozott nekem ez a levél, amely azt példázta, hogy az annyit emlegetett „közéletiséghez” nem szájjártatás, hanem segítőszándék, a tudás, a tapasztalat megosztása szükséges. Ezt tette Keszi-Harmath Lóránt velem, köszönet érte. Segítségével hamarosan megfogalmaztuk az olasz nyelven írt levelet és elküldtük Cremonába a polgármesternek és a Nemzetközi Hangszerkészítő Iskola igazgatójának. A válaszokból, melyek rendre megérkeztek, megtudtam, hogy megvan az iskola, és a külföldi tanítványokat ösztöndíjjal támogatják. Na, gondoltam, kerüljek csak oda, ahogy magamat ismerem, nem fogok szégyent vallani, s már azon morfondíroztam, mennyi ösztöndíjat is kaphatok majd.

Számomra az olasz válaszlevélből a sok fontos dolog között a legfontosabb az a bekezdés volt, melyben közölték, hogy várnak, menjek. Azonban csak első hallásra látszott mind ez olyan egyszerűnek. Bizony, nagy állhatatosságra, sok belső energiára volt szükség ahhoz – és nemcsak nálam –, hogy a lelkes elhatározást tett kövesse, és belevágjak.

Először is le kellett győzőnöm saját kételyeimet. Attól nem tartottam, hogy szakmailag nem állom majd meg a helyem, hiszen az eddigi munkám, az elismerő vélemények már igazolták rátermettségemet. Inkább az ottani idegen körülményektől féltem. Idegen környezet, idegen nyelv, ki tudja, jó vagy rosszindulat fogad-e majd? Na meg az itthoni helyzet is aggodalommal töltött el. Családos ember voltam, már nem is fiatal, négy év külföldi távollét megfontolandó. Nem is merem volna nyélbe ütni az utazást, ha nem áll mellettem a családom, vagyis a feleségem és Lajos fiam, aki közben kitanulta a fényképész szakmát.

A fényképész üzletet ő vezeti majd tovább a feleségemmel, aki mellettem már korábban elsajátította a leglényegesebb szakmai dolgokat. Már ismerkedésünk elején is szívesen segített a labormunkákban, az előhívásban, retusálásban, színezésben. Ráadásul az üzlettel járó ügyintézéshez is kitűnően értett.

Szépen bebútorozott lakásunk volt, nem szűkölködött a családom, anyagilag rendben lettünk volna. Nehezebb volt az érzelmi oldala a dolognak. Nem sok feleség vállalná, hogy négy éven át idegenben, távol legyen tőle a férje. Erzsi más volt. Ő nemcsak vállalta ezt az áldozatot, hanem tanácsaival segített, lelkesített, erőt öntött belém. Tisztában voltam vele, hogy ő hozná a nagyobb áldozatot, rá hárul a család tetemes gondja. Ezt ő is tudta, de egy pillanatig sem érezte velem. Vidám arccal, nem pedig egy vértanú ábrázatával készített fel az útra. Biztatott, lelket öntött belém: sikerülni fog, és lesz erőm megvalósítani tervemet, helyt fogok állni. Ez a hozzáállás, ez a lelki támasz erőt adott a végleges elhatározáshoz, a döntéshez. Szükségem is volt rá.

Nem óhajtom itt aprólékosan felsorolni a hivatali akadályokat, nehézségeket, melyek késleltették a kiutazásomat, csak utalni szeretnék rá, hogy azért 1964-ben még nem volt olyan egyszerű a nyugati útlevélnek, ráadásul a több éves tartózkodási engedélynek a megszerzése.

Múlt az idő, már ott kellett volna lennem az iskolában. Olyan türelmetlen voltam, mint ütközet előtt egy csatáló, amelyik már toporzékol, ha hallja a kürt szavát, de még visszafogják, pedig de menne már! Ide-oda küldözgettek, még az útlevél ügyem sem volt elintézve. Tátrai Vilmos megígérte,

hogy utána néz a dolognak. Személyesen kilincselte a Művelődési Minisztérium zenei osztályán, ahol azt a választ kapta, ők semmit nem tehetnek, ugyanis kisiparos vagyok, és nem hozzájuk tartozom. Így ment ez heteken keresztül, ilyen tanács, amolyan kérvény, elutasítás, biztatás.

Már teljesen kétségbe voltam esve, amikor Bakonyi Béla barátom azt javasolta, hogy ismét keressük fel Terényi Éva újságírónőt, talán ő tud valamit segíteni. Elmentünk hozzá Miskolcra. Fölvázoltam neki a helyzetemet. Türelmesen hallgatta a mondókámat, majd hirtelen közbevágott: Ez így nem jó, mindjárt a fejhez kell menni!

Rendben van, gondoltam magamban, de hol az a fej? Nem kellett törni a fejem a válaszon. Terényi Éva elkérte az összes papírom másolatát. Később megtudtam, hogy a miskolci pártbizottságra ment velük. Ma úgy fogalmaznánk, hogy a monolitikus, diktatórikus pártállamhoz. Az ilyen társadalomban az egyént feltétlenül alárendelik a társadalomnak. Az ember személyi szabadsága, függetlensége hangsúlytalan. A hatalom birtoklója egy pillantással – akár a török császár – le tudják sújtani a földi halandót, de föl is emelhetik. Velem az utóbbi történt. A pártbizottság közbenjárására, a Kisiparosok Országos Szövetsége javaslatára egy héten belül megkaptam a BM Útlevel Osztályon a négy évre szóló szolgálati útlevelet, amely vízummentességet biztosított és korlátlan ki- és beutazást tett lehetővé.

A CREMONAI TANULÓÉVEIM

Bakonyi Béla így emlékezett vissza erre a nagy eseményre: „1964 őszén levelet kaptam Pista barátomtól, melyben írta, hogy a KIOSZ-tól megkapta a négy évre szóló hozzájárulást, minden engedély, beleértve a szolgálati útlevelet, rendelkezésére áll, már az előkészületeket is megtette a cremonai kiutazáshoz. Közölte az időpontot, hogy a Wiener Walzer gyorsvonattal, a Keleti pályaudvarról mikor fog indulni.

E hír hallatán, melyről tudtam, hogy rövidesen időszerűvé válik, egyik szemem sírt, a másik repesett a boldogságtól. Aggódtam miattuk, mert nem kis dolog egy családot négy év-

re itt hagyni, de igyekeztem az összefüggésekben megnyugtató magyarázatot találni: A jól bevezetett fényképész műtermet Lajos fia majd ügyesen elvezeti, így lesz a családnak megélhetése. Hallomásból tudtam, hogy idősebbik fia, István az orvosi pályát választaná és a tatabányai kórházban, mentősként készülhet a pályájára. A család életét és rendezett anyagi körülményeit szolgálta az is, hogy Erzsike kötőgépen dolgozott, ügyesen varrt, így a gondtalan anyagi helyzetük biztosítva látszott.

Az utazás megadott időpontjában én is pontosan ott voltam a Keleti pályaudvaron. Már csak ott találkoztam Pista barátommal, aki nagy csomagokkal felpakolva, útra készen várta a vonat indulását. Kikísérte a felesége és özvegy sógornője. Lajos bátyja már elköltözött az élők világából. Még egy jó órát kellett várnunk a bécsi gyors indulásáig. Sajnos ezt az időt lehangolt állapotban töltöttük el, mert a két asszony az utolsó pillanatokban sírva adott kifejezést visszafojtott érzelmének. Mindketten azt hangoztatták, és kifejezésre is juttatták, hogy Pista a bizonytalanságba megy, és mi lesz itthon a családdal. Azzal próbáltam őket vigasztalni, hogy ez a négy éves iskolaidő csak a jövőjét szolgálja. Pistával egyetértésben fejtettem ki nézetemet, amit a két asszony látszólag elfogadott, de sajnos a bizonytalan jövő miatti aggodalmuk nem szűnt meg.

Az indulás előtti utolsó percekben szeretett barátom hosszas búcsúzkodás közepette felszállt a Wiener Walzer gyorsvonatra, s a vonat elindult vele. Amíg láttuk, integettünk, de ami ezután következett, szerettem volna örökre elfeledni. A két nő engem okolt, hogy Pista elhagyta a családját. Vádaszkodásukkal szemben nem tudtam magam kellő érvekkel tisztázni. Soha nem fog visszajönni családjához – mondta Erzsike. – Tudom, hogy a cremonai kurzus csak a javát szolgálná, de a barátok, az idegen világ elcsábíthatja őt. Érzem, hogy a végén, itt hagyva családját, barátaival Amerikába fog távozni.

Nem tudtam, mire alapozta Erzsike az aggodalmait, hiszen úgy éltek, olyan megértésben, mint a testvérek, hogy gondolhatott ilyen dolgokra? Egy kicsit összekuszálódtak bennem az érzelmi dolgok, mert való igaz, hogy minden erőmmel azon dolgoztam és tevékenykedtem, hogy segítsen kijutását. Ezeket pozitív, segítőkész tényként ismerte el Erzsike, de mé-

gis abban a tudatban élt, hogy elveszti férjét. Közben telt az idő, az első vágánynál álló sátoraljaújhelyi gyorshoz mentünk, s ott elbúcsúzva a két síró asszonytól, felszálltam vonatomra.

A vonat zakatolása közben egész úton arra gondoltam, hogy csak a cremonai sikeres évek fognak engem ettől a vádaskodástól megmenteni. Egy percre sem kételkedtem abban, hogy Pista barátom bizonyítani fog. Igazi magyar és művészlélekkel fogja iskolai tanulmányait folytatni a nagy hegedűépítő mesterek városában, családját pedig megnyugtatja majd a leveleivel, hogy feleségének semmi oka ne legyen a hűtlenséget feltételezni róla.

Hazatérve elmondtam, milyen kellemetlen érzés kerített hatalmába Erzsike vádaskodása miatt. Nekem címezte Pista Cremonába való kiutazásának ötletét. Kétségbeesett bizonytalanság vett rajta erőt. Azt hangoztatta, hogy elveszti férjét, aki kint marad nyugaton, vagy tovább megy Amerikába.

Nejem, aki mindent tudott Pista múltjáról, teljes tárgyilagossággal állt mellém. Jól esett hallanom megnyugtató szavait, igazi pártfogóra találtam benne. Majd írunk Erzsikének, s ha kell, meg is látogatjuk, és ebből a tévhitből kigyógyítjuk.

Pista barátom szorgalmas levélíró volt. Megírta, hogy előtte csak egy cél lebeg: a hegedűkészítés cremonai nemzetközi iskolát elvégezve gyarapítani tudását, tapasztalatokat szerezni azokból a tantárgyakból, amiket az iskola rendtartása személyére nézve és a hallgatók számára előírt és megkövetel. Már az első levelében megírta, hogy albérletben, egy padlásszobában lakik. Az iskolán kívül sehova nem jár, és esténként otthon dolgozik. Így képzeltem el én is barátom életvitelét.

Egyetlen levelében se mulasztotta el, hogy beszámoljon a Menuhin által megrendelt hegedűk készítéséről. Lelkesedve részletezte, hogyan halad a munkával. Már az első két hangszernek kész volt a tetőzete. A Szántóról hozott lucfenyőből készítette, s munkájába beleadja legjobb tudását, különleges érzés hatja át, amikor e munkákat végzi. Tudja, érzi, hogy a világ egyik legnagyobb művészeinek áll szolgálatára. Én is éreztem itthon, Abaújszántón a nagy messzeségben, hogy munkájában benne van barátom üzenete Menuhinhoz, melynek lényege: „Helyt kell állnia annak az ígéretnek és gondolatnak, amit a Gellért szállóban, a nagymester lakosztályában ígért.”

Nagy öröm volt olvasnom Pista további leveleit is. Folyamatosan beszámolt minden jelentősebb eseményről. Áradozva öntötte sorait, hogy milyen szépek, kecsesek lesznek a készülő hangszerek. Mind az öthöz gyönyörű habos juharhátat talált. Az iskola legjobb spirituszlakkját használta fel. Levelét olvasva arra gondoltam: „Milyen érdekes dolog, hogy ezek a habos juharok a zempléni vagy bükki hegyekben nőttek ilyen szépre, ilyen hullámos rajzolatúra. Valamikor madár dalolt ágaikon, s most tökéletesen kiszárítva Cremonában, Stradivári városában, egy kis padlásszobában kerülnek megmunkálásra a világ első hegedűművészeinek megrendelésére.

Cremona, Katedrális

Úgy érzem nemes művészi, férfias üzenet azon művésznövendékeknek, akiket Menuhin Londonban tanít, s akik valahol a nagyvilágban játszanak majd e hangszereken, gyönyörködtetve, elbűvölve a művészeti élményre szomjas közönséget, Beethoven, Bach, Mozart és a többi nagy zeneszerző mű-

veinek interpretálásával. Ez a való élet a századok nagy forgása, a tehetségek érvényesülése és elismerése, az előadó-művész és mesterhegedű-készítő viszonylatában.

Ahogy Menuhin a budapesti Erkel Színház közönségének Stradivari háromszáz éves hegedűjével üzenetet tolmácsolt, ugyanígy üzen, gyönyörködtet majd egy magyar hangszerépítő művész a jelenkorban. Nem akármilyen munkával, megszállottsággal lehet kiérdemelni, hogy egy hegedűkészítő hangszert készítsen Menuhin megbízásából.”

Béla barátom élményszerűen beszámolt a Keleti pályaudvaron történt búcsúztatásomról, örömeiről, aggodalmakról. Azonban nem ő, hanem én utaztam Cremonába, ezért jobb, ha én folytatom tovább a történetet.

Végre eljött a várva várt indulás napja. Nagy csomagokkal felszálltam a bécsi gyorsra. Elvittem magammal egyik hegedűmet, gondoltam, megmutatom majd a tanárainknak. Hangszerfát is csomagoltam, melyből Menuhin hegedűit akartam elkészíteni. Bakonyi Béla szidott is: minek hurcolsz magaddal annyi fát, lesz ott elegendő, majd ott adnak! Később kiderült, hogy nem adtak! Említettem, hogy a hegedűkészítő kincse a jó fa. Nos, ezt a kincset Cremonában is nagy becsben tartották. Csak a megadott munkához szükséges darabokat kaptunk, azzal is el kellett számolni. Aztán sok élelem is volt a bőröndömben. Azt sem tudtam, hol fogok lakni, hol étkezem, pénzem meg alig volt. Akkor még csak öt dollárt lehetett kivinni, de nekem még annyi sem volt.

Indulás előtt valamennyien ott toporogtunk a peronon: Bakonyi Béla, Lali bátyám felesége Piroska, meg drága nejem, Erzsi. Én is felidézem most a búcsúzás nehéz pillanatait. Az utolsó percekben kitört a hisztéria, mintha most fognák fel igazából, hogy mi is történik, mire vállalkoztam. A két aszszony sírni kezdett, már-már kérleltek, hogy mégse menjek. Szerencsétlen Béla barátomra is rátámadtak, mondván: ő a hibás mindenért, ő beszélt rá erre a felelőtlen kalandra! Az addig oly vidám, a tervemet mindig támogató Erzsi kétségbeesetten törölgette szeméből könnyeit. Erre a fordulatra igazán nem számítottam, könnyei az én szememet is elhomályosították. Aztán csapódtak az ajtók, elindult velem a szerel-

vény. Annyira integettem, hogy majdnem kiestem az ablakon. Amikor már szemem előtt eltűnt a búcsúztatóim alakja, visszaültem a helyemre. Erősen kattogtak a sínen a kerekek, akár a szívem. Lehunytam a szemem, úgy hallgattam ezt az ütemes kattogást.

Cremona észak-olasz, közepes nagyságú város, a Gardabától délnyugatra, Milánótól keletre a Pó folyó bal partján fekszik. A közepes nagyságot itteni, olasz mértékhez kell szabni. Ez azt jelenti, hogy mintegy százezer lakosa van. Nevét a városon átfolyó Cremonea patakról kapta, de az is lehet, hogy a patakot nevezték el a városról. Mint minden itáliai város, így Cremona is egyesíti magában a történelmi korok és a kultúrtörténet számtalan emlékét. A mezőgazdasági település úgy fejlődött ipari várossá, hogy azért a mezőgazdaságtól sem szakadt el. A hatalmi, politikai változások sem szolgáltak hátrányára, hanem gazdagították, színesítették az arculatát. Ízlésben, szokásban, politikai felfogásban mindig megtartotta az olasz városok jellegzetes vonásait. Még a gallok alapították, de főleg kereskedelme révén, a rómaiak alatt vált jelentőssé. A kultúrtörténeti emlékek között a római szobrok, faragványok harmonikusan illeszkednek a későbbi, román, gót és reneszánsz remekművek közé, jellemző hangulatot adva az utcáknak, tereknek, épületeknek. Ezek az emlékek uralják a várost. A barokk jelleg, amely a mi vidékeinkre olyan jellemző, itt teljesen háttérbe szorult, mintha a kisebb-nagyobb megszakításokkal osztrák fennhatóság alatt lévő város éppen a barokk elutasításával, a régihez való ragaszkodással őrizte volna meg nemzeti vonásait. 1859-től aztán – megszabadulván az osztrákoktól – végleg olasz várossá vált ez az amúgy is olasz város. A 12. századi székesegyház, a 121 méter magas harangtornyával, melyet itt Torrazzonak hívnak, a mellette lévő keresztelő kápolnával adja meg a város jellegzetes sziluettjét. A székesegyház és a városháza közti, térré szélesedő utca régen is, ma is a sétálóké, a randevúzóké meg a galamboké. A Fordi-palota udvara, a régi Szent Mihály templom, a város tégláiból emelt román stílusú Oblate, a Szent Zsigmond kolostor és a templom csodálatos hajója, a Stanga-palota terrakottái, a via Manzoni, a via Porta Marzia csupa

emlék, ódon hangulatot áraszt, mint ahogy a Ponchielli-színház is a földszinti páholyok fölött lévő négy emeletével. Csak néztem az aranyozott brokátokat, a mélyvörös függönyöket, s mintha ősi hangszereken játszott muzsikát hallottam

Cremona, Palazzo Comunale

volna. Más, talán helyesebb, ha azt mondom, hogy tudatosabb kultúra ez, mint a miénk. A körülmények is mások voltak, az olasz nép egyesült ezzel a régi hagyományokra épült műveltséggel, ahogy középkori, sőt ókori házak lakói, csodálkozás nélküli természetességgel őrzik, adják tovább ezt a kultúrát. Ugyanakkor mindezt össze tudták hangolni a korszerűvel, a hasznossal, a fejlődő ipar és kereskedelem követelményeivel.

Nemcsak sajtgyártásával tűnt ki valamikor a város, nemcsak selyem- és gyapjúszövésével, textilgyáraival – még áll

néhány fa a sok szederfa közül, amelyeknek a leveleivel etették egykor a selyemhernyókat –, nemcsak a torrono nevű édességével vált ismertté egész Olaszországban, hanem olajfinomítójával is. Ugyanakkor könyvtárai, képtára, múzeumai egyaránt kivívták a tudósok meg a művészetszerető laikusok elismerését. Mert a selyemhernyó-tenyésztés és a len termelése mellett intarziát is készítettek a székesegyház kórusára, egy régi-régi lant képét megmintázva, és itt dolgoztak a világ leghíresebb hegedűkészítői. A nagy hangszerkészítő dinasztiák közül elsőként az Amati-család tűnt fel. A hírnév megalapítója: Andrea Amati 1505 körül született. Itt dolgoztak a Guarneri-család tagjai, továbbá a Bergonzi-k, a Ruggeri-k. Itt alkotott Giovanni Battista Guadagnini, és közülük a legnagyobb: Antonio Stradivari. Az Affaitati szép palotájában kapott otthont a Stradivari-múzeum. A Raimondi-palotában működik a világhírű Nemzetközi Hegedűkészítő Iskola. Ide utaztam.

Amikor most legálisan átléptem a magyar határt, eszembe jutott, hányszor próbálkoztam, félve, bokrok között surranva, átázott szalmakazlakba rejtőzve átlépni ezt az annyira őrzött, elválasztó, népeket, barátokat, kultúrákat elszakítani akaró határvonalat. Most is izgalommal néztem Hegyeshalomnál a hosszú drótsövényt, az őrtornyokat, de az izgalom nem a határnak szólt, hanem magának az utazásnak, mindekelőtt utazásom céljának, Cremonának. Megnyugtató érzéssel nyújtózkodtam el a vasúti fülkében. Zsebemben lapult az érvényes szolgálati útlevel, erre sem gondoltam volna még néhány évvel ezelőtt. Ahogy az sem juthatott eszembe, hogy is juthatott volna eszembe, hogy eljön majd az idő, amikor a határt jelölő drótsövény darabjait emléktárgyként fogják árusítani.

Bécsben át kellett szállnom egy másik vonalra. A Südbahnhofról folytattam utam Velence, Milánó felé. Talán már Milánó és Cremona között járhattunk, amikor az olasz kalauz megjelent a kupéban – egyedüli utas voltam – és kérte a vasúti jegyemet. Nézte, vizsgálgatta, csóválni kezdte a fejét, amiből megértettem, valami baj lehet a jegyemmel. Nem tudtam olaszul megkérdezni, mi hibádzik, ő meg csak egyre hümmögött. Elment, majd rövid idő múlva egy másik kalauzzal tért vissza. Most már ketten hümmögtek, én meg az

egészből nem értettem semmit. Olyan nagyon azért nem voltam megijedve, hiszen már majdnem a célnál voltam, engem innen már nem toloncolhatnak vissza. Mindenesetre csekély olasz és francia tudásom alapján annyit felfogtam, hogy rá kellene fizetnem a jegyre. Mutattam, hogy egy árva fillérem sincs. Ezt rossz néven vették, és még hangosabban hümmögtek. Ekkor hirtelen eszembe jutott, hogy Erzsi az elemózsia mellé még dohányt, cigarettát is becsomagolt. Én nem dohányoztam, tiltakoztam is, hogy minek, de ő, mintha érezte volna, ragaszkodott hozzá, hogy magammal vigyem. Ki tudja, mire lesz még jó, megkínálhatsz vele valakit, borravalónak adhatod, sosem árt, ha van. Hát utolsó érvként előhalásztam a cigarettát. Félttem ugyan egy kicsit, hogy mit szólnak az ilyesmihez itt a fejlett kapitalizmusban, esetleg fejemhez vágthatják; mit képzelek én róluk? Dehogyan vágták! Egyszeriben nagyon vidámak lettek, abbamaradt a hümmögés, köszönték az ajándékot, szó sem esett többé vasúti jegyről meg ilyen hiábavalóságokról. Most fogtam fel, hogy azért itt más világ van, más az emberek felfogása, véleménye bizonyos dolgokról, többek közt az ajándékról. Baráti, kedves gesztusnak fogják fel, nem tartják megvesztegetésnek. Hiszen többnyire nincs is rá szükségük, cigarettát, dohányt korlátlanul vehetnek maguknak. Errefelé nem szokás csak úgy ajándékozgatni, tehát megbecsülik, ha kapnak valamit, bármilyen csekélység legyen is az.

Azt persze máig sem tudom, tényleg így volt-e. Lehetséges, hogy örültek a csekély ajándéknak, talán kiprovokálták tőlem. Valahogy azért az a véleményem, hogy nem baksisnak fogták fel, hanem figyelmességnek tekintették, amit kedvességgel viszonzottak. Egyébként csekély olasz szókincsemmel valahogy sikerült elmagyaráznom nekik, ki vagyok, milyen céllal utaztam Cremonába, ők pedig páratlan készséggel igyekeztek segítségemre lenni. A vasúti jegyről többé már szó sem esett. Cremonában segítettek kihordani a csomagjaimat a taxiállomáshoz, elmagyarázták a taxisnak, mi a helyzet, melyik szállodába vigyen. Ehhez még csak annyit, éjszaka volt, és az éjszakai utazás, megérkezés, maga a tájékozódás is mindig nehezebb. Mondanom se kell, milyen meihatottan vettem búcsút segítőimtől. Azóta is fogalom előttem az olasz kalauzok segítő készsége.

Minden úgy történt, ahogy a kalauzok intézték. A taxi elvitt a szállodába, ahol igen szép szobát kaptam, a taxisofőrnek pedig egy utalványt írtam alá a viteldíjról. Reggel a szállodaportás telefonált az iskolába. Örömmel üdvözöltek, s közölték: mind a szállodai, mind a taxi számlát rendezni fogják, arra ne legyen gondom.

Most már tényleg megérkeztem. Talán helyesbítenem kellene: már itt voltam, de ez még nem azonos a megérkezéssel. Hiányzott az otthonosság jó érzése, a tájékozódás biztonsága. Csupa idegen arc volt körülöttem, idegen szó, ismeretlen utcák, feliratok. Már a műhelyben, a szerszámok között szerettem volna lenni, ott kiismertem volna magam, akár a sajátomében, a feldolgozásra váró fa szavát értettem, de az útbaigazító rendőrért alig.

Az iskola igazgatójánál kellett jelentkeznem. Az igazgatónak, vagy inkább az iskolának két titkárnője volt, s mindketten versengtek abban, hogyan tudnának segíteni rajtam, mert valóban segítségre szorultam. Pénzem nem volt, s most az is kiderült, hogy ösztöndíjat csak három hónap múlva kaphatok. Hol étkezhetek addig? Mivel már korgott a gyomrom, nem véletlen, hogy ez a kérdés vetődött fel bennem elsőként. Mintha megérezték volna gondolatomat, ők is ezt látták elsőrangú megoldandó kérdésnek. A két kedves nő összedugta fejét, erre-arra telefonáltak, amiből én egy szót sem értettem, de buzgólkodásuk láttán egyre inkább megnyugodtam, lám, nem hagynak magamra, csak nem veszek el ebben az idegen városban. Végül is azt sütötték ki, hogy van itt a közelben egy női kolostor, annak egyik lakója, egy idős apáca ért magyarul, elvisznek hozzá, bizonyára kapok tőle valami útmutatást, segítséget.

Így is történt. Mintha kosztümös, történelmi filmben járnék, azaz magam is szereplője lennék a filmnek, ahogy végigmentünk a régi utcákon, a kihajló erkélyek alatt, el a kolostor fala mellett, át a nyikorgó ajtón, a csöndes, hűvös kerten, a még hűvösebb, visszhangzó folyosókon. Már ez a látogatás is élmény volt számomra. Az apáca szegény már ugyancsak megette a kenyere javát, még a monarchia idejéből kerülhetett erre a vidékre. Olyan volt, mint egy kiszáradt fenyődeszka, magyarul is elfelejtett, vagy tán soha nem is tudott. Alig értettem meg a szavait, talán ő sem az enyémet, de

jámbor lélek volt, felfogta, miről van szó, egy „ungheresenek” kellett segítenie. Megnyugtató, inkább olaszul, mint magyarul, hogy menni fog a dolog. Megkínált egy szép, piros almával, aztán elintézte, hogy átmenetileg, amíg nem tisztázódik a helyzetem, ingyen ebédet kapjak a kolostorban.

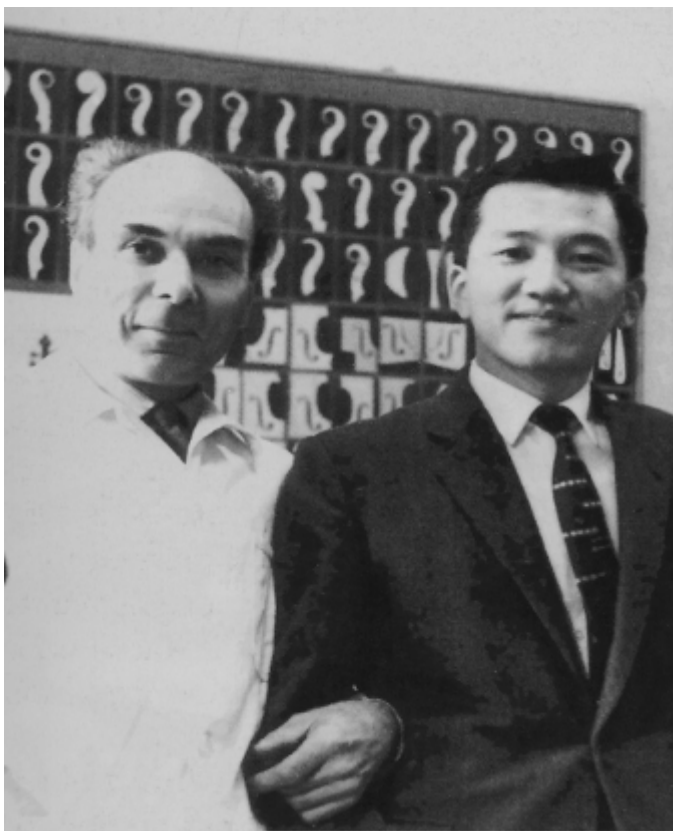
De hol fogok lakni? Ez volt a második, nem kevésbé fontos kérdésem. Most az iskola egyik tekintélyes tanára, az öreg Maestro, Pietro Sgarabotto, a gyakorlati oktatás irányítója segített rajtam. Némi aprópénzt kölcsönzött, mondván, egy-két napig elég lesz kisebb kiadásaimra, azután majd megoldódik a dolog. A tanár úr tudott franciául, így őt sokkal inkább megértettem, mint a többieket. Igen jól jött a segítsége, bár nem úgy vettem hasznát, ahogy ő gondolta. Nem béreltem rögtön albérleti szobát. És hadd jegyezzem meg, amit az olasz vasúti kalauzoknál is emlegettem, más életszemlélettel látták ők a világot, mint mi, a sokféle gonddal-bajjal, diktatúrával, bizalmatlansággal, rendelettel megnyomorított magyarok. Ez a déli népek könnyelműsége, szokták mondogatni. A könnyelműség helyett én inkább életörömet mondanék, mely összefügg az egész társadalomban érezhető szabadsággal, a biztonságot jelentő jóléttel. Igaz, hogy korántsem élt minden család felhőtlen jólétben, de életfelfogásukat a fent említett helyzet formálta, alakította, és itt a „majd csak lesz valahogy” kijelentésnek volt is alapja. Az emberekben kialakult valamilyen közösségi szellem. Volt idejük, erejük észrevenni embertársuk baját, melyen, ha tudtak, segítettek. Ez a szellem hatotta át a lényegében zárt iskolai közösségünket is. Ezt bizonyította a sokféle támogatás, melyet már az első nap tapasztaltam.

A műhelymester már délután összeismertetett néhány diáktársammal, elsősorban a két külföldivel, akik – érthető okból, a helyzetükből adódóan – jobban összetartottak. A jóvá-gású, szakállas, osztrák fiú, Fredrico (Friedrich) Goldnagl mindjárt pártfogómul szegődött. Bécsi kedéllyel disznóságokat mondott magyarul, mert néhány disznóságon kívül csak ennyit tudott a nyelvünkön, meg azt, hogy „szeretem a magyarokat”, szóval első pillantásra jó barátok lettünk. Talán a sok szempontból közös sorsunk; talán az, hogy egy keveset értettem németül; talán a víg kedélye, közvetlensége volt az oka ennek a barátságnak. Esetleg valamennyi, de legfőképp

az, hogy Federico egy magyar lánynak udvarolt, és e célból többször megfordult Budapesten. A lányt már menyasszonynak tekintette.

Ahogy lekezeltünk, beszélgettünk ebben a vidám forgatagban, én kissé félszegen, idegenül a mindenféle nyelven társalgó fiatalok között, eléem áll egy japán fiatalember, Katsumitsu Nakamura-nak hívták. Valahogyan elmagyarázta, hogy ma van a születésnapja, és engem is meghív estére a lakására, ahol megünnepeljük ezt a számára nevezetes napot.

„Mulatság!” – nevetett Federico, és magával cipelt, hogy bevásároljunk a születésnap ünnepségre. Számomra újabb

A japán osztálytársammal

élmény volt ez a vásárlás. Ki a piacra, végig az elárúsítók között, ahol idegen szagok, illatok terjengtek és az áruk garmadája tárult eléem. Lenyűgözött a kereskedők rábeszélő kiáltozása vagy csöndes, visszafogott javaslata, egyszerre volt rend és tisztaság, ugyanakkor tarka összevisszaság. Sokféle tengeri csigát, halat, pástétomot vásároltunk. Federico volt a szakértő, én nem ismertem ki magam a tengeri herkentyűk között. Jó nagy pakkal állítottunk be a japán iskolatársunkhoz, ahol érkezésünk után megkezdő-

dött a szülinapi mulatozás.

Sokan voltunk a lakásban, felszabadultan nevetgáltunk, ettünk, ittunk, persze lányok is jöttek. Federico egyik helybéli lányismerősét is meghívták. Ujdonsült barátom a budapesti menyasszony mellett Cremonában is széles ismeretséggel rendelkezett a lányok köreiben. Úgy vélekedett, hogy „tartanom kell a társadalmi kapcsolatokat, elvégre nem lehetek

vadember”. Kedves fiú volt. Sorban ment a felköszöntés, engem is felköszöntöttek. Amikor kiürült a poharam, Federico rögtön rámförmedt: István, paripa pimpili a popódba, üres a poharad! A többiek fülét megütötte a teljesen ismeretlen beszéd, és érdeklődve kérdezték, hogy mit mondott? Olyasmit, hogy Isten éltesse, csak kicsit másként, válaszoltam az unszolásra, és közben eszembe jutott, hogy netán a rokonszenves Katsumitsu Nakamura egyszer majd Japánban Federico szavaival fogja üdvözölni valamelyik odatévedt hazámfiát.

Éjfél körül távoztunk barátommal, aki éjszakára meghívott magához. Mindenesetre úgy zuhantam álomba, mint akit fejbe vertek. Ki gondolta volna, hogy ennyi minden történik velem az első napon.

Frederico kétszobás lakást bérelt. Nagylelkűen felajánlotta az egyik szobáját, így aztán hozzá költöztem, és ketten fizettük a lakbért. Amikor befejezte a tanulmányait és hazautazott, akkor elköltöztem onnan egy padlásszobába, mert nem tudtam volna fizetni egyedül a magas lakbért. Barátom megszerezte a diplomáját, amit a hallgatók közül nem sokan, sőt kevesen értek meg. Nem lett önálló, hanem valamelyik bécsi színháznál, vagy zenekarnál állandó hangszerfelügyelői, karbantartói állást vállalt.

Ez a kép tárult elém a szobám ablakából

Cremona, Katedrális

Másnap bementem a Művészetek Házába, melynek egyik szárnyában volt az iskola. A műhelyterembe tartottam, aznap ott volt a foglalkozás. A tágas, világos helyiségben munkaasztalok álltak, mindenféle szerszám megtalálható volt, ami csak szükség a hegedű és másfajta vonós hangszerek, lantok építéséhez. A hallgatóknak kötelező volt a fehér munkaköpeny. Lelkesen fogadtak, mint új diáktársukat, s néhányan már ismerősként üdvözöltek. Végre, végre hogy megérkeztlél, mondták, miközben kezemet szorongatták. Hallottak róla, hogy jönöm kellene. Azonban nem tudták mire vélni a késlekedésem, hiszen már november volt, s ők egy jó hónapja elkezdték a ta-

nulmányaikat. Mindannyian jóval fiatalabbak voltak nálam. Afféle tapasztalt férfinak számítottam közöttük, aki már az élet sokféle útját megjárta, s ebben nem is tévedtek. Várakozásukat az is a türelmetlenségig fokozhatta, hogy a mi vidékünkéről, a vasfüggöny mögül eddig még senki nem látogatta az iskolát. Kíváncsiak lehettek, milyen vagyok, mit tudok. Később jöttek hallgatók Jugoszláviából, sőt 1977-ben a Szovjetunióból is beiratkozott egy Vartanian Ashot Aspurakovics nevű fiatalember. De most még 1964-et írunk, sokféle, erős korlát

osztotta meg, darabolta fel a világot. Talán azt érezték, hogy megjelenésem a megosztottság elleni tett, korlátatlépés vagy korlátdöntögetés, ezért fogadtak oly barátsággal, nagy üdvölgással. Néztem a mosolygós arcokat, a munkaasztalokat, a szerszámokat, éreztem a levegőben a finom fenyőillatot, s most már bizonyos voltam benne, hogy nem álmodok, megérkeztem.

A cremonai „Antonio Stradivari” Nemzetközi Hangszerkészítő Iskolát 1938-ban alapították. A város a 16. századtól kezdve híres volt a hegedűkészítéséről, Amati, Antonio Stradivari és Guarneri del Gesu neve legalább olyan ismert az egész világon, mint a legnagyobb itáliai festőké, zeneszerzőké. A kiugró tehetségek mögött mindig támogató „hátszínjáték”, a tehetségnek kedvező társadalmi, gazdasági berendezkedést, és természetesen művészi légkört találni. Az említett mesterek nem magányos csúcsok voltak, hanem sok-sok hegedűkészítő – legtöbbször családtag, hagyományt őrző apák, nagyapák – közül emelkedtek ki. Hogy miért éppen Cremonában? Erre határozott választ nem tudok adni, legfeljebb csak találgathatnék.

Nézzünk először a térképre. A Pó-síkság lapos, mocsaras vidéke, kezdetben kizárólag mezőgazdasági terület volt, hogyan alakulhatott itt ki világhírű hangszerkészítő műhely, miként válhatott a hegedűsök és hegedűépítők körében Cremona fogalommá? Ez a város mezőgazdasága mellett kereskedelmi központ is. Észak és dél, kelet és nyugat között éppen az útkereszteződésben fekszik. A tenger felől hozták piacra a tenger ajándékait, délről az építőanyagot, a márványt, északról az alpesi fenyőket. Ezt a helységet Parma, Mantova, Verona, Brescia, Bergamo, Milano, Pavia, Piacenza nevű városok gyűrűje fogja körül. A gazdag Lombardiában gazdag szellemi hatások is érték a cremonaiakat. Az Amati-család tagjai már a 16. században lerakták a cremonai hangszerkészítés alapjait, hírnevet szereztek, mely tovább gyarapodott. Talán az sem mellékes, hogy a 16-17. században a vokális zene és a templomi kórusok mellett egyre nagyobb teret nyer a hangszeres muzsika, a barokk mesterek szerzeményeiben pedig a vonósok domináltak. Gondoljunk csak Vivaldi műveire, de akár Cremona szülötteire: Ponchiellire, Monte Verdire. Az olasz operaművészetet pedig szinte felesleges emlegetni. Kiváló

zeneszerzők, a kor szellemének megfelelő virtuózok és zenekarok találhatóak Itália minden vidékén. A kiváló zenekaroknak, a nagyszerű szólistáknak kiváló hangszerekre volt szükségük, és ezt az igényt elégítette ki Cremona. Megőrizte és továbbfejlesztve adta apáról fiúra a hangszerkészítés nemes tudományát. A készítés szó helyett szívesebben használnom az építést, mert többet fejez ki. Jobban érzékelteti a munkafolyamatokat, az elgondolástól, a fa kiválasztásán keresztül a megmunkálásig, és érzékelteti, hogy itt a tudás és a gyakorlat egymásra utaltak. Mindez kapcsolódik ahhoz az itáliai és európai hagyományhoz, melyet tömören humanizmusnak nevezünk.

Ebben az épületben tartják a nemzetközi hangszerkiállításokat

Az Iskola szervezeten őrzi és fejleszti a régi hagyományokat, és megnyitotta kapuit a világ bármely részéről érkező tanulni vágyók előtt. A krónikások rengeteget beszéltek, írtak már a cremonai mesterek titkairól. Én, és velem együtt sokan mások, főleg akik közeliről megismerhették a régi mesterek terveit, rajzait, hangszereit, azt állítjuk, hogy ilyen titok nincs. A hangszerkészítő tehetségén, a jó, évtizedekig, esetleg évszázadokig száradó fán, a megfelelő ragasztókon és

lakkon múlik, hogy milyen lesz a hangszer hangja. Ismétlem a türelem fontosságát! Ez nemcsak a készítésre, formázásra, hanem a lakkrétegek fölvitelére is vonatkozik. Talán nálam jobban kevesen tisztelik, becsülik a nagy olasz mestereket, elsősorban Stradivárit, mégsem érzem szentségtörésnek, ha megjegyzem, a sznobizmus is fölverte a cremonai hegedűk értékét. Éppen az idő múlása segíti e hangszereket az egyre szebb, nemesebb hanghoz, de nem egy, azóta készült hegedű is felveheti velük a versenyt, elsősorban ami a hangzást illeti. Ez a tény csöppet sem homályosítja el a cremonaiak dicsőségét, hiszen az ő nyomdokaikon lépdelünk mi is tovább, az indítékot, a mintát ők adták.

Stradivari múzeum, Antonio Stradivari hegedűje

1937-ben, Antonio Stradivari halálának a kétszáz éves évfordulója alkalmából nagy ünnepséget rendeztek a mester emlékére. Ennek keretében hangszerkiállításra is sor került. A világ minden részéből származó, 136 hangszer, ezek között 41 eredeti Stradivári hegedűt mutattak be. Az ünnepség mintegy előjátéka volt egy régóta dédelgetett terv megvalósításának: 1938. október 17-én megnyitották az iskolát. Azt nem tudom, mi játszódhatott le a háttérben, de bizonyos vagyok benne, hogy politikai erők, személyi és tartományi érdekek, mesterkedések is befolyásolták a döntést. Az akkor fasiszta kormányzat igyekezett saját népszerűsítésére felhasználni az iskolaalapítást, maga Mussolini is részt vett a megnyitó ünnepségen. Farinacci, a másik jelentős politikai vezéralak is ott volt, akit korábban félreállítottak a római vezetésből, és vidékre helyezték. Talán a Duce személyes megjelenésével, az iskola méltó támogatásával igyekeztek ellensúlyozni Farinacci sérelmeit.

Akárhogy is történt, az iskola kiváló berendezéssel, hozzáértő, szakmájukat tudós szinten művelő tanárokkal a maga nemében páratlan volt a világon. A tanulmányi idő általában négy év volt, ám a negyedik évben már kevesen maradtak, az utolsó évhez nem volt minden hallgatónak türelme. A tanmenet a következő tárgyakból állt: a hegedűkészítés története, olasz nyelv és történelem, matematika, fizika, ezen belül akusztika, angol nyelv, hittan (ezt nem volt kötelező látogatni, ahogy a testnevelés alól is ki lehetett maradni), közgazdaságtan, zenetörténet és hangszer történet, he-

Cremonában, a Stradivári-múzeumban

gedűjáték tanítás, technológia és szobrászat, kémia és a legfontosabb: a hegedűkészítés.

Bármilyen jók voltak a körülmények, mégis nagy elszántság és nagy-nagy szakmaszeretetet kellett ahhoz, hogy a hallgatónak legyen ereje, türelme kitartani négy esztendeig. Állandóan szem előtt voltunk, a végzett munkánk önmagáért beszélt. Bizony, sokan nem állták meg a próbát és menet közben kihullottak.

A tanárokról már tettem említést. Valamennyien nagy tudású, jó szemű, emberséges oktatók voltak. Egyik tanárról azonban külön kell szólnom. Személyesen nem ismertem, de sokat hallottam róla, s Gualtiero Nicolini is hangsúlyozottan kiemeli alakját az iskola történetét bemutató könyvében (Quarantanni di storia della Scuola Internazionale di Liuteria di Cremona), ez pedig Tatár Péter volt. Tehetséges, érdekes, erős akaratú, önfejű ember lehetett, némi hasonlóságot érzek

Tatár Péter tanár úr a műhelyben

magamban. Ő is tizenöt éves korában készítette el első hegedűjét. Tíz évvel volt idősebb nálam, 1909-ben Bátaszéken született.

Apját korán elvesztette, és a család fenntartásához szükség volt a munkaerejére, keresetére. Így aztán nem tanulhatta ki a hangszerkészítést, bár minden vágya ez volt. Végül asztalos lett. 1933-ban kivándorolt Olaszországba. Hiába volt kitűnő nyelvérzéke, hiába beszélt több idegen nyelvet, itt sem boldogulhatott. Hosszú ideig Milánóban, az eredeti szakmájában, dolgozott. Az iskola megnyitásakor került Cremonába, és így lett belőle hangszerkészítő tanuló. Tehetségével annyira ki-

Tatár Péter ellenőrzi az egyik tanuló munkáját

tűnt, hogy két év múlva a legjobb osztályzatokkal megszavazták számára a diplomát. 1943-tól 1958-ig a hegedűkészítő szakon az iskola elismert tanára volt. Ekkor elhagyta Cremonát. Olasz feleségével, aki az iskola titkárnője volt és két fiával az Egyesült Államokban telepedett le, ahol 1973-ban bekövetkezett haláláig egy hangszerüzletet vezetett. Nem tudni, mi történhetett vele az iskolában, mire nem volt hajlandó ez a nyakas magyar? Mindenesetre Gualtiero Nicolini igen sejtelmesen fogalmaz Tatár Péterről szólva: „Kissé lázadó (ribelle) jellem, rosszul viselte el a mesterre háruló felelősséget, noha igen ügyes volt. Nem sikerült tökéletesen magáévá tennie a klasszikus cremonai hegedűkészítés kánonjait.” Annyit azért megértettem a szövegből, hogy a rebellis jellemet, magatartást sehol sem kedvelik.

Cremona, utcai Stradivári szobor

Ahogy múlt az idő, egyre inkább kiismertem magam az iskolában, a városban. Ez az otthonosság alapfeltétele volt, és én már otthon éreztem magam Cremonában. Frederico végleg hazautazott Bécsbe, én pedig szerényebb szállást választottam, egy négyemeletes bérház padlásszobájába költöztem. Takarékoskodnom kellett az ösztöndíjjal. Maga a bérház egy magyar származású nő tulajdonában volt. Gondolom, az ő sorsa is külön életregény, ahogy mindnyájunké, akik ebben a próbára tevő huszadik században élünk. Táncosnő volt, korábban Rómában táncolt, bizonyára a magyarországi nyomor elől menekült külföldre. Szerencséje volt, hogy nem merült el a látszólag színes éjszakai élet alatti mocsárban. Ez bizonyára jellemének volt köszönhető. Egy meglehetősen gazdag orvoshoz ment feleségül. Az orvos jóval idősebb volt nála, és már régen meghalt. A házat az özvegy és a lánya örökölte. Még idős korában, özvegyen is megőrizte hajdani szép vonásait, mellyel egykor megbolondíthatta az olasz orvost.

Tehát szép helyen, a város tetején, a Szent Ágoston templom mellett laktam. Elemi erővel szóltak a harangok, ha szóltak, de az óra ütése is behallatszott. Mindig tudtam a pontos időt, mert az órákat és a negyedeket is kiütötte. Nahát, ha onnan lenéztem, láttam a város tetejét. Egyszóval csak tetőcserepeket láttam, olyan jellegzetes olasz cserepeket, amiket már a rómaiak is használtak. Ha egy tájékozatlan magyar látná, azt mondaná, hát, hiszen ezek kúpcserepek! Némely helyeken már négy-ötsorosan voltak egymás tetején, mert ha valahol valamelyik meghibásodott, rátettek egy másikat a tetejére és azzal ki volt javítva a tető.

Az ötször öt méter nagyságú szobámban, illetve a műhelyemben volt egy cserépkályha is. Ebben mindenféle fahulladékot el tudtam tüzelni. A kezdő diákok hónapokig csak kis darab fát kaptak, hogy a csigafaragást tanulják, és hogy a kés helyes tartását is elsajátítsák. Ezek a csigák általában még selejtmunkák voltak. Napokig faragták, közben hússzor is megmutatták a mestereknek, hogy Maestro, így jó lesz? Amikor pedig már nem lehetett tovább rontani, akkor hulladék lett belőlük, új fát kaptak és kezdték előlről. Ugyanígy faragtak kulcsokat, húrtartókat, húrlábakat, fogólapokat és egyebeket. Este azután a takarítónő kisöpörte a selejtet. Volt egy raktárféle helyiség, ahol ezeket gyűjtötték és hosszú évek

során nagy halommá tornyosultak. Amikor az igazgató úr megtudta, hogy nekem van egy kandallóm, de inkább egy kis cserépkályhának nevezném, azt mondta a mesternek, hát mutassa meg Coniának azt a raktárt, ahol ezek a fadarabok vannak, hadd hordja haza és tüzelje el, nekünk úgyis csak gondot jelent a tárolásuk. Minden nap vittem haza egy táskáravalót. Nem tudhatták a kíváncsi cremonaiak, hogy miért járok naponta a bőrönddel!

Volt egy nagy előnye a szobám fekvésének. Ugyanis az alattam lévő három emelet széles kéménye ott haladt fel a falban és az mindig meleg volt. Szinte ingyen fűtést jelentett nekem és csak nagy hidegben kellett tüzet raknom. Ahogy már említettem, ez a szoba egyben a műhelyem is volt, amely inkább műhelynek, mint lakószobának nézett ki. Az egyik sarokban volt egy rekamié, azon aludtam éjjel, vagy ledőltem, ha munka közben elfáradtam. Volt egy asztal is a szobában, amit felváltva gyalupadnak vagy konyhaasztalnak használtam! Egy nagy hibája volt szobának, hogy nappal is villanyvilágításra volt szükség, mert az ablakok nagyon alacsonyan voltak és minden alulról volt megvilágítva.

Ha az iskolából hazatértem, nagyon magányosnak éreztem magam. Legalább egy macskám lett volna, akivel megszothatnám a magányomat, vagy valamiféle szobanövény, ami él, amit gondozhatok! De nem volt. Egyszer találtam a zsebemben pár szem paprikamagot. Elültettem egy virágcserepben és nagy öröömre kikeltek. Úgy örültem neki, mert legalább valami élőlény is van velem, ami az enyém. Termett is cseresznyepaprikát. Ettem belőle. Meghálálta, amiért gondoztam.

Volt a háziasszonynak egy kutya, és ha tehetne meglátogatott. Felszökött hozzám, mert ő is rabságban élt a bérházban és néha szeretett volna egy kicsit elkalandozni. Egyszer nálam kereste az asszony, hogy nincs-e itt a kutya? De igen, itt van. Mit eszik? – kérdezte. A szalámi bőrét, amit ledobtam neki. Jaj, ez borzasztó! Ennek nem szabad ilyenfélét enni, mert diétázik! És elcipelte. Pedig olyan jóízűen ette a szalámi bőrét! De hát mit tehet szegény kutya, ha diétáznia kell!

Majdnem elfelejtettem megemlíteni a ház cicáját, amelyiknek csak egy szeme volt és mégis férjhez tudott menni.

Elég kapós lehetett, mert alighogy meglettek a kiscicák, máris megint teherbe esett! Nem tudom, hogy ezt hogyan csinálta!

Igénytelenül éltem, nem költöttem a pénzemet vendéglői menüre, otthon főztem egy kis tűzhelyen, hogy meleg étel is legyen a gyomromban. Még krumplispogácsát is sütöttem, ami nagyon ízlett. A sikeren annyira felbuzdultam, hogy a pogácsa gyakori csemegém lett.

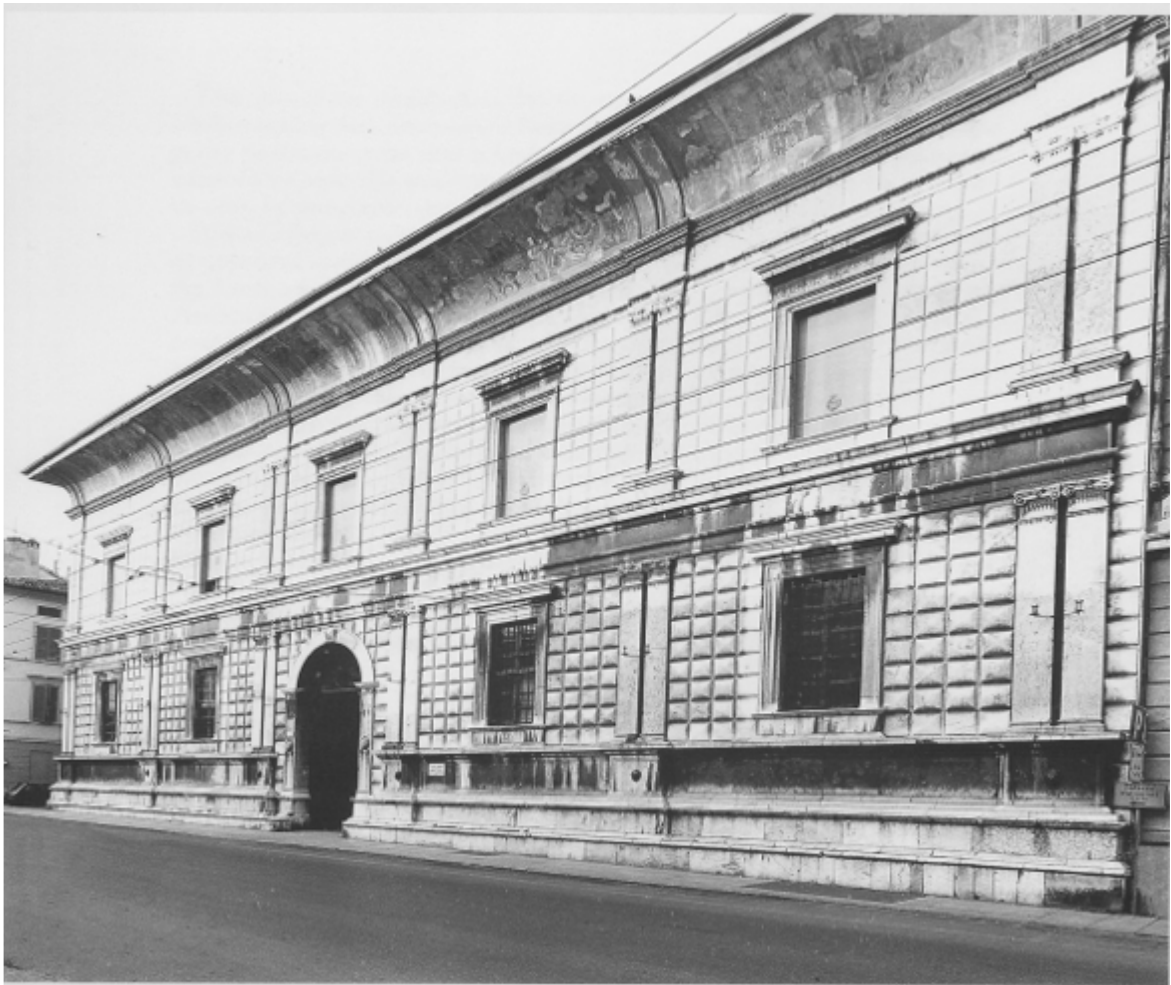
A házban összeismerkedtem egy rokonszenves olasz családdal, akik egy emelettel lejjebb laktak. Fiatalok, zajosak, jókedvűek, szeretetreméltóak voltak. Ha valami különlegesség került az asztalukra, akkor mindig felhoztak egy kis kóstolót. Én pedig jóféle hazaival viszonztam a kedvességüket. Szinte büszkék voltak rám, hogy idegen létemre a városukban tanulok. Szívesen elbeszélgettek volna velem hosszabban is – imádtak társalogni – ám a nyelvi nehézségek miatt ez nehezen ment.

Említettem a hazait. Szükségem volt pótlásra. A szolgálati útlevélnék nagy hasznát vettem, elég gyakran utaztam haza. Ilyenkor feltöltöttem magam hazai ízekkel meg hírekkel, és felpakolva tértem vissza Cremonába. A szünidőket minden évben otthon töltöttem. Időnként a családtagok is meglátogattak. Gualtiero Nicolini megemlégett bennünket a könyvében még a fényképünk is benne van, rajta vagyunk teljes létszámban: Erzsi, Pityu, Öcsi meg én.

Sok mindenről beszéltem már, de még kevés szót ejtettem az iskolai körülményeimről. Számomra nagyon nehéz volt a kezdeti időszak. Az osztályunkban hárman voltunk külföldiek, a többi tanuló olasz volt. A négy év alatt egyetlen osztálytársunk sem morzsolódott le. Életkorukat tekintve valamennyien középiskolás korúak voltak. Én már javakorabeli családapa voltam, a két gyerekem is idősebb volt náluk. Eltelt egy kis idő, amire összeharagultunk. A tanárok is fiatalabbak voltak nálam. Az iskolai légkört is meg kellett szoknom.

Hiányos olasz nyelvtudással kerültem az iskolába. Kiutazásom előtt néhány hónappal már szótárból és egy olasz nyelvtanár segítségével megtanultam a legfontosabb szavakat

Az iskola épülete

Ám az itteni nyelvet az iskolában - úgy ahogy - az olasz tanulótársaimtól sajátítottam el. Nyelvtanárra, különórákra nem futotta az ösztöndíjamból, de azért megálltam a helyem. Jó nyelvkészségem révén rohamosan fejlődött a szókincsem. A gyakorlati foglalkozásokon kevésbé éreztem nyelvtudásom hiányosságait, de nem ez volt a helyzet az elméleti tantárgyaknál.

Az első évben, az iskola elfoglaltság után, még rengeteg szabadidővel rendelkeztem. Ezt igyekeztem is kihasználni. Ismerkedtem a várossal, annak nevezetességeivel, műemlékeivel, múzeumaival és egyébekkel.

✱

A tanárok mindenben nagyon megértően, segítőkészen támogattak. A műhelyfoglalkozásokon előnyben voltam a többiekkel szemben. Nekik mindent az alapoktól kellett tanulni, én, aki már amatőr szinten néhány hegedűt elkészítettem, jobb

helyzetben voltam. A tanár úr kiadta a napi feladatokat, amelyeket meghatározott idő alatt el kellett végeznünk. Tanulótársaimnak nem volt mindig elegendő a megadott idő. Ha valamelyikük elrontotta a munkadarabot, akkor újat kellett készítenie, és ez bizony gyakran előfordult. Én általában idő előtt készen voltam a feladatommal. Ha a tanár elfogadta, akkor engedélyezte, hogy saját „maszek” munkámat végezzem.

Különös embernek tartottak engem, a törekvő, az állandóan, szinte megállás nélkül faragó magyart. Amikor pedig egy idő után azt is látták, hogy milyen odaadással, türelemmel végzem minden munkám, végképp és teljesen mellém álltak. Nem kellett „robotmunkákat” végeznem, mint a többi tanulónak, akik sorozatban gyakorolták a munkafolyamatokat. Korelnök voltam közöttük a 44 évemmel. Nem nagyon sokkal a megérkezésem után már boldogan írtam haza a feleségemnek, Erzsikének, hogy készülnek a Menuhinnek épített hegedűk. Az öröm akkor volt teljes, amikor Cremonában átadtam a hegedűket a megbízottjának. Egy ötödik hegedűt, hálám jeléül, ajándékba küldtem a világhírű művésznek. A munkám nagyon bőkezű ellenértékét átvettem, és abból álmaim netovábbját, egy gyönyörű piros színű 1500-as BNV személygépkocsit vásárolhattam magamnak.

Az iskola szabályzata szerint a szaktanároknak nem lehetett iskolán kívül egyéb magánvállalkozásuk, így aztán a tanári fizetésük mellett nem volt más, „legális” jövedelmük. Azért voltak, akik megtalálták a kiskaput. A helybeli zenészek körében széleskörű ismeretséggel rendelkeztek, akiktől elvállaltak kisebb-nagyobb hegedűjavítási munkákat, és velem végeztették el. Tanáraink ismerték szűkös anyagi helyzetemet és lehetőségeik szerint ezzel is megpróbáltak támogatni. Így aztán mindig el voltam látva munkával. Természetesen nem én voltam a vállalkozó és csak szerény összeget kaptam tőlük. Ők bizonyára nem annyiért vállalták el a munkát. Támogatásukra nagyon rá voltam szorulva, mert az ösztöndíjam kevés volt ahhoz, hogy fenntartsam magam. Alkalmanként meghívtak otthonukba, családjukhoz, vasárnapi ebédre, vagy hétköznapi vacsorára.

Igaz, hogy feleségem időnként küldött kisebb összegeket, de hát odahaza a családot is el kellett tartania. Ilyen anyagi gondjaik az osztálytársaimnak nem voltak.

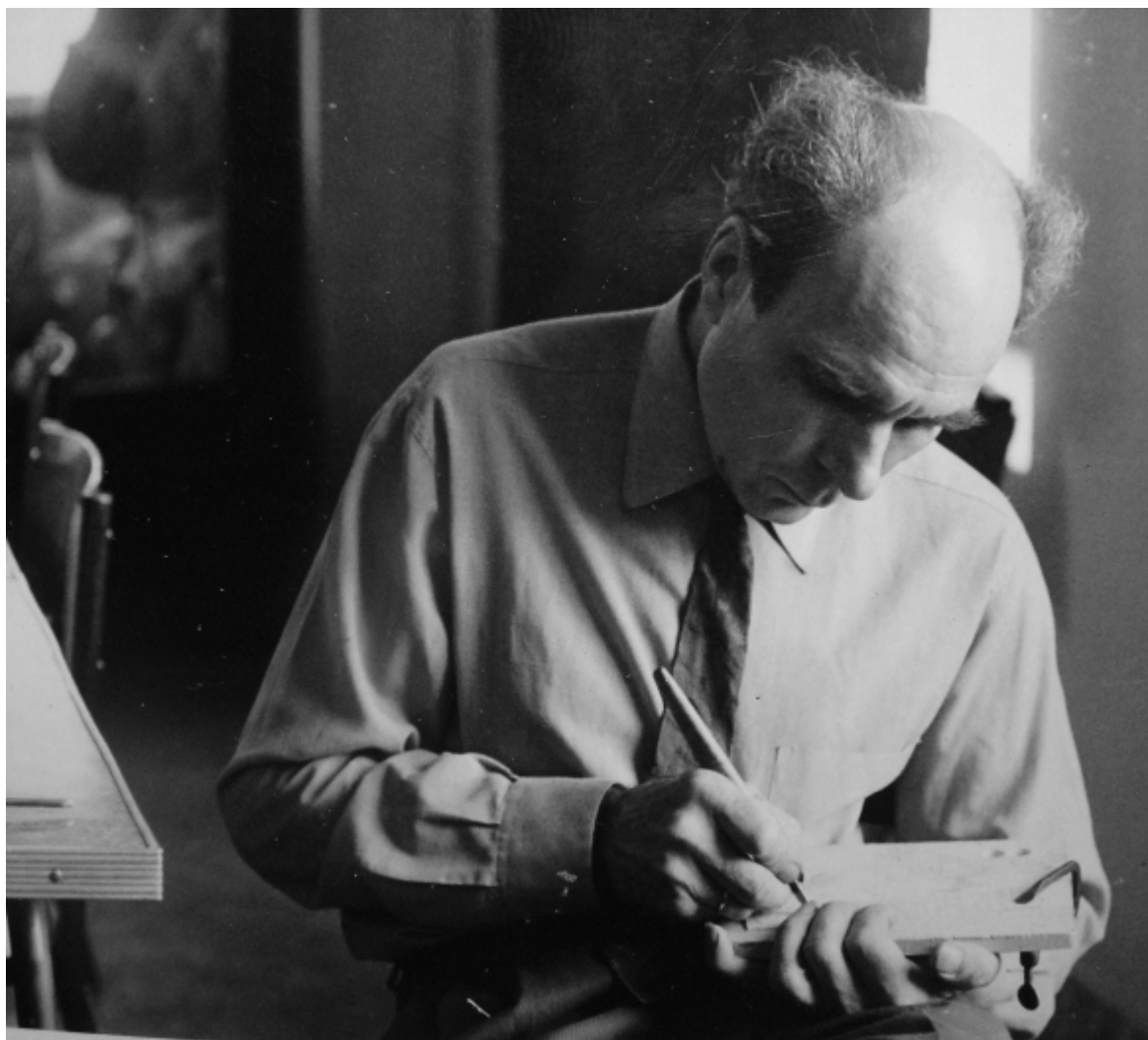

Mint a száraz szivacs a nedvességet, úgy szívtam magamba a szakmai ismereteket. Szerettem a rajztanfolyamot is, szélesedett a látóköröm. Gyakori látogatója voltam a Stradivari Múzeumnak, esztétikai gyönyörűséggel néztem az ott kiállított nagyszerű hangszereket. Hálás voltam mindazért a segítségért, amit az iskolától kaptam, és erkölcsi kötelességemnek éreztem, hogy viszonzozzam. De mivel is viszonzozhattam? Csak egy valamivel: a munkámmal, a szorgalmammal. Tanáraim hamar észrevették, hogy nem lógni, hanem tanulni, dolgozni jöttem. Volt olyan diák, aki egy évig épített egy hegedűt, én általában egy hónap alatt elkészültem a feladattal.

Időnként eszembe jutnak régi események. Például az egyik műhelygyakorlaton, munka közben arra lettem figyelmes, hogy a többiek hangosan tanakodtak. Mi történhetett? Odamentem és láttam, hogy egyik a másik kezébe adja a kézfűrészt, küszködnek, de nem haladnak. A fűrész csak csúszott, de nem vágott. Az történt ugyanis, hogy már nem volt éle. (Csak egy kézfűrész volt az egész iskolában, amit közösen használtunk. Senki nem élezte meg, hacsak én nem!) A fűrész nyomában a keményfa kifényesedett és még jobban megkeményedett. Majdnem elnevettem magam. Gyerekkorunkban nekünk is volt ilyen esetünk. Már ismertem gyakorlatból, hogy ilyenkor mi a teendő. Mondtam, adjátok ide. Megéleztem és szépen, nem nyomva, hosszan húzva elkezdtem fűrészelni a fát. A fűrész azonnal engedelmeskedett. Visszaadtam nekik a munkát és minden ment tovább a maga útján.

Tanultunk faszobrászatot is. Tanárom első feladatként egy tölgyfalevél alakú hamutartót készíttetett velem. A következő órán ismét hasonló munkát kaptam tőle, mire megkérdeztem: nehezebb feladat nem lenne? A tanár egy pillanatra meghökkenett, na, gondolhatta, majd kitolok én ezzel a szemtelen fickóval.

Térült-fordult és egy porcelán női fejet tett elém mintának, hogy egy olyat faragjak ki. Sosem faragtam még fejet, nem is számítottam rá, de nekiláttam, kifaragtam. Gondolom sikerült.

Műhelygyakorlaton

A tanár nem mozdult mellőlem, míg kész nem lettem a munkával. Figyelte, hogyan formálom, alakítom a fát, s mikor átadtam, csak annyit mondott: Kónya, ne jöjjön többet a fa-szobrászati órára, magának ez már felesleges időtöltés lenne.

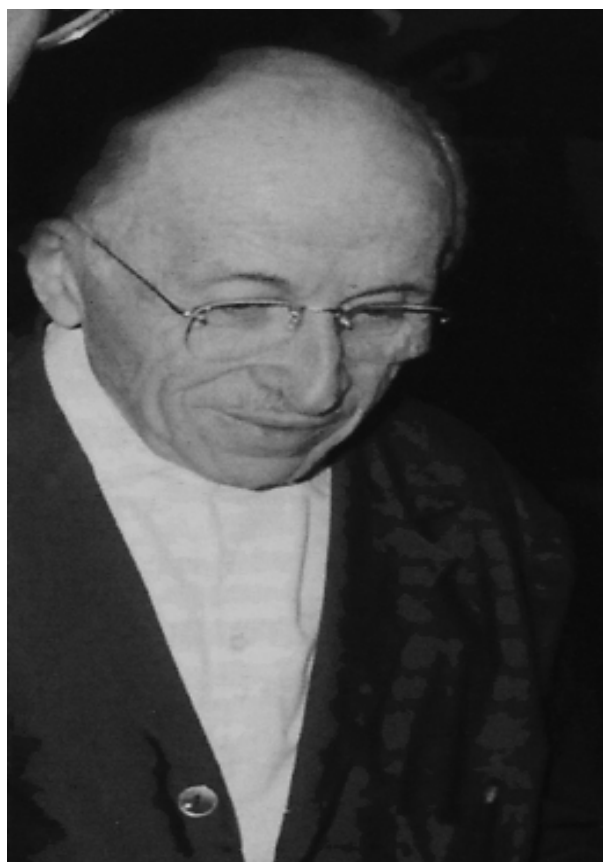
Gio Bette Morassi tanár úr volt a műhelyfőnökünk, aki igyekezetemet, munkámat kezdettől fogva magasra értékelte, s lassan szinte baráti munkakapcsolat alakult ki közöttünk. Sok-sok élmény színesítette az ottani életemet, ezekre mind kitérni lehetetlen vállalkozás lenne. Itt jegyzem meg, hogy az iskola megrendelésre, eladásra is készített hangszereket, ehhez pedig jól jött nekik az én szorgalmam. Mindenesetre Morassi mestert ugyanúgy izgatta a teljesítmény, benne is megvolt a „csak azért is megmutatom” érzése, mint ahogy bennem. Könnyű volt rábeszélnem, hogy közösen készítsük el a világ legkisebb hegedűjét.

Az eddig ismert legkisebb miniatúra ötven milliméter volt, mi pedig megépítettük a negyvennyolc milliméteres hegedűt. Ismertem már úgy a szakmát, hogy ehhez is megvoltak a saját elképzeléseim. Makacs ember lévén, szívesebben mentem a magam feje után. A megoldásokban, munkafolyamatokban nem mindig tar-

tottam helyesnek a tanárom elképzeléseit. A köztünk lévő vitát rendszerint a gyakorlat, azaz az eredmény döntötte el, amely majdnem minden esetben az én javamra dőlt el.

A későbbiek során elhatároztam, hogy Stradivari mintájára elkészítem az iskolában az első intarzia berakásos hegedűmet. Még a nyári szünidőben, szabadságom alatt intarziakészítő műbútorasztalos után kutattam, de nem sok eredménnyel jártam. Végül Újpesten, az asztalosok hazájában, rábukkantam egy mesterre. Kértem, mutassa meg mestersege titkait, megnyugtattam, nem akarok riválisa lenni, hegedűt készítek, nem kérem ingyen a fáradságát. Hallgatta, hallgatta a szónoklatomat, aztán csak annyit mondott: én ugyan nem fogom magát taníttatni. Ha ügyes, magától is el tudja készíteni, ha pedig nem, akkor nem.

Carlo de Mereh tanár úr

Az elutasítás után sem törtem le, nem adtam fel a tervemet. Cremonában aztán Morassi segítségével nekiláttam, aki később teljesen rám hagyta a munkát. A régi mesterek az intarziás hegedűknél a vájatot valamilyen keverékkel kitöltötték, illetve stukkóval készítették. Én egy hosszadalmasabb, nehezebb utat választottam. A rajzminta nyomán igen finom vésővel óvatosan kivéstem a vájatokat, amibe beleragasztgattam a meghajlított ébenfadíszeket.

Hogy mindenféle kis- és nagy ívet tudjak hajlítani, egy lécdarabba egymástól 3-4 cm távolságra különböző vastagságú szegeket vertem be. Mindegyik alá gyertyát tettem és amilyen vastagságú ívet kellett hajlítanom, azt a gyertyát gyújtottam meg, azzal melegítettem. Ezt így elmondani könnyű, de elkészíteni!

Stradivári a műhelyében (fantáziakép)

Stradivári „Helier”-hegedű kópiám, tetőrészlet és nyak

Naponta néhány centimétert haladtam a kanyargós díszítéssel, és bizony ennek a legszebb, talán legértékesebb hegedűmnek az elkészítése eltartott egy fél esztendeig. Itt jegy-

zem meg, hogy amikor 1989 őszén a műhelyembe betörték és kiraboltak, az ellopott tárgyak közül ezt a hangszeret pótolhatatlan veszteségnek éreztem. Nagyon megrázott az eset, de a betörés utáni napon már hozzákezdtem egy újabb hasonló hegedű elkészítéséhez. Pár hét múlva – hála az annyi korholt magyar rendőrségnek, na meg a tolvajok ostobaságának – előkerültek a hangszerek, köztük a Stradivari „Helier” hegedű utánzatom is. Mondanom se kell, hogy helyrebillent a kedvem, s még nagyobb odaadással dolgoztam az új hegedűn.

Utolsó éves hallgató lehettem, amikor a Milánói Scala igazgatósága felkérte az iskolánkat, hogy készítsenek el az operaház zenekara számára egy öt darabból álló gamba családot. Monteverdi, de Ponchielli is és mások is írtak darabokat gambára. A munkában a legnehezebb feladatot, a nagybőgő megépítését magamra vállaltam. Az elkészült hangszer másfél fejjel magasabb volt nálam. A legnehe-

David Ojsztrah látogatása az iskolában

zebben megmunkálható, de legmutatósabb része a nyaknak a fejrésze volt. Rajztanárunk egy férfifejet rajzolt, azt kellett csiga helyett kifaragnom. Kényes, nehéz munka volt, nemcsak a fej megmintázása miatt, hanem maga a juharfa is elég kemény volt, meg kellett küzdenem vele faragás közben. Amikor elkészültem a munkával, faszobrász tanárom diadallal vitte le az igazgatóhoz, de előbb még körbehordta a műhelyben: „Nézzenek ide!” – kiáltotta oly diadallal, mintha a saját sikere lett volna. Később lehívtak engem is az igazgatóhoz, aki gratulált a munkámhoz és jutalomként adott egy csekket, menjek el a bankba beváltani. Harmincötezer lírát kaptam,

akkor ezért az összegért egy jó motorkerékpárt lehetett volna vásárolni.

Nem tudom másként kifejezni: szerettem az iskolát, szerettem ott dolgozni. Úgy voltam ezzel, ahogy a régi tapasztalat mutatja: ha valaki tud valamit, azt szereti, ha szereti, akkor tudja is csinálni. Ha az egyik – vagy a tudás, vagy a szeretet – hiányzik, már baj van. Nálam megvolt mind a kettő.

Cremonában éreztem és élveztem a kedvvel végzett munka örömét és szabadságát. Nemsokára már nem rám osztották a feladatot, hanem tőlem kérdezték meg, mit akarok vállalni. Jólesett ez a bizalom, de ki is érdekelt. Ez pedig azt jelentette, hogy egy pillanatig sem éreztem egyhangúnak a munkámat, sőt gyönyörködtetett a változatossága.

Változatosságot jelentettek az iskola látogatói is, volt belőlük elég. Sokan keresték fel a hegedűkészítés Mekkáját. Néha egyszerre több turistabusz is állt az iskola parkolójában. Sokszor egész zenekarok jöttek. Időnként találkoztunk az I Musici di Roma tagjaival is. Meglátogatták iskolánkat a cseh filharmonikusok, az izraeli hangversenyzenekar tagjai, svájciak, franciák, németek. Remélem, hogy nem tűnik dicsekvésnek, ha megjegyzem, rendszerint az én asztalomhoz vezették őket, talán, mert ott láthattak legtöbbet.

És még egy emlék, talán a legszebb, pedig csak néhány szó volt, de megértettem. Megjelent egy látogató csoport élén Pietro Sgarabotto. Ő fogadott megérkezésem napján olyan kedvesen és azt mondta: ez a magyar egyszer majd Cremona második Stradivárijája lesz. – S mintha ismerte volna börtönéveimet, hozzátette: akár bicskával is kifaragna egy hegedűt.

Találkozásom Sacconi mesterrel. Már a második cremonai évem vége felé jártam, amikor megjelent az iskolában Maestro Sacconi, aki az USA-ban élt és a New-Yorki Wurlitzer Üzletház műhelyfőnöke volt. Nagy tudású, kiváló elméleti és gyakorlati szakember volt. Az iskola meghívására tartózkodott Cremonában. Minden nap bejárt hozzánk és előadásokat is tartott. Az előadásait nem csak mi hallgathattunk, hanem Olaszország különböző városaiból jöttek szakmabeli érdeklődők. Maestro Sacconi a hegedűépítők között országszerte nagy tekintélynek örvendett. Ezt abból sejtettem, hogy egé-

szen rangos és idős hegedűépítők is részt vettek az előadásain és csak úgy záporoztak hozzá a feltett szakmai kérdések. Előrehaladott kora ellenére órákig állt a fekete tábla előtt, fáradhatatlanul magyarázott és rajzolt. Szemléltetően lerajzolt mindent, amiről beszélt. Szerettük ezt a nagy tudású, jóindulatú és türelmes ember, aki a szó szoros értelmében a hegedűépítés professzora volt. Szerintem még azt is észrevette, ha valaki nem értette meg a magyarázatát, ha ezt látta, akkor segített neki. Látszott, hogy örül, ha valamit nem hiába mondott el. Körüljárt a munkateremben is. Egyenként, tüzetesen megnézte, hogy ki és mivel foglalatoskodik. Elmagyarázott különféle különleges fogásokat, megoldásokat. Alig vártam ilyenkor, hogy hazaérjek, mindjárt nekiláttam és másnap már vittem is neki megmutatni, hogy így képzelte el a Maestro is? Na látja, ez az. Nagyon jó.

Elmondta, hogy Stradivari eredeti intarziás hegedűjét is javította. Annak az intarziája csak stukkó volt, ami annyit jelent, hogy nem faberakással készült, hanem az enyvvel összekevert ébenfaport glettvassal bekenték a berakás-árkokba.

Nagy figyelemmel szemlélte a munkámat és egyszer csak azt kérdezte, nem volna-e kedvem, tanulmányaim bejezte után, mellette dolgozni kint Amerikában, New-Yorkban? Azt hittem, nem jól hallok. Hát ki ne örült volna ilyen felkérésnek? Természetesen készségesen igent mondtam. Sajnos, ennek a meghívásnak, különböző okok miatt nem tudtam eleget tenni.

Ennek a világhírű iskolának 1964 és 1968 között voltam a tanulója. Osztálytársaim közül hárman kaptunk diplomát. Az iskolaéveim alatt, 1965, 66 és 67-ben, három országos hegedűkészítő versenyt rendeztek, amelyeken munkáimmal én is részt vettem. Hangszereimet két aranyéremmel és egy ezüstéremmel díjazták. A „DIPLOMA” mellé, mint az évfolyam legjobb növendékét, ugyancsak aranyéremmel tüntettek ki. Az iskolában van egy emlékmű, az úgynevezett „Hegedűkészítők fája”. Ezen pedig mintegy húsz, arra érdemes név szerepel. Köztük van az én nevem is.

Ebből az alkalomból Lajos bátyám egy szép verset is írt hozzám:

Hegedűkészítő öcsém

*Lágyan csobogva és jajongva
zengenek a húrok és a fa
a jávor és a fenyő megoldja
lelkét s hanggá válik maga
megérik és átrendeződik
a hű anyag.
Őrizze hét századnál is hosszabb időnkig
öcsém, Kónya István nevét.*

CREMONA UTÁN ÚJRA ITTHON

Cremonában, a Nemzetközi Hangszerkészítő Iskolában sikeresen befejeztem tanulmányaimat. Eljött az a nap is, amikor búcsút vehettem és hazatérhettem, mint képzett hangszerkészítő. Az én „előrehaladott” koromban ezt a négy évet már nem volt olyan könnyedén és gondtalanul végigvinni, mint a húsz év körüli diáktársaimnak. Feleséget, két gyermeket, a fényképész üzletet, és egzisztenciámat kellett otthon hagynom. Bár tudtam, hogy odahaza minden rendben van, mégis furdalt a lelkiismeret. Talán mégsem kellett volna belevágnom. De amikor otthonról kapott levelekben jó híreket olvastam, akkor egy időre mindig megnyugodtam. A tanulás, a munkám egyébként is lekötötték a figyelmemet. Amennyire örültem a hazatérésnek, annyira fogott el egy belső szomorúság, mert olyan emberektől kellett, talán örökre, búcsút vennem, akiket nagyon megszerettem, és úgy érzem, mindig hiányozni fognak. De hát ilyen az élet!

Vannak örömteli találkozások, és vannak szomorú búcsúzkodások. Elkészöntem szeretett tanáraimtól, kedves diáktársaimtól, néhány olasz ismerőseimtől, természetesen a házinénitől, akitől a lakást béreltem, szintén nehéz szívvel vettem búcsút.

Úgy döntöttem, hogy végleges hazatérésemkor nem vonattal fogok utazni, hanem saját gépkocsimon, mivel minden ingóságomat haza kellett szállítanom. A vasúti szállítás költséges és bonyolult lett volna. Már a tavaszi iskolaszünetről kocsival tértem vissza Cremonába. Most aztán annyi mindent kellett hazaszállítanom, hogy kocsiban a legkisebb helyet is dugig megtöltöttem. Szerszámokat, sablonokat, faanyagot, néhány kész hangszert, no meg egy kis karosszéket magamnak, amit annyira megkedveltem. Telepakolt autómmal úgy nézhettem ki, mint egy vásároló zsibárus.

Az indulás napján, a reggeli órákban, még egyszer elkészöntem a közvetlen ismerősöktől és útra keltem. Ugy terveztem az utat, hogy Ausztrián keresztül fogok hazatérni. A drága autópályákat elkerülve a régi országutakat választottam, ahol nem kellett úthasználati díjat fizetnem. Brescia felé indultam, ott keleti irányba fordulva Verona, Vicenza, Tarvisio, Udine, Klagenfurt, és Grác városokat érintve haladtam Bécs felé. Közben apró hegyi falvakon haladtam keresztül. Hosszadalmas és fárasztó út volt, de a változatos táj látványa mindenért kárpótolt. A csomagjaim miatt, mert még a tető-csomagtartó is meg volt pakolva, lassú tempóban haladtam. Ha elfáradtam a vezetésben, akkor valami kellemes helyen, vagy egy kis faluban megálltam és rövid pihenőt tartottam.

Verona

Vicenze, San Marino híd esti díszvilágításban

Amikor beesteledett, akkor a legközelebbi településen, faluban vagy városban kerestem biztonságos helyet, ahol leparkolhattam, és a kocsimban töltöttem az éjszakát. Nem akartam drága szállásra költeni. Így aztán a csomagjaimra is tudtam vigyázni. Félttem, ha magára hagyom a kocsim, könnyen megszabadíthatnak a csomagjaimtól. Az országhatároknál nem voltak problémáim a vámvizsgálattal, úti okmányaim is rendben voltak. Azonban megcsodálták, hogyan tudtam egy kis személygépkocsit

Udine, óratorony

Klägenfurt mellett, Mariawörth a Wörthi tó partján

így megpakolni. Közöltem, hogy Cremonában négyéves tanulmányomat fejeztem be, és végleg hazaköltözök. Különben nem voltak vámköteles tárgyak a csomagjaim között. A vizsgálatok formálisan zajlottak le, és jó utat kívánva tovább engedtek.

Grác, Fő tér

Hegyeshalomnál magyar földre lépve kellemes borzongást éreztem. Tudtam, hogy hamarosan megláthatom szeretett családomat, akik mindig nagyon hiányoztak nekem. Ismerős vidéken, városokon, falvakon keresztül vezetett az utam. Gépkocsim rádiójában vidáman hallgattam a magyar rádió adását, közben gondolataimban elkalandoztam. Egy ember életében négy év az nem hosszú időszak, de mégis nagy változást hozhat. Ügyes kezű amatőr hegedűkészítőként mentem ki, és a legkitűnőbb iskolát végeztem, tanult hangszerészként tértem vissza. A jövőmet illetően tele voltam tervekkel, várakozásokkal. Tudtam, hogy előbb-utóbb felhagyok a fényképezéssel, és csak a hegedűkészítésnek fogok élni. E gondolatokkal foglalkozva észre sem vettem, hogy már Tatabánya közelében járok. A két napig tartó utazásom véget ért. Már esteledett, amikor a házunk előtt megálltam. Hármat dudáltam, ezt a jelzést már ismerték. Éppen csak kiszálltam a kocsimból, elgémberedett tagjaimat még meg sem mozgattam, máris kinn termett az egész család, drága Erzsikém, István és Lajos fiam. István beállt a kocsival a garázsba, mi pedig bevonultunk a lakásba. Az utam során, a két nap alatt nemigen volt módom tisztálkodni, ezért mindjárt a fürdőszobában kezdtem: megborotválkoztam, megfürödtem és tiszta ruhát vettem magamra.

A nappali szobában az asztal már ünnepélyesen meg volt terítve. Erzszi kedvembe akart járni és kedvenc ételemet, gulyáslevest meg lekváros buktát készített. Nagyon ízlett a vacsora, ilyen finomat már régen ettem. Erzszi azonban nem volt velem megelégedve. Talán nem ízlett a főztöm, olyan keveset ettem. Megnyugtattam, hogy minden nagyon ízlett, de én Cremonában megszoktam, hogy szűkös anyagi körülményeim miatt szerényen étkezzem. Vacsora után István fiam ünnepélyesen pezsgőt bontott, és valamennyien gratuláltak sikereimhez. Aztán elkezdődött a kérdések és feleletek áradata. Én róluk akartam mindent tudni, ők pedig engem kérdezgettek. Úgy éjfél felé látták, hogy a szemeim már le-lecsukódnak, és ágyba parancsoltak. Hetekig még másról sem beszélgettünk, mint cremonai élményeimről.

Tatabánya, Jászai Mari színház, népház

Négy évig voltam távol. Az eltelt idő alatt jelentős gazdasági fellendülés ment végbe Magyarországon, hasonlóképpen szűkebb pátriámban, Tatabányán is. Virágzik a bányászat, dolgozik a két erőmű, vasüzemek, cementgyár és egyébek működnek. Van munka és kereseti lehetőség. A régi bányász és munkáslakásokat modern panelházak váltották fel. A dolgozók életszínvonala jelentősen emelkedett, vásárlóképes a lakosság, árubőség van az üzletekben. A mi városunkban is élénk a kulturális élet. Van zeneiskola, tánccsoport, Bányász szimfonikus zenekar, több filmszínház. Ma már a munkásember is vásárolhat magának hétvégi telket, személygépkocsit, vagy hazai, illetve külföldi nyaralásra is gondolhat a családjával.

✱

Következtek a dolgos hétköznapiak. Munkámat ott folytattam, ahol elmenetelemtkor abbahagytam, tehát a fényképész üzletben. A Mátyás király úton lévő üzletünkben kiterjedt vevőkört sikerült kialakítanunk, nagy volt a forgalom. Korábban már futólag említettem, hogy az üzletet távollétem alatt Lajos fiam vezette, aki szintén a fényképész szakmát választotta, és nálam volt leszerződve tanulónak. Még csak a második tanuló évét fejezte be, amikor rászakadt az üzlet vezetése. Bátran rá mertem bízni mindent, mert nagyon ügyes, tehetséges volt. Egy évvel később, kitűnő eredménnyel szabadult fel a fényképész szakmában. Én, mint a mestere kaptam az iskolától a kiváló tanításért egy oklevelet, holott nem is voltam odahaza.

Bakonyi Béla tanár úr, aki az abaújszántói évek alatt is buzdítóm volt, így emlékezett vissza hazatérésem e jeles napjára: „Pista megjött Cremonából, ahol kiváló eredménnyel végezte el a négyéves iskolát. A jó Isten, a sors úgy rendelte, hogy kedves barátom a rossz kezdet, de sikerekben és eredményekben gazdag éveit után, cremonai hegedűkészítői diplomával térhetett haza. Egy hét múlva meghívott bennünket Tatabányára, egy családi találkozóra. Bensőséges örömnapp volt ez mindannyiunk számára. Erzsike pazar ebéddel várt bennünket. Délután megittuk a kávékat, majd elborozgattunk, közben felidéztek a régi, közös emlékeinket. Pista barátom ajándékképpen átnyújtott nekem egy gyönyörű és kiváló hangú mesterhegedűt, amelyet még Cremonában, a tanulóéveim alatt készített számomra. Amikor elolvastam a belsejébe írt szöveget – Különös gonddal és szeretettel készítettem Cremonában, Bakonyi Béla barátomnak –, a meghatottságtól szinte nem tudtam megszólalni. A hegedűt azonnal kipróbáltam, és egymás után játszottam el rajta Pista kedvenc nótáit.”

Tehát átmenetileg megmaradtam fényképész kisiparosnak. A fényképezést nem tudtam felszámolni, mert akkor még csak abból volt bevételem. Hiába volt meg a kitüntetéssel végzett diplomám, még ismeretlen voltam, mint hangszerkészítő, nem volt vevőköröm, a hegedűkészítés még nem jövedelmezett. Így aztán mind a két mesterséget paralel folytattam. Min-

dig azt a munkát helyeztem előtérbe, amelyekre több megrendésem volt. Egy kissé át kellett rendeznem a boltot, az egyik része megmaradt műteremnek, a másik részében berendeztem egy ideiglenes hangszerész műhelyt. Beállítottam egy faragó asztalt és ott tartottam a napi munkához szükséges szerszámokat. Tatabányán saját tulajdonú, manzárdtetős családi házunk volt, amely két és félszoba, konyhából, valamint a mellékhelyiségekből állt. Elég nagy kert tartozott hozzá. A fő épület mellett volt még egy kisebb, konyhának is használható építmény, valamint egy autógarázs. Odahaza a nyári konyhában is kialakítottam egy műhelyt. Eleinte nem sok új hegedűt tudtam eladni, ezért javítással is kellett foglalkoznom.

Talán egy fél év telhetett el Cremonából való hazatérésem óta, amikor ismét szóba került Amerikába utazásom a Wurlitzer céghez. Kölcsönös levélváltásokkal minden előkészületet megtettünk. Nem hallgathatom el, hogy itthon megkaptam a három évre szóló kiutazási engedélyt. Ott kezdődött a gond, amikor az amerikai követségre behívtak a vízum ügyében és közölték velem, hogy hiába adnának vízumot, munkát nem vállalhatok Amerikában, de azért ne csüggedjek el, megpróbálnak tenni valamit. A követség fáradozása nem járt sikerrel, mert az ottani szakszervezetek nem engedték meg a külföldi

Próbajáték egy elkészült csellómon

munkaerő foglalkoztatását. Megírtam Wurlitzer cégnek a szomorú hírt. Erre maga Wurlitzer úr ment el Washingtonba, a Munkaügyi Minisztériumba közbenjárni az engedélyért, de ő sem járt sikerrel. Hiába erősgette, hogy neki szüksége van egy olyan szakemberre, aki átvinné a nyugdíjba vonult Sacconi mester munkakörét! Már a repülőjegyet is megvásárolták számomra a Swissair légitársaságtól, és levélben többször érdeklődtek, hogy mikor utazom? Nem, és nem ment. Bele kellett törődnöm. A repülőjegyet vissza kellett küldeni a Wurlitzer cégnek.

Sacconi mester, a Wurlitzer cég üzletvezetője

Lassan elcsendesült minden körülöttem. Az útlevelem érvényes volt még három évig, a munkavállalói engedélyem is három évre szólt. Bementem a tatabányai rendőrkapitányságra felvilágosításért, hogy érvényes-e az úti okmányom németországi beutazásra. Azt a választ kaptam, ha én ezzel az útlevelemmel most felülnék a vonatra, máris mehetnék. Semmi hiba nem lenne, de ha nagyon precíz akarok lenni, akkor írássam át Németországra és kérjek német vízumot. Hát én nagyon precíz akartam lenni. Felmentem a KIOSZ-ba, ahol az útlevel ügyemet korábban intézték, hogy átírássam Németországra. Villányi Ida

volt a személyzeti ügyintéző, aki úgy vettem észre, hogy nagyobb úr volt az elnök úrnál is. Előadtam neki, hogy mit akarok. Azt válaszolta, minek akar megint kimenni, tud már mindent. Erre csak azt tudtam válaszolni, hogy maga ehhez nem ért. Sajnos, elég gyakran volt ilyen kevésbé diplomatikus válaszom. De ha már megtörtént, nem volt mit tenni. A hölgyet elfogta a pulykaméreg, elkérte az útlevelemet és belebélyegezte, hogy érvénytelen. Vége volt mindennek, nem volt további reklamáció.

Hát ilyen nagy urak voltak a személyzetisek. De ezt talán mindenki tudta, aki állami vállalatnál dolgozott, csak én nem tudtam, mert én maszek voltam. Vannak igazi királyok és sok apró kiskirály is létezik.

A fényképész üzletünk forgalom szempontjából jó helyen volt, szépen jövedelmezett. A már rohamos fejlődésnek indult város öt magánvállalkozót és egy FÉNYSZÖV konkurenciát is el tudott tartani. Azonban egy nagy hibája volt, ugyanis messze esett a lakásunktól. Már régen akartunk üzlethelyiséget cserélni, de a négyéves külföldi tartózkodásom miatt mindig halogattuk. Egyszer aztán adódott egy jó lehetőség. Nem messze a lakásunktól, a tömbházak között, az Ifjú munkás u. 23. szám alatt megüresedett egy üzlethelyiség, amit kibéreltünk és átköltöztünk. Itt viszont ismeretlenek voltunk, nem volt hírnevünk nem volt az üzlet bejáratva, nem ismerték a munkánkat, emiatt csekély volt a forgalom. Az üzletet ugyanis a bérház alagsorában, az udvar felől egy ruhaszárító helyiségből és babakocsi tárolóból alakítottuk ki. Létezésünket csupán az épület bejáratánál elhelyezett cégtábla jelezte. Rossz csere lett volna, ha egyedül ebből kellett volna megélnünk. Ezzel szemben kezdett fellendülni a hangszerkészítés. Be kell vallanom, hogy már nem elégitette ki ambícióimat a fényképészet. Én már mindig csak hegedűt akartam készíteni.

Az áttörés akkor következett be, amikor felfigyelt rám a média. Akkor még szenzációnak számított, hogy egy magyar fényképész mester, aki közben amatőr hegedűkészítő volt, Cremonában, ösztöndíjjal tanulhatott a Nemzetközi Hangszerkészítő Iskolában, és azt kiváló eredménnyel, évfolyamelsőként fejezte be. Sorra jelentek meg velem kapcsolatos újságcikkek

Társbérletben a fényképész üzletben

különböző magyar és nemzetközi lapokban, a Magyar Rádió és a TV is készített velem riportokat. Mindez jó reklámnak bizo-

nyult ismertté válásomhoz. Kezdték a zenészek is érdeklődni hangszereim iránt, lassanként kialakult a vevőköröm.

Istvan Konya, left, and Karoly Loso are using renowned Stradivari models for their creations. Like those of their ideals, their instruments are completely handmade.

What does it take to make a fine violin-maker? Patience, to begin, and a desire to keep improving, for another.

Istvan Konya, 72, has been making violins since he was a youth and he's still learning how to improve his instruments. Here for three months from his native Hungary, he's been visiting Ottawa violin-maker Karoly Loso and the two have been working together on a variety of new instruments.

Konya got his advanced training in Cremona, Italy, the home of the great violin-makers of legend, the Amati, Stradivari and Guarnerius families, who perfected the instrument as we know it today.

Since Konya arrived, he and Loso have been spending an average of 18 hours a day working on instruments, oblivious to the world outside and the weather.

Loso's wife and daughter have complained that they don't know him any more. Konya, a widower, seems drawn to the worktable for many musical and non-musical reasons.

Neither man set out to be a violin-maker. Both were attracted to the craft as they matured.

Konya flirted with making instruments in his youth but he then attempted a career as a professional photographer. He switched back to making instruments in his 30s when he was entranced by older violin-makers on his early violins and after he had rediscovered the satisfaction of creating sound out of wood.

Hungarian Istvan Konya, left, has been making violins since he was a youth. He was trained in Cremona, Italy, the home of the great violin-makers of legend — the Amati, Stradivari and Guarnerius families.

Photos by Wayne Hebert, Citizen

An enthusiasm for great music and a love of fine wood have brought together two skillful craftsmen. Working an average of 18 hours a day, the two are lovingly creating a variety of new instruments using techniques pioneered by the legendary violin-makers of Italy.

BY JACOB SISKIND
Citizen music writer

What makes a great violin? It's the sound, of course. That is a function of its shape, the quality and thickness of the wood, and the varnish.

THE MUSIC MAKERS

He's passed his enthusiasm along to the next generation — two of his sons are also violin-makers. Loso, 46, was a professional violinist in Hungary before coming to Canada just over a decade ago and began training as a violin-maker in that city when he stumbled on a cache of seasoned wood. He decided to make instruments and set up shop on his own. The pieces had been sequestered by a violin-maker in the 1800s whose family decided to dispose of the wood only recently.

The search for greatness

Like the great violin-makers of the past, he goes spruce for the top of the instrument and maple for the back. This is partly a matter of esthetics: the wood grows so beautiful, and partly a function of the distinct qualities of those two so-different woods. What makes a great violin? It's the sound, of course. That is a function of its shape, the quality and thickness of the wood and the varnish.

Scientists have studied the instruments of the masters of Cremona for two centuries without unravelling the secrets of their greatness but instruments of that halcyon period have continued to serve as models for others.

Konya and Loso are using Strads as the models for their instruments and, like those of their ideals, their instruments are completely handmade.

"You have to remember that all of those fine old violins were new once," Loso protested. "So body had to take a chance on them, and did."

"It will be 100 years before we know how good instruments being made today really are," he says.

"Isaac Stern playing on a \$300 clear box will still sound good and a beginning student will have difficulty drawing nice sounds from a \$2 million Strad."

Hazatérésem után, amikor eltelt már néhány év és minden jól alakult, a fényképészet is virágzott, a hangszerekre is mind több megrendelésem volt, akkor ütött be a krakk. A városi képviselőtestület határozata alapján lakóházunkat a szomszédokéval együtt, illetve az egész háztömböt szanálására ítélték, mert erre a területre emeletes bérházakat és egy modern általános iskolát terveztek építeni. Hiába éltünk fellebbezéssel, hiába tiltakoztunk a felettes hatóságoknál, a döntés megmászhatatlan volt és végrehajtották. A tulajdonosokat kártalanították, esetleg új lakást biztosítottak számukra és mindent lebontottak. Igaz, hogy szép összeggel kárpótoltak bennünket, anyagilag nem is jártunk rosszul, de ismét földönfutókká váltunk. Mint már annyiszor az életünk során, ismét költözködnünk kellett. Erzsivel úgy döntöttünk, hogy elhagyjuk ezt a zajos várost, és Tatára költözünk. Így is történt.

A tatai vár

Tata Komárom megyében, a Gerecse-hegység lábainál terül el. Tiszta forrásaival, hatalmas tavaival, csörgedező patakjaival, szó szerint a vizek városának nevezhetjük. A város közepén az öreg-tó, partján áll a Tatai-vár, mellette az Eszterházy kastély, utána a Hősök-tere az első világháborús emlékművel. A Tanoda téren a gimnázium és a kollégium található. Az óváros központjában a Kossuth tér a Szent Kereszt plébániatemplommal és a városházával, a Kocsis utca a református templommal. Felette

magasodik a Kálvária-domb a kilátótoronnyal és a geológiai parkkal. A tóvárosi városrészben található az Országgyűlés tér, a haranglábbal és a Kapucinus templommal, az Angolkert a Cseke-tóval és a múromokkal.

Tata, Református templom

Ezt a várost választottuk következő otthonunknak. Bőven volt eladó ház, nem volt könnyű a választás. Az egyik Erzsinek, a másik nekem nem tetszett. Amikor már öt-hat házat megnéztünk, kiválasztottuk a legmegfelelőbbet. Ez a Baji úton, az olimpiai sportlétesítményekkel szemben lévő kertes családi ház volt. A ház korábbi tulajdonosa egy idős özvegyasszony volt. Egyedült lakott a nagy házban, három gyermeke a családjukkal. régen elköltözött Tatáról. Az idős néni halála után az örökösök áruba bocsátották az ingatlant. Kedvező volt a vételár, az épület is tetszett, így

Harangláb az Országgyűlés té-

aztán ennél maradtunk. Beköltözésünk előtt jelentős átalakításokat kellett végeztetnünk. Többek között a régi nyílászárókat modern, fémkeretes termoplán ablakokra cseréltettük ki, a szobák új parkettát és tapétázást, a konyha és a mellékhelyiségek kerámia burkolatot kaptak. A lakás tágas volt, kettőnknek nagynak is tűnt. Az alagsorban volt egy garázs és egy raktárnak, illetve korábban mosókonyhának használt helyiség. Ezekből alakítottam ki a műhelyemet. A hangszerfákat a padláson készleteztem és szárítottam. Mire mindennel elkészültünk, el is fogyott a tatabányai házunkért kapott összeg, de még a spórolt pénzünk is ráment. Erzsi birtokba vette a lakást, én pedig örültem a szép, tágas műhelyemnek. A három szoba egyikében a kész hangszereket helyeztem el.

✱

Istvánnal és Lajossal a tatai otthonunkban

Alig vártam, hogy nekiláthassak új műhelyemben a hegedűépítésnek. Nem volt cégtáblám a házunk falán, mégis híre ment, hogy egy Cremonában tanult hangszerkészítő mester költözött a városba. Szorgalmasan dolgoztam, szaporodtak az elkészült hangszereim. A megrendelők is megtaláltak.

Erzsi, amíg én Cremonában tanultam, egyedül gondoskodott a családról, minden munka rámaradt. Lajos fiammal együtt, fáradhatatlanul igyekezett helytállni minden területen, de láttam rajta, hogy megviselték a négy év gondjai. Éreztem, hogy szüksége lenne neki is kikapcsolódásra, utazásra, nyaralásra. Ezt én korábban nem tudtam volna neki biztosítani. Most, hogy Tatán, az új otthonunkban egyenesbe kerültünk, a gyerekeink is elköltöztek már tőlünk, elhatároztam, hogy meglepem Erzsit egy több napos külföldi kirándulással. Ötletemet közöltem vele, megkérdeztem, mit szólna hozzá, ő pedig boldogan ugrott a nyakamba.

Fantasztikus programokban volt alkalmunk részt venni Ausztriában, Tarvisio környékén és Triesztben! Hihetetlen, hogy mi mindent kínált ez a régió! Kora délután érkeztünk meg Tarvisioba.

Ebben a szállodában szálltunk meg

A szállodában elhelyezkedtünk, megebédeltünk, majd több óras gyalogtúrát tettünk Tarvisio hegyei között. Csodaszép volt a táj, többször gázoltunk át kissodrású patakon, hegyet másztunk, megkóstoltuk az erdei forrás vizét, majd a túra folytatásához a helyi grappa (pálinka) specialitásból merítettünk erőt. Este lovas kocsival vittek bennünket Prati Oitzingerbe, ahol a helyi ételkülönlegességekből állították össze a vacsoránkat. Másnap igazán különleges élményben volt részünk, ami egészen egyedülálló lehetőség volt Tarvisio környékén: Ararad Khatchikian kutyafarmján jártunk, aki már többször bejárta Alaszkát kutyaszánnal. Bemutatta 43 szánhúzó kutyából álló falkáját. Mondhatom nagyon különleges élmény volt. Mivel egy öt napos „aktív” programon vettünk részt, így nem nagyon panaszkodhattunk, hogy a Fusinai tavaknál elköltött ebédünk után a következő esemény, melyen részt vettünk egy 7 km-es kerékpáros túra volt. Tudtam, hogy ezek a távok kezdőknek való, de a szokatlan délelőtti körülményeknek és annak a ténynek köszönhetően, hogy ülő munkát végzök vagyunk, estére kidőltünk és alig tudtuk támasztani a fejünket az asztalon, annak ellenére, hogy egy csodaszép kastélyban, a Michelin-csillagos szakácsaink étkeit költhettük el. A harmadik napon sílifttel felmentünk a Mount Lussari hegyre, ahonnan csodás panoráma nyílt a hármas országhatárra. Jól láthatóak voltak Ausztria, a mai Szlovénia és természetesen Tarvisio hegyei is! Kellemes meglepetés volt, hogy a hegytetőn lévő étterem tulajdonosa értett magyarul! Délutánunkat egy bányalátogatás: Cave del Predil tette emlékezetessé, ahol hosszú esőkabátot, fejkendő sisakot kaptunk, kisvonatra szálltunk és azzal jártuk be a régi bányát, amely már múzeumként üzemelt. Gondolatban felidéztem magamban az én szomorú bányászemlékeimet. A negyedik nap délelőttjén felkerestük a helybéli wellness-fürdőt. A délelőtti program után megint jókat ettünk-ittunk, majd felkerestük a mesésen szép Miramare Kastélyt. Délutánra verőfényes napsütés lett és abban a kivételes élményben volt részünk, hogy a kastély teraszáról premier plánban csodálhattuk az adriai tengeri gyönyörű szép naplementét. Lélegzetelállító volt a látvány. Az utolsó napon, mielőtt búcsút vettünk volna az Adriától, trieszti városnézésen vettünk részt. Lenyűgözött bennünket a díszes főtér és San Giusto kastélya, valamint a bámulatos panorámája. Ezúttal egy tengerparti étteremben ebédel-

tünk, ahol nagyon ízletes halételeket szolgáltak fel. Ezt követően a Duino kastélyt látogattuk meg, ahol megnézhattuk Rilke kedvenc teraszát, amelyről természetesen szintén csodaszép kilátás volt a tengerre és a régi kastély romjaira.

Kilátás a szállodai erkélyünkről

Összességében elmondhatom, hogy számos kellemes meglepetéssel szolgált Tarvisio és Trieszt környéke, élményekben gazdag, tartalmas programokban volt részünk. Vidáman, felüdülve tértünk haza otthonunkba, és újult erővel folytattuk munkánkat. Erzsi utána még hetekig emlegette ezt a csodás utazást.

✱

Még 1974-ben történt. Tatán, új otthonunkban szépen berendezkedtünk. A hangszerek készítése, s az igényes javító munkák eredménnyel jártak, Sok-sok újságcikk, TV-riport készült velem. Kezdtém ismertté válni. Most is fanatikus szorgalommal dolgoztam.

Évente legalább 12 hangszer kerül ki a kezeim közül. A teljes vonós hangszercsaládon kívül, történelmi (viola d' amour, viola da gamba) és pengetős (tambura, citera, gitár, mandolin) hangszereket, valamint miniatűröket is készítettem.

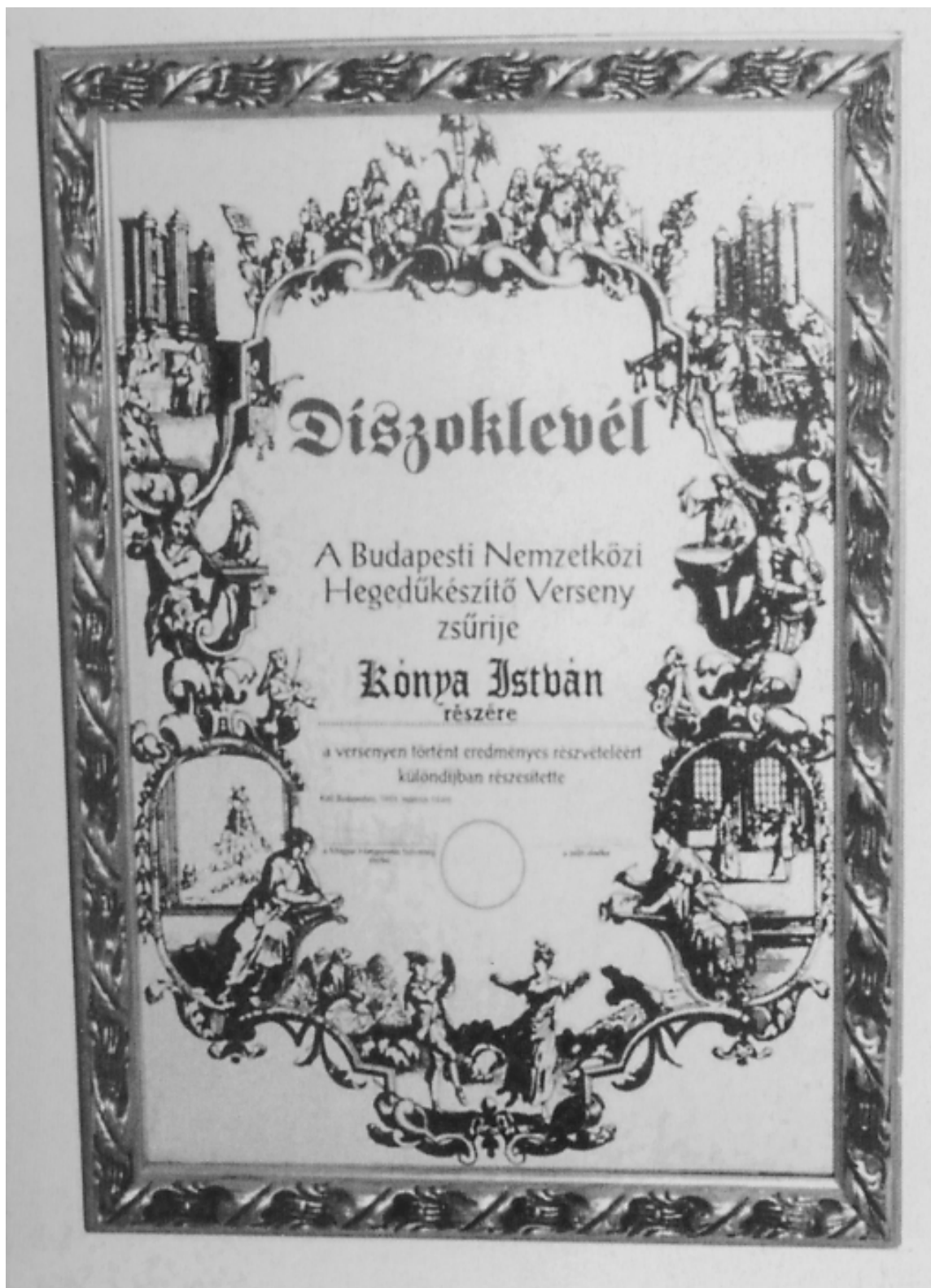
Utolsó simítások...

...a kész cselló

Hangszereimhez nagy gonddal válogattam össze a faanyagot, a háthoz, a nyakhoz és a kávákhöz a szebbnél szebb rajzolatú habos juhart, a tetőt tömörpásztájú lucfenyőből alakítottam ki. Hűen másoltam a nagy olasz mesterek modelljeit, a hosszú és a rövid Stradivári-formát, követve Guarneri del Gesù, (főleg a „Canone”), a mantovai Pietro Guarneri, továbbá Andrea Amati mester modelljeit. Egy újabban készült Maggini másolatomat dupla berakással, a hátlapon díszítő berakással készítettem. Korábbi berakásos hegedűim – Stradivari-invenció nyomán – a csigán és a kávákon kaptak mintázatot. Arany vagy narancssárga színű, bársonyos fényű, átlátszó lakkozásom alatt jól érvényesült a fa szépsége. Szesz- és olajlakkot egyaránt alkalmaztam, de a kettőt soha nem kombináltam.

Alkalomszerűen vonókat is készítettem. A pálcához csak a legkitűnőbb fernambuk fát használtam. Ha különleges cél vezért, akkor a hegedűk egyes alkatrészeit: kulcsokat, álltartót,

húrtartót, lábat, magam faragtam ki. E célra ébenfán kívül poliszander és geugulo fát vettem igénybe, melyet gyakran faragásokkal, elefántcsont vagy féمبرakással ékesítettem.

A saját alkotómunkát mindennek fölé helyeztem, ezért a későbbi időkben hangszerjavítást már csak különleges esetekben vállaltam.

1979-ben San Diego-ban, 1983-ban Kassel-ben oklevelet kaptam kiállított hangszereimért. Számomra a kiállításokon való részvétel a szakma és a közönség előtti bemutatkozást, a fejlődés egyik motorját, a nemzetközi elismerést, a hírnév megszerzésének egyik lehetőségét jelentette.

A kiállítás megnyitóján. Balról Lajos fia, jobbról Sáránszki Pál
(hátról, szemüveggel a könyv szerzője)

A kiállítók tablóképe

Amikor már rendbe jönni látszott a sorsom, újabb csapás ért. Erzsike, a második feleségem, a család szerető gondviselője 1976-ban megbetegedett. Lappangó betegségét később ismerték fel az orvosok és már a legjobb kórházi kezelés mellett sem tudták az életét megmenteni. Néhány hónapig tartó szenvedés után meghalt.

Lelkileg összetörve, teljesen egyedül maradtam. A papa, a mesebeli szegény szabómester, már régen eltávozott az élők sorából. Meghalt a mama is. Géza öcsém autószerencsétlenség áldozata lett. Lali bátyámat, a költőt szinte máról holnapra elvitte korunk betegsége, a rák. István és Lajos fiam távol laktak tőlem, ők is már önálló családot alapítottak.

Most is a munkában kerestem az orvosságot, a felejtést, de nem bírtam az egyedüllétet, a magányt. Rövidesen megnősültem, de ez a házasságom nem sikerült. Lehet, hogy bennem volt a hiba. Mindig Erzsire gondoltam, az új társamban is őt kerestem, de nem találtam meg. Elhidegültünk egymástól, végül másfél évi vajúdas után válás következett.

Rájöttem, hogy az egyedüllét is jobb, mint egy rossz házasságban élni. Az élet nem állhat meg, a sebek kezdtek behegedni, új utakat kellett keresnem, és mint mindig, most is megtaláltam.

Azt szokták mondani, hogy az életben nincsenek véletlenek. Én azonban hiszek a véletlenekben, különösen, ha két ember egymásra találásáról van szó. Már három hete ki sem mozdultam a házból, annyira beletemetkeztem egy cselló építésébe. Egy kedves művész ismerősömnek készítettem a hangszert, már csak a lakkozás volt hátra. Olajlakkot használtam, amely hosszú száradási időt kíván. Délután kocsiba ültem és bementem Tatabányára. Kellemes tavaszi idő volt, sétálgattam, nézelődtem. A Művelődési ház plakátján láttam, hogy aznap este egy budapesti zenekar ad koncertet. Jegyet váltottam, és mivel még bőven volt idő a hangverseny kezdetéig, meglátogattam Lajos fiamat és a családját.

Műsorszünetben, a büfében feltűnt nekem egy kedves arcú hölgy, aki nagyon ismerősnek tűnt. Észrevettem, hogy ő is felfigyelt rám. Megszólítottam, meghívtam egy kávéra, közben néhány szót válthattunk, de véget ért a szünet. Megbeszéltük, hogy a koncert után megkeressük egymást. Így történt az ismeretségünk. Beültünk egy közeli étterembe, és ahogy ez lenni szokás, életünkről, körülményeinkről beszélgettünk. Megtudtam, hogy Szabó Emmának hívják, elvált asszony, Tatabányán, magányosan él. Én is elmeséltem magamról, amire kíváncsi volt. Olyan jól éreztük magunkat, hogy észre sem vettük a záróra közeledtét. Emmát hazavittem a lakására, aztán irány Tata. Ezután mind gyakoribb találkozások következtek, amelyből hosszantartó kapcsolat alakult ki. Mind a ketten megőriztük önállóságunkat, de sokat voltunk együtt. Szoros lelki kapcsolat alakult ki köztünk és úgy éreztük, hogy minket csak a halál választhat el egymástól.

Újságírók, riporterek több alkalommal feltették nekem azt a kérdést, hogy akik tőlem vásároltak mesterhangszert, azok a későbbiek során felkerestek-e valamilyen javítás vagy karbantartás végett, esetleg voltak-e reklamációk? Volt-e alkalmam ismét kézbe venni a több évtizeddel korábban épített hangszeremet? Mik voltak a tapasztalataim? Az ilyen kérdésekre szíve-

sen válaszoltam és bátran kijelenthetem, hogy mindig pozitív tapasztalatokat szereztem. Egy hegedűépítő, egy szakember többre becsüli az ilyen kérdéseket, mintha valaki arról érdeklődne, hogy mennyibe kerül egy mesterhegedű, vagy hány munkaóra alatt lehet azt elkészíteni. A lényeg, hogy a gondosan elkészített hegedű jól szóljon. Szükség van arra, hogy a mester néha viszontlássa az alkotását, hogy visszahozzák, mert véletlenül megkarcolták, vagy ki kellett cserélni egy tartozékát, esetleg a lakkját fel kellett fényezni. Ez alkalmat adott arra, hogy ellenőrizsem a munkámat, amit, tegyük fel, tizenöt évvel ezelőtt adtam ki a kezemből. Ilyenkor arról is meg tudtam győződni, hogy hangzás tekintetében milyen változáson ment keresztül a hangszer.

Vissza lehet térni arra a kérdésre is, hogy miért szól jobban egy Stradivari-hegedű, mint egy mai hangszer? Ha meghallgatunk egy, mondjuk húsz évvel ezelőtt készült hangszert, amelyen folyamatosan játszottak, az már teljesen más hangot ad, mint születésekor. Az eltelt idő alatt beérett a hangja, kinyílt, mint egy gyönyörű rózsabimbó, és összehasonlíthatatlanul jobban szól, mint egy mostanában elkészített hasonló hangszer. De az is igaz lehet, hogy összeérik a hangszer és az ember. Megtanulják egymást.

Nincs két egyforma hangszer és nincs két azonos színvonalú művész sem. A tapasztalat azt mutatja, hogy egyazon hangszeren ugyanaz a művész sem képes két azonos színvonalú koncertet adni. Az előadó és hangszere közötti harmonikus kapcsolatot, a muzsikusz szeretetét megérzi a hangszer és hálás érte.

Legalább három előfeltétele van annak, hogy egy művészi élmény létrejöhessen: nevezetesen a zeneszerző műve, az előadó művészi teljesítménye és a hangszerkészítő mesteri hangszere. Soha nem szabad megfeledkezni arról, hogy a koncertteremben felzúgó taps egy kicsit a hangszer építőjének is szól. Sajnos erről ritkán beszélnek.

Természetesen mind a két hivatás – a zenészi és a hangszerkészítői – megegyezik abban, hogy szív, hivatástudat nélkül nem lehet egyiket sem eredményesen művelni. Altemoi Szent Tamás mondása szállóigévé vált, amely így hangzik:

*„Aki kézzel dolgozik, az kézműves;
aki kézzel és ésszel, az mester;
aki kézzel, ésszel és szívvel, az a művész.”*

A hangszerkészítők munkáján is meglátszik az érzelmi világuk. Minden hangszernek saját karaktere van, és talán egykor saját története is lesz. A hangszer ujjlenyomatszerűen árulkodik az építőjéről, mint ahogy az arcvonásunk, tekintetünk is elárulja lelki beállítottságunkat, érzelmeinket, örömünket vagy bánatunkat (hacsak nem vagyunk pókerarcúak).

A hegedű, a barokk kor e csodálatos remekműve meghódította a világot. Nélküle már nem lenne elképzelhető a hangszeres előadóművészet. Rohamosan fejlődő világunkban az egyetlen olyan eszköz, amely megszületése óta szinte semmit nem változott. Kijelenthetem, hogy a ma mesterei is, Stradivari és a többi klasszikus mester nyomdokain haladva, kiváló műalkotásokat hoznak létre.

Mittenwaldban a legtöbb magyar hegedűkészítő megfordult már. „Herrjeh,” jesszusom, fogják most többen mondani. Mi ez már megint? „Mitten(im)wald” – jól hangzik, megint előkerült a régi illemkódex a kriptából? Ha valaki Münchenből Garmisch-Partenkirchenen, Innsbruckon keresztül Olaszország felé utazik, akkor útba ejtheti a várost. Sajnálhatja, ha nincs ideje legalább egy városnézésre. Ám nem csak egy röpké városnézésre, hanem egy kiadós üdülésre is érdemes itt megszállni.

Maradjunk Mittenwaldnál vagy Mittenwadban. Miért kelle-ne tovább kutyaolnunk, ha a szép és a jó ilyen közel van? – kérdeztem Emmától, akivel együtt indultunk erre a bajorországi kirándulásra. Már a helységbe való bekocsikázásnál szemünkbe tűnt az impozáns templomtorony.

A város megtekintése előtt vessünk egy pillantást a történelmére. Valamikor gazdag kereskedőváros volt. Ám hanyatlásnak indult, sok kereskedő és kézműves elvándorolt, helyettük beköltözött a szegénység. Azonban éppen most álltunk meg egy szobor előtt, ez Mathias Klotz emlékműve, aki a helység lakóinak ismét reménységet és munkát adott.

Klotz egy zeneértő fiatal parasztember volt, aki Jakob Stainernél tanulta meg a hangszerkészítő mesterséget. Alapítója volt a hegedűépítő tradíciónak. Természetesen egy ideig eltartott, amíg a mittenwaldi hangszerek a piacot meghódították. Eleinte, még a 19. század közepéig is a kolostorok voltak a legjobb felvevő piacok. Azután egyedül Amerikának tizenkétezer darabot szállítottak le. Mittenwald azóta, a szász

Klotz mester szobra

Markneukirchen mellett, Németországban a vonós és pengetős hangszerek építésének a legjelentősebb centrumává fejlődött.

Legjobb, ha teszünk egy látogatást a Hegedűépítő- és Tájmúzeumban (Ballenhausgasse 3.). Ebben a házban laktak a 17. században a hegedűépítők. Itt helyezték el a tiroli Jakob Stainer hegedűjét is. Pengetős és vonós hangszerekből gazdag gyűjtemény található, korábban szerszámok is voltak kiállítva. Mivel a régi hege-

dűk időközben megfizethetetlenül drágák lettek, ezért Klotz és Amati munkáit másolatokra cserélték fel. Nem feledkezhetünk meg az itt működő Állami Hangszerkészítő Középiskoláról sem.

A szép kis városkában mindent be lehet szerezni, ami a hegedűkészítéshez szükségeltetik: szerszámokat, kellékeket, tokokat, faanyagokat, lakkokat, szóval mindent. A városka közvetlenül egy magas hegy lábánál fekszik. Sok-sok muskátlival, szebbnél szebb virágokkal díszítve, szinte a Bajor vidék gyöngyszeme! Annak is érdemes ide ellátogatni, aki nem akar hegedűalkatrészt vásárolni. Én viszont ez alkalomkor is bevásároltam. Kedves hölgyismerősöm megjegyezte, örül, hogy

Mittenwald, piactér

egy mesebeli városba hoztam őt. Nem győzött betelni a sok szép látnivalóval. Egy egész napot ott töltöttünk és másnap indultunk haza. Ahogy átléptük a német/osztrák határt, egy kis településen érdekes dologra lettem figyelmes. Mintha hegedűfák lettek volna kirakva a napra száradni. Megálltam, közelebb mentem és nem csalódtam, mert egy fafeldolgozó üzem volt, ahol hegedűfát fűrészeltek fel. Mentem befelé, hogy valakit keressek, aki némi felvilágosítást tud adni. Szerencsémre az irodából éppen kijött egy ember, akitől érdeklődnöm lehetett. Ő is megerősítette, hogy valóban hegedűfákat látok. Kérdeztem, lehet-e ezekből vásárolni? Mert én meg hegedűkészítő vagyok. Azt mondta, hogy nem adhatnak el, de egy garnitúrát válasszak ki magamnak! Fizetni akartam, de nem engedett, mert ajándékba adta. Megköszöntem és tovább indultunk, Bécs felé folytattuk utunkat.

Eszünkbe jutott, hogy jó volna kávézni. Megálltunk az országútmentén, s amíg hölgyismerősöm főzte a kávé, kiszedtem a csomagtartóból az újonnan szerzett hangszerfákat, nekítámasztottam az útszéli fának, és elmélyülten gyönyörködtem bennük! Lelki szemeim előtt már megjelentek egy belőlük készült új hegedűim. Nagyon szép faanyag volt. Naná, ha én magam választhattam! Főtt a kávé és egyszer csak egy autó fékcsikorgásra lettem figyelmes.

Mittenwald, bevásárlók utcája

Fékezett az autó és megállt mellettünk, és ki száll ki belőle? Hát nem más, mint az én kedves barátom, Semmelweis Tibi. Ő Mittenwaldba igyekezett, és megismert, ahogy ott nézegettem a fáimat. Mit csináltak itt? Kávézunk. És az a fa? Nézegetem, most kaptam itt a közeli fatelepen. Ugye szép? Meghiszem azt! Ha neked tetszik, akkor biztosan szép! Nem hallgathatom el, hogy Tibor barátom már több szép hangszerfával megörvendeztetett. Nem tudok úgy elmenni hozzá, hogy ne ajándékozna meg ilyesfélével! Tibor ezt a találkozásunkat már többeknek elmesélte, csak egy kicsit színesebben, mint ahogy én itt elmondtam. Markneukirchenben is volt közös kirándulásunk, amiről ugyancsak regényes dolgokat lehetne írni! Az ő élete is a hegedűk világában folyik, csak ügyesebb, mint én, és bejárta már a nagyvilágot. Kedves, vidám fiú.

Pályafutásom során többször volt alkalmam tiszteletben álló, kiváló szaktudással rendelkező kollégáimmal, elismert zenészekkel eszmecserét folytatni arról, hogyan, milyen ismertetőjegyek alapján definiálhatnánk egy jó mesterhegedűt. A kérdésre sokan és sokféleképpen adtak választ. Tudták, hogy Cremonában tanultam és kíváncsiak voltak a véleményemre, hogyan hasonlítható össze egy több száz éves, klasszikus hegedű egy kortárs hangszerrel.

Ez a kérdés nem válaszolható meg egyértelműen. Én a következőképpen vélekedtem: Tegyük most félre a hegedű kinézetének megítélését és maradjunk a hangzás értékelésénél. Az összehasonlítóknak többnyire a hangszer külső jegyeivel foglalkoznak. Ezek elengedhetetlenül fontos tényezők lehetnek. Első ránézésre megállapíthatjuk, hogy milyen építési stílusról van szó. Nem csoda, ha egy különbséget kereső szemlélő mindenekelőtt a külső jegyek eltérésére bukkan (figyel fel). Alaptételként határozhatnánk meg, hogy Stradivari és néhány legismertebb kortársának a hegedűépítés klasszikus korából, már ritkaság számba menő, művészi

Nagybőgőt is építettem, de a fejemre nőtt

Ezek elengedhetetlenül fontos tényezők lehetnek. Első ránézésre megállapíthatjuk, hogy milyen építési stílusról van szó. Nem csoda, ha egy különbséget kereső szemlélő mindenekelőtt a külső jegyek eltérésére bukkan (figyel fel). Alaptételként határozhatnánk meg, hogy Stradivari és néhány legismertebb kortársának a hegedűépítés klasszikus korából, már ritkaság számba menő, művészi

alkotásai nem felülmúlhatók, de megközelíthetők. A ma már zömében örök hallgatásra ítélt hangszerek multimilliomos gyűjtők és gazdag üzletházak tulajdonában, esetleg múzeumok vitrinjeiben találhatók, tehát nem sok értelme lenne ezeket a mai, új hegedűkkel összehasonlítani.

A világ legrangosabb hangversenytermeiben számos kiváló hegedűművész adott és ad hangversenyt, és nem biztos, hogy legnagyobb sikereiket egy barokk korból való hegedűvel érték el.

Manapság gyakran szóba kerül, hogyan lehet különbséget tenni egy barokk és egy modern hegedű között. Egyáltalán szükséges-e összehasonlítást tenni két különböző stílusú hegedű között.

De hogyan állunk a hangzással? Ez már érdekesebb kérdésnek tűnik. Próbáljuk meg egy gyakorlati példán keresztül megadni a választ. Egy koncerten játszó zenész nem tudja csupán a hangzásból megállapítani, hogy a hangszer, amelyen játszik, egy háromszáz éves Guarneri, vagy valami más, esetleg a közelmúltban készült hegedű (ha annak már megszáradt a lakkja és nem érzi annak friss illatát). Disszonáns eredmények jelentkezhetnek. Olyan összehasonlító vizsgálatban, amikor a kísérletet végző zenészek és a hallgatók sem tudják, hogy melyik hangszer szólalt meg, tapasztalható, hogy teljes biztonsággal nem tudnak köztük különbséget tenni.

Vannak mítoszok (irodalomelméleti és kultúrtörténeti fogalmak), amelyek a régi hangszereket szolgálják. Ha adunk a művész kezébe egy régi hangszert, és az nem működik megfelelően a játék során, biztos, hogy magát hibáztatja. Ám, ha egy új hangszerrel történik ugyanez, akkor egészen biztos, hogy az új hangszer hibájának tudja be. Ez nem más, mint a lélektani alapon történő reflex működése. A modern hegedűk is lehetnek olyan jó hangzásúak, mint a régiek, talán jobbak is. Természetesen a legjobb mesterrel is előfordulhat, hogy olyan hangszer kerül ki a keze közül, ami nem működik kifogástalanul.

A pszichoakusztika a szubjektív hangészleléssel foglalkozik. A hangok objektív paramétereinek változásai, és tudati leképzése között mérésekkel kimutatható a korreláció. A tudati objektivitásnak az objektív-szubjektív aránya egyrészt az emberi hallás biológiai és fiziológiai tulajdonságaival meghatározott. Másrészt a hallgató eseti érzelmeitől és kondicionális állapotától

is függ. Az egyéni képességeket jelentősen befolyásolják a kulturális környezet pozitív vagy negatív motivációi.

A vitatémával kapcsolatban az a végső válaszom, hogy én nem tudom eldönteni, ám igyekszem olyan hegedűket építeni, amelyek az előadóművész kezében, a leghíresebb koncerttermekben is művészi élményt nyújtanak a közönségnek. A kérdésen pedig rágódjanak a tudósok.

Egy mesterhegedűt nem lehet recept alapján megépíteni, különben Stradivari fiai hasonló kiváló hegedűket építettek volna, mint apjuk, ami nem történt meg. Ha ez így lenne, akkor egy hangszergyár, a nagy lehetőségeivel szintén átvinné a mesterhegedűk építését.

Az elsőszámú gondot a fa jelenti. Semmi hasznát nem vesszük, ha valaki a vastagságot meghatározza. Ugyanabból a fából és ugyanabból a darabból való minden részecskének más a tömörsége és különbözőképpen hangzik. A szó szoros értelmében, esetről esetre kell dönteni, kopogtatással meghatározni, hogy milyen vastagsága legyen a falemeznek. Azonban ez még nem elegendő. A favastagság kialakításánál arra is kell gondolni, milyen tulajdonságai vannak az alapozásnak, a lakkozásnak. Ha ezek az összetevők kemények, akkor a lemezt valamivel vékonyabbra lehet kidolgozni, ha viszont puha, akkor vastagabbra alakítsuk. Itt azonban mindig csak tizedmilliméterekről lehet szó. Valamennyi részt, a legeldugottabbakat is, mint a tőkéket és a kiskávákat, helyesen kell méretezni, és így a tömeget és tömörséget, valamint a feszítést és ellenfeszítést összhangba kell hozni. Annak, aki mesterhegedű építéssel foglalkozik, minden esetben újra át kell gondolnia minden tevékenységet, mintha ezt a hangszert most kellene kitalálnia.

Egy dologgal azonban tisztában kell lenni! A régi mesterek hegedűi – melyeken évszázadokon át kiváló művészek játszottak – sok-sok év során beértek. Az esetleges hibákat kijavították rajtuk. Ezt az érési folyamatot mesterségesen nem lehet felgyorsítani. A mi időnkben is készültek olyan kiváló mesterhegedűk, amelyeken nagy művészek játszanak, és sok örömet tudnak velük szerezni a hangversenyt látogató közönségnek.

KIÁLLÍTÁSOK (VERSENYEK) FELSOROLÁSA:

- I. olasz nemzeti kiállítás 1965. november
- II. olasz nemzeti kiállítás 1967. június
Nemzetközi kiállítás Poznan 1967
- I. Triennale Cremona 1976. október
KONSUMEX kiállítás Budapest
1975. szeptember és 1976-ban is
Californai kiállítás 1978. november
- III. Triennale Cremona 1982. október
- I. Budapest, nemzetközi kiállítás
1993. március
- II. Budapest, magyar kiállítás 1995. június
Esztergom, Kézműves Kamara kiállítása
1996. augusztus
- III. Budapest, magyar kiállítás 1996. május
- IV. Budapest, magyar kiállítás 1997. május

Kónya István tagja volt a KIOSZ-nak (*Kisiparosok Országos Szövetsége*)

ELISMERÉSEK (KITÜNTETÉSEK):

Kiváló munkáért kitüntetés, 1986
Aranykoszorús mester cím, 1995

KÓNYA HEGEDŰ

KÓNYA ISTVÁN MUNKA KÖZBEN

Egy korábban készült mesterhegedűmhöz fűződik az alábbi emlékezetes történet. Árpád nevű barátommal Svájcban jártam. Városnézéssel összekötött vásárlásaink során, az egyik üzletből távozva láttuk, hogy az utca túlsó oldalán egy ember két hegedűtokkal téblábol. Megkérdeztük tőle, hogy hegedűk is vannak a tokban? Igen, válaszolta, és ha érdekel bennünket, akkor megmutatja. Hát, ha megmutatja, akkor megnézzük. Mivel nem nagyon lelkesedtünk a látványtól, azt mondta, van másik is. Oda-vezetett bennünket egy közelben parkoló Mercedes gépkocsihoz, kinyitotta a csomagtartót, amelyben még néhány tok bújt meg hegedűkkel. Vette mindjárt az elsőt, kinyitotta, és egy hegedűt láttunk kikandikálni belőle. Árpád megszólalt, Pista, nézz csak ide. Hiszen ez a te hegedűd! Kivettem a tokból, forgattam jobbra-balra. Benéztem az *f*-nyíláson és láttam, hogy egy olasz címke van benne. Azonnal felismertem, hogy a saját munkámat tartom a kezemben. Olaszul megszólal az eladója; ez azért olyan szép, mert még nem volt használva. Egy gyűjtő tulajdonában volt, aki vitrinben tartotta. A meglepetéstől azt se tudtam, hogy mitévő legyek. Árpád is nagy izgalomban volt, kikapta a kezemből a hegedűt, ő is sokáig nézegette, forgatta. Én közben megkérdeztem az eladóját, hogy milyen összeget kérne érte. Tízezer svájci Frankot mondott. Megvenni természetesen nem akartuk, hiszen én a fele összegért is készítenék akárhányat. Mutatott még néhányat, de amikor látta, hogy nincs vételi szándékunk, elrakta a portékáit, mi pedig továbbstáztunk.

Ehhez az esethez csak annyit tennék hozzá, hogy nemcsak Svájcban, hanem itthon, Magyarországon is hamisították már a hegedűimet. Nem is egyszer hoztak hozzám hegedűt, hogy bíráljam fölül: én készítettem-e, mert megvennék a mostani tulajdonostól. Hát nem én készítettem. Így akarják egyesek magas áron eladni az értéktelen darabokat.

Úgy gondolom, hogy a világon semmivel sem csaltak többet, mint hegedűvel. Nincs olyan hónap, hogy ne keresnének fel egy-egy „Stradivarinak, Guarnerinek, vagy más klasszikus itáliai mesternek vélt hegedűjével”, amit hagyatékként, ki tudja mióta őriztek és megszorult helyzetükben pénzzé akartak tenni. Aztán, véleményem hallatán jön a csalódás, a hitetlenkedés. Mindig elmondom az ilyen elszomorodott embereknek, hogy ne higgyenek nekem, nézessék meg más szakemberrel is a hangszerüket, de sajnos ugyanazt a kiábrándító választ fogják hal-

lani, mint tőlem. Láttam már annyi eredeti Stradivari hegedűt, hogy ha mást nem, de azt igazán felismerem.

A nyolcvanas évek vége felé – amikor Cremona után már húsz év mesteri tapasztalat volt mögöttem, már ismerték a munkáimat, számos hangszerkiállításon szép eredményt értem el, két fiam is nevet szerzett magának a szakmában – elhatároztuk, hogy Tatabányán önálló hangszerkiállításon mutatjuk be szakmai tudásunkat. 1990-ben „A hangszerkészítő Kónya család bemutatkozik” címmel, „Magyar mesterek – olasz hangszerek” mottóval rendeztük meg a kiállítást, amelyhez támogatást nyújtott a cremonai Nemzetközi Hegedűkészítő Iskola és a cremonai Városi Idegenforgalmi Hivatal.

A kiállítást Tátrai Vilmos hegedűművész nyitotta meg, méltatva a három mester tevékenységét, kiváló munkáiknak színvonalát.

Tátrai Vilmos hegedűművész megnyitja a kiállítást

Örültem a kiállítás sikerének, amelyről a sajtó is beszámolt. Így együtt, István és Lajos fiammal bemutathattuk munkáinkat az érdeklődőknek.

Már túl voltam a hetvenedik évemen, amikor elhatároztam, hogy egy régen dédelgetett álmomat valóra váltom, hogy egy olyan házat építtetek, amelyben a műhelytől a kellemes, komfortos lakásig minden megtalálható és egy hatalmas kert is tartozik hozzá. Valamikor régen, egy olaszországi utam során láttam egy házat, ami nagyon megtetszett, és lefényképeztem. A gyönyörű, mediterrán stílusban épült olasz háznak színes fotóját hosszú évek óta őrizgettem az ebédlőszekrényben. Később nagyítást is készíttettem róla és kivettem a műhelyben a munkaasztal fölé a falra, hogy mindig a szemem előtt legyen. Végül egy tervezővel elmentem, hogy megnézzük a házat a helyszínen. A háztulajdonos nagyon kedves volt, megértette, hogy miről van szó, és végigvezetett bennünket az épületben. A tervezetésből valóság lett, és Baj községben, a Petőfi utcában elkészült a házam. Ez a csodálatos, megálmodott, olasz stílusban épített ház nem álom tovább, ez lett az új otthonom.

A megálmodott házam

Otthonomban, gyerekeim, menyeim és unokáim körében

Az életben adódik olyan helyzet is, amikor jobb lenne, ha az álmunk nem válik valóra. Bizonyos értelemben így jártam én is az új otthonommal. A sors úgy hozta, hogy e két családot is kiszolgáló, komfortos épületben egyedül maradtam. Belső tere sosem készült el véglegesen, voltak bútorzat nélkül maradt helyiségek is. Hiányát éreztem egy nagy családnak, amely vidámságával bearanyozta volna öreg napjaimat. Utólag beláttam, hogy nem kellett volna Tatát elhagynom és új környezetet választanom, amelyet már idegennek éreztem. Üzleti, egzisztenciális célból is rossz volt ez a csere. Sorra maradtak el a régi ügyfeleim, ismerőseim, barátaim. Körülményes volt a falu szélén, zsákutcában lévő házamat felkeresni, amely másfél km távolságra volt a vasútállomástól, és az utat gyalog kellett megtenni. De hát Baj község lakója lettem.

Baj község. A Tatai-medence keleti peremén, a Gerecse hegység nyugati lábánál, Tata mellett fekszik. Határa erdőkkel-mezőkkel borított, hegyekkel-völgyekkel szabdaltnak, kies szőlőhegyekkel megáldott hely. A település lakóinak száma megközelítőleg 2800 fő, legalább harmada német nemzetiségű.

A községhez tartozó területek kétharmada erdő. Nyugatról Tatával, délről Szőlőssel, keletről Vértestolnával, északkeletről rövid szakaszon Tardossal, északról a Tatához tartozó Agos-

tyánnal, északnyugatról pedig (szintén rövid szakaszon) Szomód községgel határos. Keleti határát az Öreg-kovács és a Szénáshegy keleti lejtője alkotja. Tatával közös határának egy része pedig az agostyányi úttal, illetve a Budapest-Bécs vasúti fővonallal párhuzamos.

Bajon, katolikus templom

A település enyhén hullámos felszínre épült, keletről vízforrásokkal felszabdalt, lösztalajjal borított dombvidék övezi, itt alakult ki a baji szőlőhegy. Ettől keletre a Gerecse meredeken emelkedik, és felszínre kerül a hegység mészkő tömege (Lábas-hegy, Kecse-hegy, Meszes Bükk), majd a Málhás-árok után az Öreg-Kovács 554 méterig emelkedő fennsíkja következik. A falutól délre hullámos homokfelszín húzódik a vasútvonalig, melynek nagy része gazdaságilag gyenge értékű terület, ezért itt legelő, illetve katonai lőtér létesült. A Tatára vezető út mentén a felszín alatt vastag agyagréteg található, melyet a tatái téglá- és cserépgyárak dolgoznak fel.

A község kialakulásakor egybeépült Tata várossal. Lakói az 1984-ben megtartott népszavazás során elutasították Tatához csatolását és azóta önálló közigazgatással rendelkeznek. Kiépített vízvezeték, szennyvízcsatorna és gázvezeték rendszere van.

A hegedűk búvőkörében éltem

EMLÉKEK NYOMÁBAN

Emma így emlékszik vissza kettőjük kapcsolatára, az együtt töltött évekre és eseményekre. „Pistának, ahogy a hegedűépítés, úgy az autózás is életeleme volt, szeretett autót

vezetni. Kitartóan, megfontoltan, órákon át, fáradhatatlanul, végig ő vezetett, ebben is igényes volt. Évente egy vagy két nagyobb autótúrát tettünk külföldön. A nyugati országokba mentünk körülnézni, anyagot vásárolni és egyben Olaszországban, Cremonában fiát, Istvánt is meglátogattuk. Kirándulásaink általában 8-10 naposak voltak.

Alpesi tengerszem

Gyakran tartottunk hosszabb pihenőket. Ilyenkor elidőztünk, és ámulattal gyönyörködtünk egy-egy táj szépségében. Megcsodáltuk az érintett városok jellegzetes épületeit, műemlékeit, szobrait. Gyönyörködtünk a tiroli hegyek között a kis tavakban, melyek olyan kéken tündököltek, mint fölöttünk a kék ég. Elnézegettük a meredek hegyi legelőkön csendesen legelésző, tarka teheneket a körülöttük futkározó bocikkal, a zord fenyőerdőket,

Tiroli városka

az égbenyúló vakító fehér havas napsütötte hegytetőket, a végtelen alagutak sorát, ezeket soha nem lehet elfelejteni. De a legszebb pillanatunk mégis az volt, amikor hazafelé tartotunk és átléptük a határt, amikor újra magyar földön voltunk és az ismert, megszokott kedves tájakon haladunk otthonunk felé.

Alpesi legelő, a kis bocit elhagyta az anyja

Alpesi legelő és egy menedékház

Őt már várták otthon a hangszerfái. Azt mondta: ha távol vagyok, sírnak utánam a fáim. Hazaérkezésünk után első útja mindig a műhelybe vezetett. Ez volt az a hely, ahol igazán jól érezte magát, ahonnan még a legjobb ebéddel is nehezen lehetett elcsalogatni. Számtalanszor előfordult, hogy hiába hívtam, nem tudta abbahagyni a munkát. Pista a műhelyben dolgozott, én fent a lakásban szorgoskodtam. Este, a dolgom végeztével én is ott szerettem lenni vele a műhelyben. Hoszszan elbeszélgettünk, olykor felolvastam valamelyik kedvenc regényéből, verseiből, vagy éppen hallgattuk a rádió műsorát. Mindig volt témánk, a múltról, a jelenről és a jövőről. Így ment ez késő éjjelig. Néha ott kellett hagynom, mert már elálmosodtam. Ő nem volt fáradt. Volt olyan eset, hogy jóval éjfél utánig is fenn maradt és dolgozott. Ha valamit szóvá tettem, kedvenc íróját, Tamási Áron szavait idézte: nekem ne trombitálj! Így hát nem is zavartam, hadd dolgozzon, hiszen a munkája élte, és az neki mindennél fontosabb volt.

Ekkora szorgalom és kitartó munka mellett is hosszú az út, míg felkerülnek a húrok a hegedűre és megszólalhatnak. De neki ez az út nem volt fárasztó, mert minden munkafázis egy állomást, a célhoz közeledést jelentette számára, mely újabb és újabb ösztönzést adott, hogy tovább és tovább, nincs pihenő és nincs megállás. Láttam és tudtam, hogy szin-

te úgy érezte, hogy eltékozolt idő, amit nem a műhelyben, a fák között tölthet el, ahol fáradhatatlanul élte az életét.

És így telt a napok, hetek, hónapok, az évek hosszú sora. Hányszor hallottam tőle, már megint itt a karácsony, az újév? Már megint elment egy esztendő, és itt egy újabb május elseje, a születésnapom, ami nem ünnep, hiszen minden születésnappal egy évvel rövidebb az életünk. Oly sokszor vitakozott az életnek ezzel a rendjével, és nem tudta elfogadni, igazságtalannak tartotta az elmúlást, amikor neki még alkotnia kellene. Nem lehet betegnek lenni, és nem kellene meghalni, minek? Annál fontosabbnak tartotta alkotni a maradandót, a tökéletest, ami számára az életet jelentette – „a hegedűt.”

Ez a szinte páratlan vitalitás, élni akarás, a célok kitűzése, és azokért áldozatot hozni, és akarni elérni az élet minden területén, ez jellemezte a lényét. Ennek köszönhette azt is, hogy kijuthatott Cremonába, hogy a tökéletességre törekedve a hegedűkészítés művészetét mesterfokon elsajátíthatta.

Soha nem volt megelégedve önmagával. Mindig többet, jobbat, szebbet, tökéletesebbet akart elérni, és ez a töretlen akaraterő volt az éltető eleme. Nem láttam hozzá hasonló megszállottat. Nem ismert akadályt. Amit elhatározott, azt véghez is vitte. Nem tört le, ha bármilyen nehézséget gördítettek az útjába. Még a kínai nagy falon átrágta volna magát, mert neki meg kellett oldania a lehetetlennek látszót is. Nem tudnám felsorolni, hogy mennyi ilyen eset volt az életében.

✕

Pista nem csak a hegedűit, hanem a virágokat is nagyon szerette. Ha eljött a tavasz, valóságos tündéerkertet teremtett maga körül az új házban. Már kora tavasszal kihelyezte az erkélyre a muskátlis ládákat. Szorgalmasan ültetgette bele a futómuskátli töveket. Virágait végtelen szeretettel, nagy türelemmel, odaadással dédelgette, öntözgette. Meg is volt az eredménye. A virágok is meghálálják, ha szeretik, gondozzák őket. Fejlődtek, szépen kizöldültek, kibontották piros virágikat, a gondos kertész örömeire és az arra járók csodálatára. Mindenki megjegyezte, de szép a ház, de szép a porta. Persze, ez nem csak úgy magától jött, mint mondtam, tenni is kellett érte, még pedig sokat, és lám, a hegedűkészítés mellett még ez is belefért az idejébe. Csak akarat kérdése volt, talán még erőt is adott neki, meghatványozva a meglévőt. A

terasz alatt mályvák nyíltak. Az udvar pázsitja olyan volt, mint egy zöld szőnyeg, amit azért terítettek ki, hogy a fekete rigók futkossanak rajta.

Tavasszal megjöttek a fecskék, várta is őket Pista. Micsoda öröme volt, mikor fészket raktak az eresz alatt, és röpködtek az udvar felett, megpihenve a villanydróton, amelyen sokszor 15-20 fecske is ült tollázkodva. Annál szomorúbb látvány volt ősszel, amikor gyülekeztek, ismét készülődtek a nagy útra. Ilyenkor újból és újból összeverődtek, és egyszer csak eltűntek, elköltöztek. Nosztalgiával töltött el bennünket távozásuk. Pista lefényképezte őket az ablakból, ahogyan hosszú sort képeztek a ház előtt, a kert fölött a hosszú villanydrótokon, szinte csak fecske és fecske, és egyszerre csak nincsenek. Egynéhány elkallódott fecske egy ideig még nyugtalanul röpködött, majd azok is elmentek.

Ám az ősz is okozott örömet, de sok tennivaló járt vele. Ez a rendje az életnek. Tétlenül nem élet az élet. Ezt kellene tanítani már az iskolában, hogy tanulja meg az a gyermek, hogy micsoda boldogság a jól végzett feladat öröme. Így kellene a leckét írni – és nem kelleni – felkészülni a következő napra és felelni okosan, szépen, a saját és a tanítója örömére, megelégedésére. Így volt ez régen, a mi időnkben. Nekünk ezeket nem felejtették el megtanítani, és innen is van az, hogy szeretünk dolgozni, rendben, szépen, ahogy a csillag megy az égen. Na meg aztán a szülőknek is nagy felelőssége és szerepe lenne, de az a szülő, aki már maga is kimaradt mindebből, nem tanították meg neki, hát hogyan is adja tovább? Pedig ezek ismerete alapvetően fontos volna. Az egész felfogásunk, világunk megváltozhatna, mennyivel szebb és egészségesebb lehetne a társadalom, ha az ifjúság is megtanulná újból szeretni a munkát, de ez nem rajtuk múlik, ezt meg kell tanítani nekik, a szebb és boldogabb jövő megvalósítása érdekében.

✕

Hogy múlnak az évek, Pistával már a tizedik karácsonyunkat töltöttük együtt. Alig néhány hét, és itt van a tizenegyedik karácsony, hiszen 1996 novemberében járunk.

Emlékszem arra a napra, amikor Pista meghívott bennünket – édesanyámat és engem –, hogy bemutassa otthonát, a

házat, ahol él és alkot. A gépkocsiban magnóról hallgattuk Csajkovszkij hegedűversenyét, nagyszerű felvétel volt.

Édesanyám akkor már 87 éves volt, sajnos csak egy évet tölthettünk vele, 1988. november 22-én örökre eltávozott. Távozása nagyon megviselt. Ebben a szomorú helyzetemben István volt az egyetlen vigaszom, vállaltuk egymást, és egymás sorsát. Az idő múlása, és Pista együttérzése segített, hogy ismét magamra találjak, megbékéljek a sorssal, amely néha kíméletlenül megsebzett.

Gyakran felutaztunk Pestre, a Zeneakadémiára, a Vigadóba, hangversenyekre. Ezek a kirándulások jótékonyan hatottak ránk és nagyon szép emlékként maradtak meg bennünk.

✕

A következő nyáron István sógorával, Lacival, és sógor-nőjével, Gizikével, egy társasutazás keretében, az olasz-francia Riviérára utaztunk. Azt hiszem, ez az út mindannyiunk számára emlékezetes marad. Nagyon hosszan és nagyon sokat lehetne róla mesélni, hiszen annyi szépet láttunk. Utunk Olaszország felé Tarvisio-Udine-Padova városokon keresztül vezetett. Udinéban megálltunk és kissé körülnéztünk. A várost múzeumok, galériák és bevásárló negyedek tarkítják, különleges történelmi épületei és emlékművei teszik különlegessé. Családias, barátságos, kisvárosi hangulata miatt otthonosan éreztük magunkat. A városközpontban fekvő Piazza della Libertà szélén áll a velencei stílusban, rózsaszínű kövekből

Udine, utcarészlet

Udine, halpiac

épült Loggia del Lionello. Mellette van a Caffé Contanera art deco épülete. Szemben a reneszánsz Portico di San Giovanni szimmetriáját az 1527-ben épült óratorony (Torre dell' Orologio) töri meg. A torony tetején álló két mór figura minden órában megkondítja a harangot.

Elhagyva Udinét utunk először a csodálatosan szép Garda-tóhoz vezetett. A tavat 150 km országút, néhol a sziklafal miatt alagutakkal tarkítva veszi körbe. Sok az útjelző tábla, és néhány település nevét megjegyezve, térkép nélkül is el tudtunk igazodni. Úgy döntöttünk, hogy körülutaztuk a tavat. Szébbnél szébb városkák találhatók a partján. Egy egész napot töltöttünk a Garda-tónál, mert nem akartunk csak úgy el-suhanni a nevezetességek mellett.

Garda-tó

A Liguri tengerpart

Innen tovább haladva, az észak-olasz síkságot érintve, az Appeninek hegyvonulatához értünk, ahol megpillantottuk a

A Liguri-tengerpart egyik csodás öble

csodálatos Liguri tengerpartot. Lenyűgözve hatott ránk a végtelen kék tenger látványa. Utunk a tengerparton vezetett tovább. A káprázatosan szép vidék felülmúlta képzeletünket, ezt talán leírni sem lehet, ezt látni kell! Liguria tengerparti üdülőhelyei homokos partokkal és lenyűgöző természeti, illetve kulturális látnivalók sorával vonzottak bennünket. Albenga, a nyugati partszakasz ősi kisvárosa a kempingek egész sorával csalogatott. Camogli, amely egykori halászfalucsakából vált felkapott nyaralóhellyé, de kis öblével tovább-

ra is megőrizte jellegzetes halászkarakterét. Rapallo szintén nyüzsgő turistaparadicsom, de érdemes volt felkeresni az ősi várkastélyát. La Spozia csodálatos, virágdíszes pálmafákkal szegélyezett sétányával, Lerici ugyancsak pálmásétányos tengerpartjával, eldugott öblével, festői kis sziklaszirtjeivel fogadott bennünket. Majd utunkat Európa egyik legszebb tengerpartja, a francia-riviéra felé folytattuk. Elgondoltam, milyen jó is lenne itt élni, ebben az egészen különös, csodálatos világban!

A francia-riviéra híres fürdőhelyét, Monacot is érintettük. Monaco hercegsége a világ második legkisebb országa, ugyanakkor a legsűrűbben lakott állama is. Gyönyörű a környezete, kellemes az éghajlata, az örök tavasz országa. A gazdagoknak találták ki, a fényűzés, a csillogás az egész országot áthatja. Patinás épületei is a jólétet juttatják eszünkbe. A sok szép, felejthetetlen látnivalót felsorolni sem tudnám, ezért csak az operaházat említem meg, amelynek Charles Granier volt az építész. Munkája olyan nagy tetszést aratott, hogy felkérték a Párizsi Operaház megtervezésére is.

Monaco, a Monte Carlo operaház

Monaco látképe

Eléggé dús programmal, fárasztó utakat jártunk be, de sok szép látvány emlékét hoztuk magunkkal, amelyeket soha nem lehet elfelejteni.”

✱

A KÓNYA HANGSZERKÉSZÍTŐ DINASZTIA

Kónya István hivatását gyermekei is követik. Idősebbik fia, István (Stefano Conia) (1946) orvosnak készült. Bár a felvételi vizsgán megszerezte a szükséges pontszámokat, mégsem vették fel az Orvosi Egyetemre. Tovább nem próbálkozott és úgy döntött, hogy a hangszerkészítő hivatást választja. Ösztöndíjjal felvették a cremonai Nemzetközi Hangszerkészítő Iskolába, ahol Sgarabotto, Morassi és Bissolotti mesterek irányítása mellett tanulta a hegedűkészítést. Tanulmányai befejeztével, a Diploma megszerzése után, az iskolába visszatérve, annak tizenöt évig szaktanára volt. Kezdetben lakkozástechnikát és restaurálást, majd a későbbiek során hangszerépítést is tanított. Olaszországban végleg letelepedett, családot alapított és jól menő hangszerkészítő műhelyt tart fenn. Cremonai műhelyében, kezdetben a klasszikus hegedűkészítőket másolva, később pedig saját modelljeit alkalmazva készíti hangszereit. Ma sztár hegedűépítő, aranykoszorús mester Stradivari szülővárosában. Hegedűi a világ minden táján ismertek. Alapítója és tagja az Olasz (ALI) és az Európai (AEL) Hegedűkészítő Szövetségnek.

Lajos, a fiatalabbik gyermekem (1948) előbb fényképészetet, majd hangszerkészítést tanult nálam. Akkoriban különböző együttesektől több megrendelést kaptam citerakészítésre, amit Lajosra bíztam. Jobban szerettem hegedűt, mélyhegedűt, csel-lőt faragni, de néhány nagybőgőt is készítettem. Ez a tanulás/tanítás Lajos fiam hangszerész szakmunkásvizsgájáig tartott, aztán egyre kevesebb ideje jutott a találkozásokra, hiszen időközben ő is családot alapított. Tatabányán, országosan ismert és elismert aranykoszorús hangszerkészítő mesterként tevékenykedik. A Magyar Hangszerész Szövetség alapító tagja.

A két fiú unoka – István és Lajos gyermekei – folytatja nagyapjuk és édesapjuk mesterségét.

Ifj. Stefano Conia (1973) hangszerkészítő mester, Cremonában, apja műhelyében dolgozik.

Ifj. Kónya Lajos (1977) szintén hangszerkészítő mester. Budapesten és Győrben – társával, Baki Róberttel – saját műhellyel rendelkezik. Rátermettségéről, szakmai tudásáról számos kiállításon tett tanúbizonyságot.

A Kónya család az első magyarországi hegedűkészítő dinasztia. Az elődök tapasztalatait is alkalmazva építik a szebbnél szebb hangszereiket itthon (Magyarországon) és otthon (Olaszországban), amelyek szépségükkel és hangjukkal hirdetik a szorgalom, az akarat és a tehetség újkori diadalát.

Kónya István utolsó feljegyzése (Baj, 1998. január 2.)

Néhanapján körülvesz a család, itt vannak mindnyájan. Olykor vakkant egyet a kutyám a kertben, napközben látogatók, rokonok, művészek, hangszergyűjtők, megrendelők keresnek fel.

Késő este van. Mára befejeztem a napi munkámat. Gondolataimban elmerülve egyedül üldögélek még a műhelyemben, ahol néma csend vesz körül. A vésők, reszelők és gyaluk már a helyükön pihennek, fűrészpor és fenyőillat lepi be őket. Aztán lassan elindulok az emeleti szobám felé. A homályból előfénylenek a hegedűk, brácsák és csellók. Egy darabig némán nézzük egymást, oly ismerős és olyan emberi a tekintetük. Emlékeimmel a messze múltban kalandozok. Elfáradtam, mintha életem minden terhét a vállamon cipelném.

Hangszereimmel maradandót akartam hagyni az utókorra. Viszontagságos életem során több mint hatszáz hangszert alkottam. Ezek közül hivatásos tevékenységem – mintegy 35 éve – alatt közel ötszáz mesterművem látott napvilágot.

Életem sok útvesztővel, akadállyal teli történet, amelynek első szakasza gyermekkoromtól a Cremonában elnyert arany diplomáig tart. Az utána következő évtizedek már nyugodtabb korszakát foglalja magába. Egy alkotni vágyó ember számára az élet túlságosan rövid ahhoz, hogy maradéktalanul megvalósítsa terveit, vágyait. Minden kitartó szorgalma és akarata ellenére is sokszor csak a töredéke valósul meg annak, amit célul tűzött ki maga elé.

Amit nem sikerült elmondanom, arról beszéltek már a TV riportok, a kiállítások, számos oklevelem, a munkásságomat méltató újságcikkek sora, és hangszereim szerteszét a nagyvilágban.

Itt letette a tollat. Ezek a sorok voltak utolsó feljegyzései. Aztán egy hirtelen jött, súlyos betegség a munkapad mellől is elszólította. A hosszan tartó kórházi kezelés során az orvosok mindent megtettek felépüléséért, ő maga is küzdött az életéért, de az állapota egyre romlott, és a halál kegyetlenül elragadta. Szülővárosában, Tatabányán helyezték örök nyugalomba.

Kónya István szülővárosában,
Tatabányán alussza örök álmát

TARTSD MEG EMLÉKEZETEDBEN

„Kónya Istvánra már gyermekkorában nagy hatást gyakorolt a hegedűvel való első találkozása. Elbűvölte az a csodálatos valami, a hegedű. Talán a tisztán szárnyaló hang még érthetetlen volt számára, de a zenére érzékeny kis lelkében már egy életre szóló emléket hagyott.

Lehet, hogy számára ez a bűvölet határozta meg a tudat alatti irányt, az utat, amely természetéből adódóan sodorta a benne szunnyadó képességek kibontakozásához a nem könnyű úton, amely tele volt útvesztőkkel. De célhoz ért. Kitartó, erős akarata vitte előre, amely jellegzetes jellemvonása volt mindvégig. „Mert ha valamibe belekezdett, olthatatlan vágy sarkalta annak befejezéséig” – írja róla testvérbátyja egyik regényében.

Mindig túl magasra tette az önmaga számára kijelölt követelmények mércéjét, abból nem engedett, és ezt másoktól is elvárta, néha szinte kíméletlenül megkövetelte. Megalkuvást nem ismert sem magával, sem másokkal szemben. Keményen, határt nem ismerve tudott bírálni. Sokan nem értették meg, és néha barátai is elfordultak tőle. Fáradhatatlan, erős akarata, amely sok akadályon átsegítette, soha nem csorbult meg, talán inkább megedződött. Végtelen becsülete, segítő szándéka hatotta át egész lényét. Sajnos jóhiszeműségével többen visszaéltek, amiért nem egyszer kemény tandíjat kellett fizetnie az életben.

Nemes gondolkodásával az emberi fonákságokat mélyen megvetette, s azokkal azonosulni soha nem tudott; azokkal szemben semmiféle megértést, engedményt nem ismert. Egész életében szépre, jóra törekvő, igényes ember volt és mindvégig az is maradt. Így őrizzuk meg emlékezetünkben.”

Emma

Készült Molnár Sándor
Könyvkötőműhelyében
BUDAPEST